हरिः ॐ।

—:०:—

सामप्रातिशाख्यम्।

पुष्पर्षिप्रणीतम्।

अजातशत्रुकृतभाष्यसहितम् (१)।

ॐ उच्चामही पुनारयजये आत्वीशानं कयादेवये तिथो घर्मं तरोलेयधं स्यादिहितं पवस्पेन्द्रमच्छसफच्छले पुरः इथावागवेऽभिप्रिकावधं स्वास्तु शीप मेगूसाकं यधं भरमधामेधं पान्तधं हृध्यं प्रवः शास्यं यपङ्क्षापचे प्रथमः ॥ १ ॥

इन्द्राफत्समगन्द्रासौद्धसच्चनमातूपारमभित्यापेम-मिदद्वारमिदं घृतश्चुम्रियनमात्वे तिथं योगे मेधामि-न्द्रस्तुतेर्कं(स्समाइन्द्रोणास्तुनामोमैकर्वामसोजवंतूचेम-सोहितमयासफमाक्षारधंहृय्यंप्रस्तुन्वागौरीरीगांतमनेक-र्योवृपायांक्ताचं पुनायास्यमैडे द्वितीयः ॥ २ ॥

एतास्येव त्रिणिधनं दृपाशोशिठमभिप्रय इयैतं त्वा-

---

(१) अस्य पुष्पसूत्रमितिप्रसिद्धस्य सामवेदप्रातिशाख्यस्य अजातशत्रुकृतभाष्यस्य त्रीणि पुरातनानि पुस्तकानि लब्धानि तेषु पञ्चमप्रपाठकमारभ्य समाप्तिपर्यन्त ग्रन्थो दृश्यते। पञ्चमप्रपाठकारम्भस्य मङ्गलाचरणदर्शनात् पुष्पिकायां 'पञ्चमप्रपाठके' अस्य स्थाने 'प्रथमप्रपाठके' इति लेखदर्शनाच्चात्र कदाचिद्भाष्यग्रन्थप-स्यनुमीयते ॥

.। मसो-

मिदाछन्दसं यत्तेप्मतम्पवस्वमच्छपूपासुशंकुसुज्ञानरी वितान्येकर्चाः पूपा तृचेकौत्सं वृषायाममेवामहीविश्वा दर्ष्ट्यम्पूर्वंसुचाक्षुण्म्भमभिसोमद्गतमेप्रहिन्वाप्कारान्त न्तिस्रः संकोशोघत्याष्टम्भमन्तराणिरवन्तिस्रः · ष्टौते तृतीयः ॥ ३ ॥

आसोसखावाचः शौक्त एकर्चौ सुतावितन्त्वाष्ट्री अन्ते स्वासु हिष्ठीयवर्णरश्च्यानिदक्षसाकामन्तवदंर्ष्ट्ये- ष्ट्रोत्तराभीशवेस्वः पृष्ठश्चपुनासत्राविश्वाः शोकंयोरा पृष्ठन्यौपर्णोत्तरर्ष्ट्ये स्वासुत्वर्ष्ट्ये हिहत्कमातीपासोमः पु रोनानदंवात्सप्रर्ष्ट्ये सोमः सैन्धुचितमग्निं वश्चतुर्थः ॥४॥

प्रियमिमंवितंजुपस्वापाशाकलधार्शे उप्वाणमा नयानूपयाम्नामेयानियत्सोशवन्तनिव्यर्ष्ट्ये शुद्धं पञ्चपाणा वनकोशेजसावितपार्थसपत्यमिन्दुराते सञ्जयमिन्द्रा- मित्रमसामहामित्रमिन्द्राष्टधीयकौत्से पञ्चमः ॥ ५ ॥

एतास्वेयवयमृज्यौक्षणोरन्ध्रेस्वारैडेजजिद्वरुणसाम- गोष्ठमुत्यर्ष्ट्येहवद्देव्यर्ष्ट्येरेवन्तीयम्पारिस्वावैदन्वतानितृती याचतुर्थानि ससुतंवो दीर्घकार्ण्णे सोमागौरीमधु- श्चुत्निधने तथाकौत्से वाद्निधनमैडेश्चौष्टमयापवाग्रे- गूर्दः मयार्चोपाश्चर्ष्ट्येशपुत्रे षष्ठः ॥ ६ ॥

इपातनिपर्ण्णैडकुलीयानिपुणाकण्वतरगौङ्गवया- स्यानिस्वासुप्रवदभिनिधनं वैखानसानि यत्ते मौच मेपस्य शार्करंप्लवः सखापुरीवितकार्त्तेजपक्षाहविपंचे सोजरावात्समातेत्वन्नः सौश्रवसं यदि वीङ्कमध्वर्य्यों सप्तमः ॥ ७ ॥

त्स्वेवाशुमार्गीयमित्रसमशाकलम्यान्याभिसोष्टि

हिङ्कृपाश्र्वंहन्मगतद्दाराच्छिद्राणिप्रहिन्मन्वाद्रुक्थमुदूत्तोयदिनैपातिथसुभयंवैपश्वंयुपकृसुरूपाथभासकाक्षीवतासितान्यष्टमः ॥ ८ ॥

घुम्नमैपिरं प्राणान्नैतमभीनोवितकौत्सशुद्धाकौश्चरयिष्ठौदलानिस्वासुधर्महिन्वयिशीपं्स्वासुशनसांधर्ममारुनानिजिघ्रतइत्यदारसुरुणोत्तरं्हरिश्रीनिधनसैन्धुषाश्रवेडानां् संक्षारऋपभश्चेति नवमः ॥ ९ ॥

तोर्यं पृष्ठकौत्समुप्यदैर्वयैयश्वायामीशवानिश्रीणन्तोयासिष्ठमसोसामराजं्स्वासुश्रायन्तीयं यतःसग्मतंतवं्सोमाश्वसूक्तशाम्मदावचीनेडयिष्कृतानिस्वम्पर्णोंपयस्यमनसंपरित्यंचितनिहृवहिष्ठीयानि दशमः ॥ १० ॥

एतास्वेयासितसाध्रपाराणिस्यासुचिघर्मोपोपुश्रुश्यं्स्वार्षम्मवाहककुमोद्दं्शीपान्युच्चाजिगामीकेषुनोत्सेघझीयनिषेधान्याजावितंमाधिविधमुद्रुग्गेवर्त्तोञ्चकुलीयं पर्यूष्ठपावागवेधन्वहृयिपं धाङ्निधनमेकादशसूर्यस्याग्निवाजजिहंन्ये दशरात्रः ॥ ११ ॥

एपामहीपुनामन्तमुत्सःष्ठवःप्रत्नंदैर्घमकापार्थे चिदूयत्तोयस्तेजराच्छसुज्ञानंपुरःकौश्चंश्रोकायमग्निं वःमासम्राप्रसोमाश्वंप्रसोमदेपञ्चं्स्वासुवर्त्तःपचते ज्ञानकाशीतेमसुयितमाजाम्योकोनिधनं्सवीरौदलं प्रसुन्त्रासाघे प्रथमः ॥ १२ ॥

एपाप्मतयैःक्तोसरेतोपिच्छन्दसमृच्चेडनाधारयंतृषेश्रीणन्तन्त्रिणिधनंष्पाशोपार्धमभिप्रवर्त्तःशंकुवितेपरैवायम्पूणाश्रामहीविद्याद्ं्ष्ट्रोचरसुत्तारूपमभिसो·

रीरथंप्रहिन्वाग्नेयमात्वावर्त्तःस्वासुश्रुत्क्वाचेसखाज्ञा-
नदासेस्सुतान्धी द्वितीयः ॥ १३ ॥

पविराजंपचस्वादारतोपिंपृइन्यैकस्यांतृचेभीशवो-
त्तरयौधाश्रीणसुहुयाअस्यासिष्टंवोरावर्त्तःस्वाम्यौण्ठा-
यसुज्ञानेपुरस्त्वाप्रयर्छैडंंस्वासुलोशायैदशुद्रीयेअर्पा-
सन्तन्यभिसोमानावानूपवाज्ञाण्यभिंत्रिसम्पायशाय-
त्तांसागौपूर्क्तंप्राणज्ञाने तृतीयः ॥ १४ ॥

एतास्वेव दासंपवस्ववारायिष्ठमसालौत्तरंयजिष्ठंं-
साध्यमिन्द्राइयमूर्क्तंमूज्यमतन्निप्रणिधनायास्पेसाकंं-
सिष्ठापिवावर्त्तःपरिस्वैध्मयाहन्तंयर्थिज्ञानकाशीतिस्वा-
सुकनाग्धेनुप्रसोर्थिवर्त्तोत्तसःप्रत्नंवर्त्तलेपेतयाभिसोम-
रसपरिधीन्दुहेति च चतुर्थः ॥ १५ ॥

एाउनित्रं प्रतेलौशायंमन्ददुग्धावर्त्तलेवेइन्दुःस-
म्यायपवस्वत्वाप्रीद्विरभ्यस्तद्रोविष्ठोशोत्तरम्पवमाहपो-
वर्त्तलेयेअपायवासिष्ठंज्योतिर्मरुनासुच्चासवापुनाय-
त्तांभिवायुम्पार्थंपुरोमधुदचुन्नीर्ययृहदासेयमभिसोगौ-
इवंप्रहिन्वायौधास्वादिक्षुष्टम्मं पञ्चमः ॥ १६ ॥

आजातममश्वैदङ्घायन्तोपिमतंयओसितंदपाया-
ममैडङ्गुत्वावर्त्तस्तिस्रोहितंंसहत्वाप्रयस्पसन्नातयोत्से
धोदुहापृश्निशिशुम्पार्थम्युम्नम्प्राणासफ श्रुध्यैकर्चावि-
न्दुनिपेघोघर्त्ताकायंकतुंंछम्भंंसखापौष्कलंकतुंंद्वै-
तपच्छश्रुध्ये षष्ठम् ॥ १७ ॥

क्रतुन्यसंपवतेपौष्कलमस्यामहीतोपिलेयमृरुयय-
ंंसोपार्थंंस्वानोहितम्पवसत्रापर्यूदेव्यमिन्दुर्ष्येद्राप-
रिभधवारंंसूर्य्येस्यकावंतृचेयवमापौरुमीढम्मन्द्रन—

वाघम्परिधीनिग्रमभिसोद्वाजमुत्सःसिष्ठंपद्वापमेनमितिप्रसोगवशुद्धीपएकर्चा-क्रतुम्मीदन्तवर्चिश्रुध्ये सप्तमः ॥ १८ ॥

क्रतुम्मानवाघंप्राणापौष्कलक्रतुज्ञनिग्रꣳसोमःश्रुध्यंक्रतुंद्वाजमभिसोतिथंतोपिद्रुक्थंघस्तेसोमसोमाध्यर्धेडमद्ष्वःसुमाण्डवमस्यजरातोपिरवश्वेदेवानिह्वः संवत्सरः ॥ १९ ॥

प्रतिनानदमानोविश्वाश्यैतम्पुरोदलꣳस्वादोःश्यैतम्पघस्वेडानांकर्चःक्रवयौभाशिशुन्देष्पङ्क्यास्वारम्परिप्रधन्वसफमेकस्यामुच्चास्पारसौपर्णणाकेरपुनाष्ठभलेपेआयभरन्नरोवारमच्छैकस्यांपुरस्तृचेयास्यमैडꣳस्वानोजरावपर्णमिपंपुनाघपदक्र्वे प्रथमः ॥ २० ॥

तृचेमच्छौपगवान्निपेधःश्रायमयापाश्वेमिन्द्रामहीकर्चाःपवस्वमलेयंतृचेत्वेसोयौधादैर्घेपाघौतानमेन्दुमारुतꣳस्वादिजद्मानदृवश्रुध्यन्देघोदार्शीज्ञीयमुत्तेमहीमन्द्रजरापाहिरंवतृचेंदेर्घविश्ववस्मात्समन्तन्तास्येयजयमिन औशने द्वितीयः ॥ २१ ॥

कयातेदेव्यमग्नआयाघसमच्छलेयमदासꣳहितंभद्रोग्नेवाजसफष्कलेकर्चौतृचेश्रुध्यविशोवाद्वसृचितृचेष्धिगवज्ञीयेसाभिद्रंर्मायेकावसुपत्वावारमुपेयन्तो कजरास्वासुवपदप्रसोतृचेगौङ्गवꣳशम्घ्यूहाररचक्रौत्मलाशुमजच्युतःक्र्वे तृतीयः ॥ २२ ॥

प्रघसन्नाप्रसुवाश्वंकर्चाचौदलंतृचेप्रदैज्ञीपꣳस्वासुदैर्घꣳशम्घ्यूवर्तःस्वादिष्कृनमस्यम्मतंयस्तेहितमयंपूर्व्यांविपश्चितोभार्गवꣳस्वासुगौक्षघुघंप्रसुन्वागौतमंतृ-

षेवृषाजिगस्वारपर्णंपुनार्देर्षेपस्तेसुरूपोत्तरंतꣳहिशंकु-
सुज्ञापवस्यदेवासितमर्थपृषेति चतुर्थम् ॥ २३ ॥

उच्चापैभपूक्तेभिसोमोत्सेधःस्वानोवारंमाणाश्रुध्यं
पुरोनिषेधःपधन्वपर्थोजिघ्नमहीसाकम्पार्थमिमाउ-
स्थाइथैतंपस्थलेषंपषमासꣳह्वितमासोगोमन्नःसफश्रुध्ये-
भीनोवाइयावागवेश्रुतेकावन्तोपिदꣳष्ठोत्तरमाभित्वा-
कण्वरमानोदोषिशीयं पञ्चमः॥ २४ ॥

परित्यꣳइयवागवेपविश्रंकायꣳस्वादिमौचं क्षीय-
र्श्रुविशीयंत्यन्नश्चिवारमुश्रास्यारसैन्धुचितंतोर्पिवरुण-
सामयस्तेकाइयच्छादासंपुरोयाध्मवैतहव्यसामेग्रासा-
न्यग्नेरवेꣳसत्राभिसोदोषिशीयꣳस्वासुषारंमतूर्तिपुव-
र्सेन्नामूपमस्तोप्युत्सेधे षष्ठः ॥ २५ ॥

उत्सेधएवश्रीणमच्छविशीयमयंपूनिषेधइन्दुपुष्पं-
स्वायनमेकस्याम्पयस्वतंवःपुरोजानिश्रेपुनातिथंतंयशुन्डा-
पदान्तꣳस्वादिनमगौपूक्ताइयस्तकएकचौंपञ्जैलपुतन्ते-
श्रुधीतिचवाराणिपिवोत्सेधानिषेधायूष्वापपर्णमैडन्तु–
ह्लासमन्तंपङ्क्तयांपुनावरूसाम्नि सप्तमः ॥ २६ ॥

तयाहम्मतजधेरेयतीर्देव्यꣳस्वासुसत्राभरन्तवसत्पु
रोजागतꣳसोमसामयदभिसमितिमत्रन्मछीद्रम्पपर्णमे-
डंवसुरुचःसत्राधपदोषिशीयंमत्रमुत्सेधस्तदिदोइयैत-
ꣳरक्षःसुरूपोत्तरꣳसुमन्मावारंपुनावैयइवङ्कचौंचपड-
न्तमुत्सोयात्तेसवापयस्वकाचीनेडमेकाहाः ॥ २७ ॥

इति प्रथमः प्रपाठकः ।

पन्यङ्क्षमात्वाविद ंप्ळ्पूर्वम्पारिस्वासुरूपोत्तर ं-
स्वासुरूपोत्तर ं स्वासुहाविपजरामार्गीयवाणीदंवाम्प-
वस्वसाकमृच्पभिसोतयोजनिश्रैच्छजराप्रसोजरासो-
जरासोमसामरोहितकूलीयानिप्रसोक्षारान्तंजयमुद्वे-
स्वारम्पएर्णमच्छाक्षारमभिप्रिलानसमस्यपन्नाशुमा-
र्गीयषे प्रथमः ॥ १ ॥

एतास्वेवामिप्रदतसाकलम्यान्यभिसोदैर्घपाद्विहि-
ङ्कादेव्यमेवमेवत्तनिहम्मेमोपुस्वापार्श्वमस्वासन्तनियस्ते-
सुरूपायमासासितःन्यभिपुवाचासखातृचेशौक्तामि-
न्द्रासितकौत्सशुद्धाकौश्वरयिष्ठा निद्वितीयः ॥ २ ॥

इन्द्रापविज्ञायेस्वासुविशीयमुचासुरूपोत्तरादा र-
संक्षारास्तोपि पृश्निनतथाश्रीण ंसान्मेहाविदमशाम्म-
दावचीनेदाविष्कृतान्यर्यपूज्ञियहिष्ठयिधताज्ञीयम्प्रसु-
पारमयंपूकौश्वायङ्कुस्तन्देव्यन्तिसत्रसैधुक्षिते तृतीयः॥३॥

सुतात्वाग्रीस्वारेपुनापृश्नयाभीशवोत्तरोसिष्ठमय-
मेदुदेव्यं ंस्वानोगीपूक्तंपाणावारन्दसासत्रापरिमिद्वा-
जमूमिणाक्रोशानन्तोपिवाग्रमानवनानूपानिश्रीणाश्रेय-
 ंसोमाःश्यावागवागवनिपेघाःपवस्वश्शावागवे च-
तुर्थः ॥ ४ ॥

एतास्वेवाकूपार ंसोमाःक्रौश्वाय ंसुनात्वाष्टय-
द्वैड ंपुरःशुद्धापदान्तमसाक्षितमैडन्तोपियौधाद्वैगते-
श्रीहन्मनंपुरःपारसाश्रेपवस्ववाश्रेयंपरिप्रिपूतमेकस्यां-
प्रत्यस्मैवितमिन्द्राच्युतम्पसुदानोत्तरमृच्पाभिपिज्ञिय-
न्नमस्तेजराघृपाज्ञीय ंस्वासुभरमनामित्रेपञ्चमः ॥ ५ ॥

पवस्वदत्वाग्नीपदीह्वियन्त्यामभिसोदंᳪ ष्ट्रोत्तरमृचि- तृचेभीशवोत्तरंᳪस्वःपृष्ठंᳪ हिन्वाचयमेसिष्ठम्पुरःक्षुल्ल- लेयन्त्वमिन्द्रद्विहिङ्कादेक्ष्यम्प्राणाचार्शम्पवस्वज्ञधियंबृह- दाग्नेयन्नरस्तोदः श्रीणम्पियापृष्ठमच्चर्य्योंपर्णेंडकूलीयें तवहन्स गतगौङ्खयवास्यातितासुधारान्द्वाशोः पृष्ठ॥६॥

पवस्वदेक्षिततमैडङ्गोमन्नक्रतम्पुरः क्रौञ्चायगौतमे प्रोसारथ्यातेस्त्रौगमतंᳪ हाउहुवाइशिशुंसिष्टम्पारित्य- मूर्द्धंदत्वाग्नीङ्गीयिपुनामदगकाण्वेभीनोनिपधसाध्वङ्गी- यानिस्तोमम्मन्तपुनासोमसामात्रेयम्पुरः शिशुमुहुवा- यिसिष्ठंकौत्समभीनःस्वारंधतोशार्गे सप्तमः ॥ ७ ॥

हाउहुवाअक्रावासिष्ठंपरित्यमासितोत्तरमिन्द्रा- पारमभ्यस्तङ्कचर्विसायासैमङ्गमाजागृशानम्परिप्रधन्व- याजजिदहीनाः ॥ ८ ॥

धिशोवितमृचितं वस्तृचेश्रुध्ययाजिष्ठमैध्मजिप्रमर्णें- डकूलीयसन्तनिनिपुनादुकृथम्पवपानोजराश्रवसेभीनः काश्वंप्रसोमार्गीप्रसोमिदेगतहन्महारायणानिस्वादिका- क्षीभासेप्रसुशुद्धापदान्तंवृपासुरूपोत्तरर्पभेपुनापृष्ठे प्र- थमः ॥ ९ ॥

एतास्वेवकौत्समलैपस्यशं कुकाण्वमाष्कृतमभिसो- पुनावाशमीशनंᳪसाकामिमाधसङ्गोमत्पौष्कलसुभय- वाशान्त्वामिमानवोत्तरङ्कईङ्काण्वमाष्कुतमभिशग्धि- मानवायमात्वाद्याजंयोरानिध्रंयज्ञास्त्वामिन्द्राग्निर्मूस- श्चापिवाजमयर्त्तः काण्वमामन्द्वैरभिनिघनयथानतान्य- रस्यमङ्गमीडे द्वितीयः ॥ १० ॥

आत्वेन्द्रसुतोद्वंशीयंप्रतिष्यैपोजराशुध्यसुयस्ताश्विप्रतुज्योतिर्यंयत्प्रगायतेत्यवोइदमा भाइत्यौगानान्याशूद्वात्यंसत्राशुध्यम्पवस्याभिप्रिसिष्ठंयदेपप्रक्रोश इति जनस्यैताबोकावानितोपिङ्क्ष्णवरन्तन्तेमभरन्मुनाच्छन्दुस मेकस्यां तृतीयः ॥ ११ ॥

तथाहे ·श्रुन्येकस्यामप्सामार्गीगोमानाग्नेयं पङ्क्त्यांसन्तनीन्द्रोगोष्ठेः ·पुनापवस्यान्तन्त्वामर्गीवषकुसन्तनिप्रहिन्वाच्छिद्रमभीनिस्त्याष्ट्येकस्यां त्वयन्तंहिन्वन्तीडानासुपोचोनेडसुत्सो वितद्वृर्विशीयं पवमाकृणवम्प्रसोमाभीकपर्णंडेमसोद्विहिङ्कादेव्पं सादिशवं.प्रसुवैश्वामित्रस्वारकौत्से चतुर्थः ॥ १२ ॥

एतास्येचौरुक्षयं वृषाहारिश्रीपस्तेशाम्मदायाद्वयसुक्तान्ययं पूकौत्समैडसुद्यामित्रटतसाकलम्यान्यौशनवैरूपेतिस्त्रसुतासाग्रवाश्वेतवाहम्पुष्पदुक्थमाण्डवानिविदाबारिंवतिपस्यानिधनं परिप्रियामार्गीयवसीनिधनम्पुरः शुद्धीयमैडमुष्वावैष्णवाद्ये पञ्चमः ॥ १३ ॥

उदवावैष्णवं द्वितीयमेकस्यां तृचेस्नुचमसासोमसामाध्यर्कैडं पयस्वलासदस्यधं परित्वंवाङ्निधनं कौत्समपर्यूवितमृच्योकोष्णिहमजीमृज्यकण्वरमेकस्यां तृचेपुष्पोत्तरं हपापूक्तकलेपुनोभयतस्तोभङ्गौतमं पुरस्ताद्गीस्वारान्तमाकारान्तञ्चोचामार्गीपुनाद्विहिङ्कादेव्यगतपुष्पाण्ययन्पूमधुश्चुच ओजि पुष्पोत्तरे षष्ठः स्वाभ्याश्वसूक्तमेकस्यांसत्राणि ॥ १४ ॥

प्रत्नसुष्टुपशिमासफमिन्द्रेपिम्बालेयन्तं योभरस्वमङ्ककुभंपरिषः साहीपसुत्सोभिनिधनंकाण्व-

मेपत्रसालेपमाष्कृततवोवयमुत्वालेपसुपदविपवशीया-
निससुशिक्षासफ्कलेकर्चौमत्स्यलेयंतृचेत्वामुधसमुत्त-
रयोः ककुयात्वालेयंपरिम्रषन्वपौष्कलमेकस्याꣳस्वा-
दिकौत्समैडे प्रथमः ॥ १५ ॥

सखाकौञ्च मयम्पूपेतियाद्वितीयमेयाभ्रुञ्चिवि-
श्वामैवधमिन्द्रायाहिधियेगायन्तिलेयंचं पुरमो-
तकमश्वमेनाप्रत्युश्माउवाग्निर्थकस्मिन्वारदेव्पश्नु-
ध्यानिसन्यावग्नेविवस्वैतिचतानि यज्ञामहायैश्वा-
मित्रे द्वितीयः ॥ १६ ॥

एतास्वेवदैर्घमचिकहितम्पवस्वयपदकंर्चः पुरोजी-
थमुत्तरेगायव्यांविधुंवपद्वण्मकिमिस्तवितेश्रायन्ती-
यंपवस्वान्धीपवस्वसोमोत्सोधौतानमेकर्चाः प्राय-
श्चित्तानि ॥ १७ ॥

अभित्वाकण्वरनुत्तरेककुमाविन्दुश्रौधसः श्यैतेस-
नः कौत्समैडमुत्सोर्धसम्पुरस्तृचेपारमभ्यस्तंयत्पुरउस्सः
श्यैतेपुरोधसंकर्चास्तंवो नौधसः श्यैतमभिप्रवः श्यै-
तनौधसमभित्वात्वामिद्धिवारेतंवोदाभिप्रवः क्रौंचे-
भित्वापूर्वकण्वरंत्वामित्वꣳहेहिकण्वबृहद्यथायादिमहा
वैष्टम्भे प्रथमः ॥ १८ ॥

पिवाश्नुघ्रीतिचलमसमेतास्वेयमरायꣳरेवा ꣳइन्द्रा-
वारंप्रसोप्रसुकण्वतरंपुना पूयाकण्वबृहदभिसोसुता-
सोष्टम्भेतवपुर इतिलमसमेतास्वेवमरायमिन्द्रायेन्दो-
वारमिममासितमसात्वाग्नीयदिन्द्रविप्रियंपुराम्भिन्दुमे-
द्यवैश्वामित्रे द्वितीयः ॥ १९ ॥

गायन्तिसाम्यासंत्वाग्नेयन्द्रयाक्रौंचायमिमसागा-

यमेन्द्रयाचवितानिदेवः कण्वरंयज्ञाकण्वबृहत्पुरोवा-
त्सप्रज्ञनिताज्ञीयꣳस्वासुमरापन्न्वंयाꣳशुद्धासुष्वापा-
रङ्कर्चौसोमाः पवन्तज्ञीयꣳस्वासुवाराघजनिता-
शुपावाद्वंप्रतेरौस्वण्डिनज्ञोविच्छयेनस्तन्त्वाहवदेव्य-
ꣳरैसेमार्गीयचे तृतीयः ॥ २० ॥

अथापवोर्भमतृरश्योनिर्ज्योगतंवरुणसामवत्सका
विशुमुद्वदकासामराजमाकूर्थीयꣳशिशुश्योतिपम
काश्योतिपचात्सपेश्रृङ्गमाजापुनोयामैत्रैघगोराङ्गिरसꣳ
सोमीयमेतसुत्यमितिप्रोवाराहसुहुवायिधत्तोहाउहुवा-
असावविसिष्ठेमोपामीवचत्तोकन्देसाविसिमानास्तिपधे
चतुर्थः ॥ २१ ॥

प्रयाजिपोथीयदर्श्यत्वाभिनिधनङ्काण्वमप्न आ-
इन्द्रबण्मनैपातिधान्यरुह्याश्रायन्तीयं क्षुद्राः श्रायन्ती-
यं क्षुद्राः श्रायन्तीयं क्षुद्राः ॥ २२ ॥

इति बृहदस्तोत्रियाधिकारः ।

इयासुतरमेनाप्रत्युइमाउवामितिचत्वामिदूबृहद-
भिसोन्तरिक्षयथावैरूपम्यविश्वमरिष्टययस्वदाथर्वणं-
पियामहावैराजमर्यायएवमिन्द्रोबृहदूगिररङमेस्वावो-
षाजीयंपवस्ववार्यंभाष्टेहाविद्रायेन्द्रोरेवत्यः सुरूपम-
पभउमेयच्छेयमइमानुभद्रंयस्तेग्नेरर्कः पवस्वदोशिरा-
मर्कस्तोविस्यानसङ्कृतिभगेयशाꣳसि सुपारसाविसोत-
मसोर्कः कयातरंदशरात्रः ॥ २३ ॥

पुनातरममिसोश्चोरूपन्तोष्यांवणमर्पयत्पयशाक्करे-
यशायज्ञाचतरम्मत्स्यबृहन्मत्यस्तैतरंयज्ञामसुखरश्चतुर्थं-
मत्स्यपं पूयाद्वितीयमेतास्वेचतृतीयंप्रत्यस्मैसुतासः प्र-

थमस्यमत्नीश्राजविभ्राट्तवचणमेन्द्रामिद्देआयन्तः कीर्त्यामिन्द्रकपुरः आयविकर्णपरिस्वान आभ्राजमुद्याग्नेर्व्रतंमूर्द्धापुरोभासेतवाहन्तम्पुरोजिबृहत्परीतस्त्वरंरैवतीरेवत्यस्वमग्नेबृहदभिसोपरीतोवाकरम्भाद्योत्तरेतादिदाभ्रिकराजनदेव्येपरिस्वानः शिरामर्कोग्मेतत पङ्क्चेलान्दंसंवत्सरः ॥ २४ ॥

पुरोधणंस्वादिशिराामर्कोपायस्तेवापोहरेभित्वास्यामित्त्वयबृहद्विपदोत्तरेपर्युपुनदंसंस्तोभःपुनासत्सहमेकस्यांघर्षादीर्घतमसोर्कोयंपूभर्गः स्वासुवत्सामाभेमबृहयस्तेस्वाशिरामर्कः किमिबृहत्पवतेयस्तेयलभिदेकर्षोस्वमिन्द्रयशः पुरोजिभर्गः पुनास्पानंस्वासुससहत्पेसामनीपुरहन्द्रैकर्च एकाहाः ॥ २५ ॥

आज्यदोहानिप्रतिलोमानिप्रस्तुन्वायंसोसिस्रोधायइतिआयकृतिःस्यासुरद्ममहश्वव्रतमभिवाजीव्याहृतिसामानिपञ्चभूर्भुवःस्वः सत्यंपुरुपहृतिस्वर्पिणघनेयायंपूतमसः कर्षःश्रीणास्वानान्तिस्त्रोग्नेरर्कःपरिप्रघन्वदीर्घतमसोर्क्रोभित्याद्वपभतरंयज्ञाबृहदभिमिवृपापविप्रघर्त्ताइतिस्तोमाद्विरिडचतुरिडपडिदाष्टेडानिपुनायणरूपरिप्रियास्याशिरामर्कःस्तुताबृहत्पुरोधार्कजरम्भायामासोमान्तरिक्षमभिसोथयमप्रियोवाजीयंस्वायग्नेरर्काद्विर्घदीर्घतमसोर्कः परिस्वापपोहीनाः॥२६॥

मामेमतरमग्निम्महेनःप्रतिवाजीयान्यमिप्रियादीर्घतमसोर्कउत्सोमर्गःपारिघीनाथर्वणंश्रीणान्तस्तमसः परित्यंसंस्कृत्येककचोः पुनायशः पुरोजम्भो

त्सरमुत्सः सर्पंसर्पंउत्तमोभिप्रवायंपुरोद्वितीयपंस-स्त्राणि ॥ २७ ॥

तंबोधनमभिप्रवणंवृषाचैकत्रंपंचपुनाश्विनोत्रंनम्पु-रउत्तमेतास्वेवापांव्रतेपुनागवांव्रतंपंस्वायुत्तरमेनाप्रत्यु-इमाउधामग्नेविवस्वत्त्रिकद्रुकेषुबृहदग्नेविवस्वत्तरंप्रव्रपं-सत्रा तौरश्रवसे प्रतिलोमे याममापद्यौः प्रायश्चि-त्तानि ॥ २८ ॥

यज्ञेन्दुरेकर्चः सखायोधायबृहद्वृद्धिः सखात्रिः परि-तन्तुर्योधाद्यौश्रीपादौद्विरभ्यस्येत्पुनातरमुत्सः प्रत्नंद्विर-भ्यस्तमभित्वातरबृहत्त्वामिदृबृहत्वरन्त्वामित्वपंहोहि-जम्भपंत्वासुहस्वायदिन्द्रपेतिवपवायदिन्द्रवान्तरि-क्षेत्वासुपभः श्रुधीहवमितिचत्रिकप्रोषुवत्सातीपद्यौ-यदिन्द्रेत्रायाहिपुनापूपाजम्भायमभिसोहस्वासुतासो-हस्वान्तरिक्षेतवपुरहतिवैराजकयभपंसोमवब्बापव-स्ववत्सास्तयोरेवातीपद्यः प्रसोमसुतरंपुनापूषाबृहद-भिसुतासोरूपेतवपुरइतिमहावैराजम्परिस्वारेवत्यो-भिसोसुतातरन्तवबृहत्सोमउब्बापवस्वतरंपूज्यसोमा-तत्पवस्वश्रेयःसुतासोरिष्टमग्नआयाह्यन्तरिक्षपंहोता-रंवत्साअक्रान्तमसःसोमउब्बापवस्वसिमाःक्षुम्रा इति क्षुम्रा इति ॥ २९ ॥

इति लघु—स्तोत्रियाधिकारः ।

इति द्वितीयः प्रपाठकः ।

तालव्यमाथि यद्वृद्धमत्वं प्रकृत्येहएईस्येतान्या-

यिप्राप्तमोयिभवति हिशब्द एवाद्धि सौभरामहीयव-घोरैहीमिहवर्द्वोदासे त्वऺंहिकौत्मएकारश्च प्रकृति-प्राप्त ऐ भवतीहवर्द्वोदासे पुनश्चावृद्धमप्याथि भव-तीशाने पवतेरस्तावे पवन्ते क्रौञ्चे घसोनिरेकेभिनि-धने यदूद्दं प्रकृतिर्भवति तस्य ग्रहणं निधने हीषी-स्थऺं सर्वत्र न जिनं वृषाताननिनिशिशुं तिस्रोहितेच-विप्रत्नंपीजयेभिर्नत्थेसोमजयेनिमायस्तेहितेममाद्रिम-रीतायां मानजययोर्विपीन्द्रद्रोमसन्तानिनि ॥ १ ॥

पौधादेवस्तावेशनेपीद इन्दुः ऋषिः येना देव्ये-वीनां घसोभि पुधे रिन्न सऺं हितयोर्नि द्रोणे सर्वत्र पार्वि सफेपीतास्तावे क्रमीत नाए क्लेताइसइ षिदे इन्द्रः अप्सुजित्सर्वत्रनान्त्योवऺंशीयञ्जुष्यजरायोधी-येषु याइवेजि तीश्वधि याजे योधृन्दारीसर्वत्रनकार्त्तेय-योपत्रवयास्यपेध सोमसामसाग्रेषु श्वायी धींगवे वजिनस्तावे अभि कावेधिर तार्त्ती अधितृतीयायां इीपेपमींऺं सर्वत्र सिपं दाशे जेषु नार्मेमइ दभिः ष्याभिः तिश्च स्माणिकाण्वे तवेत यन्ति प्रथमः ॥ २ ॥

कच्वेस्तुते राश्विदासेपि रात्रिपारेकूर्मिम् आर्षभे-मार्की गारेमायिन् नानि गोभिः स्वास्मिन् सौमेघतये-ष्टुवेनिघनयोः कौत्सेमेषु मानि यौधादेव सफेपि ऐड-यास्येपासि दसि नोद्गीपादौ देवो द्वितीयः ॥ ३ ॥

सिठेपिपृथिर्वी पिम एपि इयैतेश्राणि छन्दसे-गाहिनान्त्येति वे प्मतेवेपूर्वं स्याभिः नघे शाकृतिमाद्दि कौश्वेभि यामेपूर्वी दऺंष्टेपातिद्वितीयं अभि ष्टम्भे ददे योपिरसर्वत्रनामरूपमिश्रयिलम्येष्ठ मदूगेमनी संक्रो-

शेचई वह्निः तिंव मनी धेन वस्ति मदे ष्टम्भे स्वन्दी रवेसानि छौहेतिक यन्तीस्तृतीयः ॥ ४ ॥

शौक्तेश्रिये स्वाष्ट्रीसस्वे प्रमतान्वे सुम्नी भवी भिः शारिवर्णो सदिं दिथ पत्नीः रश्चेपूर्षि आसि पयुर्षो दंष्ट्रेवे घनि शावेवेपूर्वे परि तेदि साह्निपेविप्रभुवं शो-केसुरीं ओजि कर्ण्णो स्विनः यदि पृश्निनिस्यद्विस्तावे औपर्णायचेपाती माहि ह्रत्केषंह्री नयिस्तावे पवी-घेवाती अग्ने आभि वास्तमे तन्ते दधीः एति राणि सैन्धुक्षितेनध्वै चतुर्थः ॥ ५ ॥

प्रिपद्द्रा ज्येष्ठं हरी व्रवी स्सुरिन्द यिमेद्दा प्रय-इवतृभिः येव पेगो वाप्रेमन्दी यानिष्वइवेतान्यग्ने-ह्रिणिघनेमन्दीच देवायूंषिपतीपूर्वे नापि वनेइयातिः कोशोप्रिया त्रीणि तेसर्वत्रविवृत्तमङ्कारप्रत्यर्य नमर्त्तृ-ष्यन्ते हिलेपवतेदाशास्पत्ये पार्थेजग्निसर्वत्र दाशस्प-त्येराति सास्नी सञ्जयेद्यावि मिश्रेकृवृत पिते स्पवे असित्पूर्वे महामिश्रेगाहि हरी कौञ्चे चौषिसर्वत्र पञ्चमः ॥ ६ ॥

रयिषंर्धे न्वसिरयिषंकणसाम्नि भिर्वन्तीये षि-स्वे असिनिधनेदन्वतेप्रथमे परि श्रेसोसर्वत्र तुवे सः पीढितीये कयिः तुवे इषेस सः पी आसितृतीये दीर्घ-इन्द्रः आये नमि कार्णश्रवसहय वितेरेसर्वत्रकोश्वेधी-याः श्रौष्टे सूनि जून्ति स्तानि गूर्दे छदी षष्ठः ॥ ७ ॥

सनिपर्णकुलीयेष्वन्वेवा पयतरेपासिपूर्वे यास्ये प-सि दासि प्रियं पासि अभ्यं तवणे सुते रेके स्वन्दी कणेष दार्पे स्वालसेसह्निमभ्यासे माने मौक्षेस्थाभिः

शाक्कर्रइयोदुगीये वर्मा ह्रवेनी पी समीः अभिं यवी कार्त्तं यशेतीवो यित्नवे हविपेयाहि वात्सेश्राहि वीक्षे स्ति यी वीं रुवेपवि तवे इन्दो पीयूसर्वंश्च सप्तमः ॥ ८ ॥

ईन्द्रा तयवे पचिठते तवेपर्णे पाइवेभि इन्मगतयोमेनी हदुक्थेभिर्ये उग्रद्वार्गवेस्र वैहेन्द्रभिः नवे वैशेनरतायेष्टनः ॥ ९ ॥

ऐपिरेदीदिवतीयं देपूर्वे इयतिः स्वरी घर्मणितार्द घर्त्तासि विशोवीन्दु मही नीया ठर्ति शनेथि र्ती ये मारुतेकविः यसीः अवेस्तेति संक्षारेनावी नवम॥१०॥

भीशवसुते सामराजेपि पिवा पासि आयन्तीयेमदीपरिकृष्टंप्रतिप्रथमायां मन्त्रेपोधिनोदुगीथेस्यासि काशतेताजित् निहवेरेणसर्वत्र दशमः ॥ ११ ॥

सितेपोदेसर्वत्र मदे नरे सर्वत्र, विधर्मणिजन्ति त्रैककुभेविवापामी घधंशीयेर्मीरे शामा जिगेतेजा आभीकेदुदे ह्रीयेपसिपूर्ववर्त्त त्यम धीतं रोहितपूर्वसाईस्पवे याइवेनाई गाजी जिये अभिधीगवे पारि नाई मह अभिसौहपर्याभ्यासे देव्येश्रेको दशराश्रिः॥१२॥

पार्थे यक्ति ति तिसा जूर्ति मते गोर्धायेस्याभिः कावेभिः घसाहीयेनष्टे इवे महि वर्तेमिर्श्र दलैश्रेसर्वत्रविरचमकारमत्यपस्प्रथमः ॥ १३ ॥

हिन्वे प्मते हविर्देसे सानिसिष्ठे सानिपार्थे वर्ते हस्त्रे स्तायेणे शङ्कृतुनिमहि दधंष्ट्रपतिं रुपेतेजा अग्ने स्त्रिणिधनेभिर्य येष्ठोईनेष्टम्मे दासेसमी धीगवे येपूर्वद्वितीयः ॥ १४ ॥

सांमराजेसहत् वन्ति पवि घिरोमी रे मीशवेसुते वहुवायिसिष्ठेहेम भिः सं पर्ये तिरे मन्ति क्षैत. पूर्व-ओणायवेकधिः शुचिः येचोत्तरे लौशोनाति शुद्धीवेदेन शीर्चात् शहिरपि मद्भि रपिं अपश्वेमि श्रेष्टवे सम्पा-पांवाणीः वारी नानि व्यूतिः चीने रंधीतृतीयः ॥१८॥

दासेत्रीणि रयिष्टोमेणिपूर्वे झप्यालोशेराजे साघ्ये-श्रेष्ठ मन्तेवारे सिष्ठेतुस्रीः नक्षे धन्वे सिपा भिःस चते सुमे गंति बर्त्तेदिये मरुतांधेमीमनि यदि तुपी वर्त्तेदेव शृचिः सर्वभ्रनाजावितज्ञीययोजेनकावेमसोतरयोश्च उ-रसवर्ते देवश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

हाउनिश्रेवते तीनां दधीः कयी ति मनी राघि लौशेपन्ति पन्ति संपायांवाजी रातिं तानि यते वांत्स्वे रसे माणि सिष्ठनएस्तेह औष्टेनयानि मरुता-मग्रि यर्त्तेदेवसावे पार्थ गुवीं धीज रये सूनि येयं ज्ञीये सवे पञ्चमः ॥ ५ ॥

ऐडकावेवृहदधि सितेरयिं ऐडयामेमती सखी वर्त्तेत्वव्दी कण्वे सअंहितेहरिः पार्थेणेन ति दधीः क-यी सफेदिर्दी कायेदग्रे माहि ष्टेमेमनि सर्वभ्रनमीढे दकलेनिपी श्रिये यवी षष्ठः ॥ ६ ॥

धसेत्रे भी दकलेवते पार्थेयाहि योजि रूपि सूनि पाविद् सअंहिते सःपी वन्तीयइन्द्रा महे स्यपे कायेने-न्द्रात् निक्तं मीढंज्योतिः सप्तमः ॥ ७ ॥

दकलेधि तिं पन्नि त्रित इडुत्येसुते संवत्सरः ॥८॥

इयैते सि ईशा पौधादसीसर्वभ्रपूपायां चनस्तोमे

प्रत्यये यूथे स्वारेपर्णखीनां सफइन्द्रा पूष्णे योधीयेसः पी प्रथमः ॥ १ ॥

पार्श्वैकाभिः पूर्वे सीये लेये पीत्वास्तावे नए यौधातुवे महे तीया धौतानेमई थवी याभिः ह्माणि दिवेपूर्वे युगे मारुत एतु धार्थसि महि श्रुधि आइवौ जझे योर्धायेयोनि झीयेसिर्य प्रचे वाहिं अदर्शिझीये तानि त्यानि मन्तेपि यौधामहे शते दर्शि तीरुशर्ता सुभिः एवणे द्वितीयः ॥ २ ॥

देवयेप्रे घसेष्मती वर्हिः रंनि केवा अग्नि सर्हितेम्रिः तूर्णिः अग्निः याश्वेतृरी झीयेप्रियं वुरी परे झीयेकर्षि जसी समी पत्त कावेकर्षि जसी यन्तीयेभिः हारायणे नहि कौत्सेसाणि तृतीयः ॥ ३ ॥

दर्लंके झीयेप्रर्द त्यानि तानि वर्षेदेवस्तावे प्मतेदुहेसर्वेत्र सर्हितेस्वाभिः याश्वेप्रियाः पंणीः झचेद्रेह द्रेहत्वा जिगेहिन्ये सितेरयि चतुर्थः ॥ ४ ॥

पर्णेददे धंतीये कविः यानि यारे तानि वरीपु करये च यानिसिष्ठेतानिपार्थ लेयेर्य तुभ्येद उपते अस्मे सर्हिते ज्योतिः ज्योतिः सफेदेवा फायेनकी ज्योतिः ण्वतरइन्द्रा नोर्ह्ञे पञ्चमः ॥ ५ ॥

कायेसइत् मौक्षेयोनि विर्शीयेयाजे यन्तीयेत्वभिरन्ये रुणसाम्रिसुते दासेस्येत् यन्तीयेमोभिः धर्त्तीवादी षष्ठः ॥ ६ ॥

पेधेरयिम् उत्तरेऽग्निरेभि एहू वारेतुभिः तन्ते वारेपि पत्तीः श्रुगीहवारेनयी प्युर्पा पेधेभि रुणसाभि र्णभिः सप्तमः ॥ ७ ॥ -

यौधापर्युद्धीधे देव्येरेव च्चित्यर्णे वारेरन्ती गाहि अभि साहीयेयस्ते काशी तेनाए एकाहाः ॥ ८ ॥

इति तृतीयः प्रपाठकः ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

कस्वेमाद्री, नारे ऊतिः, स्वर्थस्निधनेपरि, पूण्णे महे पेपात् क्रत्वे इयेच, योर्धायेशेय धिये मार्गीयवेकिले जगेचारान्ते देय वैश्वानसेमिया प्रथमा ॥ १ ॥

सनिल्यभि पाइयँगाहि याच्चः साश्नि द्वीह्वितीयं देय यह्निः स्नाये स्वरी श्चौक्के श्रिये सिले सने मदे द्वितीयः ॥ २ ॥

झीयेपरि ननित परेझीगेपि सहत विश्नीयेप्रियं सनित संक्षारेमूमि इषानि च्यतेसः पी यत्तांझीये रथीयो मादी देव्येयेद मिया तृतीयः ॥ ३ ॥

भीशये सीद् द्वाभिः यानिपार्थेमानिसिठं देव्पगनु माहीयेसन्दे वृहन्नारेमाहूी मोशेर्धाभिः प्रयइयेसुते रिगयेपेपयोर्द्धीयाश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

श्रेगेद्ये झीयेभितृनीयायां योधीयेदैव संये झीये- दीया पञ्चमः ॥ ५ ॥

श्याद्रीपये भीशयेमनी मिष्टेमणिः गाह् याणें मि- या झीगेश्वातीसर्वग्ननयाइरान्वीगिधयोः स्दाग्लेयदूरे गतेतेदि गैागयेद्विवेपूर्य परि यास्येपर्युद्गधे दिया यानिपार्थे तानिराहे याशेशमिपष्ठः ॥ ६ ॥

सारथिनिपासीत प्रमि इय यति पिपो धेन तंदि तंग्निः सौरमनेपनी यसी मिदी यानिपार्थे तानि दाउ-

हुवाइसिष्ठे ह्रीयेतिवा ह्रिस परि आप्कारणिधने नृभिः येधर्ह्रीययोर्ले मन्तेदित्यान् दस्येसोमसाम्निपासि दसि सिद्धं पूर्वेणोक्तं शार्ङ्गहरिः सप्तमः ॥ ७ ॥

अकान्वासिष्ठेथमे सेनः देवान् पीत देवान् द्रेप ज्योतिः सितेमदे यामएपि एपि शनेमती सूरे वीपः ऊनी पार्वीदह्हीनाः ॥ ८ ॥

गतहन्मनयोरत्के प्रथमः ॥ १ ॥

शाक्वनिवर्मी यानिपार्थे तान्यौशनेप्कलेनेमि षा-शेपणे मानवेवेध आप्कारणिधनेवेद नेन्द्रो निश्रेस्पष्टी इन्द्रस्पपशसित्राणि एकः जमवर्त्तेतुले अभ्यन्तेमन्द्रं। याहि चित् येमुः इत् आति । घन्वे हारी गम्भी सन्धे मनाज्येगहि कण्ठे देवा मीढे त्रयी द्वितीयः ॥ २ ॥

योधी येच्छन्ती दर्शि परे योधीयेच्छाति श्रुध्येयेह् वैड्वज्योतिपे पीद् येना येद शाने यर्दी यन्ती परेश-नेश्चेति चीवा देव सुमे आशने देव रथ्वे तेह् तमे शुभार्गावे म्नानि वैधृतसिष्ठे याथि धियः एताः कावे इयेद् परे कावे वीत् दे भरे पत्नीः वे पूर्वे तृतीयः ॥ ३ ॥

अग्नेस्त्रिणिधने मन्दी सह्वारे दे वे दे वे ह्रीये सी षी तीसा ज्योती पार्वीत् स्वारे कौत्सेरके चतुर्थः ॥४॥

श्रीनिधने हिन्वे कौत्से प्रियाः रयिं एटते म्नानि शने यन्ताः रूपे येन त्रय्याः साम्रे दिये पूर्वे याइवे तीरा वे पूर्वे मार्गीयवे मही पञ्चमः ॥ ५ ॥

सुचे मन्दी क्रौञ्चे मदे शाकलेन्वेवा आप्कारणि-धने भि पूर्वे मार्गीयवे तेजा वैगते सीद् सत्राणि ॥६॥

सफे शिक्षा हिश विदाः त्रैककुभे त्रयी मिगीथे काण्वे रिभ्र उपास्मैज्ञीयेते दवि ज्ञीयेतीया हेतृ क्रमीत् पवज्ञीये यारे नधे सफे सुन्वे सुक्षिप्कले शिक्षा हिश रयिं लेये नस्ते हिश् नौधस पूर्वणोक्त लेये स्यते च्फल इन्द्रा प्रथमः ॥ १ ॥

भरे प्रश्न नार्मेधे पर्ति चतुर्थे स्वरे अभि लेयेण्वी परे लेये यूथे दिवरे कमहवोर्मिणीन्माज्ञी वारे दि स्त्रि तवेत् देव्ये दर्शि परे देन्ये चौदे शुध्ये शिवभ्यां द्वि- तीयः ॥ २ ॥

सध्यंहितेरी ये याभिः कुत्सुमी ज्ञीये सबे श्राय- न्तीये देवे प्रायश्चित्तानि ॥ ३ ॥

पवतरइन्द्र धसे स्नवे इयेतवसेरित् स्रणे नीकेरेः क्रौञ्चे भि परे क्रौञ्चे जरि हस्रे तानि गिरेः पवतरे भिः आस्येद छम्भे तासी प्रथमः ॥ १ ॥

सहो दैर्घे इवाग्निः परे सहो दैर्घे मीपा सचे प- विम उत्तरेमराये श्रीधी मारे धारे भिः पवतरे पे छ- म्भे स्पेशा सखे तव मवेराये परि धारेर्णेसिं स्याद्वैताहि हरी सिष्ठप्रिये स्ति तेदि महामिश्रे काविः वज्री स्तोभैः पसीद्वितीयः ॥ २ ॥

क्रौञ्चे योपे वितेत्सुरी असा वित इन्द्रि सुते च्छु- र्तीः गाघवितेचेत पवतरे सिचं देवः ज्ञीये सूरी मराये- ग्निंदीधि प्रेन्द्रो वारे पूर्वे तीयं याश्वेतापेः शैखण्डिन धाशिव यदि अयेनईया मार्गीयवेसन्ते तृतीयः ॥ ३ ॥

वार्म्रतुरेस्तेह इनोष्टे च यानि अवद्रार्गवे तिरे ति- सा जूतिं मते वद्धद्रार्गवे येना येति शार्पिकूत् साम-

राजे थमे विध मतिस देव वृणी त्सुरी ज्योतिः कुत्स-स्याधिरथीयेवक्ति एति रेभन्जूर्ति मते अकाज्ज्योति-पे प्रथमे देव वृणी त्सप्रेसेनः देवान् पूर्वे । योमे क्रमीत् अभि गोराङ्गिरसे विच अयासोमीयेन्द्रेण हावछुवा-गि सिष्टे राजे इन्द्रस्यापामीवे नाति चतुर्थः ॥ ४ ॥

अभ्यते शीगा रीया रेज धी भिः प्र दै धि र्घी आत्वाभ्यन्तरइन्द्रा हरी रसी नैपानिथेन्द्रे स्वा आयन्ती पे वारी क्षुद्राः ॥ ५ ॥

इस्ये द्वितीये सन्धितरे णोति तृतीयेशठं हिसो-मी अरिष्टे पथि आणि तिभु वैराजे आणि बार्हङ्गिरे-हिर्धी हरी रश्मइन्द्रः तमित् रसे वाजीये वरीः अष्टे डेमेणि वर्तीण्वीन्द्रा रैवतपभइन्द्रे श्येने दीर्घ शक्ति पूर्वे दे धी भष्टे रुद्रिः सकृतिनि परि भर्गो हविः तम-सोर्कराजे कविः । तरे भीपु वासी दशरात्रः ॥ १ ॥

यज्ञा तरे तेय मत्स्य बृहति पाते प्रत्य र एनं यज्ञा स्वरे तत्ते प्रभु स्वरे सावी मूर्द्धा भासेर्षि तीपु-रेव पृहति हिये परिजम्भे हविः राजले स्वादी योधीः स्वाशिरामर्ककविः विश्वे इलान्द्रप्रथमाया मीया पिमा णाची द्वितीयाया मम्रेणाक्षी तृतीयायामहि अर्मि रेपु दैया संवत्सरः ॥ २ ॥

यत्ते हरे परे वेपूर्वे नधे सपंस्तोमे धारे अभिपरे सपंस्तोमे तीनां तीनां तमसोर्के त्रभिः हरिः त्वभिः घत्सायांत्वभिर्द्वितीयं हरिः काभिः प्राचीं वृहति सा-स्त्रीशिस्वारामर्के दिवे पूर्वे बृहत्यस्मि वस्राभिदिराउंस्ये काहाः ॥ ३ ॥

यानि पार्थं तानि द्वितीये दोहे यानि संक्रोशे तानि तृतीये रइमेयाइ चस्वीः अश्वव्रते रमतिः अयंपू तमसोर्के पतिः स्वर्वान्निधने यानि तानि परिम्र तमसोर्के तेसो च तरेर्यापां बृहतिथिर्वां स्वाशिरामर्के फविः शुचिः मही बृहति दिवे पूर्वं वाजीये म्रि पयसि विश्वे तिमाहीनाः ॥ ४ ॥

वाजीये प्रथमे म्रि अग्निः द्वितीये महे तृतीये प्रति वार्याः तनां तनी तमसोर्के भि म्रि निय रीय भिः ये अभि अधि अध्यास्यायान्तमसोर्के परि संकृतिनि परिसत्राणि ॥ ५ ॥

द्वितीये सन्धि बृहति मही तवे अग्ने बृहति शुपे शिवम्यां त्रिक बृह सहं । यामे मर्मात् यधी प्रायश्चित्तानि ॥ ६ ॥

रिक्षि यइ वैराजर्षमे त्रिः अस्ति आणि हुंऽसि पउत्तरे भे वकिम नी पी वामीत् । वत्सायाऽं साई प्रोयुवत्सायाऽं सङ्के अनीपद्गेर्वा हुस्वायाऽं संखे वत्सायामवी येव येगो वाज वत्सायां त्रे वा धीश्च । एतान्येवातीयद्भयोर्वा यर्जे । सुना तरे वे तव बृहति द्रिये पूर्वे अरिष्टे सखे वे पूर्व वत्सायामग्नि यजि परि णानां सहि तमसोर्कमस्ति इन्द्रयज्ञी आयायामिन्द्रां द्वितीयायां पूर्विस्तृतीयायाञ्छान्दसीयुसिमासतीयड्केन व्याख्यातः प्रकृतिभावः प्रकृतिभावः॥२९॥

इति चतुर्थः प्रपाठकः ।

सौभराभीवर्त्तजयानां ह्रस्वं तुरीयमपीयूवाजेती
ॱंप्पति(१)मधुदस्ममनार्थं जये इयाचाश्वे चापावास्वा

अजातशत्रुकृतम्

पुष्पसूत्रभाष्यम् ।

श्रीसामवेदाय नमः ।

जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा ।
अजेन विश्वरूपेण निर्गुणेन गुणात्मना ॥ १ ॥

*सौभराभीवर्तजयानां ह्रद्धं तुरीयम् *सौभराभीवर्तयौधाजयानां साम्नां चतुर्थमक्षरं दीर्घं यच्चद्धह्रद्धं भवति। तुरीयशब्देन चतुर्थमुच्यते । दीर्घ–द्विमात्रं ह्रद्धं–त्रिमात्रम्।उदाहरणानि-सौभरे–वयमु त्वा–आयान्त्यपोः,(१).अभीवर्ते–पुनानः सोमाधयोः, यौधाजये तवाहॱंसोमा–आयायाम् । अस्यापवादमाह *अपीयूवाजेती ॱंपि *अकारः प्रतिषेधार्थः। मत्रं पीयू यौधाजये, मस्मवाजे इति च, येन ज्योतीॱंपि सौभरे एतेषु वृद्धिप्रतिषेधः। ह्रस्वानामपि वृद्धिमापणार्थमाह *अतिमधुदस्मम् *एतानि ह्रस्वान्यपि वर्द्धन्ते । ह्रस्वोदाहरणानि परिधींरति, उद्धुत्ये मधु तंवोदस्ममभीवर्ते । अस्यापवादमाह *अनार्थं *अकारः प्रतिषेधार्थः । एतेषां त्रयाणामुदाहरणानां यदाद्यमुदाहरणं परिधींरति तस्य वृद्धिर्न भवति इति यौधाजये श्यावाश्वे च यदधिकृतं न तद्भवतीति।किं चाधिकृतं ?दीर्घं चतुर्थमक्षरं–। ह्रद्धं भवतीति । उदाहरणं यथा पुरोजिती व इत्येवमादि *अपावा-

---

(१) ममीपीयूवाजेतींॱंपि–इति २ पु०पा० । (१) ऋचोरिति शेषः ।

सोमधाम सफपौष्कलयोर्वै हीष्यामूले द्विपदायाꣳ सखा तुरीयꣳ स्ये महि द्वितीयमन्वयिक्याम चमीढ्ढ हृद्गि-

---

स्वासोमधाम *अकारः प्रतिषेधार्थः पूर्वलक्षणप्राप्तानां वृद्धिप्रतिषेधः । एकाक्षराणि उदाहरणानि । यथा (यात्रास्वासोमधा) सम्रुभियाया। अभीनोत्वा । पवस्वत्वा । परिस्यस्वा । इन्द्राय सोम (सहस्रधा) ह्यक्षरमुदाहरणं गृह्यते । सोमशब्दस्यैव प्रतिषेधार्थम् । तेन किं ? ते पूतासोमुप्वाणा सोमभृतीनां वृद्धिर्भवति । सहस्रधा । सोमशब्दस्य ग्रहणाद्वर्द्धते । ह्रस्वोपि सन् सुतासोम । *सफपौष्कलयोर्वै हीष्याम् *सफपौष्कलयोः साम्नो.(वे) प्रस्तावविषये हीष्यां प्रत्ययभूतायां दीर्घाक्षरस्य वृद्धिः इत्यधिकारः अनुवर्तते, तुरीयमिति निवृत्तं अर्थादिह षष्ठाक्षरस्य वृद्धिः। उदाहरणानि–सफे–पवस्व मधुमध्यायां, पौष्कले–इन्द्रमच्छसुतावृचे एवमादीनि *ऊने *ऊने च पादे स्वस्मादक्षरपरिमाणात् ह्रस्वस्यापि वृद्धिः । सफपौष्कलयोरेव । समुन्वेयः। प्राणा शिशुरिति च (द्वितीयायाम्) । *द्विपदायां *द्विपदायां च सफपौष्कलयोर्ह्रस्वं वर्द्धते परिप्रधन्वेत्यत्र । हीष्यां प्रत्ययभूतायामित्यनुवर्तते । *सखा तुरीयम् *सखाय आ पौष्कले प्रस्तावे चतुर्थमक्षरं वर्द्धते *स्ये महि द्वितीयमन्वयिक्याम्* । रहस्ये विषये महित्रीणा द्वितीयं दीर्घमित्यधिकारात् द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *अन्वयिक्यामिति *सा चेन्महित्रीणां प्रतिपादमन्विता अनुगता भवति नैकस्मिन् पादे इत्यर्थः । उदाहरणानि–स्वाशिरामर्के पवस्व देवते यस्लेमदो स्वादिष्ठयेत्यादिषु अरिष्टे सुतासोमायाम् । आज्यदोहे प्रसुन्वानायाम् । वैराजर्षभे तवाहꣳसोमपुरोजित्यादिषु *अचमीढ *अकारः प्र-

यैमिमदिमघोपारिष्टेरयीभृथि त्रिष्टुभे चोतायाᳪं शने च द्वितीयचतुर्थस्थमयतीयुघातेदे स्ये चातये वकः

तिषेधार्थः । समुद्रो वाचमीं खय इत्यरिष्टे महित्रीणां द्वितीयस्य दीर्घस्य वृद्धिमाप्तस्य वृद्धिप्रतिषेधः *इंगिर्ये मिमदिमघोपारिष्टेरयिभृथि *ह्रस्वं माहित्रीणां द्वितीयं वर्द्धते—वक्ष्यमाणेषु उदाहरणेषु । गिर्ये मिमदिमघोपारिष्टे रयीभृथि । परिस्वानोगिरिष्ठा इति स्वाशिरामर्के । घृणातपंतमतिसूर्यमिति वैराजपर्भे । जघ्निर्वृत्रममि । स्वादिष्ठया मदिष्ठया मदि । पर्यराधो मघो श्रीण्यपि स्वाशिरामर्के । इन्दुरिन्द्राय पवते सहस्रधारः । पअरिष्टग्रहणाद्वैराजपर्भे शकुना इव पप्तिमेतिपशब्दस्याप्यवृद्धिः । सोमस्पतीरयि अरिष्टे । हनामखं नघ्न आज्यदोहे । अपघ्नवान*श्नथि वैराजपर्भे यथासंख्येनोदाहरणानि *त्रिष्टुभे चोतायाᳪ शने च द्वितीयचतुर्थस्थम् *त्रिष्टुभि चोतायां वर्द्धते। पार्थेवासिष्ठवाराहकुत्सरथीयादिषु द्वितीयस्वरस्थं चतुर्थस्वरस्थं च दीर्घमक्षरं वर्द्धते। अधिकारात्त्रिष्टुभि इषाशोणादिषु । अशनस्य पृथग्ग्रहणम्—पृथक्पादमन्वयिक्यामित्यधिकारात् अशने न प्राप्नोति एकत्वात्सूतायाः (त्रिष्टुभि उतायां) कृतं पृथग्ग्रहणम् । *अयतीं युधातेदे *अकारः प्रतिषेधार्थः । द्वितीयचतुर्थस्य दीर्घस्य च ऊतायां वृद्धिमाप्तस्य प्रतिषेधः । प्रतिषेनुमिवायतीं । गोविन्दुर्द्रप्सः । आयुधास्त्वायुधः पवते। देवइन्दुः। अशनवासिष्ठवैश्वज्योतिषेषु *स्ये च* रहस्ये च यदधिकृतं तद्भवति । किं चाधिकृतं? प्रतिषेधः।तेन रहस्ये च ऊतायां द्वितीयचतुर्थस्थस्य सर्वत्र वृद्धिप्रतिषेधः *अतये* सोऽयमपवादः । महः पुरूणि सातय इत्यत्रवे शब्दस्य वृद्धिरेव *वकः सर्वत्र* शुचिबन्धुः पावक

सर्वत्रान्त्यमपुरन्धि प्रशस्तिमान्धादि इमेऽघृष्णास्मान्मघोर्वृष्णावस्वीश्च रवे घं षष्ठमनो वाऽभरादियौंधाजये सर्वं,मरारणस्तावोपान्त्यं दे्व्ये दाखीसो होह्व्ये

इत्यत्र वकारस्य सर्वत्र वृद्धिः *अन्त्यम्* सर्वत्रान्त्यम्–ऊतायां सर्वत्रान्त्यमक्षरं वर्द्धते । ह्रस्वं च दीर्घं च सर्वशब्दात् *अपुरन्धि प्रशस्ति* अकारः प्रतिषेधार्थः । ऊतायामन्त्यस्याक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः । वर्द्धयावाचं जनया पुरन्धिम्–आज्यदोहे । यान्ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्ति वैराजर्षभे *आन्धादि इमे* पार्थुरश्मे आन्धाया आदिर्वर्द्धते । इन्द्रोमदास्वादोरित्ययोः । दीर्घमित्यधिकारो निवृत्तः *अघृष्णास्मान्मघोर्वृष्णावस्वीश्च* अकारः प्रतिषेधार्थः । पार्थुरश्म आन्धादेर्वृद्धिप्रतिषेधः । वक्ष्यमाणेपूदाहरणेषु–घृष्णवे, अस्मा३इन्द्र, मघोः पिबन्ति, वृष्णामदन्ति, वस्वीरनु*रवे घं षष्ठं* रौरवे प्रस्तावे दीर्घं षष्ठमक्षरं वर्द्धते–पुनानः सोमादिषु *अनोवा* प्रस्मवाजेपुनोवेतिरौरवे (एष) षष्ठाक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः *अभरादियौंधाजये सर्वम्* सोऽयमपवादपूर्वकोविधिः भकाररेफौ मुक्त्वा यौधाजये अन्यत् सर्वं ह्रस्वं दीर्घं वा षष्ठमक्षरं वर्द्धते । अद्व्यः सुरभिम । याहि चतसृभिः । उत्सो देवो हिर, एतान्युदाहरणानि । एतेषु वृद्धिप्रतिषेधः भकाररेफादित्वात् *अरारणे* (सोयमपवादपूर्वकोविधिः भकाररेफौ मुक्त्वा) अरारणरकारादित्वात् प्रतिषेधस्य प्रतिप्रसवः । *स्तावोपान्त्यं दे्व्ये दासीसो* प्रस्तावोपान्त्यमक्षरं वामदे्व्ये वर्द्धते दा खी सोप्येतल्लक्षणं यावदुक्तमेव कस्त्वा सत्यो मदा । अभीषुणः सखी। अनुहित्वासुत२ सो। *हो ह्व्ये* वैतह्व्ये प्रस्तावोपान्त्यो

णी जनित्रे शृङ्गे लेये द्विपदासु ज्ञीये दांत्ये सनाद्वितीयं वैरूपे प्राह्वाहूंऽह्यासंयोगेऽवकया भिः सुशत्रवे धृष्णु सोम धारानिद्दोतयोश्च नासादधीन्सुद्रं नद्रस्वन्दी-

---

होशब्द एव वर्द्धते । इन्द्र इस्रो महो । *णीजनित्रे* पूर्वे जनित्रे णीशब्दस्य प्रस्तावोपान्त्यस्य वृद्धिस्त्रिष्वप्येतेषु योनिवद्भावात् वृद्धिप्राप्तानां वृद्धिरुच्यते *शृङ्गे* गौशृङ्गे प्रस्तावोपान्त्यं वर्द्धते *लेये द्विपदासु* कालेये एष प्रहायां स्तावोपान्त्यवृद्धिः *ज्ञीये दान्त्ये* यज्ञायज्ञीये पदान्त्यमक्षरे प्रत्यये प्रस्तावोपान्त्यमक्षरं वर्द्धते। यथा यज्ञा यज्ञावः । परित्यं हर्यतम् । अयं पूपादिषु, पादमध्ये तु प्रत्यये न वर्द्धते यथाभिप्रियाणि दूपामती। आजाष्टविरित्येवमादिषु *सनाद्वितीयं वैरूपे* गायत्रीसाम्नि वैरूपे सन इन्द्रेरत्र द्वितीयस्याक्षरस्य वृद्धिः योनिवद्भावात् अवृद्धिप्राप्तेर्वचनम् *प्राह्वांधऽह्व यासंयोगे* महूयसायां द्वितीयमक्षरं वर्द्धते । दीर्घं ह्रस्वं च यत्तदसंयोगपरम्-ह्रस्वस्यैतद्विशेषणम् असंयोग इति यदुदाहरणानि बृहत्याग्नेय एडमौपर्णपौष्कलादिषु। इयैतनौधसेच। अक्षरव्याख्यानमेतद् । *अवकया* उत्सर्गप्राप्तस्य ह्रस्वस्यासंयोगपरत्वात् वृद्धिप्राप्तस्यापवादः *भिः सुशत्रवे धृष्णुसोम* महूयसायामिदमेव ह्रस्वस्य संयोगपरत्वात् अवृद्धिप्राप्तस्य वृद्धिरुच्यते। अध्वर्यो अद्रिभिः। भियसमाधेहि शत्रवे पौष्कले धृष्णुदयैतनौधसे। इन्द्राय सोम पौष्कले-परिप्रधन्वायाम् *धारानिद्दोतयोश्च* यदधिकृतं तद्भवति । किश्चाधिकृतं ? दीर्घमक्षरं वर्द्धते । ह्रस्वं चासंयोगपरमिति । उदाहरणानि—शारवन्तीयाभिनिधनकाण्वाग्नेस्त्रिणिधनकाण्वादिषु । *नासादधीन* उत्सर्गप्राप्तस्यापवादः । सनो दूराचासाच्चवारवन्तीये । गम्भीराम् उदधीन्, अभिनिधने

चक्रुत्यानिष्यतेनिमृद्वं निहोताणः सोयंमघह्नैः परिक्रतुरिमान्गोदन्वते चागिरिप्रभृतितिस्रस्त्रैशोके चाद्यान्त्ययोरैटतसारथिनोरविगीता वैश्वामित्रे च सर्वासु नेवे च विकल्पे नैकर्चे यवेमह्यामरसंदोपं प्र येचाद्ययोर·

काण्वे *मुद्रेन ह्रस्वन्दीचक्रुत्यानिष्यते निमृद्रुवम्* अप्राप्तप्रापणार्थं ह्रस्वत्वासंयोगपरत्वाच्चाप्राद्धिप्राप्ता निपात्यन्ते । मुद्रं न ह्रस्वन्दीचक्रुत्या निष्यते जानिष्यते निमृद्रुवम् अग्नेस्त्रिणिधनाभिनिधनकाण्वत्वाष्ट्रसन्तीयेषु यथासङ्ख्येन, *निहोताणः सोयं मघह्नैः परिक्रतुरिमान्गो* वारोदाहरणान्युक्तानि । इदानीं निहोतोदाहरणान्युच्यन्ते सोम उप्वाणः (सो) अग्नेस्त्रिणिधने पिशङ्गरूपं मघ अभिनिधने । शिशुं न यज्ञैः परिप्लुवे, क्रतुरिन्दुः अनूपेगोमान् गो अग्नेस्त्रिणिधने *दन्वते च* ऐड वैदन्वते च निहोता भवति *आगिरिप्रभृति तिस्रः* अकारः प्रतिषेधार्थः । गिरिप्राप्तप्रभृतयस्तिस्र एव भवन्ति । शेषा निहोताः *त्रैशोके चाद्यान्त्ययोः* त्रैशोके चाद्यान्त्ययोः स्तोत्रीययोर्निहोते भवतः *ऐटतसारथिनोरविगीता* ऐटते च याज्ञसारथिनि चाविगानेन ते प्रतिपन्ना सर्वेनिहोता भवन्ति । *वैश्वामित्रे च सर्वासु *निहोता भवति प्रसुन्वानायाम् ।* नेवेचविकल्पे । पूर्वे मानवे विकल्पविषये निहोता भवन्ति—शग्ध्युष्वादिषु । *नैकर्चे* पूर्वे एकर्चमानवे मन्द्रयायेति निहोताप्रतिषेधः ।

निहोताः समाप्ताः ।

यवेमह्याम मार्गीयवे महित्रीणां द्वितीयं ह्रस्वं दीर्घं च सर्वं वर्द्धने । अस्प मन्नादिषु ।*अरसं दोपं प्र*। अकारः प्रतिषेधार्थः।

नन्नु घंवैघृते चि सर्वं जनित्रसंचाररथिराजेषु यौताने· तृचमध्ये चतुरक्षर एकर्चे चोत्तरयोर्घयामे ॥ १ ॥

पृश्निन्यपादादिर्मादनोविभिरप्सुरुताभजआया·।

रसं दीपं प्र रमं ते, तत्रत्यइन्दो महित्रजं दिवः पीयूषं कुर्वेत्मस्यायां महिशब्दः एतेषु माहित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिप्रतिषेधः । *घेचाययोः* पार्थेचाययोः स्तोत्रियर्योर्महित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिः पवस्व वाजेत्येतासु । *अनन्नु* अस्यापवादः हरिं पवित्रे अद्रुह इत्यत्र । *घं वैघृते* । वैघृतवासिष्ठे अभिप्रियाणीत्यत्र माहित्रीणां द्वितीयं दीर्घं वर्द्धते *चि* अवद्युतानः कलशां अचि । अत्र चिशब्दोहस्वोपि वर्द्धते *सर्वजनित्रसंसाररथिराजेषु* एतेषु सामसु माहित्रीणां द्वितीयं सर्वं वर्द्धते । ह्रस्वं दीर्घं च वर्द्धते पूर्वेजनित्रे अभिसोमादिषु इडानाः संसारेपवमानस्यजिघ्नतादिषु यज्ञसारथिनि मा अपास्यां । सामराजे पवित्रायां* यौताने तृचमध्ये *अपाहीन्द्राग्गिर्वणइत्यत्र आद्यान्तौमुक्त्वा तृचमध्ये माहित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिः । *अचतुरक्षर*अचतुरक्षरं वैकृतं गानमुक्त्वा सघृमहे वात्वध्वा३ंस-मितिध *एकर्चेचोत्तरयोः* एकर्चेयौताने उत्सोदेवायां उत्तरयोः पादयोः महित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिः *घंयामे *यामे दीर्घं महित्रीणां द्वितीयं वर्द्धते आयं गौरित्यत्र ॥ १ ॥

पृश्निन्यपादादिर्मात् पृश्निनि अपादादिः स्तोभात्परं वर्द्धते परीतोष्यादिषु *अनोविभिरप्सुरुताभजः*अः प्रतिषेधे । नोविभिः अप्सुरुताभजं नूनं पुनानोविभिः सुतेविश्वाप्सु विश्वासान्तरुता इन्द्रत३ंशुंभहस्तेनवजः एतेषु अपदादेः स्तोभात्परस्याद्वृद्धिः । *आद्यात्* आद्यादक्षरात् परस्याक्षरस्य

दनुत्सोयस्याऽऽभीशवेभिगीतादद्रिनोअर्षण्यंतस्माच्चा-
विर्यद्दंतोरो नौधस आइन्द्रांतादतन्नपुणो विछन्दसि च
पूर्वाल्लेयप्रस्तावसदक्तुरीयं शिप्रमतिसुताग्रयोस्था-
देश्च परं नोत्तरयोर्व्रात्ये ष्कले योनौ हव्ये चोपशिप-

वृद्धिः *अनुत्सोयस्य*अनुत्सः अनुत्सोदेवः यस्य द्विर्तेति च आघातपरस्य प्रतिषेधः *आभीशवेऽभिगीतात् *आभीशवे-त-याहं सोमादिषु अभिगीतात्परस्य वृद्धिः । *अद्रिनो अर्षण्यं *सुषावसोममीद्रनूनं पुनानोअपोवसानो अर्ष उत्सेदेवोहिरण्य-एतेषु अभिगीतात्परस्यापि वृद्धिः *तस्माच *तस्माच्चाभि-गीतात्परं वर्द्धते *अविर्यद्दन्तोरः *अप्रतिषेधे । विः यं.दं. तं रः । सोमोयउत्तमं हविः । मधुमियं. मदंमदं. मदच्युतं, सूर्ये परः एतेषु अभिगीतात्परस्य प्रतिषेधः *नौधसआ इन्द्रा-न्तान् *नौधस आ इन्द्रान्तान् नौधसे आइन्द्रात्परस्य वृद्धिप्र-तिषेधः । *अतं न पुणः *अप्रतिषेधे । तं. नपु. णः । द्युमन्तं गिरिंनपु, शिक्षाणः। एषु आ इन्द्रात्परस्य वृद्धि प्रतिषेधः *विछं-दसिचपूर्वात् *चशब्दात्प्रतिषेधाधिकारोऽनुवर्तते । विछन्दसिच पूर्वादा इन्द्रात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *लेयप्रस्तावसदक्तुरीयं शिप्र-मतिसुताग्रयोः *कालेयप्रस्तावसदक्षेषु च साम्रु चतुर्थमक्षरं वर्द्ध-ते । मदेषु शिप्रकालेये परिधौराते,गौङ्गवेने पौरुहन्मनेद्वैगातेषुसुता-सोमाग्रयोः सार्वत्रिकं लक्षणं नैतत् ? एतेष्वेव *थादेश्चापरं* । का-लेयमाम्नि उद्गीथात्परस्य वृद्धिः।उद्गीथद्वितीयं वर्द्धते इति अर्थः। *नोत्तरयोर्व्रात्ये* व्रात्यस्तोमकालेये-पवस्वमधुमत्तमापान्तुत्तरयोः स्तोत्रीययोरुद्गीथादेः परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *ष्कले योनौ* । पौष्कलेयोनावेव *हव्येच* वैतहव्ये च योनावेव उद्गीथादेः

रिमधन्वसखामाणातृचयोः शने च स्वास्विनोराद्यायां च विकल्पे द्विष्टीये चाम मतृजाप्लुतो यलोपश्च द्वितृतीचः फे इतिकुष्टादवृद्ध॰श्येने जिग्युष मवोत्प्रत्यवरोहे च शाक्त्ये च नयजयेहारादवितापभोरिया च

परस्य वृद्धिः *उपाशिपरिमधन्वसखामाणातृचयोः* वृद्धिमसङ्गादिद्गृहणस्य ग्रहणं योन्यधिकारार्थं। पौष्कले-उपांशुशादिषु उद्गीथद्वितीयस्य वृद्धिः *शने च स्वासु* अशने च स्वासु तृचे उद्गीथद्वितीयस्य वृद्धिः *इनोराद्यायां च विकल्पे* इनोराजाभ्यपौशने आद्यायां स्तोत्रीयायां विकल्पविषये उद्गीथादेः परस्य वृद्धिः* द्विष्टीयेच*ममऽद्विष्टीये च उद्गीथादेः परस्य वृद्धिः * अम *अकारः प्रतिषेधार्थः। ममॐद्विष्टीये च मध्यमायां स्तोत्रीयायां उद्गीथद्वितीयस्य वृद्धिप्रतिषेधः । *मतृजाप्लुतोयलोपश्चद्वितृतीचः फे*मिपं देवायामृतेनयज्ञजातोविवाहये इत्यत्र सफे प्रथमतृतीययोर्विकल्पयोः जाशब्दः प्लुतोभवति चकारलोपश्च तयोरेवविकल्पयोः द्वितीयतृतीययोः विकल्पयोस्तशब्दोनीचोभवति *इतिकुष्टात् *इहाति कुष्टात्परस्य वृद्धिः प्रतिहारस्येसर्वः *अवृद्धऽ *श्येनेजिग्यु* । श्येनेइहातिकुष्टात्परस्य जिग्युशब्दस्य वृद्धिप्रतिषेधः *यमवोत्* यमवोत्स्सांधिस्तोत्रे च बृहतिपित्रतंसोम्यं मधु, अस्मेधाहि अत्रोबृहदनयोः कुष्टात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *प्रत्यवरोहे च* बृहतिस्तोत्रीयोत्तमायां प्रत्यवरोहविषये कुष्टात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *शाक्त्येच* शाक्त्ये च कुष्टात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः*नय* न प्रतिषेधे सखाय सो चक्रमासइतिच, अनुत्तमायां कुष्टात्परस्य वृद्धिरेव भवति* जयेहारात्* । यौधाजये प्रतिहारात्परस्य वृद्धिः *अवितापभोरियाचता* अः प्रतिषे-

ता वने हारादिरनेकर्चे दादौ भावेसे च नौ रथ्ये च निध्रे च ऽयन्ते च त्वाष्ट्रीसाम्नि हव्ये चायोनौ मत्सरि शब्दाः स्वासुत्तरयोर्द्व्ये त्सोदे हारे थे च धौ च हारे धास्ये देवो जयसाप्तमिकात्रिणिधनायास्येषु च थे सावीदिर्यवाख्यपोर्हितांतः इवतःपाष्ठौहे ष्टु प्रिये सोमो

विता, पमो, रिया, चता, द्विपोनवारश्मविता, युयेननिष्ठाष्टपमो, सत्वंनोवीरवीर्याय, पाहिचिता *वने हारादिः* स्यावने प्रतिहारादिर्वर्द्धते अभिद्युम्नायामित्यत्र *अनेकर्चे दादौ* अःप्रतिपेधे एकर्चे स्यावने यः प्रतिहारः पादादौ तस्य वृद्धिप्रतिषेधः।प्रतिहारादित्वात्पादादिग्रहणम् *दादौ भावे से च नौ* दादावितियोगविभागः। गायत्रीभामे च योनावेव पादादिस्थस्य प्रतिहारस्य वृद्धिरुच्यते। अस्यापि प्रतिहारद्वित्वम् *रथ्ये च* तैरथ्ये च योनावेव प्रतिहारादेर्वृद्धिः चशब्दानुकर्षात् । *निध्रे च* पूर्वे जनित्रे च योनावेव प्रतिहारादेर्वृद्धिः । *ऽयन्ते च त्वाष्ट्रीसाम्नि* योनावेव प्रतिहारादेर्वृद्धिः *हव्ये चायोनौ* वैतहव्ये च योनिवर्जं प्रतिहारादेर्वृद्धिः *मत्सरिशब्दाः स्वासुत्तरयोर्द्व्ये* प्र त्स रि एतेशब्दाः स्वासु वामदेव्ये उत्तरयोः स्तोत्रीययोः वर्द्धन्ते । फस्वासत्याम । म श्हि ष्टोमात्स । अविताजरि *त्सोदेहारे थे च धौ च हारेऽपास्ये* पुनानः सोमधारयेत्यत्र प्रतीहारोद्गीथयोः त्सोदेशब्दोवर्द्धते । प्रतिहारे धौशब्दश्च । साध्य आपास्ये *देवोजयसाप्तमिकात्रिणिधनायास्येषु च थे सावीदिः* एतेषु उद्गीथे सावीया आदेर्देवशब्दस्य वृद्धिः *यवाख्ययोर्हितान्तः* अर्णायवाख्ययोः साम्नोः सहितान्तो वर्द्धते *इवतः पाष्ठौहे* अस्मभ्यंसोमविश्वत इवि. शब्दः पाष्ठौहे वर्द्धते

घार्शे सोमो दन्वते तुरे ध्माखादिरयोनौ पुत्रेर्द्धेडोपाय आद्यमाद्यायां उद्वंशीये चाभ्य आंधीगवे च द्वितीय-मसंतु स्वारे च पर्णेयोनौ पृष्ठ्ये वाजिगस्तुरूपाणां च मीढे व्यमशी गीथाद्यंकावे ते ज्ञीये स्वासु पुनादेव

संहितान्तो वर्द्धते *प्लुमिये* वसिष्ठमिये न किष्ठानुमप्यनेति-प्लुशब्दोवर्द्धते *सोमो वार्शे* अस्मा-इन्द्राय । सो मा अर्पन्त्वितिमाशब्दस्य वृद्धिः *सोमो दन्वते* वैदन्वते सोमो तृतीये शब्दो वर्द्धते *तुरे ध्माखादिः* वार्श्रतुरे ध्माखादिर्वर्द्धते ध्माखंखजकृत् । एतेषां ध्माखाषा थि३क३यार्के३धू३ एताध्माखाः *अयोनौ* योनौ अकारः प्रतिषेधार्थः वार्श्रतुरे ध्माखादेर्वृद्धिप्रतिषेधः भिभेयमा३ना३ *पुत्रेर्द्धेडोपाय आद्यमाद्यायाम्* उद्वंशपुत्रे अर्द्धेडोपाये आद्यमक्षरं वर्द्धते । आद्यायां स्तोत्रीयायाम्-या३ज्ञुजौत्रा वयेशी च *उद्वंशीये चार्द्धेडोपाये आद्यमक्षरं वर्द्धते सर्वत्र *अभ्यः* अकारः प्रतिषेधार्थः । अरन्धामभ्य इन्दव इत्यर्द्धेडोपायेभ्यशब्दस्य वृद्धिप्रतिषेधः* आन्धीगवे च द्वितीयम् *आन्धीगवे चोपाये द्वितीयं वर्द्धते *असन्तु* यज्ञायसन्त्विति प्रतिषेधः *स्वारे च पर्णे योनौ* स्वारे सौपर्णे च योनावेवोपायद्वितीयं वर्द्धते । अन्यत्र प्रतिषेधः *पृष्ठे वाजिगस्तुरूपाणाञ्च* एतेषु चोपायद्वितीयं वर्द्धते योनावेव *मीढव्यं* पौरुमीढे उपायद्वितीयं तालव्यं वर्द्धते । त्वमङ्गप्रश ंसादिषु *अशी* जीवाज्योतिरशीमहि इति प्रतिषेधः *गीथाद्यं कावेते* कावे उद्गीथाद्यं अक्षरं वर्द्धते । अज्ञत इत्यत्र *ज्ञीये स्वासु पुनादेवः* यज्ञायज्ञीये उद्गीथाद्यमक्षरं वर्द्धते स्वासु तृषे ष्ठुजानः सो । देवोवः वृचयोश्च *आ-

आयायामन्यत्र प्रमंऽह्यायथोर्भाद्रिष्टाः शांमे त्रे वै-श्वामित्रे कृते थे तुरीयंऽ सर्वत्र पष्ठं ध्वच्चयोः पाजे थे भे दैर्घ्ये परे सर्वत्राककुभि हव्ये त्सिवायामयादौ घृतनिधनसांवर्त्तयोरायायाम् ॥ २ ॥

आयायामन्यत्र* । अन्यत्र यज्ञायज्ञीये आयायामेवोद्गीथाद्यस्य वृद्धिः–अयं धूपादिषु *प्रमं ह्यायथोर्भाव्* प्रमंऽहिष्ठीये आ-द्ययोः स्तोत्रीययोः स्तोभात्परं वर्द्धते *रिष्टाः शांमे* प्रदेशा-परिस्त्रानोगिरिष्टा इति ष्टा शब्दस्य वृद्धिः *त्रे वैश्वामित्रे* स-वीरायांहरिः पवित्रे इति त्रेशब्दस्य वृद्धिः *कृते थे तुरीयऽ स-र्वत्र पष्ठंध्वक्षयोः* हो विष्कृते उद्गीथचतुर्थमक्षरं वर्द्धते सर्वत्र ध्वशब्दे अक्षशब्दे च प्रत्यये उद्गीथपष्ठस्य वृद्धिः । मन्द्र । ओ-जिष्ठो । अध्वपवित्रे । सोमो अक्ष । *पाजे थे भे दैर्घ्ये* । पादशब्दजेशब्दौ उद्गीथे स्तोभे प्रत्यये वर्द्धेते । दैर्घश्रवसे । ऊर्ज्जोनपा । भुवद्वाजे *परे सर्वत्र* । परे स्तोभे प्रत्यये सर्वत्र पूर्वस्याक्षरस्य वृद्धिः *अककुभि* ककुप्सु परे स्तोभे प्रत्यये पूर्वस्याक्षरस्य वृद्धिर्न भवति । यज्ञायज्ञा-वृचे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः दैर्घश्रवसे *हव्येत्सिवायाम* वैव-हव्येत्सिवायां प्रत्ययभूतायां पूर्वस्याक्षरस्यावृद्धिः (वर्द्धते जो ऽपीह्यायामित्येव) *अयादौ* अकारः प्रतिषेधे यकारादौ यात्सिवायां प्रत्ययभूतायां वृद्धिप्रतिषेधः । माऽइहाऽ अभिद्रु । *घृतनिधनसांवर्चयोरायायाम्* घृतनिधने सांवर्त्ते च आयायां स्तोत्रीयायां त्सिवाप्रत्यये पूर्वस्य वृद्धिः । इदऽह्यनु । एन्द्रनोगाधिप्रिय ॥

इति उपाध्यायाऽजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य
(पञ्चमस्य) द्वितीया कण्डिका समाप्ता ।

घमृगायन्तमसे यश्च परात्सर्वत्र नाहं पादतुरीयं वात्समे त्रिष्टुभि पाष्ठे च दीर्घे स्यत्रं॰पाणीदांते क्षौ॰द्रेति चतुर्थं तीच धीगवे स्तावषष्ठं मत्युत्क्रामतिसर्वत्र च मं योनौ पर्यूषु विशस्त्वा॰रित्त्वं थांच द्विपदास्त्वा॰द्यमाइंद्रासोमाभिधा त्रे तृतीये वार्हस्पतन्वारातारा॰

घमृगायन्तमसे सहोदैर्घतमसे ऋगाधन्दीर्घमक्षरं वर्द्धते । वोधासुमेभूरिहिते एवमादीनि *यश्च* । यकारश्च ऋगाद्यो ह्रस्वोपि वर्द्धते । यस्तेमदोयुजात् *परात्सर्वत्र* ऋगाद्यपरात्परं वर्द्धते । तृतीयमित्यर्थः । पिबासोमेति सोमशब्दस्य वृद्धिः । एवं सर्वत्र *नाहं* तवाह॰ सोमायां अकारस्य तृतीयस्य वृद्धिप्रतिषेधः *पादतुरीयं वात्समे त्रिष्टुभि* त्रिष्टुभि वात्समे सोमः पवतायां पादे पादे चतुर्थमक्षरं वर्द्धते *पाष्ठे च दीर्घे* पञ्चमाष्टमे चाक्षरे दीर्घे पादं पादे वर्द्धते वात्समे *स्यत्रं* स्यशब्दत्रशब्दौ ह्रस्वावपि वर्द्धेते पञ्चमं जनितेन्द्रस्य सोमं पवित्रम् *पाणीदान्ते* पाणी इत्येतौ शब्दौ पादान्तौ वर्द्धेते *क्षौद्रेति चतुर्थम्* क्षौद्रे वात्समे पुरोजित्यां अतीत्य चतुर्थं वर्द्धते पञ्चममित्यर्थः *तीच* ती शब्दः चतुर्थो वर्द्धते पुरोजिति *धीगवे स्तावषष्ठं मत्युत्क्रामति सर्वत्र* आन्धीगवे मस्तावषष्ठमक्षरं मत्युत्क्रामति सर्वर्क्षु। परित्य॰ हर्यतामिति *च मं योनौपर्यूषु विशस्त्वा॰रित्त्वं थाञ्च* आन्धीगवे पञ्चममक्षरं मत्युत्क्रामति योनौ। पुरोजित्यां पर्यूष्वादिषु च पूर्वोक्तान्युदाहरणानि *द्विपदास्त्वाद्यम्* द्विपदास्त्वान्धीगवे आद्यमक्षरं मत्युत्क्रामति।पवस्वसोमायाम् *आइन्द्रासोमाभिधा* सोमशब्दोऽभिधाशब्दश्च आइन्द्रा भवति।पवस्वसोमायामेव *त्रे तृतीये

लादन्धायां त्वांधामध्ये मान् गोघमागायतोपहितत्तुवि-
शुद्धीयौदलयोर्धा(द्वा)रंयात्रः साम्नि सिते ये द्वितीय-
मायास्यआंधीतोसंयोगे द्वैगतेभिगीताग्नमाघप्रसोम
प्रान्त्यपयोऽस्तवमध्यमायां च तृतीये वृहत्यौ ह्योयायाः प-

पार्द्देस्वतन्वाराताशता॥ याम्रे तृतीयेपादे पर्वाणि भवन्ति। याम्रे तृतीये एता भवन्ति । अभिसोमादिषु सा३म्रुदस्याधिया३ ईष्ट-मायेनाऊवा३ इत्येवम् ॥अदन्धायान्त्वान्धामध्ये॥ अदन्धायान्तु याम्र आन्धामध्येमवति । आशतायाः स्थाने । सुतेचित्वाप्सु-मामदा आ३उवेत्येवम् ॥मान् गोघमागायतो पहिता॥ अनूपे गोमान् गोभिरित्यत्र आन्धा च मध्ये भवति। अशतया स्थाने-मान् गोमागायते एहित्वामान् गोशब्दश्चान्धामवति । मागायता-घास्य पूर्वा भवति । पार्द्दे स्वतन्वास्थाने अनूपे गोमानोभिरित्ये-वम् ॥तुविशुद्धी यौदलयोः॥ तुविद्युम्नं इत्यत्र शुद्धीयपदनिधने-अद्लेच विशब्देओष्ट्दिः । योनिवज्ञावादहृद्दिः ॥धारंयात्रः साम्नि॥ सहस्रधारमितिया शब्दस्य वृद्धिः ॥सिते ये द्विती-यम्॥ गायत्री सामाश्रिते उद्गीथे द्वितीयमक्षरं वर्द्धते परस्व-देवादिषु ॥आयास्य आन्धान्ताः॥ त्रिणिधने आयास्ये आन्धा या अन्तो वर्द्धते। अरा३ इया३ आ३ यो३ एवां आन्धा ॥अ-संयोगे॥ संयोगे तु मत्यये आन्धाया वृद्धिप्रतिषेधः साद-स्यात्राम् ॥द्वैगतेऽभिगीतात्॥ द्वैगते अभिगीतात्परं वर्द्धते प-रीतोप्यादिषु ॥वमाघ प्रसोमप्रान्त्ययोस्तवमध्यमायां च तृती-ये॥ द्वैगत एव तृतीये पादे नं यपादेरुरात्परं वर्द्धते प्रसोमदेव प्रथमान्त्ययोः।तृतीयायांतु विकर्षं कृत्वा तवाहं सोमरथमायाञ्च शब्दात् तृतीयेपादे नरपादक्षरात्परं वर्द्धते ॥वृहत्यौ होरायाः परं

रंपष्ठमक्षरं कृष्यते त्वमग्नआयायामाद्यं मध्यमायां तृतीयमुत्तमायां चतुर्थमनुष्टुप्प्रथमायां च श्ये॰ नोत्तरयोर्द्वितीयंसप्तमंकिमित्पूर्वयोस्तवमध्यमायां च गोशृंगेष्टादशविंशे ष्टुभिज्ञीय तृतीयेंसमायिन्द्रादिः

षष्ठमक्षरं कृष्यते* बृहति औहोवायाः परं षष्ठमक्षरं कृष्यते । त्वामिध्यादिषु *त्वमग्न आयायामाद्यम्* त्वमग्ने बृहति ओहो॰ वायाः परं प्रथममेवाक्षरं कृष्यते *मध्यमायां तृतीयम्* म॰ ध्यमायां स्तोत्रीयायां औहोवायाः परं तृतीयमक्षरं कृष्यते *उत्तमायां चतुर्थम्* त्वमग्नेबृहत्येव उत्तमायां स्तोत्रीयायां औहोवायाः परं चतुर्थमक्षरं कृष्यते *अनुष्टुप्प्रथमायां च* अनुष्टुप्प्रथमायां च बृहति औहोवायाः परं चतुर्थमक्षरं कृष्य॰ ते-पुरोजित्यादिषु *श्येनोत्तरयोर्द्वितीयम्* श्येनबृहति यद् द्विपदोत्तरासु गीतं तत्र उत्तरयोः स्तोत्रीययोरौहोवायाः परं द्वितीयमक्षरं कृष्यते *सप्तमं किमित्पूर्वयोः* किमित्ते बृहति॰ पूर्वयोः स्तोत्रीययोरौहोवायाः परं सप्तममक्षरं कृष्यते *तवमध्यमायां च* तवाहंसोम बृहति मध्यमायामौहोवायाः परं सप्तमं कृष्यते *गोशृङ्गेष्टादशविंशे त्रिष्टुभि* गोशृङ्गे त्रिष्टुभि आजाग्रविरित्यत्र उद्गीथे अष्टादशविंशेऽक्षरे कृष्य॰ ते *ष्टुभिज्ञीय तृतीयेन्त्यमाइन्द्रादिः* *त्रिष्टुभियज्ञायज्ञीये आजाग्रविरित्यत्र तृतीये पादे अन्त्यमक्षरमा इन्द्राया आदि॰ र्भवति । सम्पाइतिपं मिथुनासोनि कामा२आ३ एवमाइ॰ न्द्राकर्त्तव्या *सोमः माष्टमम्* सोमः पवतायां ज्ञीये प्रथमायां स्तोत्रीयायां तृतीये पादे अष्टममक्षरं आइन्द्राया आदिर्भवति ।

सोमः प्राप्तमिवप्रीचयज्ञरन्धपूर्वसौंग्मतेषु न योनौं डव उताद्विपा ऽयोनौ हिन्वविशीयेतायिथ्यामादिर्यो-नौ च स्वासु शने द्वितीयपादद्वितीयमन्त्यायां चांत्य-स्य गीथो पांत्यत्रीषु बोधीये न योनौ प्रवाज्याधायां चोपायद्वितीयं काण्वे योनौ सिठे च हारद्वितीयं न॰

जना२इता२अग्नेर्जनिता३स्व२री२ *इव प्रीचयज्ञरन्धपूर्वसौंग्मतेषु *यज्ञसौग्मतयोः तृतीये पादे द्वितीये पर्वणि प्रथमं औंक्ष्णोर-न्ध्रे तृतीय एव पादे तृतीये पर्वणि एतेषु सामसु इवमी भवति । मेघुंवोद्वितीये इव प्रीयपोनिवद्धावादायस्याक्षरस्य वृद्धिप्राप्तस्य प्रतिषेधः *न योनौ* योनौ [illegible] वर्द्धते–एवाय-मक्षरम् *डव उताद्विपा* माण्डवे तवाह॰ सोपायां पुरूणिवभ्र-विति उताद्विपाभवति *अयोनौ* योनौ तु प्रतिषेधः *हिन्ववि-शीयेता इथ्यामादिः* हिन्वयिथिंविशीये द्वितीये पादे द्वितीयं चतुर्थं अज्ञता यिथिं तस्या आदिर्वर्द्धते। मेघुं वः प्रथमे अतायिथिं *योनौ च* योनौ च विशीये अतायिथ्यायामादिर्वर्द्धते । दृ२रा२ पा२अन्यत्र सर्वत्र प्रतिषेधः *स्वासु शने द्वितीयपादद्वितीयम्* स्वासु तृचे औशने द्वितीयपादस्य द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *अ-न्त्यायां चान्त्यस्य* स्वास्वेव अन्त्यायां स्तोत्रीयायां अन्त्य-स्य पादस्य द्वितीयमक्षरं वर्द्धते । *गीथोपान्त्यत्रीषु बोधीये* बोधीये गायत्रीषु उद्घातादिषु उद्गीथस्योपान्त्यमक्षरं वर्द्धते *न योनौ* योनौ [illegible] बोधीये उद्गीथोपान्त्यस्य वृद्धि-प्रतिषेधः *प्रवाज्याधायां च* प्रवाज्याधायां बोधीये उद्गीथोपान्त्यस्य वृद्धिः । *उपायद्वितीयं काण्वे योनौ* काण्वे उपायद्वितीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते । ऊ२ क्या२ उच-

दे पुरो जित्याॱंहविषे च सवाज्यक्षायाॱंशुध्ये च-नौ रन्ध्रे चोत्तमायामाद्यं द्यमायां तृतीयमायायां वो-धीये प्रवाज्याद्ययोर्गाथे तृतीयं द्विःक्रुष्टं चतुर्थमंत्या-यां वाशेध्यमपादयोरन्त्यानित्रीणि चत्वारिपिबंतम-यंतॱंहिवैछन्दसेकमश्वेवानहोजितस्मैहशंधीस्वग्रेभिः

रयोः प्रतिषेधः । *सिष्ठे च* वयमेनायां वासिष्ठे च योनावेव उपायस्य द्वितीयस्य वृद्धिः पता३ । *हार द्वितीयं नदे पुरोजित्याम्* नानदे पुरोजित्यां तृचे प्रतिहाराद्वितीयं वर्द्धते *हविषे च सवाज्यक्षायाम्* सौहविषेसवाज्यक्षायां प्रतिहाराद्वितीयं वर्द्धते । गोभाइ ।*शुध्ये च नौ* शुध्ये च योनावेव प्रतिहाराद्वितीयस्य वृद्धिः । अस्मा ३ अव उत्तरयोरन्यत्र प्रतिषेधः । *रन्ध्रे चोत्तमायाम्* द्वितीयेमौक्ष्णोरंध्रेउत्तमायां स्तोत्रीयायां प्रतिहारद्वितीयं वर्द्धते।*आद्यं ध्यमायाम्* मध्यमायां स्तोत्रीयायां प्रतिहाराद्यमक्षरं वर्द्धते । *तृतीयमाद्यायाम्* आद्यायां तु स्तोत्रीयायां प्रतिहारतृतीयं वर्द्धते । *वोधीये प्रवाज्याद्ययोर्गाथे तृतीयं द्विःक्रुष्टम्* जरावोधीये प्रवाज्याद्ययोरुद्गीथतृतीयमक्षरं द्विष्क्रुष्टं भवति । ताः सहा३३ । *चतुर्थमन्त्यायाम्* । अत्रैवान्त्यायां स्तोत्रीयायां उद्गीथचतुर्थं द्विःक्रुष्टं भवति । हा ३ ई न्द्रास्या ३कू । *वाशेध्यमपादयोरन्त्यानि त्रीणि* । वाशे उ पुनानः सोमादिषुमध्यमेषु पादेषु अन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धते पादान्तेषु । *चत्वारिपिबंतमयंत९ हि* । पिबन्तंकद्रुयोः। अयंयः। पुरोतंहिस्वराजं। एतेषु त्रिषु पादान्तेषु अन्त्यानि चत्वारि चत्वार्यक्षराणि वर्द्धन्ते*।.वैछन्दसेकमश्वेवानहोजितस्मैद्गृशंधीस्वग्रेभिः छष्टानि *वाछन्दसे साकमश्वे *आयः पुरमग्रे

कृष्टानि दैर्घे ग्रात्याग्निष्टुतोर्गीथद्वितीयसप्तमे कृष्टे स्वासु द्वितीयषष्ठे प्रस्तो तृतीयमर्मृ चतुर्थे थमोच द्वितीयं ह्रीये सर्वत्र ककुभि चतुर्थ योनौ वैयश्वे सप्तमं पञ्चममुत्तरयोरेकर्चेष्टमं गीथचतुर्थं च ॥ ३ ॥

तमयतृचयोर्वानहो जितमस्मैदर्शंथीस्यग्नेभिः एतानि द्वादशाक्षराणि कृष्टानि भवन्ति । नमन्योनार्वाम्नुरोन । अस्थाद्वो यजि । मर्त्तौयो अस्वै । भद्रंस्हादि । स्पृशं साथोरथी तस्या । ज्योनिरसे विश्वेभिः *दैर्घे ग्रात्याग्निष्टुतोर्गीथद्वितीयसप्तमे कृष्टे* दैर्घश्रवसे ग्रात्याग्निष्टुतोरुद्गीथद्वितीय सप्तमे अक्षरे कृष्टे भवतः । स्वेमोम पाहिनो अग्न इति च । *स्वासु द्वितीयषष्ठे* स्वासु योविश्वायां उद्गीथद्वितीयषष्ठे कृष्टे भवतः । *प्रस्तो तृतीयं* मध्यमायां उद्गीथद्वितृतीयं कृष्यते ॥ मर्मृचतुर्थं *मर्मृज्यन्त इत्युद्गीथचतुर्थं कृष्यते *थमोचं द्वितीयं ह्रीये सर्वत्र *प्रथमोचद्वितीयमक्षरं ह्रीये ह्रीये सर्वत्र कृष्यते । तृतीयपादे प्रथमोचं भवति *ककुभि चतुर्थं *स्वासु पञ्चापञ्चीये उत्तरयोः स्तोत्रीययोः ककुभौ भवतः । तयोः प्रथमोचचतुर्थं कृष्यते । ऊर्जोनपा ३३ सुवद्वाजे ३३ *योनौ वैयश्वे सप्तमम्* वैयश्वे योनावेव प्रथमोचे सप्तमं कृष्यते अत्रापि तृतीयपादे प्रथमोचं सत्राचियायवदाना ३३ म *पञ्चममुत्तरयोः* उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रथमोचे पञ्चमं कृष्यते । तर्हि स्वराजं उतोपमानं *एकर्चेच* वैयश्वे प्रथमोचाष्टमं कृष्यते । आरन्नयायोनिमृता *गीथचतुर्थं च* तास्मिन्नेवैकर्चे वैयश्वे द्वीथचतुर्थं कृष्यते । चकारः

तरे हारादि रनुत्तरयोः स्वासु नवेगीथादि रयोनौ शोकेमान्त्यधो विंछन्दः स्वाग्नेये ककुभे च योनौ सामराजे च पादान्ते कांपा पदादौ च दीर्घे न जागृविर्द्देव-

---

समुच्चयार्थः । अपोवसा ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥

तरे हारादिः रथन्तरे प्रतिहारादिः सर्वत्र वर्द्धते *अनुत्तरयोः स्वासु* स्वासु तृचे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रतिहारादेर्वृद्धिप्रतिषेधः *नवेगीथादिः* उत्तरे मानवे सोमउक्थादिषु उद्गीथादेर्वृद्धिः *अयोनौ* योनौ नित्यामप्रायां वृद्धि प्रतिषेधः *शोके मांत्यधोः* त्रैशोके मध्यमांत्ययोः स्तोत्रीययोरुद्गीथादिर्वर्द्धते *विछन्दः स्वाग्नेये* विछन्दस्तु बृहदाग्नेये अग्निरायां उद्गीथादेर्वृद्धिः । *ककुभे च योनौ* त्रैककुभे योनावेव प्रथमायामित्यर्थः । उद्गीथादिर्वर्द्धते उत्तरयोरन्यत्र च प्रतिषेधः *सामराजे च* सामराजे च योनावेव उद्गीथादेर्वृद्धिः पवित्रायां प्रतिषेधः *पादान्ते कांपापदादौ च दीर्घे* असम्बद्धमिदं वक्ष्यत्युपरिष्टात् । इदं संघातत्रिष्टुप्सु भवति । पार्थवाराहत्वाासिष्ठकुत्सरथीयादिषु । इदं तप२ परा२उत्तए२का२य एव इदं संघातः अवयवद्वितीयं पूर्वसाकाङ्क्षितं विशिष्यते । पदान्ते अक्षरे ह्रस्वे दीर्घे च पदादौ कांपा भवति । यथा न दयन्ना२ इधी२ तथातिस्रोवाच ईरयाति *न जागृविर्देवस्य कोचिद्राष्ट्माख्मरिकारिदाशुपीति* नकारः प्रतिषेधे । एतेषु पूर्वलक्षणप्राप्तकांपापर्वप्रतिषिध्यते । ॥ ईरयोनः, शुष्मीशर्द्धोन, अत्र नकारः पार्थवासि-

स्य कंचिद्धात्रमारुसूरिकारिदाशुषीति राजनेचाद्ययोऽ-
रतृतीये जगतीषु च वाराहे परयोश्चान्तेषु श्यैते गीथ-
षष्ठं त्रिष्टुप्सु दशमं मध्यमायां द्वादशं निन्त्रे गीधषष्ठ-
रुपञ्चमः ह्रस्वायाङ्गीथादिर्वार्द्धा मागासोमस्पतिः

प्राज्यदोहेषु । विचक्षणो जागृविर्वासिष्ठे देवो देवस्य वासिष्ठे सफायां·हृक्षं न पक्वं वासिष्ठे । पुरुमेध्यांश्चबृहत्सोमो बाह्यो-मरिसशार्द्धो नपारु । नयत्सूर्यसिष्ठेषु सत्तोधनं कारि मत्पवासि-दाशुनेदानीमीरितः । क्रौञ्चपचौशने यथासंख्येनोदाहरणानि *राजनेचाद्ययोः* चकारेणापवादाधिकारोऽनुकृष्यते राजने चाद्ययोः स्तोत्रीययोः कांपा न भवन्ति *अतृतीये* तृतीये पादे भवत्येवकांपा आद्ययोः स्तोत्रीययोः *जगतीषु च वा-राहे* मोश्रपास्यां वाराहे कांपाप्रतिषेधः चशब्दादपवादा-धिकारः । *परयोश्चान्त्येषु* वाराहात्परयोर्वासिष्ठयोर्द्वासा-विसोमयोः अन्तेषु पादेषु कांपा न भवति चशब्दादपवादः *श्यैते गीथषष्ठम्* श्यैते गीथषष्ठमक्षरं वर्द्धते । *त्रिष्टुप्सु दशमं* श्यैते त्रिष्टुप्सु तदिदासेत्यत्र उद्गीथदशममक्षरं वर्द्धते । *मध्यमायां द्वादशम्* अत्रैव मध्यमायां उद्गीथे द्वादशमक्षरं वर्द्धते । *निन्त्रे गीथषष्ठं* पूर्वे अनिन्त्रे उद्गीथषष्ठमक्षरं वर्द्धते । *रु पञ्चमं* रु शब्दः पञ्चमोवर्द्धते गिर्गिनपुरु । *ह्रस्वायां गीथादिर्वार्द्धा* ह्रस्वायां बृहद्दोपशायां उद्गीथादिर्वार्द्धस्वतन्त्वा भवति अत्र द्विपात्प्रस्तावः । उद्गीथादौ मागायना सा ऊद्गीतौ वार्द्धस्वत-न्त्वा पञ्चाक्षरा भवति । नाश्त्वावजिन् सा एवंविधा द्रष्टव्या *मागा सोमस्पतिः* सहस्रधारायां सोमस्पातेरित्यत्र मागायतैव भवति वार्द्धस्वतन्त्वा । *सेधेहाद्वितीये यपर्च भवति* उत्सेधे हाद्वितीये स्तौभिके हाशब्दे मत्पये पूर्वमक्षरं यपर्च भवति ।

सेधेहाद्वितीये यथर्चं भवत्यपिणोदनः सर्वत्र पादतृ-तीयतुरीयं वृद्धमन्त्यस्यावृद्धं वर्त्तेच तृतीयं विश्वा-सां विश्वासेते मराय आधानन्दे अनुपादं नन्दायाः स्थानेमागायता परिदुह्वाशकुपुरः सखातं न्दुदक्षा-दिषु च नंदापरमेकोचं दूव्युच्चामिन्द्रनावेकं नीचं

अपिणोदनः पिणः दनः समुद्रस्याधिविष्टपेगनीपिणः । परिस्वानश्चससेदेवमाद्नः एतयोर्न यथर्चं भवति । *सर्वत्र पाद-तृतीयतुरीयं वृद्धं* सर्वत्र स्तमेधे तृतीये पादे चतुर्थमक्षरं वृद्धं भवति *अन्त्यस्यावृद्धम्* अन्त्यस्य पादस्य चतुर्थमक्षरं सर्व-वृद्धम् *वर्त्ते च* अभीवर्त्ते तृतीये पादे चतुर्थमक्षरं च कृष्यते । *तृतीयं विश्वासां विश्वासेते* अभीवर्त्ते पुन विश्वासां सनुतां विश्वासेत्स्पृधः एतयोस्तृतीयमक्षरं कृष्यते अन्यत्र चतुर्थम् । वर्त्ते-चेत्यादिसूत्रद्वयं भट्टाभास्कराहितं आम्नायानुसारेण व्याख्यातमिदं पुस्तकान्तरे तद्यथा वर्त्ते च *मराय आधानन्दे अनुपादं* मराये आधा च नन्दा च आधानन्दे ते अनुपादं भवतः पादे पादे अनुपादम् । आभ्री नाश्हास्ताश्च्युतांश्ह एवमादिषु । *नंदायाः स्थानेमागायतापरिदुह्वाशकुपुरः सखातंदुदक्षादिषु च* मराय एव नन्दायाः स्थाने मागायता परिदुह्वाशकुपुरः सखा भवति वक्ष्य-माणेषूदाहरणेषु । परिधीश्दुह्वानः शकुनाः पुरोजिमी मखायः । इन्दुरोपां दक्षाय्यः मेद्धोपुरो सखाशक्रन्तः । *नन्दापरमेको-चम्* नन्दापरं यत्पूर्वं तदेकोचं भवति । साश्पा अग्निमाश्-स्तेवसत्रः एवं सर्वत्र । *दूव्युचामिन्द्र* पिबासोममिन्द्रेत्यत्र नन्दा-परं दूव्युचं भवति । *नावेकं नीचम्* योनौ अग्निनरा-णां एकं नीचं भवति नन्दापरं । *पासु सखे च* म-

ऽमासुसक्षंच रांतश्हिमनाकारान्तः स्तंव्युचैकेस्तं व्युश्चैके ॥ ४ ॥

अथस्तोभगतागतमगति स्तोभस्य स्वरे प्रत्यये सन्धौ गतिर्विरतेक्व चिद्विरतेप्यगति व्यंजने प्रत्यये गतिरगतिश्च तत्र स्वरव्यंजनयोः प्रत्यययोरगतिमंतः

अम्नु सक्षं एतेपु नन्दापरमेकं नीचं भवति । चोघासुमेम नह्नुश्रुतिमम्नु । इमाम्नव्यासम्नु मति चक्षं चीयतिदुहानोयेच । अत्रनितवाहःश्सोमरारण एवमादीनि । एपार्वाकास्यितानिचैतानि अकारांतपदान्तां स्थिरान्तं *रांतश्हितं* स्वरान्तं यत्पूर्वस्थितं सश्हितं भवति । स्थितसंहितं भवतीयर्थः । पारिथीरांति ता श्इहि दुहानोयश्रुऋयानि । *अनाकारान्तं* पदान्तावस्थितमेव यत्पदं आकारान्त भवति । तत्रास्थितसश्हितं न भवति स्थितसन्धिर्नभवतीत्यर्थः । तत्राह नक्तमुतसोमतेदिवा सोमंविश्वाश्पाधिया पिवासोममिन्द्र मन्दतुत्वा । नावा एवमादीनि । *स्तं व्युचैके स्तं व्युचैके* एतौ शब्दौ स्थितसश्हितौ भवतः एके मन्यन्ते न तु ग्रन्थकारः । एतानि निश्चितानि प्रयोगविपयाणि न स्वाध्याये ।

इति उपाध्यायाऽजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य चतुर्थी कण्डिका समाप्ता ॥ * ॥

वृद्धादूर्द्धं समाप्तम *अथ स्तोभगतागतं* वक्ष्यते । *अगति स्तोभस्य स्वरे प्रत्यये सन्धौ* यथा हारायणे राजादेवौहो३ ऋतंबृहात् । तथा चार्क्कजमे हाउत्सोदेवोहिरण्या३पाइएवमादीनि । *गतिर्विरते *विरते तु गतिर्भवति हारायणादिपु । *क्वचिद्विरतेऽप्यगतिः *यथा मधुश्च्युन्निधने मागन्यात्स्तोभा-

स्तोभा ये तान्वक्ष्यामः कण्वबृहत्पाद्यान्त्यावगतौ पूर्वकल्पश्चोदिन्द्रेत्यन्त्यचा दत्रैकाराभ्यासस्य विकल्पो न गतागतस्य मध्यमयोश्चागतः सत्त्वमुद्वा शूपस्वपुनानद्वितीयायान्धर्हिप्रत्ययेयंपूपायांस्सर्वासु पूर्वेजनित्रेन्त्यस्य स्तोभस्यागतिर्यस्य द्वितेत्यत्रान्त्यस्यापि गति र्वाभ्रेहो इस्तोभस्योत्तरस्या गतिरभिसोमायायामायःस्तोभः सगतिमासोत्सुप्तगतिर्भवतिक्रौञ्चयोः पर्याकूपारे चागतः स्तोभः पुरोजितीत्यस्मिन्नृच्छन्दे गतिर्भवति

त । #व्यञ्जने प्रत्यये गतिरगतिश्च# यथा वाजाजिति । #तत्र स्वरव्यंजनयोः प्रत्यययोरगतिर्यतः स्तोभा ये तान्वक्ष्यामः# उपरिष्टादुदाहरिष्यामः । #कण्वबृहत्पाद्यान्त्यावगतौ# कण्वबृहतिस्तोत्रीयाद्यान्त्यावगतौ स्तोभौ भवतः, त्वामिच्छ्यादिषु। #पूर्वकल्पश्चोदिन्द्रेत्यन्त्यत्वात# उदिन्द्राश्वमिष्टय इत्यत्र पूर्वकल्पश्चागतोभवति । अन्त्यत्वाद्वैकल्पिकत्वादेतयोः । #अत्रैकाराभ्यासस्य विकल्पो न गतागतस्य# अत्र इकाराभ्यासो विकल्पते न गतागतं । #मध्यमयोश्चागतः सत्वंन षड्दाशूपस्व पुनानद्वितीयायां षर्हिप्रत्ययेऽयंपूपायाः सर्वासु# स्तोत्रीयाया मध्यमश्चागतोभवति सत्वंनादिषु । पुनानाद्वितीयां षर्हिप्रत्यये अयं पूपायाः सर्वासु #पूर्वे जनित्रेऽन्त्यस्य स्तोभस्यागतिर्यस्य द्वितेत्यत्रान्त्यस्यापि गतिर्वाभ्रेहो इस्तोभस्योत्तरस्यागतिरभिसोमायायामायः स्तोभः स गति मासो त्सुप्तगतिर्भवति क्रौञ्चयोः पर्याकूपारे चागतः स्तोभः# क्रौञ्चयोरयंपूपाययोः परिसहर्यन्नद्दशोमिति यस्य योनिस्तस्मिन्नाकूपारो एतेषु सर्वे स्तोभा अगता भवन्ति । #पुरोजितीत्यस्मि-

गतिमान्पूर्वस्तोभः सौभरे सनोयुवातवत्यदिन्द्रिया-याऽ२ सर्वासु तंवोदस्मायायां चोत्तरस्त्वगतिमान् भद्राइन्द्रस्यमदत्यनुमादेवत्राहव्यं प्रेमध्वराय ॥ ५ ॥

अतः परमगतिमन्तस्तोभा ये तान्वक्ष्यामोऽव्यंजने प्रत्यये स्वरे तु गतिर्भवति शाक्त्ये प्रथमायाऽ२सर्वउत्तरयोश्चकूमासत्यत्वऽ२हिरण्ययुश्च कक्षे सर्वनेंद्रऽ२स्तुत इन्द्रङ्गीर्भिरायागमन्नियमते घृतनिधनेऽन्त्यः सर्वासु मधुनिधनेंऽत्यवर्जं दैवोदासारयो यौक्तयोः स्वधाप्रत्यये माधुच्छन्दसउपस्थरन्त्वयाभूपन्ति सुपावसोपुनाना-

छन्द्रे गतिर्भवति* एवं तेष्वेव क्रौञ्चादिषु त्रिषु पुरोजितीत्यत्र गतिः । *गतिमान्पूर्वः स्तोभः सौभरे सनोयुवातवत्यदिन्द्रिया-याऽ२सर्वासु तंवोदस्मायायां च* पूर्वस्तोभोगतिमान् भवत्येतेषु । *उत्तरस्त्वगतिमान् भद्राइन्द्रस्य मदत्यनुमादेवत्राहव्यं प्रेमध्वराय* एतेषु उत्तरो ऽगतिमान् भवति ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य पञ्चमी कण्डिका समाप्ता ॥

अतः परमगतिमन्तः स्तोभा ये तान्वक्ष्यामोऽव्यञ्जने प्रत्यये स्वरे गतिर्भवति स्वरे तु प्रत्ययो गतिर्भवति । उदाहरणानि यथाऽपाहो३ऽ२ अचा इहो३ई । *शाक्त्ये प्रथमायाऽ२सर्व उत्तरयोश्चकृमासत्यत्वऽ२हिरण्ययुश्च* उदाहरणानि यथा राजग्निति हपो ऽऽहो३२ । अत्राऽयिहोयि२ । मतौ । *अकक्षे सर्वे* अगता भवन्ति । *नेन्द्रऽ२स्तुत इन्द्रंगीर्भि रायागमन्नियमते* एतेषु गतिर्भवति । हरि श्रीनिधने सर्वा गतिर्भवन्ति । *घृतनिधनेंऽत्यः सर्वासु मधुनिधनेंऽत्यवर्जं

रसाद्युष्टम्भे स्वादिष्ठाययोरंत्यो मद्गोमत्नं गौतमेंत्यो वैष्टंभे वयमन्त्यः सर्वासु कण्वेभिः प्रत्नः सप्तस्तोत्री-यान्तेनजातमविश्वाशविस्तोत्रीयान्ते यदिन्द्रया-नपापत्वा देवान् गच्छेन्दुरिन्द्राय विश्वस्येशा-सहस्रधावाचः साम्न्यासोप्रियंदेवायाविकोशश्ह्या-रिवर्णे वलोककुमन्दानास्तैरथ्वेप्रत्नामृतस्या ऽभी-शावे पुरूणि गृणा श्रीणन्तः समुद्रस्य पुना-

---

दैवोदासारयोर्योक्तयोः स्वथामत्यये माधुछन्दस उपस्वरं त्वया भूपन्ति सुपावसो पुनानाः सोसुष्टं मे स्वादिष्ठायथोरन्त्योमद्गो-मत्नं गौतमे ऽत्योवैष्टम्भे वयमन्त्यः सर्वासु कण्वेभिः प्रत्नःसप्तस्तो-त्रीयान्ते न जातमविश्वाशवि स्तोत्रीयान्ते यदिन्द्रया नपायत्वा देवानगच्छेन्दुरिन्द्राय विश्वस्येशा सहस्रधा वाचः साम्न्यासो-मियन्देवाय विकोशेहारिवर्णउलोककुमन्दानस्तैरश्वे मात्नमृत-स्याभीशावे पुरूणिगृणा श्रीणन्तः समुद्रस्य पुनानायामाद्यः सर्वासु स्वः पृष्ठे सर्वे नाभिसोमाध्यास्वायां विचे मत्यपे पृश्नि-नि ज्येष्ठं य इन्द्रं तच्छुहस्तेनसुपादव्यः सुधृणाप्रत्नं पुरूती-पादींपे सर्वे रन्ध्रयोश्च सर्वे नोत्तरे रुयाअवि वाजजिति स-र्वैनरायिमचिक्र वरुणसाम्नि नर्योप्सु मदाधरुणं वन्तीय इन्द्रे सन्तु दे दिशवीरनाधृष्टामिर्मधुपर्वं पृथुममामोज्जोनभुरद्वादस-दधानुप्स्विमौमध्वआविस्तुर्गोयतो व्रतानिहिन्वंनृवाभक्तयस्सो-योजतउदुस्रिया अर्वाग्रथ्सजूरश्वायन्तोनागोरायि मांशर्द्धपरिष्कृ-ण्वन्ति गृद्दः पूर्वयो र्हुम्माहिन्वविशीयोत्तरयोरन्त्योयोनौ चान्त्यः॥ ॥ ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ।

नायामाद्यः सर्वासु स्वःपृष्ठे सर्वेनामिसोमाध्यास्यायां चिचेप्रत्यये पृश्निनिज्येष्ठं य इन्द्रतेश्शुहस्तेनसुपादध्यः सुधृणाप्रत्तंपुरूप्यातीपार्दायेसर्वे रन्त्रयोश्च सर्वे नोत्तरे वृषा अचिवाजजिति सर्वेनरायिमाचिकवरुणसाम्नि नर्याप्सुमदावरुणं वन्तीय इन्द्रेसंतु देदिशतीरनाधृष्टाभिर्मधुपर्पिपृथुप्रगामोर्जोनसुवश्चादक्षंदशानुष्टि मौमध्य आविष्णुर्गोयतो व्रतानिहिन्वंन्तताभक्तं यत्सोपोजतउदुस्त्रियाअर्वाग्रथस्सजूरश्वारन्तोनागोरायिमोशर्द्धपरिष्कृण्वंति गृहःपूर्वयोर्हुमाहिन्वविशीयोत्तरयोरग्न्यायोनौ चान्त्यः ॥ ६ ॥

दक्षणिधने गोपातिरिन्द्राय द्रोणे कार्त्तयशे सर्वे न तु विवसोः स्यामसुम्ने साकमश्च उचायामाद्यः सर्वास्वन्यत्र प्रथमतृतीयपञ्चमा नमधोस्तृतीयो लम्बे सोममिन्द्राय शुक्रन्दुदुहे हरायेन्द्रं पवमान्यस्य वरुणासामदिरोर्ज्जुनो वैयश्वेपुनानायामंस्योभासेक्रतु विचेतनापवस्वमश्हिष्टः सितेऽन्त्यः कौत्सेभितृतीया-

---

दक्षणिधने गोपातिरिन्द्राय द्रोणे कार्त्तयशे सर्वे स्तोभा अगता भवन्ति । *न तु विवसोः स्याम सुम्ने* तुविद्युम्नेवसोः स्यामद्युम्ने इत्यपवादः । *साकमश्च उचायामाद्यः सर्वास्वन्यत्र प्रथमतृतीयपञ्चमाः* । उचाया अन्यत्र प्रथमादयः स्तोभा अगता भवन्ति *न मधोस्तृतीयो लम्बे सोममिन्द्राय शुक्र दुदुहेहारायेणेन्द्रं पवमानस्य वरुणासामदिरोर्ज्जुनो वैयश्वे पुनानायामन्त्योभासे क्रतुविचेतनापवस्व मश्हिष्टः सितेन्त्यः* गायत्रीसामासिते अन्त्यः स्तोभोऽगतोभवति *कौत्सेऽभितृती-

यासुमौ स्तोभाविन्द्राय पूपायथयोः स्वादिमथमायाश्चो-त्तरस्तृंस्सखायः परित्यश्वक्षः सैंधुक्षिते तिस्रो-वाचोत्तमायामंत्यः पवस्वायायाञ्च मंतेमलंपवमान-गोभिः सुपादव्योदुहानो दावसुनिधनेत्वंःसोमान्त्यः सर्वासु मदेषु गोपातिर्हाविष्कृते स्वंःसोमायान्त्ययोः स्वादिमथमायाश्चोद्वंःशीय इन्द्रसुतायामुत्तरयोर्मेधे-त्यामत्यये ॥ ७ ॥

सामराजेपवित्रेयामनाकृष्टो गौपूक्तेयं आमरुतां धेनौ सर्वे स्वाष्ट्रीसाम्नोश्च सर्वे न हारिवत्सपवमानवा-

---

यायासुमौ स्तोभाविन्द्रायपूपायथयोः स्वादिमथमायां चोत्तरस्त-स्सखायः परित्यश्वसः सैन्धुक्षिते तिस्रोवाचोत्तमायामन्त्यः प-वस्वायायां च मन्तेमलं पवमानगोभिः सुपादव्यादुहानोदाव-सुनिधने त्वंःसोमान्त्यः सर्वासु मदेषु गोपातिर्हाविष्कृते स्व-स्सोमायान्त्ययोः स्वादिमथमायां चोद्वंःशीय इन्द्रसुतायामुत्त-रयोर्मेधेत्यामत्यये* ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य सप्तमी कण्डिका समाप्ता ।

सामराजे पवित्रायामनाकृष्टौगौपूक्तेयं आमरुतां धेनौ स-र्वे स्वाष्ट्रीसाम्नोश्च सर्वे* स्वरयोस्वरयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः सर्वे स्तोमा अगता भवन्ति । नहारिवत्सम्पवमानमेवमादिष्वपवादः । *न हारिवत्सं पवमानवाचस्पतिः सोमस्यतिः सखेन्द्रस्य पुरः सखयोर्वाचीनं यशं च मशोद्वंसं सुस्ताश्रयोगिरां बृहदाग्नेयं-

वस्पतिः सोमस्यातिः सखेन्द्रस्य पुरः सखायोर्वाचीनं यज्ञं च ब्रह्मोद्वंश्शंयुंस्त्वाश्यागिरां बृहदाग्नेयेन्त्यो यस्तेसोमसाम्नि गोपातिरुत्तरे जनित्रे पुरउत्तरयो- रंत्यः स्वर्वंशिधन इन्द्राय सद्युक्षइन्द्रेस्तेसुतस्येन्द्रस्य- यशास्यनुत्तो वैश्वामित्रेसरज्जार आनिधने तु प्रत्यये पूर्वयोश्चाभिगीते प्रत्यय उद्वत्स्याजापत्ये सर्वे न नृभिः शैखण्डिने सर्वे नयेस्त्वायदीपविनशीपतिः क्रन्देशूर- इन्द्रस्या उवाभीके सर्वत्र न सुता इन्द्रायाछिद्रांजो- रूपं सत्तनिपातर्वानामा उवा सर्वत्र न तालव्याद्या- त्परमनिहारमेके विरते गतिलोपो न सन्धौ तूइत्वाह- रा ३३१ उवा ३२३ इणी ३२३४ वातू३ स्वाहरा ३११

उन्त्यो यस्ते सोमसाम्नि गोपातिरुत्तरे जनित्रे पुरउत्तरयोरन्त्यः स्वर्वंशिधन इन्द्रायसद्युक्षइन्द्रेस्तेसुतस्येन्द्रस्य यशास्यनुत्तोवैश्वामित्रे सरज्जार आनिधने तुप्रत्यये पूर्वयोश्चाभिगीते प्रत्यय उद्वत्स्या- जापत्ये सर्वे ननृभिः शैखण्डिने सर्वे नयेस्त्वायदीपविनशी- पतिः क्रन्दे शूरइन्द्रस्या ऊवाभीके सर्वत्र न सुता इन्द्रायाछि- द्रांजोरूपसत्तनिपातर्वानामा उवा सर्वत्र न तालव्यात् * । ता- लव्यात्परं आउवा गतिरेव भवति । अछिद्रादिष्वेव मनीषिण इयत्र । * व्यात्परमतिहारमेके विरते गतिलोपो न सं- धौ तूइत्वाइहरा ३३१ उवा ३२३ इणी ३२३४ वातू ३ स्वा- हरा ३३ उवा ३२३णी ३२३४ वा३* तालव्यात्परं, गते- रविहारमेके मन्यन्ते । तत्र च विरते गतिलोपः सन्धावलोपः तत्रोदाहरणं तमेवअछिद्रादिष्वेवोदाहरणानि मनीषिण इति ।

उवा ३२३ णी ३२३४या कृतिनिपरीतोत्तरयोः आयन्तः सर्वासु घरसासु सप्तास्येभिर्ज्यांकाः पवस्वाद्ययोराजुह्वानस्यातीपद्गे पवस्वाद्ययोः सिमासु च छान्दसीप्वाद्यायां यस्तेहरे संयोगे प्रत्यये धृष्टि सर्वेनवशि प्रत्यये नवशि प्रत्यये ॥ ८ ॥

वादौमन्तेनीचैः पुना प्रवं मृज्य सुपा पाहि परिधीं दुहे मश्शाके थे पुनानायां प्रान्त्ययोः छम्भे वयं प्रव्र॰ राय आ सुता दश्ट्रेचानिन्द्रं तवात्वारंपर्वा

कृतिनिपरीतोत्तरयोः आयन्तः सर्वासु घरसासु सप्तास्येभिर्ज्याकाः पवस्वाद्ययोराजुह्वानस्यातीपद्गे पवस्वाद्ययोः सिमासु च छान्दसीप्वाद्यायां यस्तेहरे संयोगे प्रत्यये हष्णिमर्वे न वशिप्रत्यये न वशिप्रत्यये ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य अष्टमी कण्डिका समाप्ता ।

गतागतं समाप्तम् । *वादौ मन्ते नीचैः पुनाप्रवंमृज्यसुपापाहि परिधीन्दुहेम॰शके* समन्ते प्रस्तावादि नीचो भवति । पुनानः सोममन्त्र॰धयमृज्यमानः सुपावमोपाहिविश्वस्माद्रक्षसः परिधीं॰रतिदुहानः । इम॰स्तोमंशकेमत्वा । *ये पुनानायां प्रान्त्ययोः* । उद्गीथे पुनानायां प्रथमांत्ययोः स्तोत्री पयोः समन्ते नीचीभवतः प्रसङ्गादेतदुक्तं । *छंभे वयंप्रव्रश्रायआसुता*। महावैष्टंभे वयं प्रव॰स्थरायाआकूह्सुतासोम एतेषु प्रस्तावादिनीचैः । *द॰ष्ट्रे च *द॰ष्ट्रे चेतिजातिग्रहणम् *आदंष्ट्र॰ष्ट्रयोः*

प्रात्ययोः शीयेविष्वयुंक्ष्व क्षितेशुभ्रंरायः सं हिष्टी-यासितयोरय मपाहरिश्री लीयेयाभि सुतादिवः पी विश्वाकू शुद्धीयेभिद्रोगिरिं पुरोजिम त्वाष्ट्रयोश्च सुता-च प्रान्त्ययो राग्नेये पुरोज्यग्नि माशु नाघ्वतवप्रसो-

---

प्रस्तावादिर्नीचो भवति एप उत्सर्गः । *अनिन्द्रत्वात्वारंप-योर्मात्ययोः* अन प्रतिपेधे इन्द्रविश्वा तवाहंसो आस्वाविशंतु-अरन्तइन्द्रकुत्सये परीतोर्ष्या प्रथमात्ययोः एतेषुप्रतिषेधः । *शीयेविष्वयुंक्ष्व* उद्धंशीये विष्वयुंसाहिकोविनाप्रस्तावादि-नीचैः । *क्षितेशुभ्रंरायः सं* सेन्धुक्षिते शुभ्रयंयोरायःसमुद्रेति च नीचैर्भवति । *हिष्टीयासितयोरयव* यद्वाहिष्टीयासितयो-रयंपूषेति नीचीभावः । *अपाहरिश्री* हरिश्रीनिधने अपा-चित्त इति च नीचैः *लीये याभिसुतादिवः पी* रोहितकू-लीये अपाचित्तः ओभद्रोणानि सुता इन्द्राय दिवः पीपूनं एते-षु प्रस्तावादि नीची भवति । *विश्वा कू* राज्याकूपारे वि-श्वाहित्येति प्रस्तावादिनीचोभवति । *शुद्धीयेभिद्रोगिरिपुरोजि-म* शुद्धाशुद्धीयेऽभीतोवाजसातमयेति द्वे आये स्तोत्रीये गि-रिंनपुरुपुरोजितीमधमायां च प्रस्तावादिनीचैः । *त्वाष्ट्रयोश्च* ऊर्द्धंइत्वाष्ट्रीसाम्नि आकारणिधने च पुरोजिमधमायां च प्र-स्तावादि नीचैः । *सुता च प्रान्त्ययोः* सुतासोमायां प्रथमा-न्त्ययोःस्तोत्रीययोरूर्द्धंइत्वाष्ट्रीसाम्नि प्रस्तावादि नीचं । *आ-ग्नेये पुरोज्यग्नि* बृहदाग्नेये पुरोजि अग्निनर इति च नीचीभ-वति । *आशु* आशुभार्गवे च उपावादिषु प्रस्तावादि नी-चं । *नाघ्वतवप्रसोसनः* नः प्रतिषेधे । अध्वर्योनरःपइन्दोम-

सनः पर्णंचाप्रसो पूक्ते शुभ्रमुचैनाया दक्षसं२ हि-
तयोः स्वादिमान्ते स२ ष्यदाभ्यस्तिस्त्र पदन्ते तृ-
चयोर्द्वे पुनाच सेधे पुना परितवामंतवत् मत्रं प्रपिबा-
भिसोद्वेश्रीसद्मनेयं दासेचा ऽऽसितेपप्रं स्तुचे म-

सोमासोविसनइन्द्राय एवेष्वपवादः । *पर्णेच* विलम्बसौप-
र्णे च आथुभार्गवत् सत्मर्गावपवादौ द्रष्टव्यौ एतान्येव मत्युदाह-
रणानि । *प्रसो* प्रसोमासोविपश्चित इसस्यापवादः । *पू-
क्ते शुभ्रमुचैनाया* गौपूक्ते शुभ्र मन्ये उच्चातेपुरानावि-
श्वाश्वपाचित इति नीचीभावः । *दक्षस२हितयोः स्वादिमांसे*
दक्षणिधनस२हितयोः स्वादिष्ठयेतिमध्यमान्ते स्तोत्रीये नीचे
मस्तावे भवतः । *स२ष्यदाभ्यस्तिस्त्र* स२हिते विशेषः ।
अदाभ्यः पुरः तिस्रोवाच उदीरत इति च तृचयोर्मध्यमां-
सस्तोत्रीये नीचमस्तावे । *पदन्ते तृचयोर्द्वे* वषट्कारणि-
धने अभित्वापूर्वपीतयेवेंद्रधुन्द्रद्राणमिति च तृचयोर्द्वे द्वे आद्ये स्तो-
त्रीये नीचमस्तावे भवतः । *पुनाच* पुनानः सोमायां
वषडन्ते मस्तावादि नीचैः । *सेधेपुनापरितवामन्तवत्* उ-
त्सेधे पुनानः सौपरीतोपि च तवाहश्सोमित्वेतेषु समन्तवत्
मस्तावादिनीचीभावः । *मत्रंपिबाभिसोद्वेश्री* उत्सेधे
मत्रंपीपूर्वं प्रथमायां पिबासुतस्य अभिसोमासे इति च तृचयो-
र्द्वेद्वे आद्ये स्तोत्रीये श्रीणन्तइति च नीचीभावः । *सद्मनेयं*
ऊर्द्धसद्मने अयं त इति नीचीभावः । *दासेच* रात्रिदै-
वोसे चायन्तइन्द्र इति नीचीभावः । *आसितेपप्रन्* गायत्रीसा-
मासिते अपप्रन्वपसे इति नीचैः । *स्तुचेमन्द्र* यौक्तस्त्रुचेम-

न्द्रमन्तवदुक्थे महिन्वोचैः शंकुन्यस्यप्येपसर्वः स्वयवा-
श्वे पनकाण्वे श्यैतेद्वेयोनाविन्द्र क्रत्वायां च परम-
ज्याः स्वादोर्वावृपुरोजीमा उत्वेति सर्वः पुरोजिगि-
रिज्ञनित्र आर्षभश्येनयोः प्रान्त्येवायोर्द्वर्त्तेति वाभ्रेभि-
सोद्वे मान्यत्र लौशेगोविच्छयेनवदसाविमान्त्ये ऽस्यपी-
त्वाकाशीते नवेमन्द्राभिमत्ससुपा मङ्गेचा नुत्सोराजा

न्द्रयावेतिनीचैः । *मन्तवदुक्थे* बार्हदुक्थेपुनानःसोपरीतोपि चतवाद्दश्मोत्रचेपुमन्तवदुचनीचं ।*महिन्वोचैः* महिन्वान इति बार्हदुक्थेमस्तावादिरुचैः । *शंकुन्यस्यप्येपसर्वः* शंकुनिअस्य-पीत्वाद्पस्यधारयेतिसर्वस्तृचोनीचमस्तावादिः *स्वयवाश्वे* श्या-वाश्वे स्तोत्रियं पश्चातिस्वयशब्दोमन्द्रेनीचो भवति । *पनकाण्वे* काण्वेपनशब्दोनीचोभवतिमन्द्रस्वरे । *श्यैतेद्वेयोनाविन्द्रक्रत्वायांच परमज्याः स्वादोर्वावृपुरोजीमा उत्वेति सर्वः* श्यैतेयोनाविन्द्र-क्रत्वायाश्च द्वेद्वे आद्ये स्तोत्रीये परमज्याः स्वादोरित्थेतिमथमावा-वृधानः पुरोजिमथमाइमाउत्वेतिसर्वस्तृचः एतेषु मस्तावादिनी-चैः । *पुरोजिगिरिजनित्रे* उत्तरेजनित्रे प्रपुरोजितीगिरिनपु-रुनीचमस्तावादिः ।*आर्षभश्येनयोः मान्त्ये* आर्षभे गोविच्छये-ने च मथमांत्ये स्तोत्रीये नीचेमस्तावे भवतः । *वायोर्द्वर्त्तेति* वायोरभिक्रंदेपवर्त्तेतिनीचैः । *वाभ्रेभिसोद्वे* । वाभ्रे अभिसोमाद्वे स्तोत्रीये नीचमस्तावे भवतः। *मान्यत्र* अन्यत्र मध्यमा नीचम-स्तावा। *लौशेगोविच्छयेनवत्* द्वभ्याघातलौशेगोविच्छयेनवत्-मथमान्त्ययोः । *असाविमान्त्ये* असाविसोमापालोऽसि मध्य-मान्त्ये नीचमस्तावादिः । *अस्यपीत्वाकाशीते* अस्यपी-त्वेतिनीचैः *नवेमन्द्राभिमत्ससुपा* उत्तरे मानवे मन्द्रया च अ-

रन्ध्रोत्तरवाजजितोर्योना वेतश्छ्वदेन्वे पुरोनदे पुना-यामे पुरोयज्ञात्त्रवीरापारे छे प्रयोनावयं पूपुरः क्रौञ्चं सानुमिक आयास्ये नुत्सस्तव कावरथन्तयोः सर्वत्रा प्रोस्वो ॥ ९ ॥

येपूर्के द्वे साव्यामपो वैपस्वेजय उत्तोनः शवे नेन्द्रः कलेपा प्रान्त्ययो राकूहविपघृतनिधनाङ्गवसाध्यानां द्वे

भिसोमामदसरासः सुपावसो इति नीचैः । महेच पौरुमद्वेच एतान्येवोदाहरणानि । अनुत्सोराजा अन उत्सोराजादेव इति चात्रापवादः #रन्ध्रोत्तरवाजजितोर्योनौ# उत्तरे रुक्मो रन्ध्रेवाजजिति च योनावेव प्रस्तावादिनीचौः । #एतश्छ्वदेन्वे# इहवद्धामदेन्वेपन्तसुत्योमिति नीचैः #पुरोनदे# मानदे पुरोजितीनीचैः# पुनायामे# उत्तरेयामे पुननो अक्रमीदभीनीचैः #पुरोयज्ञात्त्रवीरापारे# पर्याकूपारेपरोजितीयज्ञायसत्त्रे वीराय सदना इति एतेषु नीचैः प्रस्तावादिः #पु प्रयोनौ# वयमेनवासिष्ठयोनावेव प्रथमायां नीचीभावः #अयं पूपुरः क्रौञ्चे# अयं पूषा पुराजिंती तिनीचैः । सानुमिक आयास्ये सर्वप्रस्तावादिनीचैः #अनुत्सस्तव# अन्वप्रतिषेध उत्सस्तवाहं सोमेति च प्रतिषिध्यते #कावरथन्तरयोः सर्वत्र# कावेरथन्तरे च सर्वत्र प्रस्तावादिनीचैः । अमोस्वो भो अपासीदिति कावरन्तोरारथन्तरे प्रतिषेधः । प्रस्तावाधिकारः समाप्तः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य नवमी कण्डिका समाप्ता ।

येपूर्के द्वे साव्यम्र अतः परं उद्गीथाधिकारः । उद्गीथे अता

सद्मनेयं दासे च कौल्मलान्धीकावाभीकसोमर्षभमरुतां योनौ प्र मरुतां चत्वारीन्द्रमलीये प्र वाहे स्तृणन्ति देवमपां न ककुभे त्वꣳ सर्वं उग्रं कद्रानत्वद्ग्रहणात् सेरयिमिन्द्रासर्वौभियो भरे स्थूरमेवासर्वां योनौ प्र-

---

श्चैदायामाद्ययोरुद्गीथस्तोत्रीययोरुद्गीथादि नीचैः । *अपोवैवश्वे* । वैपश्वे अपोवमानोनीचैः । *जयउगोनः* । संजये उतोनउत्पु-पूर्वा इति नीचैः । अतः परं सर्वत्रोद्गीथाधिकारोऽनुवर्त्तनीयः । *शवै* । शैशवे उद्गीथादि नीचैः । *नेन्द्र* । सन इन्द्रः इन्द्रश्च-सोमः । *कलेर्पामात्स्योः* । शाकले अर्षा सोमायां प्रथ-मात्स्ययोः स्तोत्रीययोरुद्गीथादि नीचैर्भवति । *आकूद्वैपघृतनि-धनाश्वसाध्यानां द्वे । *आकू पारे सौहविषे घृतनिधन आश्वे सा-ध्यानां द्वेद्वे आद्ये नीचोद्गीथे भवतः । *सद्मनेयं* । अर्द्धसद्मने अयंरणायते सुत इति नीचैः । *दासे च* रात्रिदैवोदासे च पूर्वशब्दोनीचैः । *कौल्मलांधीकावाभीकसोमपभमरुतां योनौ प्र* कौल्मलं बर्हिष आंधीगवे कावे आभीके यद्वे सो-मसाम्नि ऋषभे पावमाने मरुतांयेनौ एतेषां योनावेव प्रथमा-यां उद्गीथादि नीचैः । ऊहगीतौ प्रतिषिध्यते । *मरुतां च चत्वारि* मरुतां येनौ च चत्वार्यन्या अनुद्गीथादिरपि व-चनान्नीचैः *इन्द्रमलीये प्र* इन्द्रमच्छरोहितकूलीये प्रथमायामे-वोद्गीथादि नीचैः । *वाहे स्तृणन्ति देव मपां न* । ऐधवाहे स्तृ-णन्ति बर्हिः देवं देवत्रा अपां न पातमिति नीचैः *क-कुभेत्वꣳसर्वः* । त्रैककुभे त्वमङ्गमशꣳसिष इति सर्वमेवोद्गी-थादिनीचैः । *उग्रंकद्रानत्त्वद्ग्रहणात्* । उग्रन्त्वस्येतेकद्रानः सुश्रवनत्वदन्यो एतेषां ग्रहणान्नीचीमावः । *सेरायिमिन्द्रासर्वौ-

रे च वृजिगेप्र पर्णे सोमवरुणा स्वारे योनावाध्रयोर्महर्देयानामूर्तीदिविद्युम्ना मित्रे दिविद्युम्ना स्पष्टे पृश्निन्येकर्चे पुनानायामन्तवत् पर्यामेतयोर्दैर्घे चैवमभिसोम योनौ मान्त्ये यज्ञासर्वः क्षितेचामदाय कण्व

भियो॰ । एड्कौत्से रयिमर्प इन्द्राय सोमपातव इति सर्वेस्तुचः अभियोनिमिति च नीचीभावः । *मरे स्थूरमेवासर्वः* । सौभरे स्थूरं न कश्चित वाह्यासवीरयूरिति एतेपूदूगीथादिनीचैः । *योनौ मरे च* । सौभरे योनौ प्रथमायां उदूगीथादौ प्रतिहारे च नीचत्वं । *वृजिगे प्र* आजिगेष्टपा च प्रथमायां उदूगीथादिनीचैः । *पर्णे* विलम्बे सौपर्णे उदगीथादिनीचैः । उच्चादिषु । असोमवरुणासोमं पवित्रे वरुणयेति चापवादः । *स्वारे योनावाघ्रयोर्महर्देवानामूर्तीदिविद्युम्ना* । *स्वारे सौपर्णे नावाघ्रयोः महस्वते च देवानां सुन्ने । ऊती दिसदादिविसद्भूमिद्युम्नानिमान् एतेपूहीयादि नीचैः । *मित्रे दिविद्युम्नास्पष्टे* सौमित्रे दिविसद्भूमिद्युम्नानिमान् अस्य मत्रेति द्वैस्तोभीये नीचादयः । *पृश्निन्येकर्चे* । पृश्निनि एकर्चे दुहानायां एतवाहाऽस्नोमेति ॥ नीचैः । *पुनानायामन्तवत* । उद्गीथादेर्नीचीभावः । *पर्याम* । परीतोष्वां पृश्निनि मध्यमायां उदूगीयादिनीचैः । *एतयोर्दैर्घे चैवं* । दैर्घश्रवसे च एतयोः पुनापरीतोषिद्त्र्चयोरेवमेव पृश्निवदूदुगीथादेर्नीचीभावः । *अभिसोम* । अभिसोमायां दैर्घश्रवसे योनौ मध्यमायां उदूगीथादेर्नीचीभावः *योनौ मान्त्ये* । दैर्घश्रवसे योनौ मध्यमांसे स्तोत्रीये नीचोदूगीथे भवतः । *यज्ञा सर्वः* । यज्ञायज्ञेति तृचं दैर्घश्रवसे सर्व उदूगीथादि नीचैः । *क्षिते च* । सैन्धुक्षिते च उदगीथेप्रादिर्नीचैः । *अमदाय* । अ-

बृहत्युपोत्तमश्चावद्वाव्यपादाद्यः॥ रहस्ये च बृहत्य त्रिष्टुब्यतिछन्दसोः साहीयेऽग्नेत्वः॥ सर्वो विच्छन्दःसु च यस्सासु योनौ च प्र शनवार्शयोरनूनेऽस्मद्ग्रहणा द्वर्णे च न सोम ह्रीयस्सु विशीये प्र क्रोशौपगवोत्तरवैष्णवैक-

---

साम्यःशुपेद्यायेति प्रतिषेधः । *कण्वबृहत्युपोत्तमं* सर्वं उद्गीथादिनीचं भवति । च शब्दादुद्गीथे । अवद्वादिर्कि ? एतदेव अपद्यादित्वं चावद्वादि यदि भवति तदाप्युद्गीथे नीचो भवति । *रहस्ये च बृहति* । रहस्यविषये उद्गीथादिनीचैः । *त्रिष्टुब्यतिछन्दसोः* त्रिष्टुभि अतिछन्दःसु । बृहति उद्गीथादेर्नीचाभावप्रतिषेधः *साहीयेऽग्नेत्वश्सर्वः* सत्रासाहीये अग्नेत्वं नो अन्तम इति तृचे सर्वत्र उद्गीथादिर्नीचैः । *विच्छन्दःसु च यस्सासु* । नित्यवत्सासु विछन्दःसु सोमउष्वा । पवस्ववाजसातय इति च उद्गीथादिनीचैः । *योनौ च प्र*नित्यवत्सासु प्रथमायामुद्गीथादिर्नीचैः । *शनवार्शयोः* । गायत्रीसामौशने वार्शे च उद्गीथादिर्नीचैः । *अनूने* । ऊने पादे शनवार्शयोरेव प्रतिषेधः । मेधुंन्तः प्राणाशिशुरिति च । *अस्मद्ग्रहणात्* । वार्शे अस्मभ्यं सोमविश्वत इति ग्रहणान्नीचैः । *वर्णे च* रहस्ये च शाकरवर्णे उद्गीथादिनीचैः । *न सोम* । अपां सोमानां प्रतिषेधः । *ह्रीयस्सु विशीये प्र*विशोविशीये यज्ञायज्ञीयस्सु प्रथमाया उद्गीथादिनीचैः । *क्रोशौपगवोत्तरवैष्णवैकर्चतृचहवदेव्यरहणयव वाजीयादारश्छदीपद निधनचित्रपशुण्त्वयामानां विपर्ययो यथा योनौ* । क्रोश॰ अपगवोत्तरे वैष्णव एकर्चे सोमउष्वायां तृचस्ये इहवद्वामदेव्ये

र्चतृचहवद्वैव्यवरुणयववाजीयादारसृद्वुद्धीय पदानिध-
नचित्रपङ्क्तयुष्वयामानां विपर्ययो यथा योनौ ॥ १० ॥

ग्रहणानि श्यैते योनौ प्रे वाहे शृङ्गे वत्सायां कम-
श्वे च पूर्वे बृहति चायोनौ घः सन्तनिनि पूर्वेठ-

एतमुत्यायां वरुणसाम्नि ज्योतिर्गर्भायां ईनिधने मार्गीयवे परि-
भिषायां रायो वाजीये स्वाद्व आदारसृति पवमानस्य जिघ्नगा-
दिषु शुद्धाशुद्धीये अभिनोवाजसादिषु । अभीषद्गे यदिन्द्र चि-
त्रायां । यवरावे अर्पा सोमायां यामे आयद्गौरिति एतेषु च
यत्र योनौ उद्गीथादिर्नीचैस्तत्र ऊहगीतौ उच्चैर्भवति यत्र
योनौ उद्गीथादिरुच्चैस्तत्रोहगीतौ नीचैर्भवति एवं विपर्ययः ।
इत्युद्गीथाधिकारः ॥ १० ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य
दशमी कण्डिका ॥ ७ ॥

ग्रहणानि । इदानीं संकरे एव ग्रहणं निवर्तते इदानीं संग्रहः ।
नैकवत् उच्चावचग्रहणानि वर्तिष्यन्त इति वाक्यशेषः । *श्यैते
योनौप्रे* । श्यैते योनौ प्रथमायां प्रतिहारादि नीचैः सहस्रेणेति ।
वाहे शृंगे वत्सायाम् । ऐध्मवाहे गौशृंगे च निरपवत्सायां च
योनौ प्रथमायां प्रतिहारादि नीचैः ऐध्मवाहे तु समानत्वात्पाद-
स्यार्धांत्तिसृष्वपि । *कमश्वे च पूर्वे* आकमश्वे च पूर्वे यो-
नावेव प्रथमायां स्तोत्रीयायां प्रतिहारादि नीचैः । *बृहति च* ।
बृहति च सर्वत्र प्रतिहारादि नीचैः । *अयोनौ* । योनौ तु प्र-
तिषेधः । *घः सन्तनि । शुभ्रमश्च इति सन्तनिनि घः शब्दो-
नीचैः ऋकुसुपादितिघः शब्दस्य नीचीभावः प्राप्तः उदात्ताच्च

उहुवाइ गूर्द्उतसुम्ना इलीयेमरु हविषयज्ञामस्वामृतेसु मार्गीद्वितीये प्रसोमास्य द्वे द्वेचस्वपंसर्वास्विन्द्रक्रतुमध्यमायाश्च श्नौष्ठ उत्तमास्त्रयः प्र द्वौम शीये ब्रह्मायूधेगिरां मीढमानवयोस्तृतीयो दावसुनिधन

परमक्षरमुच्चीभवतीति उच्चीभावः प्राप्तः । न चतुर्थहकाराघोषादयउच्चारवत्तीति नीचीभावः प्राप्त एव पुनर्गृह्यते परिसंख्यानार्थं युक्तः सैंधुक्षितादिषु यः शब्दो न नीचैर्भवति *पूर्वे प्रवहुवाई* । पूर्वे वासिष्ठे उहुवाईशब्दो नीचैः सिद्धग्रहणाद इहैव सता तृतीयादि नीचैः अन्यत्र न भवति यथा एकाक्षरणिधनेयौधाजये *गूर्द्उतसुम्ना *गूर्दे उतस्राता सुम्नायन्नूनामिति च नीचैः *इलीये मरु* इपापवस्वायां रोहितकूलीये मरुत्वते च मत्सर इति नीचैः *हविषयज्ञामस्वामृतेसु* यज्ञायज्ञीयनिधने सौहविषे एकाक्षराणि उदाहरणानि परिप्रधन्वा स्वादुः अमृतायां इन्द्रस्ते सुतस्य एतेषां नीचीभावोऽधिकारात् । *मार्गी द्वितीये प्रसोमास्य द्वे* मार्गीयवे द्वितीयपादादिः नीचैः प्रसोविपश्चित इति प्रथमायामस्यमत्रोति द्वयोः *द्वे च स्वः*सर्वास्विद्रक्रतुमध्यमायां च* पौरुमीढे च त्वमङ्गप्रशंसिष इति सर्वासु स्तोत्रीयासु इन्द्रक्रतुमध्यमायां द्वितीयपादादि नीचैः । *श्नौष्ठउत्तमास्त्रयः प्र* श्नौष्ठे उत्तमास्त्रयः पादाः प्रथमायां स्तोत्रीयायां नीचादयो भवन्ति । *द्वौम *मध्यमायां स्तोत्रीयायां उत्तमौ द्वौ पादौ नीचादी भवतः । *शीये ब्रह्मा यूधेगिरां *उद्वंशीये ब्रह्माणस्त्वाशतक्रतो यूयेन गिरामुपश्रुतिं च एते नीचादयः । *मीढमानवयोस्तृतीयः *पौरुमीढे पूर्वे मानवे च तृतीयपादादि नीचैः । *दावसुनिध-

पूर्वजनित्रजंभ शुद्धीय विशीयप्णैकर्चौरुक्षयौकोनि-
धनेषु च नौगोजीच नवेच तृतीये तृतीयं तुरीयमर्पा-
पौशिश्चिमानो गवे तृतीयोऽनतरद्र्पाकरेभि मरेवैय-
श्वे नौ पृश्नैकेनीचैः पृश्निनानिपूताच ह्विषेन्द्रि-
भिरित्यभिगीतमेकेदंष्ट्र उत्तराधिकृतस्तावोच्चरेद्वेपार्थ

नपूर्वजनित्रजम्भशुद्धीरयविशीयवैष्णकर्चौरुक्षयौकोनिधनेषु च नौ॰ द्वावस्तुनिधने पूर्वे जनित्रे बृहन्निधने वार्कजम्भे पदनिधने शुद्धाशुद्धीये त्रिणोविशीये एकर्चे वैष्णवे औरुक्षये औष्णह औकौनिधने। एतेषु तृतीयपादादिर्योनावेव नीचैः ऊहगीतौ प्रतिषिध्यते ॰गोजीच॰। औकोनिधने गोजीरयेतियोनावेव ग्रहणान्नीचैः। ॰नवे च तृतीये तृतीयं॰। पूर्वे मानवे तृतीये पादे तृतीयमक्षरं नीचं भवति। ॰तुरीयमर्पावौशिसमानः। ॰अर्पामित्रस्यपौशिसमानः। अर्पामित्रस्य पौरो अश्वस्यशिक्षाणो अश्मिन्नूमानो अस्ताता एतेषु मानवे तृतीयपादे एव च तुर्यमक्षरं नीचं भवति। ॰गवेतृतीयः। ॰गौगवे तृतीयपादादिनीचैः। ॰नतरद्र्पा॰। तरत्समुद्रमर्पामित्रस्येति च गौगवे न नीचैः। ॰करेभि॰। शार्करेऽभि प्रजन्तारिनयं इति नीचादिः। ॰गरेवैयश्वेनौ॰। वैयश्वे प्रतिहारादौ योनावेव प्रथमायां नीचीभावः। ॰पृश्नैके नीचैः॰। वैयश्वे द्वितीयायां स्तोत्रीयायां धियाशास्त्रिहितिपृशब्दं एके नीचैर्मन्यन्ते नतु ग्रन्थकारस्याभिमतं। ॰पृश्निनानि पूता च ॰योराजायां पृश्निनि पूतनाणीति एके नीचैर्मन्यन्ते नतुग्रन्थकारस्याभिमतम्। ॰हविषे द्रिभिरित्यभिगीत मेके॰ सौहविषेनृभिर्येमाणो अद्रिभिरित्यभिगीतमेके मन्यन्ते ग्रन्थकार उदात्तमेव। ॰दंष्ट्र उत्तरेधिकृतस्तावः॰ आदादंष्ट्र उत्तरे अधिकृतः प-

एकश्रुते निघ्ने च जनितेति छन्दोगे यथ मूर्जन्तंशिश्न
मातधीति धारेचायात्पावसथमा सुर्थं सवनाजन
गृहचंम इचाईकाराद् वृद्धन्धानोनाजायोरोपमग्नि-
मिरधुत्तमाध्वत्यारस्नमसे योनौ द्यौ दायुत्तरा यद्दश्च

स्तावो भवति विकारवचनादविकारवचनात् अविकृत इत्य-
धाध्यम् । तदुच्यते कथं नुचतुर्थोद्यस्य अभ्युद्गहस्य भवगोद्यच-
र्मः स्यादिति । तेन किं सर्वंहिते स्यादिष्टुपेसत्र द्विशब्दस्य
उदात्ताद्य परमुच्चीभवतीति उच्चीभावः सिद्धो भवति यथा
उद्गश्शीये गायन्तिरवेति यशब्दस्योच्चीभावः । *अक्षरे द्वे पार्थे-
*पार्थे दृपाशोणादिषु पादेषु द्वे अक्षरे नीचे भवतः । *एकश्रुते
*इदवद्दासिष्टे दृपाशोणादिषु पादेषु एकैकमादौ नीचं भवति ।
निघ्ने च जनिघ्ने च पादादावेकैकमक्षरं नीचं भवति जनिघ्ने-
ति द्वे *जनितेन्द्रस्य जनितादिव जनितायेरिति च द्वे नीचे भवतः
श्रीयेवयमुर्ज्जं हनः सिञ्चगानधीति यथा यशीये *वयममृतं ऊर्ज्जोनपादं
वर्द्धभिध अनुमातरं पत्तेधीति एते शब्दा नीचादयो भवन्ति । धारे-
चायाः*पूर्वे धारवनीये चागाद्यानिधा धायोः पाहितद्गमिति च धा-
शब्दो नीचैः अकारस्योपारिष्टाल्लोपं वक्ष्यति लोपाल्लोपमकरेण ।
ध्वावसथमारभ्यासुर्थंमवनाजनगृहश्चंपश्चाधिकारात् *ध्यावने इमा-
श्रमनमथमादे अष्टुर्थस्य भवनामानुषेषु जनयत भशान्नं गृहपानिमवक्षुं
मनिचक्षंमशब्दश्चाधिकारात् भवन्त्यादेयपी एते शब्दा नीचादयो
भवन्ति । इदं धानोनाजायोरोपमाधिपित्यत्र वाध्वस्वारः इद-
भवति वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु धानो नाजायोरोपा पारिपार्ई दुहानो
नाईश्वयोमिध जाइतीवो पोर्दीर्घं जिनं दुरोपं अविनर इतिगृहे-
उत्तमाः पादाः श्वधारो दृढा भवन्ति दशास्यो मेद्यो पूर्णो सूर्योदा

नैपोजोंमहस्ते महााचान्त्या प्रयघृतवनिश्रीरेभद्रादेवे पुरुदानामृनौग्रहणं प्रवतिपादादौ द्वेमध्ये चेदुर्यु॰ यमन्द्रोशैकमन्यत्र सप्त हेत्वसंयुक्तपादादौ द्वे मध्ये॰ योनित्रवरथ्ये मेकमन्यत्र गांछमतोद पुष्प धर्मवि॰ धर्म्मपार्श्वसन्तन्यवाजं सदाविनरे परमव्याः पुत्र॰ स्य मत्सरासौमित्र संकृतिवात्सभदं प्रोत्तरभ्राजको॰ चर्षयशः सं सर्पमद्र अपोरम्यतैकशृगांजोरूप ह॰ स्यानां पादानिर्दियथचंद्रयाश्चोत्तरे अछिद्ररायिष्टयो॰

एते शब्दा हृद्धा भवन्ति ।तपसे योनी द्वौ द्रवुत्र रोसहोदैर्घतमासपो॰ नोस्वाछुन्दचेपिशासोमापामातिस्तोत्रपिंउ त्री द्वौ द्वौ पादौ नीचादी भवतः । अर्हं च अर्हशब्दस्य तत्राह॰ मीपोसजमहोदेर्चयम एवग्रहणम अर्हं सोमरारणेति नीचैः *नैपोजोंमहस्ते महा चांसा*नैपातिपंऊ॰ र्ज्जोनपातं महस्नेसतो महाचांसा महादेवानम सूर्य इति एते नीचाद॰ यः *मयघृतवन्ति*आत्वामनक्तु मयता ऊर्ज्जोनपातं घृतइंद्र॰ म॰ मीकेवनिच एतेशब्दानीचैः *श्रीरेभद्रादेवेपुरुदाना*श्रायंतीये मद्रा इंद्रस्य देवेभ्यो मधुमत्तरः पुरुमशास्तम्रनेपयानापत्रारियाणी इतिमतिद्वारे नीचादयः *अमृतौ ग्रहणं* द्वितीयोऽभुदमृतशब्दस्य ग्रहणान्नीचीभावः *प्रवतिपादादौ द्वे* प्रवद्भार्गवे पादादौ द्वे अक्षरे नीचे भवतः । *मध्ये चेन्दुर्युत्रमन्द्रोशे* पादमध्ये च द्वे द्वे अक्षरे नीचे भवतः । इंदुरिन्द्रा२ सुराति भा२ नुशनेद्‌ वा२ *एकमन्यत्र* अन्यत्र पादमध्यादौ एकं नीचं भवति । *स॰ सहेत्वसंयुक्तपादादौ द्वे* सप्तहेतुसंयुक्तपादादौ मुक्त्वा यथा स्वामिद्धि स्वा द्त्वेयु काष्ठासु एतान्मुक्त्वा अन्यत्र पादादौ द्वे द्वे अक्षरं नीचे भवतः *मध्ये योनि प्रवरथ्ये* पादमध्यादौ च द्वे

श्वानः श्यासनेम रीचस्थानयोश्चामीद्वां नहिरिक्षे

द्वे अक्षरे नीचे भवतः। पोश्निश्मूनस्य२न्नञ्ज१हा३राष्ट्र१पमई। *एकमन्पत्र *अन्यत्र पादमध्यादौ एकमक्षरं नीचं भवति *गोष्ठमतोदपुप्पधर्मविधर्म्मपार्श्वसंतन्पत्राजश्सद्दोपिनरेपरमज्याः पुत्रस्यमत्सरासौमित्रसंक्रातिवारसमदःष्ट्रोत्तरभ्राजकीर्त्यंयशः सश्मर्पभद्रश्रेयोऽश्वव्रतैरूपांजोरूपहस्तानां पादादिर्यथर्च *गोष्ठ मृज्यमानः मतोदे श्रीणंतः अर्कपुष्पे तथाहश्मोमादिपु धर्म्मविधर्म्मणोः (यवस्वसोममहांसमुद्रः महेदक्षाप) स्वांष्ठ गायत्रपार्श्वे मोपुत्वादिपु संतनिनि अस्वाविनमश्चादिपु। अवाजं सन्तनिनि वाजेष्पीतिप्रतिपेधः सदोविशीये आनोविश्वादिपु नरे सदोविशीये प्रतिपेधः न प्रतिहारे परमज्याः पुत्रस्य प्रवमोमत्सरासः एतेपु पादादेर्नीचीभावप्रतिपेधः। सौमित्र इन्द्राय सामसंक्रांति निपरीतोप्यादिपु वारसमे सोमः पवतापां दश्प्ष्ट्रोत्तरे तथाहश्मोमादिपु भ्राजे अस्य मतापां महादिवाकीर्त्ये आपन्तादिपु तृतीये संसर्पे वत्सोदेशापां भद्रे स्वाप्तु श्रेयमि पवस्वसोमगन्दयन्निवति। अश्वव्रते अभिवाजी विश्वरूपः एकरूपे अभिमवायां अजोवैरूपे अभिसोमासः हस्वाबृहद्दोपशायां सुषासोमादिपु एतेपु पादादि यथर्च भवति *गवां घोत्तरे* गवां व्रते च उत्तरे स्वादिष्ठपापां यथर्चे पादादयः *आछिद्रापिष्ठपोश्च* आछिद्रापिष्ठपोश्च पादादिर्यथर्च भवति *अनश्पासनेम* अश्पामवाजमने मवाजइतिच न यथर्चोवेतौ *रिक्षस्थानयोश्च* अन्तारिक्षदेवस्थानयोश्च पादादिर्यथर्च भवति अभिसोमादिपु परीतोप्यादिपु *अपोद्धाश्वोहाविक्षे* मी-

नहारेत्समारारार्य आक्रुदेवानाग्निं स्तोभानाश्चावक्रा तविमायाविन उक्षाचैके भासे चानासन्पुरः सुतापरिधज्ञोचैर्वरीयवे गांवर्त्ते सत्पर्णे सद्भ्यां वर्णे सधष्टम्भे नः सौमेधे हरिं हिष्ठीये वने च रन्ध्रोत्तरे येमागौतमे ष्टम्भे च रुते च न किस्त्यगोष्ठार्कपुष्पयोर्लवरुणा-

---

द्वान्तरात्तिः न हि सदन्पदिति च अन्तरिक्षे न यथर्चं । *नहारेत्सरारारा-य आक्रुदेवानाग्निम् *वरसरासः राय आक्रुइ इति च देवानागच्छन्तु-अग्नि अग्निःपक्षेपु। एतेशब्दाः मतिहारे अन्तरिक्षे नयथर्चं *स्तोभा-नां च* पदस्तोभानां च पादादिर्यथर्च *अवक्रान्तविमायाविनः* वक्रापतिः तविष्यमाणः मायाविन एते न यथर्चं । *उक्षा चैके* उक्षामिमेति एके न यथर्चं मन्यन्ते । *भासे च *द्वासेभे-भासे न पादादयो यथर्चं *अनासन्पुरः सुतापरिधज्ञा* अनुआ-सप्तः पात्रं पुरोजितीसुतायमादपरिमतेयज्ञायसंचिरति च एतेषु न यथर्चं *उच्चैर्वरीयवे *आमहीयवे वरिवोवित्परिस्रव इत्युच्चैः *गां-वर्त्ते *अभीवर्त्ते गांन्वर्चपणीसहमित्युच्चैः । *सत्पर्णे* स्वार-सौपर्णे ऊनीसदादिविसद्भूमिसदशब्द उच्चैः *सद्भ्यावर्णे *शा-करवर्णे दिविसद अस्मभ्यं सोमासछब्दोऽपंशब्दश्च उच्चैः । *सधष्टम्भे* मत्रेऽसधस्थामिति सधशब्दोमहावैष्टम्भ उच्चैः । *नः सौमेधे *मेधातिथे पुनानः सोमेति नः सोमशब्द उच्चैः *हरिंऽहिष्ठीये *पद्वाहिष्ठीय परिस्रऽहर्यतऽहरिमित्युच्चैः *वने च रंध्रोत्तरे* अक्ष्णोरंध्रेष्वपो अचिक्रददन इत्युच्चैः *ये मागौ-तमे *उभयतः स्तोभे गौतमे समुद्रस्याधिविष्टुपेमनीषिण इति ये मा इत्युच्चैः *ष्टम्भे च *महावैष्टम्भे च येमा उच्चैः *रुते च नकिः *मारुते च नकीराया इत्युच्चैः । *स्त्यगोष्ठार्कपुष्पयोः* मृज्य-

साम्नि पवन्धूस्यत्वे द्विपदासु च वाजजिति विकर्णेचा-
तिछन्द सु च देव्ये ऽपांव्रतयोर्गवाश्च पूर्वे लेये योऽच्चा-
दिर्यस्याछोत्तरयो.परिमत्लायां च ॥ ११ ॥

नीचात्परःप.पेधमैधदैर्घवै यश्वपृश्निकौत्समद्र-

मानः सुहृत्स्येतिस्त्वशब्द उच्चैः । *लवरणसाम्नि *वरुणसाम्नि रीय पिशङ्ग बहुल पुरुस्पृहामितिल शब्द उच्चैः । *व्वन्धूस्यत्वे* धासस्पत्वेवरिवःकृवणन्वितिउच्चैः । *द्विपदासु च वाजजि-ति* द्विपदासु च परिमधन्वाया वाजजिति अविशेषो-पदेशात्सर्वे पादादय उच्चैः । *विकर्णेच* विकर्णे च श्रा-यन्तादिषु सर्वे पादादय उच्चैः । *अतिछन्द सु च देव्ये* पञ्चनिधने वामदेव्ये त्रिककुभाया पादादय. उच्चैः । *अपां व्रतयोः *पुनानः पुरोजितोः सर्वे पादादय उच्चै । *गवा च पूर्वे *पुनानः सोमाया सर्वे पादादय उच्चैः । *लेयेयोच्चा-दि र्यस्याछोत्तरयोः *परिमत्लाया च *कालेये सर्वत्र तृती-ये पादे तृतीय पर्व चतुर्थात्स्वरादारभ्यते एष उत्सर्गः । एतेषु तु उदाहरणेषु तृतीयायातस्वरादारभ्यते यस्याय विश्वा अपा अछा-न.शीरसोविपमिति च एतयोस्तृचयोः उत्तरयोः स्तोत्रीययोः उ-दाहरणानि मधुमन्नवृणमये इंद्रिय सहसोजातमृतोमसेव्वपरीतोप्या-चारियोऽप्सु च मत्रश्मन्धायानरुणत्राजि य एते तृतीयस्वरारभाः।

इति उपा यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्यै-
कादशी कण्डिका समाप्ता ॥

नीचात्परः पः पेधमै दैर्घवैयश्वपृश्निकौत्समद्रस्थानेषु निधेधे मेधातिथे दैर्घश्रवसे वैयश्वे पृश्निनि कौत्सले पौरुम-द्रे देवस्थाने एतेषु नीचात्परः पः शब्द उच्चीभवति । अपो

स्थानेषु सिनिहतमसंहितं पृश्निदैर्घ्ययोर्जितिभि-या सिते स्यात्तमापुरुसुतमूसदोविशीयाष्टिडरूपे-षु क्रौञ्चपृष्ठमतमछ-दसवैमस्स्त्वाष्ट्रीसामार्द्धेडश्यैत साधाणां यथर्चस्तृतीयोदादिरशुष्टआरत्नधानम्ना-रत्नधार्यैयम्श्वे वाशोचा ऽपुनामान्त्ययोरुभयं प्रान्त्ययोः पूक्तेचापरिप्रिवृपामोच्चाययोर्वादिर्गीथादिर्द्धनादिश्च

यमानोऽर्यसीति एतेषु सामसूचीभवति । *सिनिहतमसंहितं पृश्निदैर्घयोः* अयोत्रसानोऽर्षमीतिसिशब्दो ऽसधीयमानो निहन्यते सन्धौ तु उचीभवति पृश्निदैर्घयोः साम्नोः *जि-तिभिया* वाजाजाति पत्रमानम्यर्षमीतिभियाशब्द उचैः । *सिनेरस्यात्तमापुरुसुतं* आसितेऽहूर्यवञ्चस्वयायओजिष्टस्तम-तस्मसाय: पुरूमहमाभिन्द्रसुतं एतेषु द्वे द्वे अक्षरे उचीभव-तः । *ऊसदोविशीयाष्टिडरूपेषु *उशब्दः तरत्समुद्र सदोविशीये-इन्द्रस्यमोगपत्रमानऊर्म्मिणअष्टिडेतरत्समुद्रं वैरूपे एतेषु ऊशब्द उचैः । *क्रौञ्चपृष्ठमतमछन्दसैवैयस्स्त्वाष्ट्रीसामार्द्धेडश्यैतसाधाणां य-थर्चस्तृतीयोदादिः* एतेषु सामसु यथर्चस्तृतीयः पादादिर्भवति । *अशुष्टआरत्नधानाहि *अः प्रतिषेधे शुष्टेजाताश्रुत्येआरत्नधा आ-रत्नधाशब्दोमहावैष्टमे छन्दसयोः नहि स्वदन्यम्मयनंनयते यथ-र्चं । *अनारत्नधार्येयश्चे* अनुपूर्वसूरादयथर्चमाप्तो यैय-श्वे आरत्नधा प्रतिसूयते । *वाशोच* वाशो च तृतीयपादादि-र्यथर्चम् । *अपुनामान्त्ययोरुभयमायययो-* । अपुनानः सोमा-यामन्त्यमात्ययोः (नयथर्च) उभय स्तृणमयमान्त्ययोः वाशो न यथर्चं तृतीयपादादिः । *पूक्ते च* पूक्ते च तृतीयपादादि-र्यथर्चम् । *अपरिप्रिदृपामोचाययो-* परिप्रिया दृपापत्र-

रूपे धसे वे कृष्टाद्विस्तोमुद्राऽजिघ्रश्वत्थवां ज्यारि-त्ररोजि नदे च दुरो अन्नः पष्टिपयन्ति तुरे भारया द्वि-मन्द्राप्रासदे वकपा च द्विनीचा सोम साम्नि च त्रेये रया नौसप्ररेवतीषु पयासिपरिनोगि पियमन्तोत्थयो-र्धे द्विदृष्ट्रे सासिने समीमस्नुवे ह्वयेहाराद्वितीय-

---

इव मध्यमायां उद्घाययोस्तृतीयपादादिर्न वयर्चेव । *वादि-गीयादिर्धनादिश्च रूपे *गायत्रीसाम्नि वैरूपे प्रस्तावादिरु-द्वीयादिर्निधनादिश्च नीचादयः । *धसे वेकृष्टाद्विस्तोमुद्रोनि-ष्टं च इत्र वाज्योरिनरोजि *नौधसे प्रस्तावे कृष्णतरप्रस्तावे च-तुर्थे परे द्वे द्वे अक्षरे उच्चे भवतः अभिस्तोमैः समुद्र इव पजि-ष्टं स्तुवश्वरन्ति जीवाज्योतिः गिरिस्र पुरोजिती एतान्युदा-हरणानि । *नदे च* दुरोनदे चतुर्थे स्वरे दुरोशब्द उच्चैः । *अन्नः पष्टि पयंतितुरं* वार्त्रतुरे अश्वश्रियस्य पष्टि सहस्रा अस्वावपमिपुत एते शब्दा नीचादयः । *भारया द्विमन्द्रा प्रा-सदे *मदस्यवेगोपारेगेत्यत्र द्वे अक्षरे मन्द्रे भवतः । *वक-पाचद्विनीचा* पावकयेति च द्वितीये स्वरे द्वे अक्षरे नीचे भवतः । *सोमसाम्निच *रकया पूर्ववत् । *त्रेये रया *भा-त्रेये धारयेति द्वितीये नीचा तथैव पुरोजिती तृतीयपादः । *नौसप्ररेवतीषु *योनौ रेवतीषु रेवतीर्नायायोनौ लयशब्दोनी-चैः । *पयासिपरिनोगि* पयसि पारेस्तान इति अत्र अ-भ्यासो द्वितीयः नोगिरिष्ठा इतिद्विनीचः । *पियमन्तोत्थयो-र्धे *परीतोषिञ्च समन्तेवाहंदृत्थे । चापिशब्दः प्रस्तावविष-ये दृशानोऽहेति चतुष् शब्दोनीचैः । *द्विदृष्ट्रे* अष्टादंष्ट्रे अधिकाराद प्रस्तावे सुतावसोमपाद्रिभिरितिशब्दोनीचैः ।

मपुरोजिमान्त्ययोर्नित्रे पुरोजिमध्यमायाꣳश्यैते च धे त्रिष्टुप्प्रान्त्ययोर्नैयेगीथतृतीयं चतुर्थं च प्रौहावं नौचपञ्चमं च साम्नि च तृतीयं नहृद्वे वꣳसंक्रान्ति-पशसोर्नृण्यादिः कमश्वे नोत्तरयोः स्वासु प्रश्च देव्ये-

---

*पामिते *आमिते अयं पूपेति पाशब्दो नीचैः । *समीम-स्तुवे *पौक्तस्तुवे इन्द्रश्समीशब्दो नीचैः इन्द्रोमेहीत सशब्दो-नीचैः *हव्येहारद्वितीयम्* । वैतहव्ये मतिहाराद्वितीयं सर्वत्र नीचैः । *अपुरोजिमान्त्ययोः *अपुरोजिमध्यमान्त्ययोरपवादः । *नित्रपुरोजिमध्यमायां *उत्तरे जनित्रे पुरोजिमध्यमायां म-तिहाराद्वितीयं नीचैः । *श्यैते च धे त्रिष्टुप्प्रान्त्ययोः *शैते च-त्रिष्टुभि चद्वीधे प्रथमान्त्ययोः श्योत्रीययोर्द्वितीयमक्षरं नीचैः तादिदासमुवेरपत्र । *नैये गीथतृतीयं *नैपातिथे उद्गीथतृतीयं सर्वत्र नीचैः । *चतुर्थं* चयजिष्ठं वहीतिचतुर्थमक्षरं वशब्दो नीचैः । *प्रौहावं* पाष्ठौहे उद्गीथाद्यमक्षरं नीचैः । *नौच पञ्चमं *पाष्ठौहे योनौ उद्गीथपञ्चममक्षरं नीचैः *चः साम्नि च तृतीयं *वाचः साम्नि च उद्गीथतृतीयमक्षरं नीचैः । *न हृद्वे । *वाचः साम्नि च हृद्वे असरे मत्सये सहस्रधारं हृषभं पयोदुहामिति उद्गीथतृतीयस्य नीचीभावप्रतिषेधः । *वꣳ संक्रान्तिपशसोः *अप्सुरन्तरीति वशब्दो नीचैः । *नृण्यादिः कमश्वे *साकमश्वे नृण्यादि नीचैः एभिर्वर्द्धन्ति । *नोत्तरयोः स्वासु *साकमश्वे एकूपुतृचे उत्तरयोर्नृण्यादेः प्रतिषेधः तत्र योनिं अयादुवइति च । *प्रश्च* होतायजिष्ठ इति साकमश्वे प्रशब्दो नीचैः । *देव्येविप्र *वामदेव्ये सुम्यापात्रिष्ठेति विप्रशब्दो नी-चैः *प्राभ्यासे *अभ्यासे त्रिपये सुम्यापविष्ठेति विप्रशब्दो नी-

विष्ट छा भ्यासे मनाज्येवादिरापि रानन्त्यं ज्येच हरे द्वितीयोदादि रवरुणा त्रिणिधनायास्ये स्वानोनिभ्र-वत्रिष्टुप्सुहसमेदादयः पुरोजिचाद्यो वैराजेचाभ्या-सोहश्चनौ च सर्वास्वहङ्गताभीशवयोरहंगताभी-शवयोः ॥ १२ ॥

इति पञ्चमः प्रपाठकः ॥

चै। *मनाज्येवादिरापिः *गोतमस्य मनाज्ये प्रस्तावादि नीचैः। आपि *त्वेनामिचनीचादिः । *आनंत्यं *राधो आर्ष्यदेया-इतिचनीचैः । अन्त्यवर्जं च । *ज्येच *मानज्येष्वन्तद्धिपे-सह इति नीचादिः। *हरेद्विती योदादिः *आद्ये वार्षाहरे अ-ग्नीसोमतृचे द्वितीयपादादि नीचैः । *अवरुणा *वरुणा-य मरुत्य इति द्वितीयपादादेरपवादः *त्रिणिधनायास्ये *स्वा-नः त्रिणिधनायास्ये श्रीणन्तायां परिस्वानश्चसस इति स्वा-नःशब्दोनीचादिः *निभ्रवत्रिष्टुप्सुहसमेदादयः* द्वाजनज-निभ्रवत्रिष्टुप्सुवास्तमेसोमःपवतायां पादादीनां नीचीभावः । *पुरोजिचाद्यः *पुरोजितीवासमे वाऽद्य एव पादोनीचा-दि *वैराजा चाभ्यासः *महावैराजे च पुरोजिता अ-भ्यासो नीचैः । *अहं च तवाहंसोमेति अहंशब्दो नी-चैर्महावैराजे । *नौचसर्वासु *योनौ च पिबासोमायां तृचे अभ्यासो नीचैः । *अहङ्गताभीशवयोरहङ्गताभी-शवयोः *तवाहंनक्तेतिद्वैगताभीशवयोः अहंशब्दोनीचैः । इचनी-चं समाप्तम् ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य द्वादशी कण्डिका समाप्ता ।

प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥

अः कारोवृद्धः पदगीतः पादांते घोषाकारयोः प्रत्ययोः पुरो३२हाइता२धवा२दा३१इवा२२इदा३२हा-याएवंजातीयानि संध्यागीतं वक्ष्यामो मदः शब्दः प्रथमः स्वरः पत्रस्वशङ्कुद्वितीयायां मत्स्यबृहतिच तमद्विवोयदिद्रचित्रायां वसिष्ठप्रिये रथंतरोनाकिष्टुद्रथामायामासिते हिपस्त्वेसोमयौधे पयोजीजनायां धाद्वे रसः स्वासु तमसोर्के पुरोनः मेद्धइत्यत्र मरायो॥१॥

---

*अःकारोद्धः पदगीतः पादान्तेघोषाकारयोः मत्ययोः पुरो ३३ हाइता ३ धवा २ दा ३१ इवा ३२ इदा ३२ हा ३ या २ एवंजातीयानि *अः कारोद्धः सनूपादान्ते वर्त्तमानः पदगीतो भवति । घोषेषु च मत्ययेषु अकारं च । अत्र स्वयमेवोदाहृतं । *सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः *पूर्वलक्षणमाप्तस्यापवादः* मदः शब्दः प्रथमः स्वरः पत्रस्वशंकुद्वितीयायां *महित्रुक्षतणोमद इति पूर्वलक्षणेन पदगीतत्वे माप्ते सन्ध्यगीतत्वमुच्यते *मत्स्यबृहति च* एष एव शब्दः सन्ध्यगीतो भवति *तमद्विवोयदिन्द्रचित्रायां वसिष्ठप्रिये *अभित्वादातमद्रिव इति वसिष्ठप्रिये सन्ध्यगीतो भवति *रथीतरो नाकिष्टुद्रथायामासिते *नाकिष्टुद्रथीतर इसासिते सन्ध्यगीतः *हिपस्त्वे सोमयौधे* त्वेसोमाया यौधाजये इक्तवर्हिप इति सन्ध्यगीतः *पयोजीजनायां वाङ्वे* अजीजनाया च विधारेशाप्मनापय इति सन्ध्यगीतः *रसः स्वासु तमसोर्के *पर्वादिवः परमेक्रयोरस इति स्वासु तमसोर्के सन्ध्यगीतः *पुरोनः मेद्धइत्यत्र मराये *मेद्धो

भक्त्यन्तः पदगीतः सर्वत्र संध्यगीतं वक्ष्यामः क्रौंचाष्टमिकेऽयोविभाष्यत उपसोभिप्रिवैखानसे द्वैगते पुनानायामुत्सो जिगन्नवस्तेपूतायांक्रौंचाष्टमिके

अग्ने दीदिहीति अत्र मराये पुरो न इति सन्ध्यगीतः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य प्रथमा कण्डिका समाप्ता ॥

भक्त्यन्तः पदगीतः सर्वत्र प्रस्तावोद्गीथप्रतिहारोपद्रवनिधनानि भक्तयः तासामन्ते अकारो यद्वः पदगीतः यथा यौधाजये उत्सः *सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः* इहाप्युत्सर्गप्राप्तस्य भक्त्यन्तस्यापवादः *क्रौंचाष्टमिकेऽयो विभाष्यते* आष्टमिके क्रौंचे अयंपूषाद्ये इंदुरत्र इति अयोशब्दौ भक्त्यन्ते विकल्प्यते । तत्र च भक्त्यन्त उत्तमपादादौ पर्वप्रतिहारः सनाय्य इति वचनात् पुष्पकारवचनाद्वा सूत्रकारवचनाद्वा अष्टाक्षरपदोत्तमाना चत्वार्यन्यत्र पदिष्ठ्य इति । इतरथा न प्राप्नोत्येव प्रतिहारः विभाष्यत्वात् *उपसोभिप्रिवैखानसे* वैखानसे अभिप्रियुपसः प्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतः *द्वै गते पुनानायामुत्सः* द्वैगते पुनानायां प्रतिहारे उत्सः सन्ध्यगीतः । यद्यपि दशाक्षरः प्रतिहारः तदपीदं सन्ध्यक्षरगीत एव । भक्तिमध्यः पादमध्यश्चास्तोभे प्रत्यये सन्ध्यगीत इति वचनात् *जिगन्नवस्तेपूतायां क्रौंचाष्टमिके* तेपूतायां आष्टमिके क्रौंचे जिगन्नवोधुवाधून इति सन्ध्यगीतः इहापि तदेव व्याख्यानं च । यत्र क्रौंचाष्टमिके ऽयोविभाष्यत इति उग्रग्रन्थकारवचनाद । तत्र पदसंख्यानामादेशे चतुरक्षरमार्य

मानऊर्जइत्येतौ शब्दौ नौधसे नैंद्रः कईवेदायामाध्कारणिधने काण्वे महोदिवशब्दौ मवंपीयूपायां यौधे मस्मवाजेपुनश्चाऽध्वर्यवः सुवार्विदइत्येतौ शब्दावाजागृविरित्यत्रौशान इन्द्रः शूरश्च महानाम्नीषु यद्वाॅंरधोयोधीये वारेयाद्वुवएहूतृतीयायां न्नुमद्रिवश्च वर्हिपश्च तंतेमदायाॅंसिपासंतः श्रुधीहवायां देवॅंरा-

---

न्यायर्थ मतीयादिति *मानऊर्ज्ज इत्येतौ शब्दौ नौधसे* पानोअज्ञाता ऊर्ज्जो नपातं घृतकेशामिति च सन्ध्यगीतौ प्रतिहारत्वमेतयोः अनेकप्रतिहाराणामुत्तमसादृश्यात्पूर्वसादृश्याद्विप्रतिहारत्वं *नैंद्रः कईवेदायामाध्कारणिधनेकाण्वे* आध्कारणिधने काण्वे कईवेदायां नेन्द्रोपोपतीति प्रतिहारभक्त्यन्ते सन्ध्यगीतः। *महोदिव (इत्येतौ)शब्दौमत्नपीपूपायां यौधे* महोगाहाव दिवोनयारं एतौ शब्दौ सन्ध्यगीतौ निधनपरत्वादुपायान्तौ। *मस्मवाजेषु नश्च* पाहिनोअग्नायां यौधाजये मस्मवाजेषु नोऽपायान्तः सन्ध्यगीतः। *अध्वर्यवः सुवार्विदइत्येतौ शब्दावाजागृविरित्यत्रौशाने* आजागृवायां अध्वर्यवोरधिरास इति सुवार्विदोअभिगा अद्रिमितिचप्रतिहारे सन्ध्यगीतौ। *इन्द्रः शूरश्च महानाम्नीषु* छान्दसीषु सिमासु इन्द्रोविदेतमुस्तुहिशूरोयोगोपु(गछतीति)सन्ध्यगीतौ एकः प्रतिहारे अन्यः प्रस्तावे *यद्वाॅंरधोयोधीये* वाच्यन्तेत्रायां यद्वाॅंरयो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *वारेयाद्वुवएहूतृतीयायाम्* एहूतृतीयायां वारवन्तीये अथाद्वुवोप्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतः *न्नुमद्रिवश्च वर्हिपश्च तं ते मदायां* वारवंतीये तन्तेमदायां तुलोकन्नमुद्रिवोपन्दानोअस्य वर्हिषो प्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतौ। *सिपासन्तः श्रुधीहवायां* वा-

धः सद्रुद्रवायांॅ रजः सूर्योविते महस्तवानोबृहद्र-
थंतरे पविवंयत्इतिदेवासश्च ऽयंतेत्वाष्ट्रीसाम्नि ॥ २ ॥

भक्तिमध्यः पादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये पदगीतः सर्वत्र संध्यगीतं वक्ष्यामोऽस्येदिंद्रः क्षारे वसुरुचउ-

रवन्तीये श्रुधीहवायां सिपासन्तोवना प्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतः *देवश्राधः सद्रुद्रवायां* वारवन्तीये सद्रुद्रवायां देवश्राधो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *रजः सूर्योविते* गौरीविते असाविते असावित्सोमायां रजः सूर्यो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *महस्तवानोबृहद्रथंतरे* द्वितीयायां स्तोत्रीयायां महस्तवानो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *पविवन्तइतिदेवासश्च ध्यन्ते त्वाष्ट्रीसाम्नि* पवित्रवन्तो देवासो इति च द्विप्रतिहारत्वादुभावपि प्रतिहाराते संध्यगीतौ ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य द्वितीया कण्डिका समाप्ता ॥

भक्तिमध्यः पादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये पदगीतः सर्वत्र भक्तिमध्यः पादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये अः कारो वृद्धः पदगीतो भवति यथा एहकावे आ२ह्व२रियास्यबृहतः३अधित्रिय३ध्वउप२ सो२ इति चतुपपेदेयामेअयंपूना२नश्उपरे सा२ इति एवमादीनि *सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः* पूर्वलक्षणेन अः कारस्य वृद्धस्य भक्तिमध्यस्य पादमध्यस्य च स्तोभप्रत्ययस्य पदगीतत्वे प्राप्ते यत्र सन्ध्यगीतं भवति तदुदाहरिष्यामः *अस्येदिन्द्रः सारे* आक्षारे अस्येदिन्द्रोमदेपुवेति प्रस्तावमध्ये सन्ध्यगीतः *वसुरुचउत्सेधे* आर्द्रां कोचिदिति अस्यां वसुरुचो इति उद्गीथमध्ये सन्ध्यगीतः

रसेधे तुवः सारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नो रजः सूर्यश्च पूर्वे देवोधौतोमत्सरासोऽश्वश्वजम्भे वृपामदः स्वरेबृहद्ग्निधने क्यःस्वासु वत्सास्वभिघुच्यावनेपासास्थं पवस्वमधुमायांचें द्रःश्येनःसंतनिनिसोमोवाम्ने चन्द्रो-

---

(उरसेधे) *तुवः सारयोस्त्वाष्ट्रीमाम्नोः* पञ्चसप्तमयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोदेवान् गछन्तुवोमदाइति उपद्रवमध्ये मन्ध्यगीतः *रजः सूर्यश्च पूर्वे* एतयोरेव पूर्वेत्वाष्ट्रीसाम्नि रजः सूर्यं इति उपद्रवमध्ये पादमध्ये च सन्ध्यगीतः *देवोधोतोमत्मरासोश्वजम्भे* बृहद्ग्निधने वार्क्षजम्भे उत्मोदेवो नृभिर्द्धोतोमत्सरसोइन्दुरश्वो इति च प्रतिहारमध्ये पादमध्ये च सन्ध्यगीताः *वृपामदः स्वरे बृहद्ग्निधने* बृहद्ग्निधने स्वरे वृपामदोवरेण्य इति उद्गीथमध्ये सन्ध्यगीतः । *वयः स्वासु वत्सासु* स्वासु निसवत्मासुश्रयारुचायां रोचमानोवयो इति प्रतिहारमध्ये पादमध्ये च संध्यगीतः *अभिद्युच्यावने पासास्थं *अभिद्युम्नायां च्यावने पासास्वस्य उद्गीथमध्यग्रक्षरं प्रतिहारपक्षेपि सन्ध्यगीतम् सुवो२ स्व २ तो २३ २ हा२ इयासास्वर॰उद्धेदभिवृतीये रुपमंनयाँहा २३ हा २३३ या ३३२ सां ३ *पवस्वमधुमायां* च च्यावने पवस्वमधुमत्तमायां च पाशास्वरस्थं उद्गीथमध्ये संध्यगीतं भवति । *इन्द्रः श्येनः सन्तनिनि* इन्द्रोपदायां सन्तनिनि पादमध्ये सन्ध्यगीतः इन्द्रो२ हा२उरुयो नोलपानिमिति च प्रतिहारमध्ये सन्ध्यगीतः *सोमोवाम्रे* वाम्रेसोमोयउत्तमामिति सामशब्दः सन्ध्यगीतः उद्गीथमध्ये पादमध्ये च *चन्द्रोधाम्रे* घाभ्रवे हरिश्चन्द्रोमरुद्गण इति प्रतिहारमध्ये सन्ध्यगीतः *रायः फौंसे* एडकौंसे पाँपरायो इति प्रतिहारमध्ये सं-

यामे राधः कौत्से मयोभरे स्तोतृभ्योवारे देवःपुनाभिसोमयोमधेष्ठंभयोस्तावे मत्सरासश्च ॥ ३ ॥

भक्तिमध्यःपादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये संध्यगीतः सर्वत्र पदगीतं वक्ष्यामोदेवःप्रत्युत्क्रान्तऐडयास्यद्वितीयायां जिगत्नवस्ते पूतायां वाङ्गिधनेक्रौञ्चे जारःप्रस्तुत्यानाद्वि-

ध्यगीतः *मयोभरे* सौभरे ऊष्वश्चक्रामयोभूयद्धितिप्रतिहारमध्ये संध्यगीतः *स्तोतृभ्योवारे* वारवन्तीये स्तोतृभ्योधृष्णुधीयानइति प्रतिहारमध्ये संध्यगीतः । *देवः पुनाभिसोमयोर्मधष्ठंभयोः स्तावे* उत्सोदेवोराजा देव इति च मैधातिथवैष्ठंभयोः प्रस्तावमध्यसन्ध्यगीतौ । *मत्सरासश्च* मत्सरास इति च प्रस्तावमध्ये पादमध्ये च मैधातिथमहावैष्ठंभयोः संध्यगीतौ । (मध्यः पादमध्य इति सर्वोदाहरणेषु अधिकारो द्रष्टव्यः) ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य
तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥

भक्तिमध्यः पादमध्यश्चास्तोभे प्रत्यये सन्ध्यगीतः सर्वत्र भक्तिमध्यः पादमध्यश्च अस्तोभे प्रत्ययेः अः कारोद्वदः संध्यगीतः सर्वत्र भवति एष उत्सर्गः उदाहरणानि दृहानयोपाजपहूंगतयोः पौरुद्गमनगौङ्गवयोः प्रस्तावमध्ये पादमध्ये च संध्यगीतः एवमादीनि *पदगीतं वक्ष्यामः* पूर्वलक्षणेन सन्ध्यगीतमाप्तानामपवादः *देवः प्रत्युत्क्रान्त ऐडयास्ये द्वितीयायां *ऐडयास्ये उत्सोदेव इति उद्गीथपादमध्ये पदगीतः *जिगत्नवस्ते पूतायां वाङ्गिधने क्रौञ्चे* वाङ्गिधने क्रौञ्चे ते पूतायां जिगत्नव इति उपद्रवमध्ये पदगीतः *जारः प्रस्तुत्यानाद्वितीयायां त्रिणे* गौरीविते-

तीयायांचिते हीपीस्वरतत्सांस्त्रिणिधनायास्ये घृतव्र-तत्त्रैशोके भरन्तःसौभरलेययोः पुरोजिनरइत्येतौ श-ब्दौ मराये शुचयइमाउत्वायायंश्यैते स्वःकार्त्तयशौ-दलस्यवेषु श्येनःसंमिश्लायायंसयंहिते जातौवाचः साम्निप्रियंदेवायां दधन्वांयःसर्वत्र दत्तशूरावर्के-शार्ङ्गेच प्रत्नयुजोमारद्वाजे पुरांदर्मआमंद्रैरित्यत्राभि-

---

प्रसुन्वाद्वितीयायां मरज्जार इति उद्गीथमध्ये पदगीतः । *हीपीस्व-रउत्स्वर्गांस्त्रिणिधनायास्ये* त्रिणिधनायास्ये द्वितीयायां उत्सोदेवो हीपी स्वरस्य उद्गीथमध्ये पदगीतः *घृतव्रतस्त्रैशोके* त्रैशोको-त्तमायां घृतव्रत इति उपद्रवमध्ये पदगीतः *भरन्तः सौभरलेय-योः* स्तूर्षन्तकाचिद्भरंतइति सौभरकालेययोः उद्गीथमध्ये पद-गीतः *पुरोजिनरइत्येतौ शब्दौ मराये* मराये पुरोजितीच । अग्निनर इति च प्रस्तावमध्ये पदगीतौ *शुचयइमा-उत्वायायंश्यैते* पावकवर्णाः शुचयइतिश्यैतेउद्गीथमध्येपदगी-तः । *स्वःकार्त्तयशौदलस्यवेषु* इंदुरस्वः कार्त्तयशे द्वि-तीयायां उद्गीथमध्ये पदगीतः अद्ले उपद्रवमध्ये पदगीतः श्रा-सदस्यविद्वितीयायामुपद्रवमध्ये तृतीयायां च प्रस्तावमध्ये प-दगीतः *श्येनः संमिश्लायांसंहिते* संहिते च सीदच्छयेन-इति उपद्रवमध्ये पदगीतः *जातौ वाचः साम्नि प्रियंदे-वायां* वाचः साम्नि ऋतेन यज्ञजात इति उद्गीथमध्ये प-दगीतः *दधन्वांयः सर्वत्र* दधन्वायो य इति सर्वत्र स्तू-दः सर्वत्र पदगीतः *दत्तशूरावार्के* दीर्घंतमसोर्के दत्तोदेवानां-शूरोनवत्त इति च प्रस्तावमध्ये पदगीतौ *शार्ङ्गे च* एता-वेव शब्दौ प्रस्तावमध्ये पदगीतौ *प्रत्नयुजोमारद्वाजे* प्र-

निधनेकाण्वे मर्त्तोयोयश्ंसहोतायां कमश्वेऽश्वायंतो-भित्वाशूरायांकण्वतरेऽस्येदिंद्रश्चाभित्वापूर्वायाश्ं सुप्स्तुतयोवपट्टायांबृहति रूपंउंचस्यपृतश्त्यत्र वाजीये दिव्योरथंतरबृहति राघस्तभोर्वीके विषतोभद्राइंद्रायाश्ंसौभरे भरमाणोभ्यभिहियौधे मृजानःसवाज्यक्षायांयोधीये योधीये ॥ ४ ॥

प्रधुजोहरय इति भारद्वाजे उद्गीथमध्ये पदगीतः *पुरांदर्मआमंद्रेरित्यत्राभिनिधनेकाण्वे* पुरांदर्मोअपामजइति उद्गीथमध्ये अभिनिधने काण्वे पदगीतः *मर्त्तोयोयश्सहोतायां कमश्वे* साकमश्वे अश्वसहोतायां मर्त्तोयोअस्मा इति उद्गीथमध्ये पदगीतः *अश्वायन्तोभित्वाशूरायाकण्वतरे* कण्वरथन्तरे क्षौद्रे अभित्वाशूर इति तृतीयायां अश्वायन्त इति उद्गीथमध्ये पदगीतः *अस्येदिन्द्रश्चाभित्वापूर्वायाम्* चशब्दात् कण्वरथन्तर एवभित्वापूर्वेद्वितीयायां अस्येदिन्द्रे इति उद्गीथमध्ये पदगीतः। *सुप्स्तुतयोवपट्टायां बृहति* बृहतिरर्द्धसुत्वा सुप्स्तुतय इति उद्गीथमध्ये पदगीतः। *रूपउंचस्यतश्त्यत्र वाजीये *रायोवाजीये आछायामरुप इति उद्गीथमध्ये पदगीतः। *दिव्योरथन्तरबृहति* रथन्तरबृहति द्वितीयायां नरवायां अन्योदिव्य इति उद्गीथमध्ये पदगीतः *राघस्तभोर्वीके* वींकेराधस्तम इति उद्गीथमध्ये पदगीतः *विषातभद्रा इन्द्राया सौभरे* सौभरेभद्रा इन्द्रायां यो अस्य कामं विधत्त इति उद्गीथमध्ये पदगीतः *भरमाणोभ्यभिहियौ ये *यौधाजये अभ्यभिहिश्चत्तसायां ग्रर्याभिर्भरमाण इति उपद्रवमध्ये पदगीतः *मृजानः सत्राज्यक्षायां योधीयेयोधीये* जरामध्येसत्राज्यक्षायांअहिर्मृजान इति प्रतिहारमध्ये पदगीतः।

आकारोऽत्वं पाशब्दःप्रकाण्यायां पार्थवाराहकुत्सरथीयेष्विन्द्रायेन्दवितिक्रौंचे पूर्वयोः स्तोत्रीयपर्योर्वाहापिस्तोभेप्रत्यये जसावैश्वमनसे वृषावृहद्द्वारे पूर्वधाकण्वतरे द्विताद्युज्ञाने दिवआप्रत्नंपीयूषमित्यत्रजयामहीयवोत्सेधेषू वैनेटनएकारे प्रत्यये आर्यः कालेय आसाद्धलीयोत्तमेजेतानामैधे इण्पाविशीय इसंध्यरीतत्पद्गीतंसमाप्तम् ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य चतुर्थी कण्डिका समाप्ता ॥

आकारोऽत्वं अतः परमत्वं वक्ष्यते आकारोयेषु सामसु अकारो भवति तान्युदाहरिष्यामः *पाशब्दः प्रकाण्यायां पार्थवाराहकुत्सरथीयेषु* शुचिबन्धुः पावक इति पाशब्दः पशब्दत्वमापद्यते एतेषु सामसु *इन्द्रायेन्दावितिक्रौंचे पूर्वयोः स्तोत्रीयपर्योर्वाहापिस्तोभे प्रत्यये*इन्द्रायेन्दावा क्रौंचे पूर्वयोः स्तोत्रीयपर्योर्वाहापिस्तोभे प्रत्यये अकारः अत्वमापद्यते अर्कस्य योनाइ अवाहाइ संत्वामृजन्ताहि अवाहापि *जसौवैश्वमनसे* *इन्दोधाराभिरोजसा आकारोऽत्वमापद्यते *वृषावृहद्द्वारे* महान्महींऋनावृधा अनाकारस्य अत्वापत्तिः *पूर्वधाकण्वतरे* कण्वरथन्तरे अनुष्टुभ्यां पूर्वथेतिअत्वापत्तिः *द्विताद्युज्ञाने* द्युज्ञाने विश्वापरिभियायुवद्यद्विनेति अत्वं । *दिवआप्रत्नंपीयूषमित्यत्र जयामहीयवोत्सेधेषु* प्रत्नंपीयूषमित्यत्र महोगाहादिवआकारस्य अत्वापत्तिः । *उच्चैनेटनएकारेप्रत्यये* एटनेउच्चापनाएकारे प्रत्यये अत्वापत्तिः । *आर्यः कालेये*कालेये पत्स्यापं विश्वआर्येइति आकारस्य अत्वं । *आसाद्धलीयोत्तमे* सनोद्रा-

न्द्रातोकावार्पाहरेगीथेभ्यासेप्रत्यये दुहासखामत्स्ये-
प्रत्यये वैराज आःकारोत्वं मदाः सुतासोमायां बृह-
द्रथन्तरयोः स्तावे तमाः इयावे क्षाश्वाउवायांप्रत्यये
नित्यवत्सातीपंगासिमास्विकारोत्वमिवोत्सेधे दुहा-
नायां प्रतीनिद्विहिकादेव्ये अर्पासिकण्वंतरेडिन

घासाय । अत्र अत्वं आसायेति । *जेतानार्मेधे* जेनारम-
पराजितमिति आकारोऽत्वं *इव्यावित्रीये* स्वासु विशीवेह-
व्यान्यैरयेतिभाकारोऽत्वं *इन्द्रानोकावार्पाहरे गीथेऽभ्यासे प्र-
त्यये* वार्पा हरे अप्साइन्द्राय इयन्तोकाय उद्गीथे अभ्या-
से प्रत्यये आकारस्य अत्वं *दुहासखामात्स्येप्रत्ययेवैराजे* म-
हावैराजेदुहासखामत्स्यशब्दे प्रत्यये अत्वं इहसुहमत्स्या *आः-
कारोऽत्वं* इदानीमाःकारस्यात्वमुच्यते *मदाःसुतासो-
माया बृहद्रथन्तरयोः स्तावे* बृहद्रथन्तरयोर्देशागच्छंतुत्रोमदाइति-
प्रस्तावे अत्वं अहोइद्आयहहतीदश्वा रथन्तरे । *तमाः-
इयावे* इयावाश्वे सुतासोमधुमत्तमाइतिप्रस्तावे आःकारोत्वं ।
*क्षाश्वाउवायां प्रत्यये नित्यवत्सतीपंगासिमासु *सोमोदुग्धाभि-
रक्षाइति अत्रआउवायां प्रत्ययभूतायां आकारोत्वं नित्यवत् सा-
तीपंगीसमासु *इकारोत्वं* अतःपरं इकारस्यात्वं वर्तिष्य-
ते । इवोत्सेधे दुहानायां उत्सेधे दुहानायां वास्तुनाइयेति
इकारस्यात्वं *प्रतीनिद्विहिकादेव्ये *द्विहिंकारे वापदेव्ये स्वंट-
ग्राणिइदस्वमतीति इकारोत्वं *अर्पासिकण्वतरे *कण्वरथन्तरे
मृज्यमानायां अभ्यर्पभीमिइकारोत्वं *डिनउत्तरयोरास्तोभेप्रत्यये
*शैखण्डिने उत्तरयोः स्तोत्रीययोः आकारे स्तोभे प्रत्यये
इकारोत्वं । सप्तानिपोनौ कल्शेषु सीदति पतिर्विश्वस्य भु-

उत्तरयोरास्तोभे प्रत्यय ओकारोत्वं नदंवउँस८स्तोभ ०ंस्तोभे च महामिद् येकारौकारयोरत्वमोष्टये महेऽ-ङ्गीयेः कारोत्वं नोअर्पसिपुनानायाऽ साप्तमिकात्रि-णिधनायास्ययोर्यौधाजये च पृपो अचिक्राया च त्रिणिधने ऽयं पूपायां च क्रौंचे वश्च बृहतिस्तावे

घनस्य राजसि *ओकारोत्व *अतःपरमोकारस्यात्वमुच्यते । *नदंवअसस्स्तोभे*सस्मोभेनदवनुदतीनामितिअकारोत्व नद-वोअदती २ नां *ओस्तोभे च महामिन्द्रोनूनोरायि महामिद-ग्रुहा २३ ह्रुहा १ सत्रासाहीये च *एकारौकारयोर-त्वमौष्टुये *एकारौकारयोरत्वं ओष्टुये प्रत्यये उदाहरणानि आहुर्यतो अर्जुनो अक्षेद्विर्हिंकारे वामदेव्ये अध्वर्योपदसीप-र्णैरास्या ऊर्दारयिष्टु एवमादीनि *महेङ्गीये *पद्मायङ्गीये य-शेधीतीश्चुपतिमाहणीमहे । *अःकारोत्वं *अनःअः-कारस्य अत्वमापद्यते इत्यधिकारार्थम् *नो अर्पसिपुना-नाया:साप्तमिकत्रिणिधनायास्ययोः *अपोवसानः साप्तमिके आयास्ये त्रिणिधनायास्ये च अःकारः सविसर्गः अत्वमा-पद्यते *यौधाजये च *अपोवसानः अत्वमापद्यते *दृपो अचिराणा च त्रिणिधने *त्रिणिधनायास्ये दृपो अचिक्राया च गोभिरंजान इति अःकारोत्व *अय पूपाया च क्रौंचे* अय पूपाया च मध्ये निधने क्रौंचे सोमः पुनीनो अ-र्षसीति अःकारोत्वं *वश्च बृहतिस्तावे *बृहतिस्तावे अ-क्षरमनर्गे अय पूपातृतीयाया पञ्चारे प्रत्यये अःकारोत्वं परउत्सेधे दुहानाया घृणावान्तपतिमूर्ध पर इति अःकारोत्वं

पर उत्सेधे दुहानायां पुरोमत्स्वे प्रत्यये वैराजे पुरुषः शब्दः प्रथमः स्वरोव्याहृतिषु कामेच सर्वासु मदभियरुहशब्दामध्यमे विकल्पे ॥ ९ ॥

वृद्धमृवर्णऽसर्वमाभवति पकारस्पर्शयोः प्रत्ययोऽन्तीताः का ३२३ र्णाका ३२३ द्वी एवंजातीयानि तृकारस्तु न सर्वेषु स्पर्शेष्वाभवति यथायोजा

*पुरोमास्वे प्रत्यये वैराजे *पुरःशब्दो आःकारःमास्वे प्रत्यये अत्वमापद्यते *पुरुषशब्दः प्रथमस्वरोव्याहृतिषु *व्याहृतिषु पुरुषशब्दः प्रथमस्वरे आःकारोत्वं भूर्भुवःस्वःसत्यं पुरुष इति पञ्च व्याहृतयः *कामे च सर्वासु मदभियरुहशब्दा मध्यमे विकल्पे *निधनकामेच मदाभियरुह एतेषु आःकारः अत्वमापद्यते ।

अत्वं परिसमाप्तम् ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य पञ्चमी कण्डिका समाप्ता ।

---

*वृद्धमृवर्णऽसर्वमाभवतिपकारस्पर्शयोः प्रत्ययोः प्रान्ताः का३२३र्णाका ३२३द्वी ३३ एवं जातीयानि*इदानीमाभावोव-र्ण्यते ऋवर्णे वृद्धं पकारस्पर्शयोः प्रत्यययोः ककारादिमकारान्ताः स्पर्शास्तेषु प्रत्ययेषु सर्वमाभवति । यथोदाहृतं *तृकारस्तु न सर्वेषु स्पर्शेष्वाभवति । यथा योजा ३३४ रितृ ३ ५पोम-घना ओतृ ३२३४ पाव *पूर्वलक्षणेन सर्वव्यंजनावस्थितस्य ऋकारस्य वृद्धस्य आभावप्राप्तस्य तृकारास्थितस्य प्रतिषेधः

३:४ रितृभ्योमघवाओतृ ३१३४ पा ३ तृकारस्त-
पयोः प्रत्ययथोराभंवति ता ३१.सांयामाधिरो तार्पाणा
३२३४ अगृंकारोह्कारेपृकारश्निकारेशङ्का ३१३ हंपा
३ रुचदुवसः पार्द्निरश्रा३पा३११यामे चायंगौरिति न-
कृश्वोनेप्रत्यय उक्तस्त्वभ्यासादौ व्यंजनलोपः श्वो-
नका ३३ श्वोनका ३३ यदुक्तंपुरस्तात्पकारस्पर्शयोः
प्रत्ययथोराभंवतीतिनश्रापवादाः सत्तृम्मघाष्टृघाच-
नामेंधे चक्रुमाशात्त्य एतदेवोदाहरणं यूथादानायां
कौलमकणवघृहतोः संगृभात् न इत्यश्राकूपारे मर्मृ-

*तृकारस्तपयोः प्रत्ययथोराभंवति तार्त्तायामधिरोक्षा ३ पां ३
पा ३३३७*किं सर्वत्रैव तृकारस्य अनाभावः ।? न, किं तर्हि?
तकारपकारयोः प्रत्ययथोराभावः यथोदाहृतं *गृकारेहकारे
पृकाराश्निकारेशङ्का ३ हंपा ३ रुचदपसः पा ३ श्निरिमं ३ पा
३३ यामेचापङ्गौरितिनकृश्वोनेप्रत्यये *सहोदैर्घंपमे नकृकारः
*श्वोनेप्रत्ययेआभवति *उक्तस्त्वभ्यासादौ व्यंजनलोपः श्वो-
नका ३३ श्वोनका *प्रसंगादिदमुच्यते । वस्पत्युपरिष्टाद् व्य-
ञ्जनपराङ्गविरामे लुप्यते ऽभ्यामे चेति तदत्राभ्यासप्रत्ययस्य रे-
फस्य लोपः *यदुक्तं पुरस्तात्पकारस्पर्शयोः प्रत्ययोराभवती-
तितश्रापवादाः *सतृम्मेवाष्टृघाश् नामेंधे *उपरत्काम इ मह-
सत्तृम्मेद्वाहश्रायंसनामेंधेतयोरनाभावः *चक्रुमाशात्त्ये *दाक्ष्ये
गौरीविते चक्रुमामलरायमइयनाभावः *एतदेवोदाहरणं यू-
थादानायां कौलमकणवृहतोः *आपुरन्दरश्चकृमेतिअनाभावः
*संगृभातृन इत्यनाकूपारे *राऽयाकूपारोचित्रंग्राभस्संगृभेत्यना-
भावः *मर्मृस्वासु देवे *स्वासु देवश्रवमे मर्मृज्यन्तेदेवयव
इति प्रतिहारे अनाभावः *एतदेवोदाहरणमभिक्रन्दायां धेनुर-

स्वासुदैर्घं एतदेवोदाहरणमभिक्रंदायां धेनुवरुण-
योर्गिरस्तइंद्रायां च संहिते नभृम्रसुन्वानायां गौ-
तमसाध्रश्याश्वौदलाकूपारदासवैश्वामित्रस्वारकौ-
त्सकराचतरदोहनरेषु नृभिः प्रत्नंसधस्थमित्यत्रैडु-
यास्यगोगजीयपेधाभीशाष्कारसोमवरुणनमतरजंभे-
ष्वेतदेवोदाहरणमभिसोमाध्यास्याःहदुत्थाग्नेस्त्रिणिध-
नहन्मनेषु धर्त्तायां ज्ञीयकावाभिक्रन्देष्वघृ-
तानायां च तमसोर्के कृतंतेमदायाःहारिभर-
वारेष्वेतदेवोदाहरणमयंपुनानायां ज्ञीये तंत्वामदायां

रुणयोः *अभिक्रन्दायांऽमृजानोविभिः सिन्धुभिर्ह्टपेतिमहणान्धे-
नुवरुणसाम्नोरनाभावः *गिरस्तइन्द्रायां च संहिते *गिरस्त-
इन्द्रायांमःहिते मर्मृज्यन्ते अपस्युवइत्यनाभावः *नभृम्रसुन्वा-
नायां गौतमसाध्रश्याश्वौदलाकूपारदासवैश्वामित्रस्वारकौ-
त्सकण्वतरदोहनरेषु *प्रसुन्वानायां हतामस्वंनभृगव इति गौत-
मसाध्रश्याश्वौदलाकूपारदैवोदासवैश्वामित्रस्वारकौत्सकण्वतरा-
ज्यदोहरथन्तरेषु अनाभावः *नृभिः प्रत्नंसधस्थामित्यत्रैडया-
स्यगौङ्गजीयपेधाभीशाष्कारसौमवरुणतमतरजम्भेषु *नृभिर्द्रो-
तोविचक्षणइसेतेपुसमासुअनाभावः । *एतदेवोदाहरणमभिसो-
माध्यास्यायाःइदुक्थाग्नेस्त्रिणिधनहन्मनेषु *नृभिर्येमाणोहर्यतोवि-
चक्षणइति वार्हदुक्थादिष्वनाभावः *धर्त्तायां ज्ञीयकावाभिक्र-
न्देषु *धर्त्तायां दक्षोदेवानामनुमाद्योनृभिरितिज्ञीयकावत्रासिष्ठाभि-
क्रन्देषु अनाभावः *अवघृतानायां च तमसोर्के *दीर्घतम-
सोर्केअवघृतानायां नृभिर्येमाणः कोश आहिरण्यय इत्यनाभा-
वः *कृतं ते मदायाःहारिभरवारेषु *उलोकक्रन्तुमाद्रिव
इति हारिवर्णसौमस्वारवंतीयेष्वनाभावः *एतदेवोदाहरणमय

च सꣳहिते प्रोषुवत्सासुच ॥ ६ ॥

समृन्नैशोके वृक्तवर्यंघत्वायामभिनिधने काण्वे घृ-ष्णिर्पत्सानोर्वꣳशीय इवोपदगुप्त्वाजावारतृतीयाया-मेनदेवोदाहरणमयꣳसूर्यायामामहीयवर्योधीयर्पभाव-पायमानाशुमार्गीसौम्यैटतसाकेघृपिक्राच्छिशुदेव्याद्वे-ज्योतिषेषु तस्त्रभिः पाहिरौरवे स्यपुरुकृच्छग्यूहारमान-

---

पुनानायांक्षीये *अयंपुनानायां यज्ञायज्ञीये अग्ण्सिन्धुभ्यो भ-भवद्वुलोकहृदित्यनाभावः । *तन्त्वापदार्यां च सꣳहिते*तन्त्वा-मदार्यां सꣳहिते वलोककृन्नुमीमह इत्यनाभावः *प्रोषु वत्सासु च *प्रोषुनित्यवत्सासु अभीकेचिद्वुलोककृदित्यनाभावः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य
षष्ठी कण्डिका समाप्ता ॥

*समृन्नैशोके *नैशोके अपिक्रणोंतर श्विनः समृ-क्तभिरित्यनाभावः *वृक्तवर्यंघत्वायामभिनिधने काण्वे *आयोनवृक्तवर्हिषइअभिनिधने काण्वे अनाभावः । *घृष्णि-र्पत्सानोर्वꣳशीये* उद्वꣳशीये यूथेनवृष्णिरेजतीइति अनाभा वा *इवोपदगुप्त्वाजावारतृतीयायाम *भद्रामूर्यइवोपदगिति-यारवन्तीयेऽनाभावः *एतद्देवोदाहरणमयꣳसूर्यायामामहीयव-योधीयर्पभावपानाशुमार्गीसौम्यैटनसाकेषु *अयꣳसूर्यइवोपदगि-तिएतेषुभावस्वनाभावः *क्रापिक्राच्छिशुंदेव्योद्वज्योतिषेषु* क्रापि-मनायकपिक्रादादिनिवामदेव्येउद्वद्वागित्वैश्वज्योतिषेष्वनाभावः । *त स्त्रीभः पाहिरोरवे* पाहिवनस्त्रापिरितिरौरवेऽनाभावः *अस्य पुरुकृच्छग्यूहारमानवयोः*पौरोअश्वस्यपुरुकृदादितिदारायणपूर्वेमा-

वयो रुरुकृदुकुविल्लुनायां वोधीये पृथिवींमिदैंण्यंते बृहति च यज्ञायज्ञाया मृधक्सोमदविशीये ऽबृद्धमथाभवति पभेधिवी धृष्णुबृष्णि धृपन्वारे मृत्यधेनी कृण्वते क्रौञ्च मृजपकण्वतरेकृंनच्छकुनिमाज्यमानः सुहस्तिया३निर्गाअका ए ३१ तंदो ३ तृंपायामृवर्णप्रासंरेफः प्रथमस्वरायां वृद्धायामपदिश्यतेत्रा २३३ पा ३६ रथतंरे च पूर्वदेव्यहृदाग्रेययोर्ऋवर्णं प्रासमकारः

नवयोरनाभावः *उरुकृदुकुविल्लुनायां वोधीये *कुविल्लुनायां जरावोधीये वरुकृदुरुणस्कृथीत्यनाभावः*पृथिवींमिदेंव्यन्ते *अभिनिधेने काण्वेअनुमातरंपृथिवीमित्यनाभावः *बृहति च यज्ञायज्ञायां *यज्ञायज्ञायां बृहति तत्पृथिवीमित्यनाभावः *ऋधक्सोमदविशीये*दविद्युतत्याऋचेंतियज्ञायज्ञीये तृतीयायामक्षरसंसर्गप्रस्तावे ऋकारस्यानाभावः*अबृद्धमप्याभवति*अबृद्धस्याप्याभाव उपदिश्यते* पभे धिवी *शाकरर्षभे पृथिवी चाविजाभ्रिय इत्याभावः *धृष्णुवृष्णि* शातानीकेन मोजगातिधृष्णुवृद्धस्याभावः *हपन्वारे* सफपदपञ्चितिशारवंतीये आभावः *मृत्यधेनौ* महतां धेनौ ते अस्य सन्तु केतवेमृत्यवाभावः *कृण्वते क्रौंचे* अयं पूषायां क्रौंचे सोमासः कृण्वत इत्याभावः *मृजपकृण्वतरेकृंनच्छकुनिमाज्यमानः सुहस्तिया३निर्गाअकाए ३१ तंदो३ *अबृद्धमप्याभवतीतिप्रमाणंकृत्वाप्रदर्शनंकृतम् *तृंपायामृवर्णप्रासंरेफः प्रथमस्वरायां वृद्धायामुपदिश्यतेत्रां २२३ पा ३३ *आभांत्वतृंपाव्यस्नुहीति अवतृंकारस्तपयोराभवतीतिऋवर्णमेव प्रासं वचनात्प्रथमस्वरायाऽवृद्धायां रेफोऽपिचोपदिश्यते यथोदाहृतं *रथन्तरे च* रथन्तरे च एत-

क्रियतेनाऽऽयण्वन् ॥ ७ ॥

ऋचि प्रश्लिष्टाः स्वरसन्धयः पादमध्ये साम्नि विवृता ये तान्वक्ष्यामो मह्वस इमा उवायां वारदेव्यरथवृहत्सु शुध्ये तु प्रश्लेषोभीन्द्रमभिवायुमि-

---

देव व्याख्यातम् । *ऋण्वन्देव्यवृहद्राथंतरयोर्ऋवर्णमात्रमकारः क्रियतेना ३ यण्वन् *तमाग्निमस्तेवसवोऽन्वृणवन्निति वामदेव्ये वृहद्राथंतरयोरहृद्धत्वादकार एव मात्रो वचनादकारः क्रियते यथोदाहृतम् ॥

आर्भावः समाप्तः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य सप्तमी कण्डिका समाप्ता ॥

*ऋचि प्रश्लिष्टाः स्वरसन्धयः पादमध्ये *ऋग्विषये पादमध्ये स्वरसन्धिर्यत्र भवति सोऽत्र(रूप)सन्धिना,यथा आप्रमीढिप्वाबमेमहेव नस्त्वाअद्रिवइति तथादित्यव्रते वर्यपत्रं यत्र स्वरयोरेकीभावः क्रियते ॥ प्रश्लेष उच्यते तथा ऽस्यन्तलुप्तसन्धिना पत्रस्वरस्य लोपः क्रियते स च प्रश्लेषः । यथापादोऽस्यसर्वाभूतानि, लोयमनेन सूत्रेण सिद्धोपन्यासः क्रियते विशेषविवक्षया *साम्नि विटता ये तान्वक्ष्यामः *एवं पूर्वलक्षणेन पादमध्ये संश्लिष्टा ये सामविषये विश्लिष्टा भवन्ति तानुच्चारयिष्यामः *मह्वसइमाउवर्यावारदेव्यरथवृहत्से *अयंवामदेवसे इतिवारवंतीयादिषु विश्लेषः *शुध्ये तु प्रश्लेष*ः एष एवशब्द. शुध्ये प्रश्लिष्यते *अभीन्द्रमभिवायुमित्यत्रपार्थे* अभिवायुं वीश्वर्पायूणान इति पार्थे अभीन्द्रपणमिति विश्लेषः *केतवः स्वासु पत्नाः* स्वासु पत्ना येनी ते अस्य मन्तु केतवो मृसब इति विश्लेषः*

स्यत्र पार्श्वे कैतवः स्वासु महता गर्भोमहत्त्वत्सोमायाऽसर्वत्र छन्दसि तु प्रश्लेपः प्रसुन्वानायाऽ सर्वत्र पवस्वयस्ते मदायाऽसर्वत्र सोमसामसाहीयशांमदेषु प्रश्लेपः पुरोनःसर्वत्र मासिः माशिवासः सर्वत्र इषाद्रिर्नार्वाचपिवासोमायामृषभे प्रस्मवाजेषुनः सर्वत्र रथोह्रीये तु प्रश्लेपो नोअविभिः सुपावसोमायाऽसर्वत्राष्टादंऽष्ट्रार्कपुष्पसंक्रान्तियशःसु प्रश्लेपः ॥ ८ ॥

गर्भोमहत्त्वत्सोमायां सर्वत्र महत्त्वत्सोमायां अपांयद्गर्भोऽवृणीतेतिसर्वसामसु विश्लेपः *छन्दसि तु प्रश्लेपः* वेदेतु प्रश्लेपः छन्दःशब्देन वेद उच्यते *प्रसुन्वानायां सर्वत्र* प्रसुन्वानायांधसइति सर्वसामसु विश्लेपः *पवस्वयस्ते मदायाऽसर्वत्र* यस्ते मदायां तेनापवस्वांधसेतिसर्वविश्लेपः *सोमसामसाहीयशांमदेषु प्रश्लेपः* तेनापवस्वांधसेतिसोमसामादिषु प्रश्लेपः *पुरोनः सर्वत्र* मेद्धोअग्नेदीदिहीति पुरोनोजस्रयेतिसर्वत्र विश्लेपः *माशिवासः सर्वत्र* । माशिवासोअवक्रमुरितिसर्वसामसु विश्लिष्यते *इषाद्रिर्नार्वाचपिवासोमायामृषभे* पिवासोमायां वैराजर्षभे इर्यश्वाद्रिः सूयतोनार्वा इति विश्लेपः *प्रस्मवाजेषुनः सर्वत्र* प्रस्मवाजेषुनोवेति सर्वत्र प्रश्लेपः । *रथोह्रीये तु प्रश्लेपः* एष एव शब्दो रौरवोह्रीये प्रश्लिष्यते *नोअविभिः सुपावसोमायाऽसर्वत्र* सुपावसोमायां नूनं पुनानो अविभिरितिसर्वसामसु विश्लिष्यते । *आष्टादंष्ट्रार्कपुष्पसंक्रान्तियशःसु प्रश्लेपः* एष एव शब्दः आष्टादंष्ट्रादिषु प्रश्लिष्यते ॥ ४ ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य अष्टमी कण्डिका समाप्ता ॥ ८ ॥

सुते चित्वानवे वृद्धाच सर्वत्राऽयास्ये तु प्रश्ले-प उदिन्द्र त्वंश्त्येहीत्यत्र कण्ववृहतिपूर्वकल्पे स्तावे च जम्भे प्रतिहारे कौल्मे स्तावे गायंतोयूथादानायां कण्ववृहति जम्भे च तवाश्यायाश्सहोदैर्घमराययो वैराजे च स्तावे तवद्वितीयायामाभीशवद्वैगतयो रहस्ये च वृहत्परुषीप्रतिण्यासूनरीद्वितीया-

---

सुतेचित्त्वानवे उत्तरे मानवे सुतेचित्वाप्सुमदाम इति विश्लेपः *वृद्धाच सर्वत्र* वृद्धात्परस्मावैव एव शब्दः सर्वत्र विश्लिष्टः *आयास्ये तु प्रश्लेपः* आयास्ये तु वृद्धात्परस्य प्रश्लेपः *उदिन्द्र त्वं होहीत्यत्र कण्ववृहति पूर्वकल्पे* त्वंहोहित्वेरय इति कण्ववृहति उदिन्द्राश्वमिष्टय इति पूर्वकल्पे विश्लेपः *स्तावे च* प्रस्तावे च कण्ववृहति उदिन्द्राश्वमिष्टयइति विश्लेपः *जम्भे प्रतिहारे* वृहत्सिधने वार्कजम्भे उदिन्द्राश्वमिष्टय इति प्रतिहारे विश्लेपः *कौल्मे स्तावे* कौल्मलवार्हिषे च प्रस्तावे उदिन्द्राश्वेति विश्लेपः *गायन्तोयूथादानायां कण्ववृहति* यूथादानायां कण्ववृहति इन्द्रगायन्तोवसइति विश्लेपः *जम्भे च* वार्कजम्भे च इन्द्रं गायन्तोवम इति विश्लेपः *तवाश्यायाःसहोदैर्घमराययोः* सहोदैर्घमराययोस्तवाहंसोमेतिअस्मिञ्छन्दे विश्लेपः *वैराजे च स्तावे* महावैराजे प्रस्तावे आश्यायामेव तवाहंसोमेतिविश्लेपः *तवद्वितीयायामाभीशवद्वैगतयोः* तवाहंसोमद्वितीयायां आभीशवद्वैगतयोस्तवाहंनक्रसुतसोमेतिविश्लेपः *रहस्ये च वृहति* तवाहंसोमेति द्वितीयायां तवाहंनक्तेति विश्लेपः *अरुषीप्रतिण्यासूनरीद्वितीयायां वोधीपे* अरावोधीपे प्रतिण्यासूनरी-

यां बोधीये देवाजरमाते अग्न इषीमहीत्यत्र त्वंनइन्द्रौपगवे चासाद्धंतीयोत्तमतृतीयाया मापप्रथोभेयदिंद्रायाꣳश्येने स्याचंतोवैराजर्षभे दैवांजसाबृहति महीनधारागोराजा च कावे पादांत्यात्परः स्वरोविकृष्यते यथानूपतावघुतानायाꣳशाचिपूजनायंत इन्द्रद्वितीयायां दक्षाय विधर्म्मणि गामिष्ठानसꣳस्कृतमित्यत्रौशन एवंजातीयानि ॥ ९ ॥

द्वितीयायामभ्येषांचित्राऽरुपीति विश्लेषः ॰देवा जरमा ते अग्न इषीमहीत्यत्र॰ द्युमन्तं देवाजरमिति आते अग्न इषीमहीत्यत्र विश्लेषः ॰त्वमइन्द्रौपगवे च॰ उत्तरे औपगवे च त्वन्न इन्द्राभरेति विश्लेषः ॰आसाद्धंतीयोत्तमतृतीयायाम्॰ उत्तरे वारवंतीये स्वासु तृचे उत्तमायां सनोदूराच्चासाच्चेति विश्लेषः ॰आपप्राथोभे पदिंद्रायाꣳश्येने॰ उभेपादिन्द्रायां श्येने आपप्राथोपा इवेति विश्लेषः ॰स्याचंतोवैराजर्षभे॰ बोधाविमस्यार्चतोमनीषा इति विश्लेषः ॰देवाजसा बृहति॰ स्वमये बृहति पथश्च देवांजसेति विश्लेषः ॰महीनधारागोराजा च कावे॰ अजकावे महीनधारासन्ध अग्रेगोराजाऽयमतविष्यत इति च विश्लिष्टौ ॰पादान्तात्परः स्वरोविकृष्यते॰ पादमध्ये स्वरसन्धिविश्लेष उक्तः इदानीं पादान्ते स्वरयोर्विश्लेष उच्यते ॰यथानूपतावघुतानायाम्॰ शाचिपूजनायन्त इन्द्राद्वितीयायां दक्षाय विधर्मणि गोमिष्ठा नसꣳस्कृतमित्यत्रौशन एवं जातीयानि ॰पादान्तात्परः स्वरोविकृष्यत इत्यत्रैतान्युदाहरणानि ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य नवमी कण्डिका समाप्ता ॥ ९ ॥

अथापवादाः प्रश्लिष्टा अंशोरित्यस्य शब्दस्याष्टाद्धात्परस्य प्रश्लेषः सर्वत्रेह न यदिन्द्रचित्रायां वसिष्ठप्रियपंगयो दिवस्पदेतयोप्पवित्रायां ज्ञीये मोपुत्वापार्श्वे श्रुधिशब्दोऽभ्यासे धियोग्नेभरामेध्यायामंते जिपुसन्तानिनि त्वचिसुष्वाणायामांध्रंगवेंधस स्तंवोदस्माय्यायामाथर्वणमौभरयोः प्रत्यस्मैतृतीयायां च रथंतरे ऽयास्युजोरातयइत्येतौशब्दौ मोषु यत्सा-

---

पादान्त्यात्परः स्वरोविकृष्यत इत्यस्यापवादः *अथापवादाः प्रश्लिष्टा (इति) अंशोरित्यस्य शब्दस्याष्टाद्धात्परस्य प्रश्लेषः सर्वत्र* सिषुर्ब्रपिमेअर्णसोअंशोः पयसेतिअष्टाद्धात्परस्य सर्वत्र प्रश्लेषः द्विहिकारादिषु *इह न यदिन्द्रचित्रायां वसिष्ठप्रियपङ्गयोः* यदिन्द्रचित्रायां इह नास्तित्वादातयद्रिव इति वसिष्ठप्रियातीपङ्गयोः प्रश्लेषः *दिवस्पदे तयोप्पवित्रायां ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये दिवस्पदे अर्वन्तो अस्य तन्तवोऽप्यास्थिरांस्तिति प्रश्लेषः *मोपुत्वापार्श्वे श्रुधिशब्दोऽभ्यासे* मोपुत्वायां गायत्रपार्श्वे [illegible] वा सन्तु पश्रुधीमेहितेयसकृत इत्यभ्यासविषये प्रश्लेषः *धियोऽग्नेभरामेध्यायामन्ते* समन्तेभरामेध्यायां जीवातवे प्रतरा साधया धियोग्ने सत्ये इति प्रश्लेषः *जिपुसेतानिनि* सन्तानीने तमिन्महस्स्वाजिषूतिमर्भेत इति प्रश्लेषः *त्वचि सुष्वाणायामान्धीगवे* त्वधीत्वमस्मभ्यमभित इति प्रश्लेष *अन्धसस्तंवोदस्माय्यायामाथर्वणमौभरयोः* तंवोदस्माय्याय अन्धसोभिवन्सजसत्सेप्विनिप्रश्लेषः *प्रत्यस्मै तृतीयायां च रथन्तरे *एष एव शब्दः प्रत्यस्मैतृतीयायां रथन्तरे इदन्धसोध्वर्योम्भराष्टुत पिवि प्रश्लेषः *अयास्युजोऽरातयइत्येतौ शब्दौ मो

सु युजाग्निरिस्त्सिपायाꣳरौरवे घोघयोमहेनायां वा-
जीये द्वितेवसोत्रै ककुभे तमोर्पायां वर्णेऽर्चतप्रिये
ब्रह्मयुजाकक्षे घसोद्रयोवात्समे नदीधिमःश्राय-
न्तापाꣳसौभरे सैन्योसिवार्हद्गिरसंतनिनो वाह्नो-
ग्नेविवस्वद्वितीयायाꣳश्रुध्ये धृष्णउद्यस्पत इत्यत्र वा-
जीपे धारयासेधे धियोसेधे जमवर्त्तचा ऽनेनमयकमश्वे

पु वत्साद्गु #गोषु वत्साद्गु अवाह्जोषराच इति अ-
रातयोर्योनः सन्तइति च प्रश्लेषः #युजाग्निरिस्त्सिपाया
ꣳरौरवे# रौरवे तरणिरित्सिपायां वाजंपुरन्ध्यायुजावइन्द्रमि-
ति प्रश्लेषः #घोघयोमहेनायां वाजीये# रायोवाजीये महे-
नायां योपोराय इति प्रश्लेषः #द्वितेवसोत्रैककुभे# त्रैककुभे
मंडिनेन्द्रब्रवीषि ते व इति च सोऽस्मान्कदाचनेति च प्रश्लिष्टौ
#तमोर्पायां वर्णे# रहस्ये शाकरवर्णे सोमधुमत्तमोभिद्रोणानीति.
प्रश्लेषः #अर्चतप्रिये# वासिष्ठप्रिये इन्द्राय नूनमर्चतोक्थानि
चेति प्रश्लेषः #ब्रह्मयुजाकक्षे# औशनसे यद्दरीब्रह्मयुजैहद्द-
रेवेति प्रश्लेषः #घसोद्रयोवात्समे# सौद्रे वात्समे अन्धसो-
ऽघ इति अद्रयोद्रयोऽघ इति च प्रश्लिष्टौ #नदीधिमः श्रायन्ता-
यां सौभरे# सौभरे नदीधिमोऽर्णिरात्रिमिति प्रश्लेषः #सै-
न्योसिवार्हद्गिरसन्तनिनोः# वार्हद्गिरसन्तनिनोः वीरसेन्योसि-
भूरिपरादद्दिरिति प्रश्लेषः #वाह्नोऽग्ने विवस्वद्वितीयायाꣳश्रु-
ध्ये# द्गनो अग्नि हव्यवाह्नोऽग्ने रयीरितिप्रश्लेषः #धृष्ण-
उद्यस्पत इत्यत्र वाजीये# रायोवाजीये नवजातस्य धृष्णोऽग्ने
चरन्तीति प्रश्लेषः #धारया सेधे# उत्सेधे पुनानः सोम-
धारयेति प्रश्लेषः #धियोसेधे# उत्सेधे एव अस्मांऽअवन्तु

ततर्हिंथदैर्घे श्रवस्यवोदैक्ष्वे श्रवस्यवोदैक्ष्य ॥ १० ॥

यः संयोगोपवांतः कश्चित्संकृष्टः कश्चिद्विकृष्ट-स्तत्र संकृष्टग्रहणं न्यर्षःसाहीयपर्णावर्णामित्रविलम्येषु नैडे दिव्यंऊपर्पसिपशःसऽंसर्पपुष्पेष्वापृच्छ्यमट्टऽं

ते प्रिय इति मक्षेपः *अपवर्त्ते च* जमदग्नेरभीवर्त्ते चं अस्माऽंअवन्तु ते प्रिय इति मक्षेपः *अग्ने तमद्य क-मश्वं* साकमश्वे अग्ने तमद्येति मक्षेपः *ततर्हिथो दैर्घे* *इवेसोममघमायां दैर्घे ततर्हिथोत्समकाणिमिमक्षेपः *श्रवस्य वोदैक्ष्वे श्रवस्यवोदैक्ष्वे* एदुमधोर्वावामदैक्ष्वे अहमहिश्रवस्य वो मायुभिरिति मक्षेपः ।

मक्षेपविधिरेषो समाप्तो ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य दशमी कण्डिका समाप्ता ॥ १० ॥

यः संयोगोपवान्तः कश्चित्संकृष्टः कश्चिद्विकृष्टस्तत्र संकृष्ट-ग्रहणम् यः कश्चित्संयोगोपान्तः कश्चिद्वान्तः तयोश्चोहगीतौ-कस्य चिरसंकर्षः कस्यचिद्विकर्षः । तत्र सन्देहस्तन्निर्णयार्थं यत्सं-कृष्टं तदधिकृतम् । *न्यर्षः साहीयपर्णवर्णामित्रविलम्येषु* पुना-विश्वान्यर्षं इति सत्रासाहीयस्वारसौपर्णामित्रावलम्यसौपर्णेषु एतेषु सामसु न्यर्षशब्दः संकृष्टः अन्यत्र विकृष्टः।*नैडे* पूर्वसूत्रात् त्रि-ष्वपि सौपर्णेषु सङ्कर्षः प्राप्तः ऐडसौपर्णे विकर्षः *दिव्यं-ऊर्पसि पशः सऽंतर्पपुष्पेषु* हुहानऊर्थदिव्यं वरुणं वाज्य-र्पमीति च एतौ शब्दावेतेषु सामसु संकृष्टौ *आपृच्छ्यमष्टद्र-सर्वत्र* आपृच्छ्यमष्टद्रं मत् सर्वसामसु संकृष्यते *अभीवर्त्ता-

सर्वत्र मदेष्वाकूलीये जिह्मनकुन्त्यश्च श्यैतस्योद्गीथे
विश्वास्याश्विनोर्श्रैतपर्णाकूपारपुष्पमरायेषु नाभ्यासे
त्वद्रयश्रैतेषु वैधनेचामराये त्वमग्नेस्वासु दैर्घ्यमा-
यायं सूर्यस्याभिप्रियाणीत्यत्र स्वारकावसीवयो रेव
एव शब्दः सूर्यवतीष्विन्द्रोराजाद्वितीयायां चौशने ऽति-
सूर्यपुष्पमरायकार्त्यैष्विन्द्रः सूर्यं सुचनैषकीर्त्येष्विव

दिषु विकृष्टं *मदेष्वाकूलीये* मत्स्येदिन्द्रोपदेष्वापूर्वे रोहित-
कूलीये संकृष्टः* जिह्मनकुन्त्यश्च श्यैतस्योद्गीथे *मखायोदीर्घ-
जिह्व्यं इन्दुरश्वोनकृत्व्य इति च यज्ञायज्ञीये उद्गीथे संकृष्टौ*
विश्वास्याश्विनो श्रैतपर्णाकूपारपुष्पमरायेषु* सोमं विश्वास्यापि-
वेति एतेषु सामसु संकृष्यते । पर्णाकूपार इति परिस्य हर्यतं
हरिमितिपदस्ययोनिः *नाभ्यासे* पर्णाकूपारे अभ्यासविषये
विश्वास्येति विकर्षः *त्वद्रयश्रैतेषु* यज्ञायसन्त्वद्रय आश्वि-
नोश्रैतादिषु सामसु त्वशब्दः संकृष्टः *वैधने च* वैधने च
सोमसाम्नि यज्ञाय संत्वद्रय इति संकृष्टः *अमराये* मराये
त्वद्रयशब्दोविकृष्टः *त्वमग्ने स्वासु दैर्घ्यमायां* मस्तोमाय-
त्वमग्न इति स्वासु दैर्घ्यश्रवसे मध्यमायां संकृष्टः *सूर्यस्याभि-
प्रियाणीत्यत्र स्वारकावसीवयोः* अभिप्रियाणीत्यत्र आसूर्यस्य
बृहत इति स्वारकावे यज्ञायज्ञीये च संकृष्टः *एव एव
शब्दः सूर्यवतीषु* सूर्यस्येव रश्मय एनाः सूर्यवतः एतासु सू-
र्यशब्दः संकृष्टः *इन्द्रोराजाद्वितीयायां चौशने* औशने इन्द्रोरा-
जाद्वितीयायां ऊर्द्ध्वमानुष्सूर्यस्य स्वपायाविति संकर्षः *अतिसूर्य-
पुष्पमरायकीर्त्येषु* तवाहं सोमतृतीयायां घृणात्पन्तमतिसूर्यं पर-
इत्येषु सामसु सूर्यशब्दः संकृष्टः *इन्द्रः सूर्यं सुचनैषकीर्त्येषु* इन्द्रः

सूर्यं कीर्त्ये यण्महाँ३ असीत्यत्र सूर्यशब्दः सर्वत्र चि-
तनैययोस्त्वाद्योविकृष्टः सूर्ये महत्तत्सोमायां वैश्व-
ज्योतिषवात्सप्रयोरामायामासूर्यं३ सर्वत्राऽस्य प्रजा-
यामयं३ सूर्यशब्दः सर्वत्राऽत्रैव तृतीयायां न सू-
र्योभ्राजे सूर्यस्य नतेगिर इत्यत्र महीसूर्यः कीर्त्ये
सं३ सूर्यस्येहचद्दामे सूर्याविरूपांतरिक्षयोस्त्वं३ सूर्य-
३ सौमित्रे समुसूर्यं३ संततिनि यथर्चगीते पर्वणि

सूर्यमरोचयदिति महादिवाकीर्त्यादिषु संकृष्टः *इव सूर्यं की-
र्त्ये* श्रायंत इव सूर्यमिति महादिवाकीर्त्ये संकृष्टः *यण्महाँ३
असीत्यत्र सूर्यशब्दः सर्वत्रचितनैययोस्त्वाद्योविकृष्टः* चितनैय-
योस्त्वाद्योविकृष्टः गौरीवितनैयातिषयोराद्यः सूर्यशब्दोविकृष्टः
सूर्ये महत्तत् सोमायां वैश्वज्योतिषवात्सप्रयोः महत्तत्सोमायां
वैश्वज्योतिषवात्सप्रयोरजनयन्सूर्यं इतिशब्दः संकृष्टः *आमाया-
मासूर्यं३ सर्वत्र *आमासु पक्वमैरय इति आसूर्यं रोहय इति सर्वत्र
संकृष्टः *अस्य प्रजायामयं सूर्यशब्दः सर्वत्र* अस्यप्रजाद्विती-
यायामयं सूर्यं इत्रोपदहानि सर्वत्र संकृष्टः *अत्रैवतृतीयायां
न सूर्यो भ्राजे* अस्य प्रजातृतीयायामरसोमोदेयो न सूर्यं
इति संकृष्टः *असूर्यस्य न ते गिर इत्यत्र* न सूर्यं स्तु-
तिमसूर्येति सर्वत्र संकृष्टः *महीसूर्यः कीर्त्ये* महादिवा-
कीर्त्ये विश्वभ्राडभ्राजोमहीसूर्य इति संकृष्टः *संसूर्यस्येह-
चद्दामे* इहचद्दामदेव्ये संसूर्यस्य रश्मिभिरिति संकृष्टः ।
सूर्याविरूपान्तरिक्षयोः नक्षत्राणिन्सहस्रं सूर्या इति पञ्च-
निधनवैरूपान्तरिक्षयोः संकृष्टः *त्वं सूर्यसौमित्रे* त्वंसूर्यमरो-
चयइति संकृष्टः *समुसूर्यं३ संततिनि यथर्चगीते पर्वणि* अ-

ण्योस्तं स्वाधर्त्तायाःहाविष्मतसन्तनिनो विं-
भाषा प्रसुन्वानद्वितीयायांरथंतर इदाद्योमानवे
स्युषमाछन्दसे पूर्व्यांरूपामतीद्वितीयायां द्वीपे स्वा-
मभिदंष्ट्रोत्तरे मघांद्विर्हिंकहारभारमानोत्तररौरत-
रेषूतस्युर्वैरूपान्तरिक्षहस्वासु हृष्ट्ययावैरूपे हर्यश्व-

ण्योस्तन्स्वाधर्त्ताया हाविष्मतसन्तनिनोः इषापवस्व-
मध्यमाया तन्स्वाधर्त्ताः स्मोयाण्वो इति ण्योशब्दः
हाविष्मतसन्तनिनोः संकृष्यते *विभाषाप्रसुन्वानद्विती-
याया रथन्तरे* रथन्तरे प्रसुन्वानद्वितीयाया भुजनः
पुत्रऽ॰ण्वोरितिण्योशब्दः संकृष्टो (विकृष्टो वा एष विकृष्टः)
इदाद्योमानवे उत्तरे मानवे स्वापिदाद्योनर इति द्योशब्दः
संकृष्टः *स्युषमाछन्दसे* माधुछन्दसे तवश्रवाऽस्युषइतिस्यु-
शब्दः संकृष्टः *पूर्व्यो रूपामती द्वितीयाया द्वीपे* यद्वा-
यद्वीपे रूपामतीद्वितीयाया मनीषिभिः पूर्व्यं इतिर्व्यशब्दः
संकृष्टः *स्वामभिदंष्ट्रोत्तरे* उत्तरे आष्टादंष्ट्रे स्वामभि-
मनोनुम इति स्वाशब्दः संकृष्टः *मघद्विर्हिंकहारभारमानो-
त्तररौरतेषु* यवन्तेमघंमदमितिद्विर्हिंकारहारायणभारद्वाज उ-
त्तररौरवरथन्तरेषु एतेषु सामसु मघशब्दः संकृष्टः *उतस्यु-
र्वैरूपान्तरिक्षहस्वासु* यज्ञानिधनवैरूपहस्वावैरूप्य अन्तरिक्षेषु
एतेषु सामसु यथार्थं (एतंमुषी) उतस्तुरितिस्युशब्दो वै-
रूपादिषु संकृष्टः *हृष्ट्यावैरूपे* आपपायमहिनाहृष्ट्यया हृष्ट्य-
न्नितियज्ञानिधनवैरूपे यथाव इति मध्यमाया हृष्ट्या इति
हृष्याशब्दः सकृष्टः *हर्यश्वापिवासोमद्वितीयायां सहोदैर्ये* स-
होदैर्यवस्ते 'विश्वतोमद्वितीयाया' येन दक्षाणि हर्यश्वहश्री-

पिपासोमद्वितीयायाᳪंसहोदैर्घे मरायैस्वाध्ययोः स्यं-तमामराये विद्वान्मरायवैराजर्षभयो स्त्वामि-द्भूरिहितायां मराये सहोदैर्घे त्वभ्यासो नप्त्यो-रौर्णायवयोः परिभियायां मार्गीयवे च त्वᳪंह्येत्ये-तौ शब्दौ सौपर्णे पवित्रमस्येज्ञीये नकिष्टुरसिते ऽसाव्यᳪंशुः सर्वत्र न सन्तानिनि पाव्योः क्रोशे

इतिर्यशब्दः संक्रुष्टः *मरायेत्वाध्ययोः* मराये पिबासोमाद्ययोर्हर्य इतिर्यशब्दः सक्रुष्टः यन्ते सुखावहर्येति येन वृत्राणीति च संक्रुष्टः *स्यन्तमामराये* मरायेषु श्रुधीहवाद्यायाᳪ कृष्णादुनाऽस्यन्तमेति मराये स्यऽशब्दः संक्रुष्टः *विद्वान्मरायवैराजर्षभयोः* अ-सुर्यस्य विद्वानिति मराये वैराजर्षभयोर्विद्वानिति द्वाशब्दः सक्रुष्टः *त्वामिद्भूरिहितायां मराये* भूरिहितायां मराये भूरिमनी-षीहवतेत्वामिदितित्वाशब्दः संक्रुष्टः *सहोदैर्घे त्वभ्यासः* सहोदैर्घे श्रुधीहवान्त्वायां हवेत्वामिति अभ्यासविषये त्वा-शब्दः संक्रुष्यते *नप्त्योरौर्णायवयोः परिभियायां* परिभियायां औणीयवयोर्वयाᳪसिनप्त्योरितिप्त्योशब्दः स-क्रुष्टः *मार्गीयवे च* मार्गीयवे नप्त्योशब्दः संक्रुष्टः *त्व-ह्यत्येतौ शब्दौ सौपर्णे* स्वारसौपर्णे त्वᳪह्यङ्गवेत्येतित्वश-ब्दोह्यशब्दश्च संक्रुष्टौ *पवित्रमस्ये ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये सोमः पवित्रमस्येतिरेभन्निति मसेशब्दः संक्रुष्टः *नकिष्टुरसिते* आसिते इत्यग्निन्द्रमध्यमायां नकिष्टद्रथीनर इति ष्टुशब्द संक्रुष्ट *असाव्य ᳪशु सर्वत्र* असाव्यᳪशुर्मदायेतिव्यशब्द सर्वसामसु संक्रुष्टः *न-सन्तानिनि* सन्तानिनि निक्रुष्टः *पाव्योः क्रोशे* माणाशिशु-र्मध्यमायां पाव्यो इति व्योशब्दः उपान्तिमस्य पाव्योरिति

प्यैरयन्नैतक्रोशयार्शेषु स्वर्ंरित्वंघां च गवाष्टेसु-
सिमासु त्वं घांशुद्धीये सुहस्त्यरन्ध्रोत्तरवरुणगोष्ठा-
र्कपुष्पेषु स्वानः परिस्वानायां वैदन्वतहाविष्मतरेव-
तीष्वेप एव शब्दोऽक्रान्त्वासिष्ठे परीताध्यास्यायां
चानवमेऽहनि स्वंकाविर्द्वितीये दन्वते मित्राः स्वा।

क्रोशे संकृष्टः *प्यैरयन्नैतक्रोशनार्शेषु* प्राणाशिपुर-
स्यायां पृष्ठ्यैरयद्यथिमिति पृष्ठ्यैशब्दस्तोत्रादिषु संकृष्टः *स्वः ऋ-
रित्वंघांचगवाष्ट्रेडासिमासु* स्वांरिहन्ति स्वंघांचेति स्वचशब्दो
आंधीगवाष्ट्रेडसिमासु संकृष्टौ *स्वंघाशुद्धीये* शुद्धाशुद्धीये
स्वंघाचेति त्वंशब्दः संकृष्टः *सुहस्त्यरन्ध्रोत्तरवरुणगोष्ठार्क-
पुष्पेषु* स्वारमौक्ष्णोरन्ध्रवरुणसाम्नगोष्ठअर्कसंज्ञ एतेषु सा-
मसु । मृज्यमानः सुहस्त्येति स्त्यशब्दः संकृष्टः
स्वानः परिस्वानायां वैदन्वतहाविष्मतरेवतीषु प-
रिस्वानोगिरिष्ठा इति स्वाशब्दः संकृष्टः वैदन्वतहाविष्मत-
रेवतीषु एतेषु सामसु परिष्वा इति स्वाशब्दः संकृष्टः
एषएवशब्दोऽक्रान्त्वासिष्ठे अक्रान्तसमुद्रायां वासिष्ठे वृह-
त्सोमो वाष्टे स्वानो अद्रिभिरिति स्वाशब्दः संकृष्टः *प-
रीताध्यास्यायां च* श्रीणन्त इयत्र परिस्वानश्चसस इति-
स्वाशब्दः संकृष्टः सर्वसामसु *अनवमे हनि* श्रीणन्त इति
नवमेऽहनि वासिष्ठे परिस्वानसस इति संकृष्टः स्वाशब्दः
स्वंकविर्द्वितीये दन्वते वैदन्वते ऊहसमाम्नाये क्रमाद्वितीये
वैदन्वते स्वंकविरिति स्वंशब्दः संकृष्टः *मित्राः स्वानाः
सर्वत्र* सोमाः पवन्तायां मित्राः स्वाना इति सर्वसामसु

नाः सर्वत्र दध्याशिरोन्विते ऽव्याद्रिभिर्यज्ञीये त्वं मातौपगवे वरेण्यं प्रराध्यं चातीषङ्गे ऽत्योगभस्त्योः स्वः शब्दश्च ज्ञीये स्वःकाथाभिक्रन्दयो रत्योर्के सोगभस्त्योः ष्वाविशे त्येते शब्दास्त्रयः शार्ङ्गे कृत्स्योनुमाघोत्योगभस्त्योः स्वष्वाविशेत्येतेशब्दाः षडेषडे ॥ १२ ॥

इति षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः ॥

संक्रुष्टः *दध्याशिरोन्विते* (सखायोदध्याशिरइति) गौरीविते सोमाः पवन्तमध्यमायां दध्या इति ध्याशब्दः संक्रुष्टः *व्यद्रिभिर्यज्ञीये* सुष्वाणासोव्यद्रिभिरिति यज्ञायज्ञीये संक्रुष्टः *त्वंमातौपगवे* औपगवे त्वंमाताशतक्रतोइति त्वशब्दः संक्रुष्टः *वरेण्यं प्रराध्यं चातीषङ्गे* अतीषङ्गे यन्मन्यसेवरेण्यं यद्वेदिक्षुप्रराध्यमिति च संक्रुष्टौ *अत्योगभस्त्योः स्वशब्दश्च ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये हरिः सृजानो अत्योभूरोनवस्तआयुध्यगभस्त्योः स्वःसिषासन्निति च संक्रुष्टाः *स्वःकाथाभिक्रन्दयोः* स्वःसिषासन्निति स्वःशब्दः काथे वायोरभिक्रन्दे च संक्रुष्टः *अत्योर्के* हरिःसृजानो अत्योदीर्घतमसोर्के सशब्दः संक्रुष्टः *अत्योगभस्त्योः ष्वाविशेत्येतेशब्दाःत्रयःशार्ङ्गे* अत्योगभस्त्योः ष्वाविश इत्येते शब्दाः संक्रुष्टास्त्रयः शार्ङ्गे *कृत्स्नोनुमाघोत्योगभस्त्योः स्वःष्वाविशेत्येतेशब्दाः षडष्टे* एते शब्दाः षडष्टे संक्रुष्टाः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य द्वादशी कण्डिका समाप्ता ।

इति द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

सप्तमः प्रपाठकः ।

देवेभ्यः संक्षारे नर्यः परीतायां माधुग्रास्यभीशारैरदंध्रुजभानुपर्यौधद्वैगणन्तरस्थानसंकृतिभर्गयशाथर्वणतरेषु नवमेत्याह्नि सर्वत्र दैर्घवर्जं विभाषारुणसाम्न्येष एव शब्दः संक्रुष्टो गोमन्नष्कले स्वेष्टयश्यद्धाभ्यालोशे तमसोर्केचा ऽत्रैव तृतीयायामन्त्यः सर्वत्र न्योजसाकीर्त्ये भ्यं कीर्त्ये काशीतहावि-

देवेभ्यः संसारे इडानांसक्षारे हिन्वानि सूरद्वितीयायां भ्यः शब्दः संक्रुष्टः *नर्यः परीतायां माधुपास्य भीशरीरदध्रुजम्भानुपर्योधद्वैगणन्तरस्थानसंकृतिभर्गयशाथर्वणतरेषु* दधन्वाय्योनर्य इति माधुछन्दसादिषु ऐडयास्य आभीशवरौरवदध्रुाचरवार्पजम्भआरूपयौधाजयद्वैगतकण्वरथन्तरदेवस्थानसंकृतिभर्गयशाथर्वणरथन्तरेषु संक्रुष्टः *नवमेत्याहनि सर्वत्र* नवमेऽहनि पृष्ठकौत्समलादिषु नर्य इति संक्रुष्टः *दैर्घवर्ज्ज* दैर्घश्रवसे तु विक्रुष्टोनर्यः शब्दः । *विभाषाऽरुणसाम्नि* । परीतायामेव वरुणसाम्नि नर्यः शब्दो विभाष्यते नर्यः शब्दो विकल्प्यते संक्रुष्टो विक्रुष्टो वा *एष एव शब्दः संक्रुष्टो गोमन्नष्कले* एष एव शब्दो गोमन्न इत्यत्रसनोहरीणा संक्रुष्टः *स्वेष्टयश्यद्धाभ्यालोशे* असावि सोमायां व्यभ्यालोशे पुनानो वारमन्येषाव्यवेतशब्दास्त्रयः संक्रुष्टाः *तमसोऽर्के च* दीर्घतमसोऽर्के च एते त्रयः शब्दाः संक्रुष्टाः । *अत्रैव तृतीयायामन्त्यः सर्वत्र* असिस्नैत्रासावि सोमतृचे कविर्वेध्यथामत्यपोनमृज्य इति स्वशब्दः सर्वसामसु संक्रुष्टः *न्योजसाकीर्त्ये* महादिवाकीर्त्यश्रापन्नायां वसूनि जातोजनिमान्योजसा इति न्योशब्दः सं-

क्रुतयोः स्वꣳशब्दः सर्वासु त्वान्देवासोरित्याप-
इत्येतौ शब्दौ वैश्वमनसश्रुध्ययो रर्चत्युद्वꣳशीयवित-
योः सान्वारुहोवꣳशीये भूर्यवꣳशीपलेयावितेषु प-
र्यूष्वान्धीगवसꣳस्तोभयो स्तरध्यैविते राज्येन्धीग-
वदेव्ययोः सनित्यः सर्वत्राऽत्रैव तृतीयायां त्वा-
ꣳशद्व्ये न्पृणवन्दक्षाप्य इत्येतौ शब्दौ मरायेशे-

कुष्टः *भर्यकीर्त्यै* महादिवाकीर्त्ये एव वणहा२अतीत्यत्र त्रि-
भुवोतिरद्दाभ्यमिति भ्यं शब्दः संक्रुष्टः *काशीतहाविष्कृत-
योस्त्व२ शब्दः सर्वासु* त्व२मोमासिधारयुरितित्वं शब्दः स-
र्वासु स्तोत्रीयासु संक्रुष्टः *त्वान्देवासोरीत्याप इत्येतौ शब्दौ
वैश्वमनसश्रुध्ययोः *यत्स्वदेव इत्यत्र त्वान्देवा इति त्वाशब्दः
संक्रुष्टः श्रुधिधाव इत्यत्र त्याशब्दः संक्रुष्टः *अर्चत्युद्व-
ꣳशीयवितयोः* अर्च त्यर्क्कमर्क्किणइति उद्वꣳशीयगौरीवित-
योः त्यशब्दः संक्रुष्टः *सान्वारुहोवꣳशीये* गायन्तित्वा-
यामेव यत्सानोः सान्वारुह इति उद्वꣳशीये न्वाशब्दः संक्रु-
ष्टः *भूर्यवꣳशीपलेयावितेषु* उद्वꣳशीयकालेयगौरीवितेषु भू-
र्यस्पष्टेतिर्यशब्दः संक्रुष्टः *पर्यूष्वान्धीगवसꣳस्तोभयोः* प-
र्यूषुप्रधन्वेति यूशब्दः संक्रुष्टः *तरध्यैविते* गौरीवितद्विपस्तरध्यै
इति ध्यैशब्दः संक्रुष्टः *राज्येन्धीगवदेव्ययोः* आन्धीगववा-
मदेव्ययोः महेममर्यराज्य इति ज्यसब्दः संक्रुष्टः *स नित्यः
सर्वत्र* अग्निनर इति द्वितीयायां दक्षाप्योयोदमआसनित्य
इति नित्यशब्दः सर्वासामसु संक्रुष्टः *अत्रैव तृतीयायां त्व२-
शद्व्ये* अग्निनरद्वितीयायां मेद्धोअग्रापा२त्वा२शश्वंतइति
वामदेव्ये त्वां शब्दः संक्रुष्टः । पृणन्दक्षाप्य इत्येतौ शब्दौ

ध्याभारद्वाजे व्यस्थिरन्पाडिडे ऽवंत्यस्यस्वारङ्कावङ्गा-
यये स्त्वमिन्द्रस्त्वंवृत्राणीन्द्रस्य यशासि त्वंवृहद्ं
स्येत्येतौ शब्दौ द्विहिंकादेव्ये यत्त्वंस्यन्येयशासि-
हंस्यभीवर्त्ते ध्वपितोलौशो त्वंसुवीरः श्येने व्य-
शब्द. शिशुन्देव्यज्योतिषयोः पुत्रेभ्योभारद्वाजे प्र-

मराये *अग्निनरायामेत्र तमग्निमस्तेवसत्रीन्द्रणवन्द्दक्षाय्यइति
ध्युशब्दद्यशब्दौ सकृष्टौ *मराये चेयाभारद्वाजे* स्वा-
धु भारद्वाजे हरिमपूरेशोप्येति ध्याशब्दः सकृष्टः *व्यस्थिरन्
पाडिडे *पवित्रनाया पाडिडे अर्चन्तो अश्यतन्नवोव्यस्थिरान्न-
तिव्यशब्दः संकृष्टः । *अवन्त्यस्यस्वारङ्कावङ्गायये:* प-
वित्रन्ताया अवन्त्यस्य पवितारमिति स्वारकावयज्ञायज्ञीयये-
स्त्वयशब्दः संकृष्टः *त्वामिन्द्रत्वंवृत्राणीन्द्रस्य यशासि* त्वमिन्द्र-
यशा असीत्यत्र इन्द्रस्य यशासि त्वमिन्द्रत्वंवृत्राणीतिच त्वं
शब्दौ सकृष्टौ *त्ववृहद्स्येत्येतौ शब्दौ द्विहिंकादेव्ये* अ-
त्रैव द्विहिंकारे वामदेव्ये त्वंवृत्राणि हंन्स्येतित्वंशब्दस्यशब्दौ
सकृष्टौ *त्वस्यन्येयशासि त्वमिन्द्रयशाअसीत्यत्रैव यशसिस्त्वंवृ-
त्राणिहंस्य मतीत्येकद्दितिन्वशब्दस्य शब्दन्येशब्दः संकृ-
ष्टः:* हंस्यभीवर्त्ते *अत्रैवाभीवर्त्ते त्वंवृत्राणिहंस्येति श-
ब्दः सकृष्ट * ध्वपितोलौशे । *गोविराजस्त्वेतिद्वाभ्यालौशे
भुवनेष्वर्पित इति ध्वशब्दः संकृष्टः* त्वंसुवीरश्येने *गो-
विच्छरेने त्वंसुवीरो असीतित्वं शब्दः सकृष्टः* व्येशब्दः
शिशुदेव्यज्योतिषयोः *शिशुंजज्ञानमिति वामदेव्यवैदज्यो-
तिषयोः कविर्गीर्भिः काव्ये इति व्येशब्दः सकृष्ट.* पुत्रे-
भ्यो भारद्वाजे *इन्द्रक्रतुंमा भारद्वाजे पुत्रेभ्य इति ध्य-

त्यशब्दोनानतरयोर्युज्याविशीये व्रतान्यस्य श्यैतवाजीययोः पूर्व्यमुत्सेधे स्पृकभिः पार्श्वे हरिण्यासतास्येभिर्वस्तासु ॥ ९ ॥

त्वेसोमाभ्याभिर्हीत्येतौशब्दौ दैर्घे ध्न्यानाᳪंश्रुध्ये पृणध्वंकण्वतरे जातमार्यज्ञीये पाह्युत्वामिचरौरवे ध-

---

शब्दः संक्रुष्टः *मत्यशब्दोनानतरयोः* मत्यस्मैपिपीषतार्यां नानदरथन्तरयोस्त्यशब्दः संक्रुष्टः *युज्याविशीये* आनोवश्वाया सद्योविशीये तुविशुम्नस्य युज्येति ज्याशब्दः संक्रुष्टः *व्रतान्यस्य श्यैतवाजीययोः* स्वादोरित्थाया श्यैतरायोवाजीययोर्व्रतान्यस्य सश्चिरे इतिन्यस्यशब्दौ संक्रुष्टौ *पूर्व्यमुत्सेधे* मत्संपीयूषायामुत्सेधे मत्सपीयूषं पूर्व्यमिति व्यशब्दः संक्रुष्टः *स्पृकभिः पार्श्वे* अपाह्यत्वाया गायत्रपार्श्वे विश्वापद्रूपापरिपास्पृकभिरितिस्पृशब्दः संक्रुष्टः *हरिण्यासतास्येभिर्वस्तासु* अपाह्यत्वायामेव निसत्वस्तासु अपाह्यत्वाहरिण्यासतास्येभिरिति च ण्याशब्दस्येशब्दौ संक्रुष्टौ* ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य प्रथमा कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

त्वेसोमाभ्याभिर्हीत्येतौ शब्दौ दैर्घे त्वेसोमप्रथमाद्धक्तर्हिपइति दैर्घश्रवसे त्वेशब्दभ्यशब्दौ संक्रुष्टौ *ध्न्यानाᳪंश्रुध्ये* नदंवोअदतीनामितिध्न्याशब्दः संक्रुष्टः *पृणध्वंकण्वतरे* कण्वरथन्तरे देवोवाया पृणध्वमिति ध्वशब्दः संक्रुष्टः *जातमार्यज्ञीये* यज्ञायज्ञीये अदर्शिगातुवित्तमाया उपोपुजातमार्यइति र्यशब्दः संक्रुष्टः *पाह्युत्वामिचरौरवे* पाहिनो

ग्निभिश्चरंत्पस्तावे नैये दुर्यैत्युद्यता चान्धीगवे न्यैर-
यज्ञीये ऽत्वान्दृतज्ञीये शाग्न्युहारमानवयोः स्वर्ण्ध्योहि-
जम्भे त्वंपुरुकौत्मजम्भयोः मत्यपकीर्त्ये र्यः का-
लेये पूर्याः संजये वीर्यस्यप्व्यस्यवारे श्रुधीहवायां मा-

अग्नायां पाहुनेतिसुशब्दः संकृष्टः त्वामिद्धिनेदिष्ठमिति च
त्वाशब्दः *स्वग्निभिश्चरन्त्पस्तावे नैये* नैपातिथे अग्नआयाह्य-
ग्निभिरिति स्नुचश्चरंत्यध्वर इति च अत्र प्रस्तावविषये ग्ना-
ध्वरपशब्दौ संकृष्टौ *दुर्यैत्युद्यता चांधीगवे* आंधीगवे वि-
शो विशो वो अतिथिमित्यत्र दुर्यं इति यैशब्दः प्रथमायां
संकृष्टः तृतीयायां यो देवतात्युद्यतेतित्युशब्दाद्यैशब्दश्च सं-
कृष्टौ *न्यैरयज्ञीये* अत्रैव यज्ञायज्ञीये इडवान्नैरयादिति
न्यैशब्दः संकृष्टः *त्वान्दृतं ज्ञीये* समिद्धमग्निंमिति यज्ञायज्ञीये-
त्वादृतमिति त्वां शब्दः संकृष्टः *शाग्न्युहारमानवयोः* शाग्न्यु-
हितिहारायणे पूर्वमानवयोः शाग्न्युशब्दः संकृष्टः *स्वश्र्योहिज-
म्भे* स्वश्र्योहत्वेरत्न इतिवार्कजम्भे स्वंशब्दस्वशब्दौ संकृष्टौ, *त्वं-
पुरुकौत्मजम्भयोः* अत्रैव कौत्मवार्हेयवार्कजम्भयोस्त्वंपुरुसह-
स्राणीति त्वंशब्दः संकृष्टः *मत्यपकीर्त्ये* महादिवाकीर्त्ये
इन्द्रमिद्देवतातय इत्यत्र इन्द्रपप्रत्यध्वरइति त्यशब्दः संकृष्टः
अर्यः कालेये यस्यायंविश्व आर्य इति कालेयेऽर्यशब्दः
संकृष्टः *पूर्याः संजये* संजये उतो न उत्सुपूर्या इति र्याः-
शब्दः संकृष्टः *वीर्यस्यपण्यस्यवारे श्रुधीहवायाम्* श्रुधीह-
वायां वास्तन्तीये सुवीर्यस्य गोतम इतिर्यशब्दः संकृष्टः
पुरुण्यस्येति पण्यशब्दः *माघे पृष्ठे* पिवाश्रुतायां पृष्ठे
आपिर्नोबोधिसधमाद्य इतिघशब्दः संकृष्टः *सत्वगेश्रुध्यत्रैतयोः*

घेपृष्ठे सख्येश्रुध्यत्रेतयोस्त्युमाः पूर्व्यनद्दत्वेक्रतुमि त्येतेशब्दाः इयैते पार्येहर्यशब्दश्च देव्ये वाधृधेन्यश्च- देव्ये सत्राच्यानकिष्ट्वायोपत्याचवाशे समसद्यत्वेदे- वादन्त्यात्पान्तृइमस्यमन्ते त्वमङ्ककुभे व्युपाः कावे महत्स्वासंतनिनि वीरसेन्यः संतानिहाद्रिरयो रो-

---

गोमन्त इन्द्रायाश्श्रुध्यत्रेतयोः सखेत्रसख्ये इतिसख्येशब्दः संक्लृप्तः *त्यूमाः पूर्व्यं व्यनद्वत्वे क्रतुमित्येतेशब्दाः इयैते* तद्विदासावा इयैते अनूपं विश्वेमदंत्यूमा अव्यनद्वव्यनवमव्य- त्वशब्दौ त्वेक्रतुमिति त्वेशब्दः एते शब्दाः संक्लृप्ताः *पा- र्येहर्यशब्दश्च देव्ये* मघवत्पर्येशब्दतनमणीतीहर्यशब्दः सं- क्लृप्तः इति वर्त्तते *वाधृधेन्यं च देव्ये* एद्युमघोर्मेदिन्तर- मिति वामदेव्ये यज्ञेभिर्वावृधेन्यमिति न्यशब्दः संक्लृप्तः *सत्राच्यानकिष्ट्वायोपत्याचवाशे* उभयश्शृणवच ईवेद्स्तुत- योर्वाशे सत्राच्येति च्याशब्दः नाकिष्ट्वासुनशनिष्ट्वाशब्दः यो- पत्यागमादिति त्याशब्दः एते शब्दाः संक्लृप्ताः *संसद्यत्वे दे- वाद्न्त्यान्सनुश्मस्य मन्ते* इमंस्तोमसमन्तेम श्मद्यमेधशब्दः त्वेदेवाहविरदन्साहुतमितित्वेशब्दत्याशब्दौ त्वमाग्निसानितिया- शब्दः न्तुशब्दः स्यशब्दः षडेते शब्दाः संक्लृप्ताः समन्ते *त्व- मङ्ककुभे* त्रैककुभे त्वमङ्गप्रशशंसिषइति त्वंशब्दः संक्लृप्तः *व्युपाः कावे* अबोध्यग्निर्व्युपनेदेति कावे व्युशब्दः संक्लृप्तः *म- हत्स्वासन्तनिनि* इन्द्रोमदायां सन्तानिनि स्वामिन्महत्स्वजीषूनि- तस्वाशब्दः संक्लृप्तः *वीरसेन्यः सन्तानिहाद्रिरयोः* इन्द्रोमदायापेव सन्तनिवाह्रद्रिरयोः अभिहिवीरसेन्य इति न्यशब्दः संक्लृप्तः *ओ- षधीभ्योशीये* उपास्मैशीये शंराजन्नोषधीभ्य इति भ्य-

यधीभ्योजीय मत्स्यबृहति दधेवार्याणिकमश्वे स्व- र्णज्योतिरुत्तरे कमश्वे स्वशब्दएनाश्रुध्ये ऽदस्यांबृह- द्रथंतरयो वेहारस्त्वंश्रुध्ये तूष्णाविपद्कारणिधने का- व्यंनाभ्यासे स्वांवृत्रेष्विद्गामस्त्वमित्येते शब्दास्त्र- योयारे स्वामित्वांकाष्ठासु प्रतिहारे बृहति स्वाऽं-

---

शब्दः संकृष्टः *मत्स्यबृहति* । मत्स्यपायितायां बृहति म- त्स्यशब्दः संकृष्टः *दधे वार्याणिमृकमश्वे* अग्न स्महोतायां सामकमश्वे विश्वाद्धे वार्याणीतियाशब्दः संकृष्टः *स्वर्ण- ज्योतिरुत्तरे कमश्वे* अग्नेतमद्यायों नाकमश्व एव भवानो अर्वाङ्स्वर्णज्योतिरितिस्वशब्दः संकृष्टः *स्वशब्द एनाश्रुध्ये* एनारोश्रुध्ये स्वध्वरमिति स्वशब्दः संकृष्टः *अदस्यांबृहद्रथन्तर- योः* । मत्सुभदस्यांयनीतिबृहद्रथन्तरयोः स्याशब्दःसंकृष्टः वेहा- रत्स्श्रुध्ये* अग्ने विवस्वदुषस इति श्रुध्ये जातवेदोवहास्त्वमिति त्वं शब्दः संकृष्टः *तूष्णाविपद्कारणिधने* विधुं दद्राणायां येमिरेदे तूष्णेति ष्णाशब्दः संकृष्टः *काव्यं नाभ्यासे* अ- ग्निमनेव तुचे यपद्कारणिधने देवस्य पश्य काव्यमिति व्यंशब्दः संकृष्टः अनभ्यासविषये, अभ्यासे तु विकृष्ट एव पूर्वम- भ्यस्तं परोऽभ्यास इति वचनात् *स्वां वृत्रेष्विन्द्रगामस्त्वमित्ये- ते शब्दास्त्रयोयारे* स्वामिद्धि हवामह इति यास्तन्त्रीये स्वांवृत्रे- ष्विति स्वांशब्दः वृत्रेष्विन्द्रिन्द्रशब्दः गामश्वमिति श्वंशब्द एते शब्दाः संकृष्टाः *स्वामित्वा काष्ठासु प्रतिहारे बृहति* स्वामिध्यामेव बृहति त्वामिद्धीति त्वां शब्दः त्वाङ्काष्ठास्विति त्वांशब्दः प्रतिहारविषये संकृष्टः न प्रस्तावे *स्वाऽस्थावि*

समाहे ञिन्द्रबृहन्तरे स्वाꣳशब्दौ पूर्वौञिन्द्रस्वजंभे जनित्रश्येने वीर्यैदेव्यबृहतो रत्रैवकाम्यंदेव्ये सख्ये-स्फिग्यं च रथंतरे यामेव्यख्य स्त्वोवारथंतरे ॥ २ ॥

अयिष्कारस्य भैस्वरे मत्यये ग्रहणैर्विसर्गलोपः

स्वामित्यावेव समाहे नपस्त्वाशब्दः संकुष्टः *ञिन्द्रबृहत्तरे* स्वामित्यावेव बृहद्रथन्तरे स्वाहन्नेञिन्द्रेनिञिशब्दः संकुष्टः *स्वा-ꣳशब्दौपूर्वौञिन्द्रस्वजंभे* । स्वामित्यावेव वार्कजंभे स्वाꣳश-ब्दौपूर्वौस्वामिद्धित्वाहन्नेञिनीति ञिशब्दः एते शब्दाः संकुष्टाः *जनिनित्रश्येने*अरण्ये गेये श्येने देवीजनित्र्य इ-त्यत्र त्र्यशब्दः संकुष्टः *वीर्यैदेव्यबृहतोः* त्रिकद्रुकायां पञ्चनिधने वामदेव्यबृहतोः *सार्कंद्वोवीर्यैरितिर्यैशब्दः सं-कुष्टः *अत्रैव काम्यं देव्ये* । त्रिकद्रुकायामेव ञ्चनिधने वामदेव्ये दातारावस्तुवने काम्यमिति म्यशब्दः संकुष्टः *सख्येस्फिग्यं च रथन्तरे* मामेममाश्रमित्र्मेतिरथंतरे उग्रस्य सख्ये तव इति ख्येशब्दः । सख्यामनुस्फिग्यं इति ग्यंशब्दः संकुष्टौ *यामे व्यख्यव* । यामे व्यख्यन्माहिप इति ख्य-ख्यशब्दौ संकुष्टौ *स्त्वोवा रथन्तरे* कयानायां रथंतरे स्त्वो-शब्दः संकुष्टः । सामिकं उदाहरणं नार्चिकम् । तेन वाशब्दो न विकल्पार्थः ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य

द्वितीया कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

आयिस्वादयोभावा विकुष्टाश्चतुर्दशानुक्रान्ताः क्रमप्राप्तं लोपालोपलक्षणं तदुच्यते *आयिष्कारस्य भै स्वरे मत्यये ग्रहणैर्विसर्गलोपः* आइःकारस्तोभे स्वरे मत्यये ग्रहणैर्वि-

स्थाभिर्यस्ते सुरूपे वयतिरभिद्युम्नतृतीयायां याचः साम्नि भिः स्वासु विशीये शुचिः परिप्रियायां मार्गीयवे गविः प्रसोमदायां कण्वतरे सुतिः पिवास्वस्याभिनिधनकाण्व नृभिर्ददिरिंद्रोमदायां वार्हद्गिररश्मयोर्वेरीःस्वासु रश्मे गिरेर्वृष्णि ज्यो-

---

सर्जनीयलोपः ग्रहणैरितियावद्रूपमित्यर्थः । नैतत्सामान्यं लक्षणम् । किन्तर्हि वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु लोपः । अतः परं तान्युदाहरणानि *स्थाभिर्यस्ते सुरूपे* पूर्वे सुरूपे यस्ते मदायां सूपस्थाभिरिति विसर्जनीयलोपः *वयतिरभिद्युम्नतृतीयायां* वाचः साम्नि* नित्यावाहितैर्वियतिरिति आयिःकारस्य विसर्जनीयलोपः *भिःस्वासु विशीये* स्वासु विशाविशीये स्तुवेश्रुतस्य मन्माभिः मह्यंसंति मह्यास्तिभिः इति च भिः शब्दे विसर्जनीयलोपः *शुचिः परिप्रियायां मार्गीयवे* परिप्रियायां इनिधने मार्गीयवे समुनुपातिरायुचिरिति चिःशब्दे विसर्जनीयलोपः *गविः प्रसोमदायांकण्वतरे* प्रसोमदायां कण्वतरगन्तरे नजाश्रीविरिति विःशब्दे विसर्जनीयलोपः *सुतिः पिवास्वस्याभिनिधने काण्वे* । अभिनिधने आस्वासस्तस्मायनमिति मासुतोरिति परिष्कृतस्यरासि इयमासुतिरितितिःशब्दे विसर्जनीयलोपः *नृभिर्ददिरिन्द्रोमदायां वार्हद्गिररश्मयोः* । नृभिर्ददिः इन्द्रोमदायां वार्हद्गिरपार्थुरश्मयोः शतसेष्वहा नृभिः, अभिभूरियपाददिरिति च भिः शब्दे दिः शब्दे च विसर्जनीयलोपः *वरीः स्वासु रश्मे* स्वासु पार्थुरश्मे या इन्द्रेण सयावरीरिति रीःशब्दे आयिःकारे विसर्जनीयलोपः *गिरेर्वृष्णि* वृष्णिसाम्नि अभिप्रवाणो गिरेर्गिरिति रेःशब्दे आ-

तिस्ताबे प्रत्युबृहति सोमस्यतिर्हप्रत्यये सहस्रधारा-यां स्वाष्ट्रीसाम्नोः स्वरप्रथमे चारिष्टे चानादा व-द्रिरभ्यासे प्रत्यये क्रायां वैश्वज्योतिषवात्सप्रार्केषु नकि नकिष्वद्रथाएंस्वशब्दे प्रत्यये गौरीविताप्ति-तयोः ॥ ३ ॥

पिः कारे विसर्जनीयलोपः #ज्योतिस्तावे प्रत्युबृहति# प्रत्यु-अद्दर्शायती बृहतिज्योतिष्कृणोतीति प्रस्तावविषये तिः शब्दे विसर्जनीयलोपः #सोमस्य तिर्हे प्रत्यये सहस्रधारायां स्वाष्ट्रीसा-म्नोः# स्वारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः सहस्रधारायां सोमस्यातिरिति तिः शब्दे विसर्जनीयलोपः #स्वरप्रथमे च# पदूनायोः स्व-राणां प्रथमे स्वरे सहस्रधारायामेव हेशब्दे प्रत्यये विसर्जनीय-लोपः #अरिष्टे चानादौ# सहस्रधारायामेवारिष्टे अनाद्यावभ्यासे प्रत्यये । किमुक्तंभवति पनीरायायिणामिति प्राप्ते आद्यस्य नका-रस्य लोपः । तस्मिन् लुप्ते आदिवर्जित इकारो ऽभ्यस्त इत-नादिरभ्यासः । यथा इन्वे राजानां अभिभीतिरास्मिन्नूनादावभ्या-सेप्रत्यये इकारेतिशब्दे विसर्जनीयलोपः #आद्रिरभ्यासे प्रत्यये-ऽक्रायां वैश्वज्योतिषवात्सप्रार्केषु# । अक्रायां वैश्वज्योतिषवा-त्सप्रार्केषु । अक्रायां ज्योतिषवात्सप्रदीर्घतमसोर्केषु बृहद्भोपो-वाद्घे स्वानोआद्रीमिति अभ्यासप्रत्यये द्रिःशब्दे आपिःकार-स्य विसर्जनीयलोपः । #नकिर्नकिष्वद्रथापां स्वशब्दे प्रत्यये गौरीविताप्तितयोः# । नकिष्ट्वद्रथायां नकिः स्वश्रोति किःशब्दे विसर्जनीयलोपः स्वशब्दे प्रत्यये ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य
तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

उःकारस्यौहोवायां प्रत्यये ग्रहणैर्विसर्गलोपः पृथुः सांवर्तै क्रतुः परीताध्यास्यायामायास्ये त्रीणि त्रितायां वार्शे परिमियायां च मार्गीयवे क्रतुरिं-द्रक्रतुमित्यत्र छम्भद्वैतानित्रोदिवे दुर्वैर्तायां वासिष्ठे रहस्ये च योधावृहति वाजयुः सदोवनायामन्त-रिक्षे सजूरग्नेवृहति विसर्जनीयकारोऽजिराः सैंधुः

उःकारस्यौहोवायां प्रत्यये ग्रहणं विसर्गलोपः । उःका-रविसर्जनीयस्य औहोवायां प्रत्ययस्य पूर्वलक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु विसर्जनीयलोपः । अतः परमुदाहरणानि वक्ष्यन्ते । *पृथुः सांवर्ते* ऐन्द्रनाम्नि सांवर्ते गिरिर्नभिरवतः पृथुरिति थुःशब्दे उःकारस्य विसर्जनीयलोपः *क्रतुः परीताधास्यायामायास्ये* । त्रिणिधनायास्ये श्रीणंनाम्नि क्रतुरिति तुः शब्दे विसर्जनी-यलोपः *त्रीणित्रितायां वार्शे* त्रीणि त्रितायां विष्णु-क्रतुरिति तुः शब्दे तुःकारविसर्जनीयलोपः *परिमियायां च मार्गीयवे* परिमियायां च इतिधने मार्गीयवे स्तानैर्वातिकवि-क्रतुरिति तुः शब्दे विसर्जनीयलोपः *क्रतुरिन्द्रक्रतुमित्यत्र छं-भद्वैतानित्रेषु* । इंद्रक्रत्वायामहावैष्टंभद्वैतपूर्वजनित्रेषु मासिवा-सोऽनक्रतुरितितुःशब्दे विसर्जनीयलोपः *इंदुर्दुर्णायां वा-सिष्ठे* । पर्वायां उद्दुत्रायित्रामिष्ठे इंदुर्हिन्वान इंदुःशब्दे उःकार-विसर्जनीयलोपः *रहस्ये च योधा वृहति* रहस्ये च योधारया वृहति द्विद्विः पदपञ्चत्वेन तस्मिन् इंदुरश्व इति दुःशब्दे विसर्ज-नीयलोपः *वाजयुः सदोवनायामन्तरिक्षे* । अन्तरिक्षे सदो-वनायां पिदाभ्यमिर्नवाजयुरिति युःशब्दे विसर्जनीयलोपः *स-जूरग्नेवृहति* अग्नेर्विश्वस्यायां वृहति सजूर्वञ्चभ्यामिति जूः

क्षिते निकामाविततृङ्गयो उर्याकाः प्रोषु वत्सास्व- कारोगोमन्नः श्रुध्ये समुद्रः प्रथमस्वरइमाउत्वाया । श्यैतनौधसयोः स्वःशब्दः पूर्वः पूर्वे यौक्ते स्वशब्दश्चै वातिहारमासोलोपः क्रियते सिष्ठत्रैशोकयोश्च यौक्ते

शब्दे विसर्जनीयलोपः *विसर्जनीयाकारौ जीराः सैंधुक्षिते* पवमानस्य जिघ्रत इति सैंधुक्षिते जीरा अजिरेतिविसर्जनी- याकारौ लुप्येते *निकामाविततृंगयोः* आजामृतायां गौरी- विततृंगयोः सपंतियं मिथुनासोनिकामा इति विसर्जनीया- कारयोर्लोपः *उयाकाः प्रोषु वत्सासु* प्रोध्वस्मा इति नियत्र- त्सासु उयाकाअधीतिविसर्जनीयश्च अकारश्च विसर्जनीया- कारौ लुप्येते *आःकारोगोमंनः श्रुध्ये* गोमंनायां श्रुध्ये नः शब्दे अकारसहितो विसर्जनीयोलुप्यते नराएवं स्थिते अत्वरस्य नकारस्य परगमनं इकारे नकारोगतः निएवं स्थि ते तालव्यसंद्धत्वादापि भावः । ततः गोमंनाइंद्रोएतद्रूपं भवति *समुद्रः प्रथमस्वरइमाउत्वायां श्यैतनौधसयोः* समुद्रइव पर्व- त इति यथा समुद्रशब्दः प्रथमस्वरमाप्तो भवति तथा द्रवं शब्दे आःकारलोपः । अत्रापि पूर्ववदेन रूपसिद्धिः *स्वःश- ब्दः पूर्वः पूर्वे यौक्ते* वृषापवर्गायां पूर्वे योक्तावने प- वमानस्वर्दृशामिति पूर्वस्य स्वशब्दस्य अकारलोपः । अभ्य- स्ताभ्यासापेक्षया पूर्वशब्दः अत्रापि रूपसिद्धिः पूर्ववत् *स्वः- शब्दश्चैवातिहारमासोलोपः क्रियते सिष्ठत्रैशोकयोः* ममक्रादिद- मुच्यते स्वःशब्दविसर्जनीयलोपः मक्रुन इति अतः स्वशब्द- विसर्जनीयस्यैव अतिहारमासस्य लोप उपदिश्यते । वक्ष्यति हि पुरस्तात् । स्वः सर्वत्र यथा स्वर्विदसंक्रुतमादीये च विः

योत्तरे ण्वोर्मरायेऽभ्यासे प्रत्यये विसर्जनीये चालोपमेके विरामे ॥ ४ ॥

स्वःशब्दविसर्जनीयलोपः प्राप्तः स्तोभव्यवहितत्वात्सर्वत्रातिदिश्यते । यथा—किमुदाहरणं यवस्वमधुमत्तमायां अस्यपीत्वास्वर्विद इति संकुनिसादीययोः स्वः शब्दे विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्यातिहारः *स्वर्विदा नार्मेधे* अत्रापि इंद्रवाहास्वर्विदानार्मेधे इंद्रवाहास्वर्विदेति स्वः शब्दे विसर्जनीयलोपः रेफीभूतस्यातिहारः । एषउत्सर्गः यस्वे प्रत्यये । अयमपवादः उत्तरे यौकारजे स्वः शब्दे विसर्जनीयलोपः । स्वः शब्दः परोनातिहृते यत्रादः पवमान स्वर्दृशमिति । सुत्रा ३३२ सुत्रा ३९ ३ यामितिमासेप्रतिषेधः औतहारस्य *सिष्ठत्रैशोकयोश्च* यर्चाया वासिष्ठे स्वःसिन्धासत्रिति स्वःशब्दे विसर्जनीयस्यातिहारमात्रस्य लोपः *त्रैशोके* स्वासु* स्वापतिर्यदीन्द्रइति स्वः शब्दे विसर्जनीयस्यातिहारमात्रस्य लोपः । प्रासङ्गिकमुक्तम् । प्रकृतमेवेदानीं वर्णयिष्यामः । स्वःशब्दे विसर्जनीयस्य लोपः प्रकृतः । तयोस्तदेव व्याख्यातं । सिष्ठत्रैशोकयोश्चेति *यौक्ते चोत्तरे* एतदपि व्याख्यातम् नस्वेप्रत्ययइति *ण्वोर्मरायेऽभ्यासे प्रत्यये* अग्निप्नराया प्ररण्वोः शब्दे विसर्जनीयलोपः । *अभ्यासे प्रत्यये* लुप्यते ण्वोः शब्दे एवप्रत्ययः *विसर्जनीयस्यचालोपमेकेविरामे* अग्निप्नरायामेव प्राये एके आचार्या विसर्जनीयस्य अलोपं मन्यंते । विरामेण्वोः ण्वोण्वो इत्येव । अथवा विसर्जनीयस्य एके अलोपं मन्यन्ते अविरामे सन्धावपि विकल्प इत्यर्थः यथासंख्युचैकइति । अत्रापिपतसंधिः संधिर्वाभवतीतिएवमिहापिविकल्पः । प्रथमलोपः लोपोचेति ॥४॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य चतुर्थी कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

तकारलोप उच्छन्दः पार्थुरश्मे यद्युदीराया मि-
लांदे च वर्चे प्रत्यये परिमर्द्धिपत्स्वासु हारायणे ह-
दाचित्स्वासुर्वीकेऽभ्यासे प्रत्यये वोवित्सन इन्द्रायाः
सौमित्र इंद्रोमदायामिच्छन्दः पार्थुरश्म इद्विहिंका-
रज्ञीययोस्त्वमिन्द्रपारित्ययोः युद्वैरशामित्रे प्रसुन्वा-
नतीयायां तवेत्मत्युबृहति मकारलोप उत्संज्ञकं(द्रि)-

तकारलोपः लोपाधिकारात्तकारलोप इदानीं वर्ति-
ष्यते । पूर्वत्राचद्वचनम् *उच्छन्दः पार्थुरश्मे यद्युदीरायाम्*
पार्थुरश्मे यद्युदीरायां यद्युदीरत इति दुःशब्दे तकारलोपः *इ-
लांदे च वर्चे प्रत्यये* इलांदे च प्रथमायां पावकवर्चाः शुक्र-
वर्चा अनूनवर्चा उत, अत्राभ्यासे वर्चशब्दे प्रत्यये तका-
रलोपः *परिमर्द्धिपत्स्वासु हारायणे* स्वासु हारायणे न-
किर्हिदानं परिमर्द्धिपादिति अस्य तकारलोपः *हदाचित् स्वासु
र्वीकेऽभ्यासे प्रत्यये* स्वासु र्वीके तेन हदा चिदिति चिच्छब्द-
एवाभ्यासे प्रत्यये तकारलोपः *वोवित्सन इन्द्रायाः सौमित्रे*
उद्गातायां सौमित्रे वरित्रोत्रिदिति त्रिच्छब्दे तकारलोपः *इन्द्रो-
मदायामिच्छन्दः पार्थुरश्मे* ऋज्वर्थः *इद्विहिंकारज्ञीययोस्त्वमि-
न्द्रपारित्ययोः* इच्छब्दे तकारलोपः । द्विहिंकारयज्ञायज्ञीययोः त्व-
मिन्द्रयशायां द्विहिंकारे स्वंस्त्राणि हस्त्यमतीत्येकइदित्यत्र तका-
रलोपः । यज्ञायज्ञीये पारित्यन्हर्यतायां योदेवान्त्रिश्वाश्वइदितिकारे
तकारलोपः*युद्वैरशामित्रे प्रसुन्वानाद्रीयायाम्* वैरशामित्रे भुजे
नयुदिति युच्छब्दे तकारलोपः *तवेत्मत्यु बृहति* मत्युअदर्या-
यत्यां बृहति तवेदुष इति वेच्छब्दे तकारलोपः *मकारलोपः*
इदानीं मकारलोपो वर्तिष्यते वर्त्तमानेषूदाहरणेषु *उत्संज्ञकंदे-

दैर्घ॑भ्यभिहितेत्यत्र मांसुर्यमायास्ये साप्तमिके तथा-यां मनीपांक्षौद्रेषु सहोदैर्घमरायवैराजर्षभेषु ससा-मैटते भ्यासे प्रत्यये सईत्रिकवृहति प्रवीयज्ञावृह-त्युकारलोप उपह्वगयंसुर्याधामैटत उतविष्णोश्च ज-निताधंश्यावाश्वे यकारःपरिष्टोभंत्ये त्वरिमछन्दे दाविज्ञीये याशब्दः सफेप्रियंदेवायां प्रथमतृतीययो·

र्घंभ्यभिहीत्यत्र* दैर्घश्रवसेभ्यभिहितमनसेत्यत्र उत्सन्नकमितिकंश-ब्द मकारलोपः *मांसुर्यमायास्ये साप्तमिके तवायाम्* तयाहंसोमायाप्नासप्तमिके द्विनिधनायास्ये पुरुहणिवन्नोनिचर-तिमाम् अत्रमाशब्द एकारसमुदाहरणम् । घृणातपंनमतिसुर्यपरइ-तिमाशब्दसुर्यशब्दयोः मकारलोपः *मनीपाक्षौद्रेषु सहोदैर्घम-रायवैराजर्षभेषु* श्रुधीहवामा योधाविमस्याचेतोमनीषामिति-अत्र मकारलोपः । क्षौद्रेषु सहोदैर्घमरायवैराजर्षभेषु *ससामैटतेऽ-भ्यासे प्रत्यये*अस्यमनायामैटते यथा सहस्रमामितिअभ्यासे प्रत्यये मकारलोपः ससाशब्द एव प्रत्यय इत्यर्थः*सईत्रिक-वृहति *त्रिकद्रुकाथा वृहविमसईममाद्रोतिइकारे मकारलोपः *प्रवी-यज्ञावृहति* यज्ञायज्ञावृहतिप्रवीशब्दे मकारलोपः *उकारलोपः* उकारलोपइदानी वक्ष्यते *उपह्वगयंसुर्याधामैटते* अस्यम-वापमैटते अगयंसुर्यं स्तोपह्वगिमितिइन्द्रउपेतिउकारलोपः *उतविष्णो-श्चजनिताधंश्यावाश्वे* सोमःपवतायां त्रैष्टुभे श्यावाश्वे जनिता उतेति उकारलोप.(वकारलोपः)*यकारः परिष्टोभत्येत्वरिमछन्दे-दाविज्ञीये* दाविद्युतत्यारुचेतियज्ञायज्ञीये परिष्टोभंत्याकृपेतियकार-लोपः *याशब्दः सफेनिपदेवाया प्रथमतृतीययोर्विकल्पयोः* आमोवाथा सके मिथं देवाना प्रथमतृतीययोर्विकल्पयोर्वा·

विंकल्पयोरकारःसनेमित्वायामदेवॱंश्रुध्यत्रैतष्कले-ष्वऽघायोर्वारे प्रथमें ऽघसःक्षुल्लकान्धीगवयो वृद्धा-दक्षरद्वैदन्वते प्रथमे ऽद्वयुसिमास्वक्षरन्नक्रवॱंस्त्वा-ष्ट्रयाधे ऽग्नयेद्वीय आकारस्तत्वाविप्रायामिहवद्वाम इकारः प्रसोमाश्वे व्यञ्जनमपरांगं बिरामे लुप्यते

शब्दलोपः मन्तृजाप्लुतोत्रलोपश्चेत्येतदुक्तंभवति*अकारः सने-मित्वायामदेवॱंश्रु-ध्यत्रैतष्कलेषु* गोमनाया सनेमित्वामस्मदेतिअ-देवमितिअयमकारोलुप्यते श्रु-ध्यत्रैतष्कलेषु *अघायोर्वारेप्रथ-मे* वारवतीये प्रथमे स्वासु निर्मत्यादघायोरिति अकारलोपः *अघसःक्षुल्लकाधीगवयोः* पुरोजितीवोअधस इति अकार-लोपः क्षुल्लककालेधाधीगवयोः*वृद्धादक्षरद्वैदन्वतेप्रथमे* ऋ हस-मान्नायमपमे वैदन्वते पवित्रे सोमो ऽक्षरदितिवृद्धात्सोमशब्दात्पर आकारलोपः *अद्वयुःसिमासु* सखासुशेवोअद्वयुरितिअकारलो-पः *अक्षरन्नक्रवॱंस्त्वाष्ट्रयाधे* सुतासोमाया विणिधने त्वाष्ट्री-साम्नि पवित्रवन्तो अक्षरन्नितिदेवासो अद्युवन्निति च सो-मशब्दात् वृद्धादकारलोपः । सोशब्दाच्च वृद्धादकारलोपः *अग्न-ये द्वीये* यज्ञायज्ञीये स्वासु यज्ञायज्ञावो अग्नय इति अकारलोपः *आकारस्तत्वाविमायामिहवद्वामे* तन्त्वाविमाया संत्वामृभ-सायव इति आकारलोपः इहवद्वामदेव्ये *इकारः प्रसोमा-श्वे* प्रसोमासोविपश्चित इति आश्वे वनानि महिषीइवेत्रि इका-रलोपः *व्यंजनमपरागं विरामे लुप्यते* व्यञ्जनमपराङ्ग पूर्वा-ङ्गमित्यर्थः । तद् विरामे लुप्यते । कानि पुनस्तानि व्यञ्जनानि । उच्यन्ते । अनुस्वारः । रेफः । स्वरभक्तिः । क्रमजं । स्पर्शश्च । स्पर्शे मत्यये एतेषा लोपः । एतेषा च अन्तः पादिकानामेतल्लु-

ऽभ्यासे च नोर्मिर्णोर्णसार्जुन क्रन्स एवामृताचार्के

क्षणं । कुतः ? प्रत्युदाहरणेषु अन्तः पदिकोदाहरणात् । तस्मा
देवमुदाहरणानि । अनुस्वारादीनि अनुस्वारस्य तावत् वा-
मदेव्ये यꣳहिष्ठोमत्मदंयस इति । तथा स्वꣳसोआयाꣳहाविष्कृ-
तेपवस्वमꣳहयद्वयिरितिरेफोदाहरण । वयमुत्वायाꣳतौभरे स्वा-
मिऽपवितारवद् । अत्रन्द्रमुवर्णमिति आर्भावः । प्रतिहारमा-
त्रस्याविरामे अत्राविरामत्वात् लोपः । तथा ऐडस्वरेमत्स्यपायिना-
या ह्रूपातेहृष्णइन्दुःह्रूपापदोवरेण्य इति च आर्भूतयोरेफ-
लोपः । स्वरभक्तेरुदाहरणम् । पुनानायाम्निर्णिधनायास्ययौ-
धाजययोः । अपोवमानो अर्षति आपृच्छ्यन्धरुणं वा ऽजय-
र्षमीति च वर्षशब्दस्वरभक्तिलोपः । क्रमजोदाहरण अवानेम-
तुष्टवेतिद्वशब्दक्रमजस्य दकारलोपः । तथा आत्वनाकृपारेनम-
र्षासोदित्सअभ्यासविषयेत्सशब्दे क्रमजस्य तकारस्य लोपः । स्प-
र्शाइसत्रोदाहरणानि । त्वꣳसुगोपान्दितम इत्यत्र आग्नेयसूक्ते
त्वंशब्दे द्वौ तकारौ पूर्वागत्वादेकस्य क्रमजत्वेवि द्वितीयस्पर्श-
प्रत्ययत्वात् तस्मात्क्रमजः स्पर्शोलुप्यते । तथा पारित्यꣳदर्यतꣳ-
हरिमिति यद्वाहिष्ठीयेर्येशब्देरेफः पराङ्गं, एकः क्रमजोयकारः
पूर्वाङ्ग । पूर्वाङ्गत्वात्तस्य लोपः । तथा पारिस्वानायाꣳहावि-
ष्कृतेषु मदेषु सर्वथा इति सर्वशब्दे रेफः पराङ्ग । एकः क्रम-
जो वकारः पूर्वाङ्गम् । पूर्वागत्वादेकस्य वकारस्य रेफलोपः
अभ्यासे च अभ्यासे च प्रत्यये लुप्यते । च शब्दात्पूर्वाङ्ग
अन्तः पदिकमिति यथा दीर्घतमसोऽर्के इन्द्रस्य सोमपवमानऊर्मि-
णेति प्रथमस्य रेफस्य विरामत्वाल्लोपः । उत्तरस्य अभ्या-
सनत्वपत्वात् । तथा अमाविमोमाया पर्जन्यः पिता महिषस्य

आन्कारोनुनासिकोवृद्धः सर्वत्रारेववैखानससंत-
निषु ॥ ५ ॥

पणिना ३ णिना ३ तथा अभिप्रियाणि पवस्वायां नामानि य-
ह्वो अधिषेषु वर्द्धत इति, अयं पूषायां च सोमः पुनानो अर्ष-
तीतिदीर्घत्वमसोर्के एव । *नोर्मयोर्णमार्जुनरूभ्यसएवामृताचा-
चार्के* । नेति प्रतिषेधः । पूर्वलक्षणप्राप्तानामपवादः । द्विर्घ-
पञ्चस्वायां मम्नायमन्तऊर्मय इति अभ्यासप्रत्ययस्यान्तःपादि-
कस्य रेफस्य लोपप्रतिषेधः । प्रसोमदेवायां सिन्धुर्नपिप्ये अ-
र्णसा आहर्यतो अर्जुन इति पौरुहन्मनेरेफस्याभ्यासप्रत्यय-
स्य रेफलोपप्रतिषेधः । प्रयोभे सव्ये विषये मत्त आश्विनीरिस-
न्न विश्वाधामानि विश्वचक्षऋभ्वस इति श्रैखण्डने परिप्रध-
न्वायां दीर्घत्वमसोर्के । एवामृता इति रेफस्य लोपः पूर्ववद्
आन्कारोऽनुनासिकोवृद्धः सर्वत्र आन्कारोवृद्धः सन् अनु-
नासिको भवति । रङ्गी भवतीत्यर्थः । यथा परिधीँऽरतिता-
भिरयन्नापौरुहन्मनद्वैगतपौधाजयदबृहद्वैगवन्तरथादिषु । *अरेव-
वैखानससन्तनिषु* एषु वृद्धोपि सन्ननुनासिको न भवति । रेव-
तनिधायामुभयोरपि रैवतयोः आयत्नावानित्यत्र पदगीत एव
भवति । वैखानसे अयमुतायां पदगीत एव भवति । इंद्रोमदायां
संतनिनि अस्माँऽइंद्रासानिति च पदगीतः त्रिष्वपि रङ्गोन भ-
वतीत्यर्थः ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य पञ्चमी
कण्डिका समाप्ता ॥ ५ ॥

आउवाऽव्यवहितमाउभवति सर्वे पदान्त्यं च व्यं· जनं लुप्यते शाता२३उवाभवा सियो१२३४वाउग्रा· २३उवाशर्ममहो२३४वायूजा२३उवावाजेषुचो२३४वा· मघा३१उवा२३एवंजातीयान्यनाउभावोभृगएवतरे रे· तःइंघेने पुमनः सन्तनिन्वशिथयुः प्रवद्गागेव अं· घ्रयश्चान्तः पदिकोनाउ भवति सर्वत्र यथा मा· न्दी१२मा२३४दायतो३आउवा२३ श्रीणन्तो गोभिरु३ आउवा २३ मरुव न योनिंऽसोमसाम्नि सीदछये

*आउवाव्यवहितमाउभवति सर्वपदान्त्यं च व्यञ्जनं लुप्यते शा ३ ता ३३ उ ३ वा २३ भ २११ वा ४ सियो ३३ ३५ वा २ उ ३ श १ र्म २ महो २३३ ३४५ वा ३ यू १ जा २३ उ २ वा ३३ वाजेषु चो ३३३४५ वा ३ मघा ३३ उवा ३ एवं जातीयानि *आउवाऽव्यवहितस्यार्चिकस्य अंत्यः स्वर आउभवति । यच पदांतीयं व्यंजनं तस्य च लोपः । तयो· दाहरणम् । स्वारस्योवर्णे कृतानश्चित्र उपात्तस्वरवृत्तांत्ययोः । अनेन उकारात्मा सीवर्णे । उग्रऽशर्मेति च एतेषु लोपः । तथा काण्वरथंतरे मह्रोमदायां अच्छाकोशांमधिरति *अनाउभावोभृग· एवंतरे* अकारः प्रतिषेधे पूर्वलक्षणेन आउवाभावस्तस्य प्रतिषे· धः । महुन्वायां कण्वतरे हृतामसंतभृगवः *रेतः इंधेने* गो· रिस्रीते रेतोधा इति सामेभ्यः* पुमनः संतानिनि *इन्द्रोमदा· यां सत्राजेतु मनो इति आउभावप्रतिषेधः *ओशश्रयुः मवद्भा· गेव* मवद्भागेव सोअप्सपां अभिधेनवः पत्रमे दाधिश्रयुरिति आउभावप्रतिषेधः *ओंघ्रयभ्रांतः पदिकोनाउ भवति सर्वत्र· यथा मां ३ दी ३ मा २३३३ दा ३ याता ३३ आउवा ३२

ना २३५ हाथिनायाउवानाईमाउवा२३ सुनोतसौपर्ण ऊर्म्मिणावाम्रमेधातिथयो वर्णंसदस्यवमवद्दृक्षसामराजेषु स्पर्शानामलोपोयथा द्युम्नानिमानु २ पाणा ३ माउसहस्रिणा३ माऊवाजिह्निया२ माउयन्मधुमा त्सु२ वीरिया२माउतिरेभा३ नाऊघृवसाना३:पारिया३ सी३ निर्णिजा३ माउश्येनो नयो नी२. द्यार्सवा३. ता३ मा-

---

श्री २ णंतोगोभि २ रू २३ आउवा ऽ२३ मरूच आउवा ३३ ओष्ठपश्चात्पदिको नाउ भवाति सर्वत्र यथोदाहृतम् । सोमउपवायामग्रेस्त्रिणिधने श्रीणंत इति च पवमानस्य जिघ्नवायां संतनिनि हरिश्चंद्रामरुद्गण इत्यनाउभावः #नयोनिर्धंसोमसाम्नि सीदच्छयेना ३३३हा ३ यिना ३ या उवा ना इमा ३ उवा ३३# अथपर्द्दहसोमसाम्नि स्वाशु सीदच्छयेनोनयोनिमिति ओष्ठपश्चात्पादिकस्याउभावः #सुनोतसौपर्णे# विलम्बसौपर्णे अध्वर्योअद्रिभिरित्यस्यां सुनोतामधुमत्तममित्याउभावः #ऊर्म्मिणावाम्रमेधातिथयो:# अभिसोमायां वाम्रमेधातिथयोः उर्म्मिणेति आउभावः #वर्णसदस्यवमवद्दृक्षसामराजेषु स्पर्शानामलोपो यथा द्युम्नानि मानू३३पाणा२३मा ऊ२सहस्रिणा ३२ मा ३ उवाजिह्निया ३२ मा ३ उयन्मधुमा२त्सु ३२ वीरिया ३३ मा ३ ऊतिरेभा ३२ ना ३ ऊघृवानसानाः पा३रिया३२सी २३ निर्णिजा ३२मा ३ ऊश्येनोनयोनी ३ द्यार्तवाता ३२ मामदा ३३ दा ३ ऊ२ #ऊवाकरवर्णे पुनानेत्वस्यां स्वंनोकायां च त्रासदस्यवे पुरोजित्यां भरद्वाजस्ये ओभयास्यामुद्वद्वाजस्ये शिशुंजज्ञानायास्वामराजे अयाविनोवायां एवेषां साम्नामेवेषु तृतेषु यथासंख्येनोदाहरणानि #नातिष्टुप्त्रिष्टुमुद्धानि सोमो वाईरा २३१ जमनूरा-

सदा३द्दाउ नतिष्टुप्शिशुमुद्दतिसोमो वाविरा२२जम-
नूरा२२१जतिष्टा ३ उ रहस्ये च न सर्वमाउभवति व्यञ्जनं
च च न लुप्यते यथा वाजीयनित्यवत्सातीपंगसिमा-
सु यत्राउभावो व्यंजनलोपश्च तद्वक्ष्यामः स्वरान्तः
कण्ठ्यः सर्वत्र विष्णवे सहस्रिणामिति यण्वापत्ययो
रञ्जोरैवतयोर्ष्यमः कारश्च रैवते सिमासु सर्वमाऊभ-

२३१जतिष्टा ऊ* । तद्द्वन्द्वार्गेवे त्रिष्टुंजद्दानायाऽऽयामोविराजमनु-
राजतिष्टुविति स्पर्शस्य पकारस्य लोपः *रहस्ये च न सर्वमा-
उभवति व्यंजनं च न लुप्यते यथा वाजीयनित्यवत्सातीपङ्गसिमा-
सु* रहस्ये च आउभावोव्यञ्जनलोपश्च न भवति । ए-
ष उत्सर्गः । यथा स्वासु रायोवाजीये वस्वीरनुस्वराज्यमिति ।
तथा नित्यवत्सासु सप्तास्येभिर्ऋक्भिरिति प्रतिषेधः । अनीपंगे
सिमासु च सोमउत्वापत्रस्त्रवाजयोः एवमादीनि *यत्राउभावो-
व्यञ्जनलोपश्च तद्वक्ष्यामः* । रहस्ये यत्राउभावो भवति व्यञ्ज-
नलोपश्च तदुत्तरत्रोदाहरिष्यामः *स्वरांतः कण्ठ्यः सर्वत्र* य
था मंद्रयायातिथारयेतियाशब्दे आकारः कण्ठ्यः तस्याउभा-
वोभवति कः प्राप्ते एतदारभ्यते । अनुष्टभारर इति सन्निकर्षप्र-
तिषेधाः या ३ आउवेति प्राप्ते आउभावः । वचनान्तरौप्यसं-
.धिर्भवति रायाउवेतिभवति तस्मादत्राउभावोभवति *विष्णवे
सहस्रिणमिति यण्वापत्ययोः* सोमार्यतु विष्णव इति ।
आपत्यस्य सहस्रिणमिति च आउभाव्योव्यंजनलोपश्च *अंजो-
रैवतयोर्ष्यम* अंजोविरूपे रैवतर्षभे च तालव्यस्याऊभावः ।
अंजोविरूपेसमुद्रस्याधिविष्टपेमनीषिणः रैवतर्षभेयायिवयरीतिवया
आगहीति च *अःकारश्च रैवते* अःकारश्च उभवति तालव्ये

षत्यनृगन्ते छान्दसीषु दिशोवसोराणां घोनामृगं-
तेषु चाऽक्षारित्यस्य शब्दस्य रेफलोपः स्वरघोषप्र-

येन अःकारः वातोमद इति *सिमासु सर्वत्राउभवति *सोम-
उष्णापयस्त्वयोः सिमास्तु सर्वस्याउभावः *अनृगन्ते* सिमास्वे-
व एतयोरेव तृचयोः आउभावप्रतिषेधः *छांदसीषु दिशोव-
सोराणांघोनाम्* छांदसीषु सिमासु गातुमनुशंसिषोदिशः
पूर्वीणां पुरूवसोयः शविष्ठः शूराणां योमंहिष्ठोमघोनां एते-
ष्वाउभावोव्यंजनलोपश्च *ऋगन्तेषु च* छान्दसीष्वेव ऋगंतेषु
आउभावोव्यंजनलोपश्च मंहिष्ठवाजिनृजस इति प्रथमायां स-
नः स्पर्पादिति द्विप इति द्वितीयायां समर्येषु प्रवाह इति तृती-
यायाम् *अक्षारित्यस्य शब्दस्य रेफलोपः स्वरघोषवत्सु प्र-
त्ययेषु* अक्षारित्येतस्मिञ्छब्दे रेफस्य लोपः । सन्धौ स्व-
रप्रत्ययस्य घोषप्रत्ययस्य च । अत्र किं मात्रं आःकारोऽत्र-
मिति प्रकरणाश्चाउभावां प्रत्यये नित्यवत्सातीषंगासिमा-
स्विति अत्र च आकारमात्रस्याउभावोन विसर्जनीयस्य । कथं
गम्यते । येन विवृत्तिं करोति ततोऽवगम्यते न विसर्जनीयस्य
लोप इति । लोपे तुरीपसंधिर्भवति । तथासति अ-
साउ भवति । तस्मादलोपः । तत्र स्याद्विसर्जनीयरेफलो-
पार्थ इह पुनरारम्भो युक्तः—नित्यवत्सातीषंगासिमासु स्वरप्रत्य-
यस्य लोपः । व्यंजनप्रत्ययस्य उदाहरणानि । उत्तरे मानव
सोमोदुग्धाभिरक्षारिति प्रस्तावविषये हकारघोषे प्रत्यये रेफ-
लोपः । अन्येषु तु सामसु अघोषप्रत्ययत्वादलोपः *उपोक्तः
शब्दः स्त्वोत्वाऽहे* श्रुधीहवायां परायां मारे अस्मन्मघवः

स्सु प्रत्ययेषु ज्योक्तः शब्दस्त्वोत्वाॅंहे सकारलोपः श्रवस्तमः साह्वान्विश्वायाॅंसंॅहिते सुशास्तिभिरिलान्द्वितीयायां मानस्तरभिमाजमावर्त्तेथादौ लोपः पराग वा सुहस्तास्तावे ङीयस्य लोपः पराङ्ग वेंद्रा येन्द्वितिक्रौंचे वलोपः संधावुगतिर्विरते द्विय-कारसंयुक्ते विकृष्टे पूर्वोयकारः प्लुत आकारः संप-

---

ज्योक्त इति कः शब्दस्य त्वऽ हकारे प्रत्यये सकारलोपः *श्रवस्तमः साह्वान्विश्वायाॅंसंॅहिते* अदाभ्यः संॅहिते अग्निस्तुविश्रवस्तम इति सकारलोपः । *सुशास्तिभिरिलाद्द्वितीयायाम्* इलाद्द्वितीयाया ऊर्जोनपाज्जातवेदः सुशास्तिभिरिति सकारलोपः *मानस्तरभिमाजमावर्त्तेथादौ लोपः* जमदग्नेरभीवर्त्ते मानस्तरभीत्यत्र उद्गीथादौ सकारलोपः मानस्तरभिमातये मानोहाउवा इति आरभः *परागंवा* अथवा परागं भवति । यथा धीमहे स्ता इति *सुहस्ता स्तावे ङीयस्य लोपः* यज्ञायज्ञीये आजायुर्विद्वितीयायाम् । अक्षरसंसर्गे प्रस्तावे सुहस्ताता है सा ३ इति सकारलोपः *परागंवा* परागं वा सकारः ता ३ स्ता इति भवति । *इंद्रायेंद्वितिक्रौंचे वलोपः संधौ* इन्द्रायेंद्राया क्रौंचे संधौ वकारलोपः । इन्द्रायेन्द्रा २ अ ३ हो २ इतिगावि वान्तस्यामापद्यत इति गातिर्वकारोभवति तस्य वकारस्य मध्य इति लोपः संधौ गतिः । *उगतिर्विरते* विरामे उगतिरेव भवति *द्वियकारसंयुक्ते विकृष्टे पूर्वोयकारः प्लुत आकारः संपद्यते रयिॅंसोमश्र-वा ३ आ२ याय* यज्ञस्व देव आयुषमित्यत्र द्वितीयाद्रयिॅंसोमश्रवाय्यमिति पूर्वोयकारः प्लुत आकारः संपद्यते तदुदाहृतम् *यि-

घते रयिंथंसोमश्रवा १ आ २३ यांयिक्रौञ्चे निधन- स्त्वात्थायारमाना२३ श्रवा२३४ यि२३४यां याशब्दः कुण्डपाय्ये महेनायां च प्रणपात् कुण्डपाया२३या: सत्यश्रवसि वाप्य अवृद्धस्तोभात्पर इकार· सम्प- घते रायिथंसोमश्रवौ३होवा हाइयाम् ॥ ६ ॥

अनुस्वारः स्पर्शः स्ववर्गीये प्रत्यये रेफस्पर्शो- ष्मभिः संयुक्त एते शब्दास्त्रयोऽन्तः पदिकास्तोभव्य-

---

क्रौचे निधनत्वात्या ३ वा २२ माना २३ श्रवा२३३ यी २३३ या ३॥ अयंपूषाद्वितीयायां उत्तमे क्रौचे पूर्ववदाकारे प्राप्ते प्रति- षेधः निधनत्वात् । निधने हीपीस्याथंसर्वत्रेति प्रकृताभाव एव भवति ॥याशब्दः कुण्डपाय्ये महेनाया च प्रणपात् कुण्ड- पाया ३३ या ३ सत्यश्रवसिवाप्ये॥ आतूनाकूपारे कुण्डपाया इति द्विपकारसंयोगात् पूर्ववत् आकारे प्राप्ते याकार एव भवति । तथा महेनाया रायोवाजीये पूर्ववदाकारप्राप्तो यकारः ॥अवृद्धः स्तोभात्पर इकारः संपद्यते रा३यि थंसोमश्रवौ ३ होवाहा- इया२म्॥ एवस्त्वदेवद्वितीयायां भासे अवृद्धस्तोभात्परः द्विपका- रविकृष्टः पूर्वोपकार इकारमापद्यते ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ॥ ६ ॥

॥अनुस्वारः स्पर्शः स्ववर्गीये प्रत्यये रेफस्पर्शोष्म- भिः संयुक्तएते शब्दास्त्रयोऽन्तः पदिकाः स्तोभव्यव- हिताः सर्वत्रातिद्वियंते स्तोभाते विरते लोपः संधारलोपोव- र्हिषि वर्तुराणाः पिशङ्गमीशानक्रन्द्यद्यशथंससराथंसिथंहमथं

वहिताः सर्वत्रातिह्रियते स्तोभान्ते विरते लोपः
सन्धावलोपोवार्हिपि ततुराणाः पिशङ्गमीशानकृदघ-

इत्येवं जातीयानि* लोपालोपादनन्तरं अतिहारलक्षणं, तस्मादतिहारलक्षणं वर्णयिष्यते । अनुस्वारः स्पर्शः समानवर्गीये प्रत्यये पंचविंशतिस्पर्शाः समानवर्गा इत्यर्थः । रेफः स्पर्शोष्मभिः संयुक्तः स्पर्शोष्मप्रत्यय इत्यर्थः । ऊष्माणश्चत्वारः अन्तः पाद एते अनुस्वारस्पर्शरेफाः सन्तः स्तोभेन व्यवहिताः तेन स्तोभारंभेण सह सन्धीयन्ते, किन्तर्हि ? अतीत्यस्तोभं परेण स्पर्शेण ऊष्मणा वा सहैकीभवन्ति । यदा च स्तोभान्ते विरामो भवति तदैतेषां अनुस्वारस्पर्शरेफानां लोप एव भवति संधावलोपः । अतिहार एव भवतीत्यर्थः । उदाहरणानि । वार्हिपि प्रथमे पक्षे अत्र भक्त्यन्तत्वात् नित्यविरतत्वात् तथा त्रिमात्रमन्तरमिति । कथमत्रातिहार इति । उच्यते । एके तावद्ब्रुवते संहिताध्यायपक्षेणैतद्द्रष्टव्यम् । अस्माकमपि संहिताध्ययनलिङ्गानि दृश्यन्ते । भद्रंसुश्रेयमूर्जोमिति । तथाऽपां गर्भोमिनारिहोति । अहमन्नादोऽहमन्नाद इति एवमादीनि । तस्मात्संहिताध्ययनं दर्शयति । अनेन श्रुते प्रदर्शितेयनव । अन्यत्र यत्रैवं भवति तत्रातिहारो भवति । अपामिवेदूर्मयस्तर्तुराणाः मृज्यमानायां रथिविद्यंग उत्तरोक्षोरंध्रवानजितोः । ईशानकृत्नुआनोविश्वानृतीयायाङ्ग्यैते उद्गीथईशानकृदितितकारे ऋकारस्यामुत्तस्य रेफातिहारः । अयसंस यस्येमदायां अश्वे्द्रैदे सोमनाम्नि अनुस्वारस्यातिहारः । अयंसरांमि साकमश्वे अनुस्वारातिहारः । संहृदिर्षवेचायां आग्नीमरे । प्रस्तावो अद्रिमंहवमिति अनुस्वारस्यातिहारः । अत्रापि

शांससरांहमांहेत्येवंजातीयान्यतिहारप्राप्तं व्यञ्ज-
नं लुप्यते आनंशादेव्ये ज्योतींषि वृष न ददर्शिवा-
रे वर्पसोदर्शतेलादे व्यसः स्वारेपर्णे प्रशंसन्तिचि-
शीयांधीगवयोर्हिन्वन्तिविशीये मन्दानङ्गीर्भिर्जनित्रे
धर्मे दैर्घे चिदुःसिष्ठ इदवउक्थंशीये कर्मवत्सास्वार्ध-

तदेव पर्कव्याख्यानं । महत्वंसोमाग्न्याया दावसुनिधने । अ-
नुस्वारस्यातिहारः । इहापि तदेव पर्कव्याख्यानं ॥ एवजाती-
यान्यन्यान्यपि द्रष्टव्यानि *अतिहारप्राप्तं व्यंजनं लुप्यते*
पूर्वलक्षणेनातिहारप्राप्तस्यापवादो वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु *आनं
शादेव्ये* एदुमधोर्द्वितीयाया उदानंशशीति अनुस्वारस्यातिहार-
प्राप्तस्यापवादः *ज्योतींषि वृषन्ददर्शिवारे* वारवन्तीये तते-
मद्द्वितीयाया येनज्योतींष्यीति अनुस्वारलोपः । मत्युभद्दर्शा-
यतीतिरेफस्यातिहारलोपः । त्रिष्वपि उद्गीथविषयः *वर्पसोदर्श
तेलादे* त्वेषः सन्धुर्भूरिवर्पस इति इलादे रेफातिहारलोपः ।
तथा सदर्शतस्य वपुष इति रेफस्यैव *अपसः स्वारे
पर्णे* स्वारसौपर्णे कण्वानाया द्वितीयाया मंहिष्ठोमत्सदपस
इति अनुस्वारस्यातिहारलोपः *प्रशंसन्ति त्रिशीयाधीगव-
योः* त्रिशात्रिशोवाऽतिविमियत्र त्रिशोत्रिशीयाधीगवयोः प्र-
शंसन्ति प्रशस्तिभिरित्यनुस्वारातिहारलोपः *हिन्वन्ति त्रिशी-
ये* त्रिशोत्रिशीये हिन्वन्ति सूरमुस्रय इति प्रस्तावे अनुस्वा-
रातिहारलोपः *मन्दानगीर्भिर्जनित्रे* उत्तरे जनित्रे तयो
दस्मान्त्ययोः । आद्याया अनुस्वारस्य द्वितीयाया रेफस्याति-
हारलोपः । *धर्मेदैर्घे* त्वोसोमात्याया दैर्घश्रवसे ऋतस्यधर्म-
ण्विति रेफस्यातिहारलोपः *चिदु सिष्ठ*शिशुजज्ञानस्याया गो-

वणे सर्वं तदुकार्त्तयशे स्वरांतमेके विसर्जनीयान्तं वा-

विन्दुर्द्रप्सेति अनुस्वारस्यातिहारलोपः ॥ *इंदवउद्रुंशीये* आस्यांविशत्वेत्यायां अस्यामस्यइन्दवद इत्यनुस्वारस्याति-हारलोपः । अत्रापि पर्कण्याख्यानं उपशब्देन व्यर्पेण-त्वात् । *कर्मवत्मासु* त्रिकद्रुकाद्यायां निस्यवत्मासु सर्हम-माद्यदिकर्मेति रेफातिहारलोपः । इहापि पूर्ववदेव *आथ-र्वणे सर्व* आथर्वणे अनुस्वारः रेफः स्पर्शः अतिहारमाप्तः सर्वं लुप्यते परीतोपिमयायोदीर्घयज्ञागसन्तुवक्षूमेमन्तामादिषु । अत्र परीतोपापि अनुस्वारस्य पूर्वांगत्वात् लोपः । संधावलोप इति अयंचतासुतमिति एवं मासः । एवं माप्ते लोपः अनन्स्या-वचनासुतमिति एवं भवति सखायोद्दीरेफस्य विरामे लोपः सन्धावलोपः । आचार्यांजह्वायामिति माप्ते रेफलोपः । अत आ-वद्यजिह्वायामिति तथा यज्ञायसन्तिस्त्यत्र चोपकारे पूर्वाङ्ग-त्वोभान्ते विरामे लोपः सन्धावलोपः इति ज्योतिंषुवद्या-या इति माप्नोति । एवं माप्ते अनुस्वारस्य विरामे लोपः क्रि-यते । तथा ज्योतिस्सुवद्याया इति भवति । उद्वाऊहाअहोवा-सखायोदायिउद्वाईहाअहोवाआवद विरामे रेफस्य लोपः तथा आवदूग्जिह्वायामिति भवति संधावलोप इति । अलोपे तु आवपजिन्ह्वायामिति एवं मखूणेवाज्योतिस्समीमहाइमासे लो-पः । ज्योतिस्समीमहाभवति । एवंधुवंम ऽहिहलमध्ययनं दर्शयति । यथाऽऽये पर्के । तदुक्तं पर्के *तंदुकार्त्तयशेस्वरान्तमेके विस-र्जनीयान्तं वा* कार्त्तयशे पुरोजित्येतायां तन्द्रुरोपामति यथा-धीमहे तद्रूऊहोरोपामितिविसर्जनीयांतं वा तन्द्रुरोपामेत्येवं तथा-ऽति तंद्रुरोपामिति भवति । अ यज्ञज्ञञ्ञवत् । पवस्तम

स्वासु भेरयन्तुरंलोपः पूर्वाङ्गं वा कश्चित्पदान्तोलोपः। प्राप्तोऽतिह्वियते कश्चित्पदान्तः पूर्वांगं प्राप्तोऽपि ह्रियते वचनात्प्राक्स्तोभस्य स्वरान्तोविरामः स्तोभान्ते विरते लोपः सन्धावलोपो निष्ठाअधयद्दिमापाऽँ सदो-

---

कालेपे च यथाच क्रतुविन्तम इति च पदान्तभावोद्रष्टव्यः *स्वासु भेरे यन्तुरंलोपः* तंगृद्धयाद्वितीयायां स्वासु भोभरे अग्निमीडिष्वयन्तुरामीति अनुस्वारस्य अतिहारमाप्तस्य लोपः सन्धावपि अग्निमीडिष्वया ३ हायितुरा ३ इति *पूर्वाङ्गं वा* आनन्तर्यमन्यर्त्रा भवति । अग्निमीडिष्वयाऽहायितू३ रा ३ इति एवं पूर्वांगभावः *कश्चित्पदान्तोलोपः प्राप्तोऽतिह्रियते कश्चित्पदान्तः पूर्वांगं प्राप्तोऽतिह्रियते वचनात्प्राक्स्तोभस्य स्वरान्तोविरामः स्तोभान्ते विरते लोपः सन्धावलोपः* । अन्तःपदिकानामतिहार उक्तः इदानीं पदान्तीयानामुच्यते । कस्य चित्पदान्तीयस्य लोपमाप्तस्यातिहारः । अप्राप्तस्य वचनादुच्यते । कस्य चित्पूर्वाङ्गमाप्तस्य अनन्तरेण स्तोभेन आनन्तर्यमन्यो माप्ते वचनादतिहारः प्राक्स्तोभस्य विसर्जनीयस्य विसर्जनीयपदान्तीयस्य स्वरान्तो विरामोभवति । स्तोभान्ते च अतिहृतस्य विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्य लोपः सन्धौ अन्तोपः अतिहारोभवतीत्यर्थः । निगदव्याख्यातमेतत्सूत्रम् । पुरस्योदाहरणानि *निष्ठाअचयद्दिमायान्सदोविशीयोरमेधयोः* अचयद्दिमायां सदोविशीयोरमेधयोः पूर्वे न तिष्ठति प्राक्स्तोभस्य स्वरान्तोविरामः ततोविसर्जनीयस्य सकारीभूतस्य स्तोभान्ते लोपः । सन्धौ अतिहारः । अस्य पूर्वाङ्गं प्राप्तस्य स्तोभेन सह आनन्तर्यात् सन्धौ प्राप्तेऽति-

विशीयोत्सेधयोः कुवित्स्वासु मार्गीयवेऽचिक्रदत्पवमानाभ्यर्षसीत्यत्रकवणतरे पुरमजीजनोहिदेव्ये मद्दुरितायेददानिदेव्य उपर्बुधोग्रे विवस्वद्देव्ये गिर्वणस्त्वयाभूपंति मानवे सत्पतिमिंद्रं विश्वायां लेये जंभे चत्वामिद्धीत्यत्र मयमाउवाव्यव-

---

हारः यथा देवाहोपिगच्छाहोति *कुवित्स्वासु मार्गीयवे* स्वासु मार्गीयवे कुवित्सस्य महिम्नञामिति तकारस्य लोपमासस्यातिहारः उवेकारयोरेकीभाव इत्यनेन *अचिक्रदत्पवमानाभ्यर्षसीत्यत्र कण्वतरे* । कण्वरथन्तरे पवमानाभ्यर्षसीत्यत्र वृषोअचिक्रददिति दकारस्य आउवाव्यवहितमितिलोपमासस्यातिहारः *पुरमजीजनो हि देव्ये* पर्युद्धितीयायां गोजीरायारंहमाणा पुरन्ध्येतिमकारस्य ओवौकारयोरेकीभावे लोपमासस्यातिहारलोपः *मद्दुरितायेददातिदेव्ये* वामदेव्ये कस्तमिन्द्रान्त्सायां विश्वावरेमद्दुरितेति विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभावे लोपमासस्यातिहारः *उपर्बुधोग्रेविवस्वद्देव्ये* अत्रापि उपर्बुध इति रेफीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभावे लोपमासस्यातिहारः *गिर्वणस्त्वयाभूपन्तिमानवे* त्वामिद्धाह्यन्त्यायां उत्तरे मानवे सुतेष्विन्द्रगिर्वण इति विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्य ओवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोरिति लोपमासस्यातिहारः *सत्पतिमिन्द्रं विश्वायां लेये जंभे च त्वामिद्धीत्यत्र* इन्द्रंविश्वायां वाजानांसत्पतिमितिकालेयवार्कजम्भयोः तकारस्य ओवौकारयोरेफीभावे लोप इति लोपमासस्यातिहारः । वार्कजम्भे च त्वा दृत्रेष्विन्द्रसत्पतिमिति तकारस्य

हितं छिद्रमैधांजोरूपेष्वृतमाउवाव्यवहितं पार्श्व-
संताछिद्रमेधांजोरूपाग्नेस्त्रिणिधनेषु ॥ ७ ॥

शवसः संजये सरद्गौतमे निष्कृतॅऽहगसाम्नि-
घृषोअचिक्रायां वयुमयघ्नन्यवसायांकाक्षीवते ध्यम-

पूर्वाङ्गमात्रस्यानन्तरसन्धिमात्रस्यातिहारः *मद्यमाउवाव्यवहितं-
छिद्रमैधाओरूपेषु* आभृसोमाधायां पवन्ते मद्यंमदामिति
मद्शब्दस्यातिहारः । आउवाव्यवहितस्य अच्छिद्रमैधाओरूपे-
षु एतेषु च लोपमात्रस्यातिहारः । आउवा व्यवहितमाउभव-
तीति मकारस्य लोपमात्रस्यातिहारः । ओवौकारयोरनन्तराध्य-
योरिति । सर्वपादान्तं च व्यञ्जनं लुप्यते इत्यनेन *ऋत-
माउवा व्यवहितं पार्श्वसन्ताछिद्रमैधाओरूपाग्नेस्त्रिणिधनेषु*
राजादिवक्त्रं महिन्वान ऋतामिति च आउभावमात्र अति-
हारः गायत्रपार्श्वसन्तानि अछिद्रमैधातिधांजोवैरूपाग्नेस्त्रिणिधनेषु ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य
सप्तमी कण्डिका समाप्ता ॥ ७ ॥

शवसः सञ्जये आते अग्नाऽऽव्यायी उक्थेषु शवसस्पत इति
विसर्जनीयस्य सकारीभूतस्यातिहारः । अस्य पूर्वाङ्ग मात्रस्याति-
हारः अत्र च हीष्यादिषु निधनत्वादविरुद्धः सन्धिः *सरद्गौत
मे *मस्तुन्वानद्वितीयां गौतमे सरज्जार इति उवौकारयोरिति-
दकारस्य लोपमात्रस्यातिहारः *निष्कृतॅऽहगसाम्नि घृषो-
अचिक्रायाम्* मृज्यमानोऽस्यायां देवानां सोमपवमाननिष्कृत-
मिति षकारस्य पूर्वाङ्गं मात्रस्यातिहारः *वयुमयघ्नन्यवसाया
काक्षीवते* पवस्वदेवान्ययायां काक्षीवते उदस्वादेवयुमिति म-

मैपिरे मरुत्पवमानोरधीतमायांकूलीयसंतनिपभेषु दूराद्दंतीये प्रथमे रसं मार्गीयवे हयस्त्वᳪसोमासिशांमदे द्विᳪसपर्द्धितायां त्रितशृंगयो रूभयᳪस्वासु मैधातिथे संपवित्रायाᳪसामराजे तच्चज्जायथाद्विती-

कारस्यानुस्वारीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभाव इति लोपप्राप्तस्यातिहारः *उभयमैधापरे* अभिगुत्नमैधिरे त्रिकांतं मध्यमिति मकारस्यानुस्वारीभूतस्य ओवौकारयोरितिलोपप्राप्तस्यातिहारः । सर्वं पदान्त्यं च व्यञ्जनं लुप्यत इत्यनेन । *मरुत्पवमानोरधीतमायां कूलीयमन्तनिपभेषु* पवमानोरधीतमायां हरिश्चन्द्रोमरुद्दिनिरोहितकूलीयसन्तनिपवमानर्षभेषु तकारस्य लोपप्राप्तस्यातिहारः आद्यन्तयोः ओवौकारयोरेकीभाव इति लोपः । मध्यमे आउत्तान्यत्राहितमिति लोपः । *दूराद्दन्तीये मध्यमे* स्वासु मध्यमे त्वावन्तीये सनोदूरादिति तकारस्य चकारीभूतस्य ओवौकारयोरनन्तरनीचाद्ययोरिति लोपप्राप्तस्यातिहारः *रसं मार्गीयवे* रसन्ते मित्रायां एकर्चे मार्गीयवे मकारस्यानुस्वारीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभाव इतिलोपप्राप्तस्यातिहारः *हयस्त्वᳪसोमासिशांमदे* स्वंसोमाद्याद्याशांमदे । पवस्वमᳪहृद्रापिमिति मकारस्य ओवौकारयोरेकीभावे लोपप्राप्तस्यातिहारः *द्विᳪसपर्द्धितायां त्रितशृङ्गयोः* आजातृवित्स्याया अद्रिमिष्णांतीति गौरीवितगौशृङ्गयोः अद्रिमिष्णांतीति मकारस्य ओवौकारयोरेकीभाव इतिलोपप्राप्तस्यातिहारः *उभयं स्वासु मैधातिथे* स्वासु मैधातिथे अन्यायां यथᳪहिष्मुभयाविनांपति मकारस्य आउत्वाव्यवहितस्य लोपप्राप्तस्यातिहारः *संपवित्रायां सामराजे*

पायां बृहद्रथंतरयोर्यच्छन्दस्तत्रैव बृहतीतरे प्रत्यस्मै द्वितीयायां मधश्चिपीमायां च वत्सासूत्प्रशंसायां त्रिशोयज्ञीययो श्चित्तद्यायां वतीये महद्क्रान्त्वासिष्ठे रहस्ये च माभे मधुहत्यहिंस्वारेपर्यायातः

श्रुताम इद्वहन्नः समितिमकारस्य पूर्वाङ्गंभासस्यातिहारः *तयज्ञायथाद्वितीयायां बृहद्रथन्तरयोः* यज्ञायथाद्वितीयाया बृहद्रथन्तरयोस्तसेयश्च इतिदकारस्य ओवौकारयोरेकीभाव इतिलोपभासस्यातिहारः वन्तो ३ वा ३ तेयज्ञ इतिमंधरापिप्रतिषेधः *यच्छन्दस्तत्रैव बृहति* तत्रैव यज्ञायथाद्वितीयायामेव बृहति यज्जात यवजंत्वमितिप्रतीहारे तकारस्य जकारीभूतस्य तृतीयादित्यां ओहोवायामितिलोपभासस्यातिहारः *इतरे प्रत्यस्मै द्वितीयायाम्* प्रत्यस्मै द्वितीयायां रथन्तरे आईमितिमकारगीतमुदाहरणम् । मकारओवौकारयोरेकीभाव इति लोपभासस्यातिहारः । रओ३वा ३ एनामिति *अश्चिपीमाया च वत्सासु* त्रिककुकांस्यायां प्रत्यवत्सासु इंशब्दस्य पूर्ववल्लोपभासस्य मकारस्यातिहारः । अत्रापि पर्कव्याख्यानम् *उत्प्रशंसायां त्रिशीयज्ञीययोः* त्रिशोत्रिशायाया त्रिशोत्रिशीययज्ञायज्ञीययोः योदेवतात्युन्नतेति उच्छन्दे तकारस्य पूर्वाङ्गं भासस्यातिहारः *चित्तद्यायावन्तीये* तत्तेमद्रात्याया वारवन्तीये तद्यावित्दितितकारस्य ओवौकारयोरितिलोपभासस्यातिहारः *महद्क्रान्त्वासिष्ठे* अक्रान्त्याया वासिष्ठे महत्तःसोम इति तकारस्य तृतीयादित्यामौहोवाया चतुर्थस्थे च्छ्वः पदान्तः सर्वत्र भवतीति लोपभासस्यातिहारः *रहस्ये च माभेमबृहति* माभेमाया बृहति महचे दृष्णो इति

पार्श्वेमोपुत्त्वायां नप्त्योः परिमितायांपूर्कौर्णायन योर्ह्नीये चर्षणीयऔजिष्ठायां ज्योतिरौपगवे पव-मानोअजीजनायामर्वाङ्हिनलोपमेकेकावे विते श्रुति पुष्याहिकेशिनायामुभयतः प्रमोः शैखण्डिने हरि-

---

तकारस्य तृतीयाद्वितीयत्वपरत्वाल्लोपप्राप्तस्याभिहारः *अहि-स्त्वारे पर्णे* उभ्येदभिद्वितीयायां स्वारे सौपर्णे अहिचत्वन-इति मकारस्य आउत्वाभ्यवहितस्य लोपप्राप्तस्याभिहारः *पार्श्वे मोपु त्त्वायां* मोपुत्त्वायायां गायत्रपार्श्वे मोपुत्त्वाना-यत्र नेतिचकारस्यात्वाभ्यवहितस्य लोपप्राप्तस्याभिहारः *नप्त्योः परिमितायां पूर्कौर्णायनयोः* परिमितायां गौपूर्कौ-र्णायनयोर्नप्त्योरिति रेफस्याभिहारः गौपूर्कओनौकारयोरेकीभाव-इति लोपप्राप्तस्याभिहारः। कर्णायने पूर्वाङ्गप्राप्तस्याभिहारः *ह्नीये चर्षणीयऔजिष्ठायां* अगं पूर्षासायां यज्ञायज्ञीये यःपञ्चचर्ष-णीरिति पूर्वाङ्गप्राप्तस्य रेफस्याभिहारः *ज्योतिरौपगवे पवमा-नोअजीजनायां* उत्तरौपगवे ज्योतिर्वैश्वानरमितिरेफस्य पूर्वा-ङ्गे प्राप्तस्याभिहारः *अर्वाङ्हिनलोपमेके कावे* । अर्वाङ्यमि-र्यासायां कावे अर्वाङ्हिनचक्र इतिहकारयोरेकीभाव इतिलोप-प्राप्तस्य एकेऽभिहारं मन्यंते । ग्रन्थकारस्तु लोपमेव मन्यते *वि-वेश्रुतिपुष्याहिकेशिनायां* गौरीविते गायत्रिस्त्वायां कावेगरामु पमुच्छुतिचेति मकारस्य चकारीभूतस्य ओनौकारयोरेकीभाव इति लोपप्राप्तस्याभिहारः *उभयतः प्रमोः शैखण्डिने* प्रतआशिर-नाःशैखण्डिने । पर्यर्षन्ते पवमानस्य प्रमोयेमत इति च पूर्वा-ङ्गं प्राप्तस्य विसर्जनीयस्य उपध्मानीयभूतस्याभिहारः *ह-रिश्रीचशाकरर्षभे* । पवस्ववाजोचरयोः । शाकरर्षभे हरिश्चित्रे

र्वीचशाकेरर्पमे ऽभीकेविपः स्व सर्वत्र यथा स्वर्विदःशंकुनिसाहीये च स्वर्विदानामेधे नस्वेप्रत्यये सिष्ठत्रैशोकयोश्च सिष्ठत्रैशोकयोश्च ॥ ८ ॥

अदृव्द्धादिपदांतात्स्वरे परे यकारोऽव्यवधीयत

पृथिवीचेतिमकारस्य पूर्वांगप्राप्तस्यातिहारः । एवमादीनि दृष्ट्वा अन्यत्र प्रतिहार उच्यते *अभीकेविपः* प्रसोमासोविपश्चितइति अभीके पकारस्यातिहारः *स्वःसर्वत्र* स्वः शब्दे विसर्जनीयभूतस्य सर्वत्रातिहारः । यथा पवमानो अजीजनाया सर्श्हित ज्योतिर्विश्वस्ःस्वर्दशोमिति । अत्रप्राकृतोभस्य स्वरान्तोविराम इति स्तोभात्याकृस्वःशब्दे स्वरान्तोविरामः ततो निर्हृतस्य सतः स्तोभान्ते विरामे लोपः । सन्धाव्लोपः । इति सन्धावतिहारः *यथा स्वर्विदः शंकुनि साहीये च* यथा पवस्वमध्यमाया शकुसत्रासाहीययोः अस्य पीत्वास्वर्विद इति रेफस्य ओभैकारपोरेकीभावे लोपमाप्तस्यातिहारः तथा *स्वर्विदानामेधे* इन्द्रचाहास्वर्विद्इति पूर्ववत लोपमाप्तस्यातिहारः *नस्वे प्रत्यये*-स्वः शब्दोविसर्जनीयः स्वःशब्द एव प्रत्ययेनातिह्रियते तत्र्याख्यातंपोस्केचोत्तरइतिप्रतस्मिन्सूत्रे *सिष्ठत्रैशोकयोश्चसिष्ठत्रैशोकयोश्च* रेफस्यातिहारमाप्तस्य लोपः । धर्त्रायां वासिष्ठे स्वः सिषासन्निति त्रैशोके स्वःपत्रिर्यदीदृभइति ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य
अष्टमी काण्डका समाप्ता ॥ ८ ॥

अदृव्द्धादिपदान्तात्स्वरे परे यकारोऽव्यवधीयत उपदान्ताच्च

उपदान्ताच यकारो विकर्षे सर्वत्र तत्र चालोपः
सन्धौ विरते लोपो वोपिया त्रिवरूथं सुवस्तथा
एवंजातीयानि नमतीनिवर्त्ये जठरेपूष्टकावथासि·

यकारो विकर्षे सर्वत्र तत्र चालोपः सन्धौ विरते लोपो वोपी-या ३ त्रिवरूथं सुवस्तथा ३ एवंजातीयानि॥ अत्र लोपः निगदव्याख्यातम् । एवं अक्षरगौरवादि व्याख्यास्यामः । तत्राह्रद्धादिविवक्तव्यः । वक्ष्यति परस्तात् । हृद्धात्परौ द्वौ लुप्तावितिपरिशेषादिदं वृद्धादेव भविष्यति । तदुच्यते । कृतवृद्धिसमंगात् । किमुक्तं भवति ? यत्र ह्रस्वस्याक्षरस्य द्विमात्रत्व विधीयते सापि वृद्धिरिह विधीयते । ह्रस्वस्याक्षरस्य तत्रापि वैलक्षण्ये निरोत्तमाभूदिति अत इदमुक्तम् अरद्धादिति । यथा तृतीयो घान्त्यं हि स्तोभे दीर्घं भवतीत्यारभ्य वक्ष्यति कौश्चाभिनिधनसहस्रमनुत्तरपञ्चोद्गातासद्रस्वेपुरुण्यादिः ह्रस्व दीर्घीभवति । तत्स्वपन्मानम्भवत्येवेत्यर्थः । यथा श्रासद्रस्येपुरोजत्युसरयोः चीवाधियेनितुन्द्रया इति च तथा पवाति परिस्रानद्वितीयायां वृंकवायिउपदान्ताचिममासः, एवमेव वक्तव्यं यृषुभ्यां घोर इतिवत् । तदुच्यते । उपदान्तः कश्चिदन्तःपादिरूस्यापि व्यवधानार्थम् ऋषभशाकरद्वितीयवत् । उपदान्ते च कश्चिन्निरचिरित्यर्थः । यथा वार्हद्गिरद्वितीयायां या३ सुवा३उ३वेमि स्वरे एवैतार्थः । सर्वग्रहणं पर एव स्वरेण समानस्वर इति यथा अभिइन्द्रा इति । अथवा परे अनार्षिक इत्येवं तत् । यथा ऋषभशाकरे मणिवा३ इति । अथवा अकार एव परे क्वचित् । यथा इन्द्रायेंद्रोद्वितीयायाम् इयोटयीये मध्यायारेजांति आपा वा इति । अकार एव परे अपराऽऽध्यन्तस्यान्तालोपः सर्वग्रहणं संयोगविकर्षपदान्तीयो

ष्ठाभिकंदार्केषु पृणक्तुमहामित्रस्वाष्ट्रीवितेषु येऽत्वा-
मृजति लौशशैखण्डिनयो रदर्शिश्रुध्ये सत्रेषु सप्त-
हे अन्तस्थपरे तुलोपो यथाकाष्ठासुनरस्वांकाष्ठासु

पदातीयाधिकारार्थम् । तथाद्धात्परौ यौ लुप्ताविसत्र ॐआवि-
विरते विलोप एवेति सर्वग्रहण अन्लोपः सर्विविरते लोप इति ।
उभयत्रचन किमर्थमिति अन्यतरवचने परिशेषादन्यतरसि-
द्धिरिति ? उच्यते । कार्यार्थं पुनरेव वचन । मधावलोप इत्युच्य-
ते । (मध्य लोपदर्शनात) । पर्यूंपु मधन्वेति पुरोजितिवत् । वि-
रते लोप इत्युच्यते । विरते व्यलोपदर्शनात् । कईवेदाययामा-
प्कारणिषन् शिश्रियधामा इति *नमतीनिवर्चे* स्वर्विदृपशाद्याया
मतीत्येक इति व्यवधानप्रतिषेधः । अवविरामे न भवतीत्यर्थः
जठरेषुद्धस्कावत्रासिष्ठाभिकंदार्केषु । धर्त्तात्याया भविष्यमाणो
जठरेष्वितिउद्रुद्धागिवकावत्रासिष्ठयोरभिकद्दीर्घागमतोर्केषु व्य-
वधानप्रतिषेधः । भविष्यमाणे इति विरामप्रतिषेधः *पृणक्तुमहा-
मित्रस्वाष्ट्रीवितेषु* अनाविमोमद्धाद्याया पृणाक्त्वति महात्वेनामि-
त्रस्वारसाम्नीत्वाष्ट्रीसाम्नोर्गौरीविते च व्यवधानप्रतिषेधः *येऽत्वा-
मृजति लौशशैखण्डिनयोः* मत आत्वाद्याया येत्वामृजत्यपीति-
लौशशैखण्डिनयोर्व्यवधानप्रतिषेधः *अदर्शिश्रुध्ये* मस्तुअदर्शी
तिश्रुध्ये व्यवधानप्रतिषेधः *सत्रेषु सप्तहे* स्वापद्धायाया सप्त-
हेत्व सत्रेष्विति व्यवधानप्रतिषेधः *अन्तस्थपरेतु लोपो यथा का-
ष्ठासु नस्त्वा २ काष्ठा २ सुआ ३र्वतः* द्वे अन्तस्थे यस्य सं-
योगस्य परतः सअन्तस्थपर एवशब्दःतस्मिन्नन्तस्थपरे व्यवधान-
प्रतिषेधः । तदुदाहृतम् । तथा एनाविश्वान्यर्यद्दीयनस्वारसैन्धु-
क्षितसाकमश्वादिषु च । अत्र च बाहूरुभाष्यकारेण अन्तस्थपरतु

आ २ र्वतः स्तोभव्यवहिते त्व लोपोऽव्यन्तस्थपरे यथा-
भीकपूक्तयोरैटते त्वभ्यासे प्रत्यये वृद्धात्परौय्वौ-
लुप्तौ तंत्वागिरः सुष्टुतयोवाजया २३ तिआजिघ्न-
गाइसूरैआ २३४ क्तूपूआएवंजातीयानि नभूम्यु-
घासंचारे स्वायुधोग्रेसिधूनां मरुतां धेनौ स्वास्वौ-

लोप इति व्यतस्यसंयोगपर इति व्याख्यानं कृतं, ऊहसमा-
म्नाये तथा दर्शनात। अस्मद्गुरवस्तु यथासूत्रमेव मन्यंते। सत्वा-
मूर्जसायव इति पवमादिमोसख्यर्थ (ऋ २ हो ३ पवमादिषु २
रे २ व १ तोर्ना २ ऋ २ हो ३ हा ३ ई १ इन्द्रा ३ अ १ स्वं
१ नत्वा २ सात्वा २ मूर्ज १ सा ३२३ इ १ अ १ वा ३ हा
इ३संघा २११ हा २ मू १ जं १ ति १ आ ३२ प १ वा ३
अत्रव्यतस्थपरः।) रेवतीदार्यरूप्युत्तवारवन्तीयादिषु *स्तोभव्यव-
हिते त्वलोपोऽव्यंतस्थपरे यथाभीकपूक्तयोः* स्तोभव्यवहिते सयोगे
व्यनस्थसंयोगपरेऽपि व्यवधान भवत्येव *ऐटते त्वभ्यासे प्रत्यये*
उद्यान्त्यापार्मैटतेऽभ्यासे प्रत्यये सनाविकान्पर्यैइत्यत्रव्यवधानलो-
पः *वृद्धात्परौय्वौलुप्तौ तंत्वागिरः सुष्टुतयोवा २ जया ३२३ ति
आजिघ्नगा ई २३ सू ३ रो ३ आ २३४ क्तू २ पू आ ३ एवं-
जातीयानि* वृद्धादिपदात्परादुपदात्परात्व्यवधानलोपः। तदु-
दाहृतम्। यथा परिताप्यायाया दधन्वाद्योनर्योभारित्वति कौत्स-
लबर्हिषर्दीर्घश्रवसाधीगवादिषु। तथा मरुत्युअदर्शीति वारवन्तीय-
वामदेव्ययोः *नभूम्युघासञ्चारे* उषायायामिदासञ्चारे दि-
विमद्भ्यादद्दशीव वृद्धात्परादपि न प्रतिषेधः *स्वायुधाग्रेसिधू-
नां मरुतां धेनौ* ज्योतिर्यज्ञायायां मरुतां धेनौ स्वायुधःसोनृभि-
रिति व्यवधानप्रतिषेधः *स्वास्वौऽयने च* औयने च स्वायु

शने च स्वश्वोनाकिष्टुद्रथायां प्रियासितयोर्मदेष्वत्र-स्येदिंद्रायाऽध्कलदासयोर्यज्ञाय सतु सर्वत्र बृहद्वा-रसप्रवैराजपदानिधनश्रुद्धीयवर्जं नदीषु प्रियः सुनायां यौधाजयद्गैगणव्रतरेषु धर्त्तायां कावचासिष्ठाभिक्रदेषु सुतेषु त्वया भूयायां माधुच्छन्दसमानवयो शुम्नीप्रमध्र हिष्टीये धनेष्वर्षासोमायाऽशाकलवार्शसत्तानिवर्ण-हरेषु ॥ ९ ॥

पूर्ववत्प्रतिषेधः । सू ३ चा ३ शुध्याः पवते २ दा ३ ई #स्व-श्वोनकिष्टुद्रथाया प्रियासितयोः #इममिन्द्राद्वितीयाया वसिष्ठप्रिया-सितयोः नःकिनस्त्वत्र इति न प्रतिषेधः #मदेष्वत्रस्येदिद्रायाश्ध्क-लदासयोः# इद्रमच्छात्याया पौष्कलदैवोदासयोः अस्येदिन्द्रो-मदेष्विति न प्रतिषेधः #यज्ञाय सन्तु सर्वत्र# यज्ञाय सन्त्विति सर्वसामसु दृद्धात्परादपि न प्रतिषेधः #बृहद्वासप्रवैराजपदनिधन-श्रुद्धीयवर्जम# एतेषु उत्सर्ग एव भवति लोप इत्यर्थः #नदीषुप्रियः सुनाया योधाजयद्गैगणव्रतरेषु# प्रसोमदेवात्याया योधाजयद्गैगत-कणवरथन्तरेषु नदीष्विति व्यवधानप्रतिषेधः #धर्त्तायां कावचासिष्ठा-भिक्रदेषु #धर्त्तायां कावचासिष्ठयोरभिक्रदेषु सिक्तपुषेनदीष्वेति व्यवधानलोपः #सुतेषु त्वया भूयाया माधुच्छन्दसमानवयोः# त्वामिदाव्याया माधुच्छन्दस उत्तरयानवयोः सुताश्चिन्द्रगीतिव्यव-धानम् # द्युम्नीप्रमध्रःहिष्टीये# प्रमण्हि द्वितीयाया शुम्न्याहुत इति व्यवधानम् #वनेष्वर्षासोमायाःशाकवार्शसन्तनिवर्ण हरेषु #आर्षसोमाया शाकलवार्शसन्तनिशाकरवर्णवाभ्यांपांहरेषु सिदीन्यो-नौवनेष्विति व्यवधानमेवा ॥ ० ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य नवमी कण्डिका समाप्ता ॥९॥

पृष्ठेषु सुज्ञाने स्वाध्यःसोमाः पवन्तायां वित-मधुनिधनांधीगवेषेषघ्नीषेषु संवत्सरेणेषु प्रबोधियोयां प्रवह्लीशसारथ्यायामीवसु वसुन्यपवमानरुचायां वि-शीये मर्त्येषु दानायवायांयां लेपश्चायन्तीपयोः कविमियायां चौशाने व्यश्नुहिसंक्षारे पिबात्वस्यव-र्त्ताभिनिधनयो रयंत्यस्य सामराजे स्वस्तयेदविज्ञी-

---

पृष्ठेषु सुज्ञाने ऋद्धात्परोध्यौलुप्तानित्यस्योत्सर्गस्यापवा-दाधिकारः प्रकृतः स एवानुवर्तते । ऋद्धादपि परौष्ठौ न लुप्येते मामाश्विशुरन्धायाः सुज्ञाने पृष्ठैरयादिति व्यवधान-मेव च *स्वाध्यः सोमाः पवन्तायां वितमधुनिधानान्धीगवेष-घघ्नीषेषु* सोमाः पवन्ताख्यायां गौरीवितमधुश्चुन्निधनान्धीगव-निषेधघ्नायघ्नीषेषु स्वाध्यमेव व्यवधानमेव *संवत्सरेणेषुप्रबोधि-यायां प्रवह्लीशसारथ्यायामीवसु* सोऽयासीद्वितीयायां पवस्युत्सं-वत्सरेणेति प्रवह्लार्गवलीशायन्नसारथीन्द्रस्यायामीवसुर्व्यवधानमेव *वसूनि पवमानरुचायां विशीये* पवमानरुचायां त्रिशोविशीये विश्वावसूनि इति व्यवधानमेव *मर्त्येषुदानायवायांयां लेपश्चा-यन्तीपयोः* अच्छानः शीरशोतृतीयायां कालेयश्चायन्तीपयोः द्वितीयोमुद्मत्नोमर्त्येष्विति व्यवधानमेव *कविमियायां चौशाने *मेष्ठं वोद्वितीयायां गायत्रीसामौशाने निमर्त्येष्विति न व्यवधा-नलोपः *व्यश्नुहि संक्षारे* पवमानस्य जितृतीयायां इच्छासं-क्षारे पवमान व्यश्नुहीव्यवधानमेव *पिबात्वस्यवर्त्ताभिनिध-नयोः* आत्वासहस्रमान्त्यायां अभीवर्त्ताभिनिधनयोः पिबा-त्वस्य गिर्वण इति अलोपः *अवन्त्यस्य सामराजे* परि-प्रे मध्यमायां सामराजे अर्चन्ते अस्यवन्त्यो व्योस्थ(?)मिति

ये दीयाङ्गीये स्वाहुतः सदुद्रवायां वारदेव्ययो र्बृह-
ति च गीथे दीर्घवृद्धोपहितहिपदांतआधिभूतोका-
राकारयोः प्रत्ययोः संधौ यकारमापद्यते गतिर्वि-
रतेवायव्यंद्रो ३२३ पवमानाभा ३ यार्पा ३ सा३एवं-
जातीयानि नार्वसिपुनानायां यथा गौगवाभीवर्त्तयो-

न व्यवधानलोपः *स्वस्तये दीवङ्गीये* दीवशुतृतीयायां यज्ञा-
यज्ञीये ऋथकूसोमस्वस्तये इति न व्यवधानलोपः *दीयाङ्गीये*
वृषामतीप्रथमायां यज्ञायज्ञीये इन्द्रस्य हार्देति अलोपः *स्वा-
हुतः सदुद्रवायां वारदेव्ययोः* एनावोतृतीयायां वारवन्तीय-
वामदेव्ययोः सदुद्रवःस्वाहुत इति न व्यवधानलोपः *बृहति
च गीथे* बृहति च उद्गीथविषये स्वाहुत इति व्यवधानमेव
*दीर्घवृद्धोपहित इतपदान्त आधिभूतोकाराकारयोः प्रत्यय-
योः सन्धौ यकारमापद्यते गतिर्विरतो वा ३ यव्यद्रो ३२३३
पवमान ३ मा ३३ यार्पा ३३ मा ३ एवं जातीयानि* दीर्घ-
पूर्वोवृद्धः पूर्वश्च इपदान्त आइभूत अकारआकारयोः सन्धौ-
यकारमापद्यते विरतेगतिर्भवति तदुदाहृतम् । अत्राहि गतिश्चा-
न्तस्थामापद्यते इति यकारापत्तिरमध्य इति लोपः पुनरनेन-
वचनेन भोगयकारोभवतीति एषा वाहूकभाष्यकारेण व्याख्या-
नं कृतम् । अस्मद्गुरवः ब्रुवते अनेनग्र-यकारेण स्वयमेव भोग-
यय उक्तः एकारादकाराच्चभोग इति आच्छिकानामपि नैव
इकारात् भोग उक्तः तस्मादेका[illegible]त् भोगोभवतीति अत्र यथा-
भिमतं ग्राह्यम् । *नार्वसि पुनानाया यथा गौगवाभीवर्तयोः*
पुनानाया गौगवाभीवर्तयोः अपोनसानो अर्षसीति पूर्वक्ष-

भ्वीयसीप्रमयंहिष्ठीये ऽर्चन्त्युद्धंशपुत्रे विश्वान्यर्य-
आपर्णेदत्तवोधीपर्यभेष्विन्द्रायच्छंतिस्रुचश्चरंतिनैये दाधि-
पत्नीपक्रौञ्चयोः स्याश्विनोर्वोधीये ऽधाह्येकमदवेश्यं-
तमासहोदैर्घ्यभयोर्वैराणिज्ञीपवस्यावाह्वयोरेकारे च

यकारप्राप्तस्य प्रतिषेधः *भ्वीयसीप्रमयंहिष्ठीये* प्रमू५ःहिष्ठा-न्त्यायां भ्वीयसीति यकारप्रतिषेधः *अर्चन्त्युद्धंशपुत्रे* अ-र्चन्त्यर्कमिति यकारप्रतिषेधः *विश्वान्यर्यआ पर्णेदत्तवोधीप-र्यभेषु* उद्वान्त्यायां सौपर्णे दत्तवोधीयेप्वमानपर्यभेषु विश्वान्य-र्य इति यकारलोपः *इन्द्रायच्छन्ति स्रुचश्चरन्तिनेनैये* य-दिन्द्रयाकूअन्त्यायां इन्द्रयच्छन्तियकारलोपः । अत्र आयाहिम-ध्यमायां स्रुचश्चरन्तीति इपदान्तस्य दीर्घहृद्धोपहितस्य अकारे अकारमत्ययस्य च सन्धौ यकारप्राप्तस्य च यकारप्रतिषेधः । एवं सर्वोदाहरणेषु द्रष्टव्यम् *दधिपत्नीपक्रौञ्चयोः* सोमाः प-वन्तमध्यमायां यज्ञायज्ञीयक्रौञ्चयोः सोमासोदध्याशिर इति य-कारप्रतिषेधः *स्याश्विनोर्वोधीये* प्रतिष्ठान्त्यायां उतमरुत्वा-स्याश्विनोरिति यकारप्रतिषेधः *अधाह्येकमदवे*अग्नेतमद्यमध्य-मायां साकमश्वे अधाह्य इति यकारप्रतिषेधः *मान्तमासहोदै-र्घ्यभयोः* श्रुधीहवायां सहोदैर्घ्यवैराजर्षभयोः कुच्चाद्धुत्वाऽश्मीति-यकारप्रतिषेधः *वराणिज्ञीपावस्थानाह्वयोः* सोमः पवते तृतीया-यां यज्ञीयवैष्टुभयावाह्वयोरन्तः पवन्तजनेमावराणीयकारप्रति-षेधः *यकारे च यकारं यकारंयायोद्गार्गातिमाँश्चपदान्तः स-न्धीयलोपोविस्तरेपता २ इये २ स्यापरा २ इये २३ उमता इये २३० दीर्घहृद्धोपहित इत्यनेन लक्षणप्राप्तस्य विशेष उच्यते ऐ-स्यायउद्गार्गयोः असान्तिलोपाशिशुंजज्ञानं तृचयोः पुनानोवा-

यकारंयामोद्धतोर्गतिमांश्च पदांतः संधौ यलोपो वि-
रतेरमतोयियेर३ स्यापरोयिये २३ अमतोयियेर३ एका-
राद:काराच्चभोगः क्वचिदिकारादोवौकारयोरेकीभा-
वेलोपः ॥ १० ॥

वृद्धमंतः पदे तालव्यमाभवति हादौ स्तोभे-
प्रत्यये प्रतिभागन्तदार३हार३यिपर्मा२०वयममृंजा-

रमत्ये इति पूर्वलक्षणेन रमता ३ इ ३३ एवं प्राप्ते अत्रविशेषः
गतिमानाद्यन्तोपपत्ति रमता इये ३३ एवंविशेषः । परेष्वप्युदा-
हरणेष्वेवमेव द्रष्टव्यम् *एकाराद: काराच्चभोगः*
यकारोभवति शुक्तं पूर्वस्मान मजन इति भोगः उदाहर-
णम् पद्मसाकमक्वे राभिर्वर्णामइन्दुभिरिति सकारेमध्यमयः य-
पावमिति यकारपपस इन्दुरितिस्थितेरमध्य इति यकारलोपः
वर्षासइन्दुभिरितिस्थितेभोगयकारः एकाराद्भोगः अकाराच्चनि-
द्धः शुक्र आहुत इति अत्र अस्थाद्यमिति विसर्जनीयस्य यका-
रापत्तिरमध्य इति लोपः ततो ऽक्रायां इत्यत्र यकारो भवतीति
भोगः *क्वचिदिकारादोवौकारयोरेकीभावे लोपः* ओवा अ-
कारश्च ओवौकारौ तयोरोवौकारयोरेकीभावेलोपः उदाहरणम्—
उवावाः सतोमहो वा, अकारो दाहरणम् कुतोहो ३ वोति ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य दशमी कण्डिका समाप्ता ॥

*वृद्धमन्तः पदेतालव्यमापद्यति हादौस्तोभेप्रत्यये प्रतिभागं
तेदा ३३ हा ३ ३ इयर्मा ३ वयममृं जाता ३३ वा ३ हुं ३
मायि महा हास्तौदसा ३ ३ हो ३ यि एव जातीयानि *भा-
वाः मकारान्ताः तत्र औतहारान्ताव्याख्याताः इदानींक्रमप्रा-
प्त आभावः स इदानीमुच्यते । कस्मिन्प्राप्ते इदमारभ्यते । ताल-

ता२३याशुमायिमहाहस्तीदक्षा२३होएवंजातीयानि न-
हिन्वितवर्यौरिंद्रायश्सौभरे ऽचिक्रमृज्यमानायाश्रं-
ध्रोतरवाजजिन्मतेष्विव वदुहानायां पृश्निमंतयोर्गायं-
तित्वायां च त्वाष्ट्रीसाम्नि कानितिस्रोवाचायाश्सैधु-
क्षितौशनयोः सश्हितेत्साभवति वारे सर्वत्रांतःप-
दं ना भवति स्वास्वाभवतिनिमश्योद्गने विष्णुव

व्यमायिपक्षुद्धमिति उद्धस्य तालव्यस्य आईभावः मात्रः तत्रा-
न्तःपदिकस्य तालव्यस्य हकारस्तोभपस्यवेस्य अयं विशेषः
आभावोभवति न गानेरित्यर्थः । तदुदाहृतम् सौभरवक्षायज्ञीय-
राश्याकूपारेषु *नहिन्वितवर्यौरिन्द्रायाश्सौभरे* पूर्वलक्षणमा-
प्तस्यापवादः उद्धस्यान्तःपदिकस्य हादिस्तोभपदस्यवेस्य ताल-
व्यस्य आभावप्राप्तस्य प्रतिषेधः उत्सर्ग एव प्रतिश्रूयतेगोतिरेव-
भवतीत्यर्थः । तवर्यौरिन्द्रायां सौभरे त्वायापः पूर्वतासश्च हि-
न्वीति आभावप्रतिषेधः *अचिक्रमृज्यमानायाश्रन्ध्रोचरवाज-
जिन्मन्तेषु* मृज्यमानोद्गीथाया अश्योरन्ध्रउत्तरवाजजिन्मन्तेषु
ऋषो अवीति आभावप्रतिषेधः *इवदुहानाया पृश्निमन्तयोः*
तवाहश्सोमास्त्वाया पूर्वेनसमन्तयोः शक्मना इवेति अनाभावः
गायन्तित्वाया च त्वाष्ट्रीसाम्नि गायन्तित्वापायां द्विपन्तु-
र्वमैत्वाष्ट्रीसाम्नि उद्धश्शमिवेति अनाभावः । *कानितिस्रोवाचा-
याश्सैन्धुक्षितौशनयोः* तिस्रोवाचायां सैन्धुक्षितगायत्रीसामौ-
शनयोः हरिरेतिकनीति अनाभावः *सश्हितेत्वाभवति* । स-
शंहिते तुक्तानिशब्दः आ भवति *वारे सर्वत्रान्तः पदं ना
भवति ।* उपरे वारवन्तीये तालव्यस्यान्तः पदिकस्य सर्वत्रामा-
भावः । यथा एवुन्वायान्तयोः । अपा पुवस्ते इति च

इत्येतौ शब्दावर्षासोमायाऽशाकले वरिवः सन इ-
न्द्रायां कौत्से पञ्चस्वर्यो साके सवीरायां वैश्वामित्रे
डिनद्वितीयायां त्वाऽरिहंतीत्यत्र च त्वाष्ट्रीसाम्नि
रभिसुपावसोमायाऽरौरवे रहस्ये च संक्रातिनि गौ
श्रृङ्गेस्वर्विदः सुम्नेषु मानस्तरभीत्यत्रजमदग्नेर्षेधयो
र्माशिवासः प्रहिन्वान इति च पूर्वे जनित्रे गीर्भिरुत्त-

त्वाश्वाभवतीतिनेमवर्षाव स्वासु वारवन्तीयोत्तरे निमश्वादि-
ति अनाभावः *वनेविष्णुव इत्येतौ शब्दावर्षासोमायाऽशाक-
ले* अर्षासोमाद्ययोः शाकले, सौदन्यौधने वालब्दस्यान्तःप-
दिकस्य सोमाअर्षन्तुविष्णवे अनाभावः *वरिवः सन इन्द्रायां
कौत्से* उच्चाद्द्वितीयायामैडकौत्से वरिवोवित्परिस्रव इत्य-
नाभावः *पञ्चस्वर्योसाके* अश्वर्यामथमायां धुरासाकमश्वे
सोमस्पवि- इत्यनाभावः *सवीरायां वैश्वामित्रे* महुन्वाना-
स्यायां वैश्वामित्रे पविशब्द एव हारिः पविने इत्यनाभावः ।
डिनद्वितीयायाम । पविशब्दएव पदीपन्नीतिमतआश्विद्वितीे-
याया · सौखण्डिने अनाभावः पविशब्दस्य *त्वाऽरिहन्तीत्यत्र-
त्वाष्ट्रीसाम्नि* पविशब्द एव यत्स्वनाद्वितीयायां उत्तरेद्वियन-
न्तेत्वाष्ट्रीसाम्नि हरिपवीति अनाभावः *रभिसुपावसोमाया
ऽरौरवे* परीतोषि द्वितीयायां रौरवे अदब्धः सुरभीति अना-
भावः *रहस्ये च संक्रातिनि* रहस्याविषये च संक्रातिनि अदब्धः
सुरभीत्यनाभावः *गौश्रृङ्गे स्वर्विदः* आजागृविस्तृतीयायां गौ-
श्रृङ्गे स्वर्विदोअभिगा इत्यनाभावः *सुम्नेषु मानस्तरभीत्य-
त्रजमदग्नेर्षेधयोः* पिबासुतान्स्यायां जमदग्नेर्गोत्रत्तनिषेधयोः
आतः सुम्नेष्वित्यनाभावः *माशिवासः प्रहिन्वान इति च पूर्वे

रे श्रीणाहविषे सवाज्यपक्षायां अवेजिघवमानस्य जिघ्रतायां च ब्ववघपदिमायामुत्सेधे हिन्वाभिसोमायां तुनिभीशावयो दीर्घनिषेधे पुरोजित्यां जम्भस्वरयोरनाभावस्तालव्यस्पान्तःपदिकस्य दीर्घशब्दस्त्वाभवति पुरोजित्यां जम्भेस्वरेचाभवति सहा-

---

जनित्रे* पूर्वे जनित्रे इन्द्रक्रावष्पमायां माशित्रासइत्यनाभावः । तथा अभिसोमाम्नायां प्रहिन्वान इत्यनाभावः *गीर्भिरुत्तरे* उत्तरे जनित्रे तंवोदस्ममष्यमायां इन्द्रगीर्भिरित्यनाभावः *श्रीणा हविषेसवाज्यक्षायां* सवाज्यक्षाद्वितीयायां सौहविषेगोभिः श्रीणान इत्यनाभावः *अवे जिघवमानस्य जिघ्रतायां* नतनिधने वाभ्रवे पवमानस्य जिघ्रतायां पवमानस्याजिघ्रान्त्यायां जीराअजीःत्यनाभावः *ब्ववघपदि मायामुत्सेधे* मत्नयीयूहतीयायामुत्सेधेदुवाचवीरित्यनाभावः *हिन्वाभिसोमायान्तानिभीशावयोः* अभिसोमान्त्यायामाभीशवमन्तनिनोः प्रहिन्वान इत्यनाभावः *दीर्घनिषेधे पुरोजित्यां* पुरोजितीप्रथमायां निषेधे सखायोदीर्घजीरत्यनाभावः *जम्भस्वरयोरनाभावस्तालव्यस्पान्तःपदिकस्य* बृहद्विरने वार्कजंभे मयये च स्वरे अनाभावः तालव्यस्पान्तःपदिकस्य यथा बृहद्विधने वार्कजम्भे त्वामिच्छुत्तरयोः । सत्व न श्चिनगामश्वर्यरथ्यामिन्द्रेति च । तथात्वर्यदोह वोचमानां । आपुरन्दरस्वक्रमानीति अनाभावः । स्वरे च प्रथमे मत्यसे आययोः त्रिशानि रिन्द्रर्यशुतेभिरिति च *दीर्घशब्दस्त्वा भवति पुरोजित्याजम्भे* पुरोजित्यायां जम्भे अपवादः *स्वरे चाभवति सहावा इन्द्रेत्यपवादन्द्र आनस्तेगंतुमसरइत्यत्र* पूर्ववदपवादः । मत्ययायांद्वितीयां सहावादइन्द्रेत्याभावः *अ-

वाऽइन्द्रेत्येपशब्द आनस्तेगन्तुमासरइत्यत्रावृद्धम-
ध्याभवति जितीयोदीक्रौञ्चे पिपरीतायां माधुच्छन्दसौ
वरिवःसन्न इन्द्रायां मार्गीयवे जरिस्वारे पर्णे मदिन्त-
मदिष्ठनोगिहाविष्कृते यिशावश्विनोर्व्रतोत्तरे ॥ ९.१ ॥

पदान्तश्चाभवति मातेमेतमथायांक्रमश्वे ध्यैनी-
यारोत्तरे ज्ञीयेस्यन्दतकृण्वते चर्षणीरथीत्पर्यिंहावि-
ष्कृते वरिवोधायां नुव्यमीनः कौत्से वृधेस्माऽहियास्तु-

वृद्धमध्याभवति॥ वृद्धस्यान्तःपादिकस्य तालव्यस्य ह्रादिस्तोभ-
भूस्यपदस्याभाव उक्तः। अथेदानीमवृद्धस्याभावः ह्रादिस्तो-
भस्यपदस्योच्यते। आपिशब्दादन्तःपादिकस्याभाव उच्यते व-
क्ष्यमाणेषूदाहरणेषु *जितीयोदीक्रौञ्चे* मध्यनिधने ऐन्द्राक्रौ-
ञ्चे पुरोजित्वां पुरोजितीमवायोदीतिचाभवति। *पिपरीता-
यां माधुच्छन्दसे* पिपरीतायां माधुछन्दसे पिशब्दः अवृद्धो-
ध्याभवति *वरिवः सन इन्द्राया मार्गीयवे* उत्तापध्यमायां
मार्गीयवे वरिवइत्याभावः *जरिस्वारपर्णे* कयानश्चित्रान्त्या-
यां स्वारसौपर्णे अविताजरीत्याभावः *मदिन्तमदिष्ठनोगि-
हाविष्कृते *हाविष्कृते त्वमुत्तमांक्षि स्वादिष्ठयामदियरिस्त्वानो-
गिएतेत्याभावः *यिशावश्विनोर्व्रतोत्तरे* उत्तरे अश्विनोर्व्रतेयि-
न्तवे इत्याभावः॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य एकादशी कण्डिका॥ ११॥

पदान्तश्चाभवति अन्तः पादिकानामाभाव उक्तः। अथे-
दानीं पदान्तीयस्याभाव उच्यते *मातेमेतमथायाङ्क्रमश्वे* स्वा-
रसाक्रमश्वे अमेतमथायां ऋच्यामाता इत्याभावः *ध्यैनीया-

तायां पृष्ठजमवर्तयोः पवन्तेभिसोमायां मैधातिथे नि-
ष्कृतश्रुणसाम्निवृषो अचिक्रायां परीतायां च परि-
ष्वा ऽधिसोमउष्वावाग्ने सुष्वाणायां चान्धीगवे
ऽभिप्रियाणीयेचोक्तः कृपेस्वासुनैधे विदइन्द्रसुतायामु-

त्तरे *उत्तरे वारवन्तीये स्वासु वन्दध्याइत्यभावः *ह्रीये स्पन्दते कृण्वतेचर्षणीरधीत* यज्ञायज्ञीये पुरोजिद्द्वितीयायां परिमस्पन्दत इत्यभावः तथा अन्त्यायां पूर्वोत्तरयोः अयं पूर्वोत्तरयोः सोमासः कृण्वतेयः पञ्चचर्षणीरिति च । अभिप्रियाणितृतीयायां अभीरञ्जनस्य दोहनाअनूषातायीत्यभावः । प-रिस्वपंहर्यतप्रथमायांपोदेयां विश्वाइत्यभावः *पांवहाविष्कृते वरिवोधायां* स्वादिष्ठोत्तमायां हाविष्कृते पर्यइत्यभावः *लुम्पभिनः कौत्से* अभीनोवाजसप्तमायांएवकौत्से तु विष्णुमन्मित्यभावः *रुधेऽस्मात्पिबासुतायां पृष्ठजमवर्त्तयोः* पिबासुतायां पृष्ठाजमदग्नेरभीवर्त्तयोः । आपिर्नोबोधिसप्तमायेदुधेइत्यभावः *पवन्तेऽभिसोमायां मैधातिथे* मैधातिथे अभिसोमाद्यायांपवन्तेमधमित्यभावः *निष्कृतश्रुणसाम्नि वृषोअचिक्रायां* मृज्यमानतृतीयायां वरुणसाम्नि निष्कृतमित्यभावः *परीतायां च परिस्व *वरुणसाम्न्येवपरीतोषिञ्चद्वितीयायां नूनंपुनानोअविभिः परिस्रवेत्यभावः *अधिसोमउष्वावाग्ने* सोम-उष्वान्त्यायां वाग्ने अधिष्णुमीत्यभावः *सुष्वाणायां चान्धीगवे* आन्धीगवे सुष्वाणासोव्येतिअस्य चाभावः चशब्दादधिस्वन्दम । आंगन्वधीतेः *अभिप्रियाणीयेचोक्तः* अभिप्रियतृतीयायां च यज्ञायज्ञीये अधात्रिपृष्ठेत्यभावः *कृपे स्वासु नैधे* स्वासु नैधाविधे द्वितीयायां, यद्गामेषुभेत्राकेकृपइत्यभावः *वि-

द्रᳬशीये मधुनिधनेरवाचिसुष्वाणायां यिन्तवेपुरोजित्यां प्रतेशैखण्डने पातवेनौसᳬहिते शस्तयेतन्त्वामदायाᳬसँहिते गविष्ठयेभिघुच्यावने दिवेरवाष्ट्रीसम्नोः सहस्रधारायां मादेनौरेवतीष्वेतिध्यमायांमहानाम्नीष्वभिश्यैते सद्दिदासतृतीयायाम् ॥ १२ ॥

इति सप्तमः प्रपाठकः ॥

द इन्द्रसुतायामुद्रᳬशीये* इन्द्रसुतायामुद्रवᳬशीये विदेहयस्येत्याभावः *मधुनिधनेरवाचिसुष्वाणाया* सोमाः पवंतायां मधुश्चुन्निधने चितानागोरधित्वचीत्याभावः *यिन्तवेपुरोजित्यां* मधुश्चुन्निधन एव पुरोजित्याद्यायां सुतायमाद्यिन्तवइत्याभावः *प्रतेशैखण्डने* शैखण्डनेप्रत आश्विनीतिप्रतेशब्दस्याभावः *पातवेनौसᳬहिते* स्वादिष्ठायायांसᳬहिते इन्द्रायपातव इत्याभावः *शस्तयेतंत्वामदायाᳬसᳬहिते* अभिक्रदद्वृषाहीरिसंत्यायाᳬसᳬहितएव तत्रमशस्तयइत्याभावः *गविष्ठयेभिघुच्यावने* च्यावने अभिघुतृतीयायां गविष्ठयेत्याभावः *दिवस्वाष्ट्रीसाम्नोः सहस्रधारायां* स्वारयोस्वाष्ट्रीसाम्नोः सुतानामीत्यायांतस्वेंद्रस्यदिवेदिवाइत्याभावः *मादेनौरेवतीषु* रेवतीर्नइत्याद्यायारेवतीषुसधमादइत्याभावः *अतिष्वमायांमहानाम्नीषु* छांदसीषु महानाम्नीषु माध्यया सनःइर्षदतीत्याभावः *अभिश्यैतेतदिदासतृतीयायां* तदिदासात्याया श्यैते अदः सुमधुमधुनीभात्याभावः ॥ १२ ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य द्वादशी कण्डिका समाप्ता ॥

तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥ ३ ॥

यकारे च प्रत्यये वृद्धमन्तः पदे तालव्यमाभवति यच्च यकारसंयुक्तं विकृष्टं स्तौपे मित्रमिव मा२१ यां सोमा २ विश्वात्वा २३ या एवं जातीयानि न र्थ्यं महस्तवानायां कण्वबृहति रहस्ये च बृहति नर्यः सनोहरीणायामित्यत्र चैत्रे चाम्रे च परीतायामन्त्योधर्त्तायामुद्वद्गार्गेच ईयतुस्त्वमिन्द्रमतूर्तिविश्वत्राभीवर्त्ते पीयंत्यभ्रातृव्यद्वितीयायामामहीयवे पी-

---

यकारे च मत्यये वृद्धंतःपदे तालव्यमाभवति' यच्च यकारसंयुक्तं विकृष्टं स्तौ ३ पेमित्रमिवमा १ यातोमां वि-श्वावा एवं जातीयानि न केवलं द्वादौ स्तोभे मत्यय' आ भवति यकारे च मत्यये वृद्धंतः पदे तालव्यमाभवति।। यका-रसंयोगे च योविकृष्टो यकारस्तस्मिंश्च मत्यये आ भवति तदुदाहृतं *न र्थ्यं महस्तवानाया कण्वबृहति* उत्सर्गमाप्ता-नामपवादोवक्ष्यते स्वामिद्धीतितृतीयायां कण्वबृहति। गाम-श्वं र्थ्यमित्यनाभावः *रहस्ये च बृहति *त्वामिद्धंस्यायामेव रहस्यविषये बृहति गामश्वं र्थ्यमित्यनाभावः *नर्यः सनोहं-रीणायामित्यत्रचैत्रे* गोमन्नाद्वितीयायां चैत्रसंवेरसत्त्वपनेर्यइत्यना-भावः *चाम्रे च परीतायां* परीतोपिप(रीतोप्यायायामिति) म-धमायां चाम्रे दधन्वाश्योनर्य इति अनाभावः *अन्त्योधर्त्ताया-मुद्वद्गार्गेत्रे* धर्त्तामध्यमायामुद्वद्गार्गे हरिःसूनानोअःर्योइत्यना-भावः *ईयतुस्त्वमिन्द्रमतूर्तिविश्वत्राभीवर्त्ते* त्वमिद्रमतूर्तमध्य-मायामभीवर्त्ते तुरयंतमीयतुरित्यनाभावः *पीयंत्यभ्रातृव्याद्विती-यायामामहीयवे* अभ्रातृव्याद्वितीयायामहीयवेर्यांयंति ते इत्यना-

पन्तवेमानइन्द्रायां थारे स्फिरयं माभे मवृहति हीय-
यमहेनोरेयाराजीये तृतीयमृतस्य जिह्वायां ना-
भवति सर्वत्र ङीये स्याभवति पदान्तश्चाभवति श-
र्मणि प्रदे ङीये काण्वे रन्ता स्वरे च थियस्ता वृद्धम-
स्याभवति प्रिय॰ सूनुर्यतरे संमील्ये जिह्मनकृत्य-

भावः *पीयन्तवेमानइंद्रायां वारे* रेवा इंद्रांयायां वारवन्तीये मा-
नइंद्रपीयन्तव इत्यनाभावः *स्फिरयंमाभेमवृहति* माभेमद्वितीयायां वृहति सख्यामनुस्फिरमित्यनाभावः *हीयमहेनोरा-
रयोराजीये*रायोराजीये साम्युछमहीयपोव्योमहीय इति चा-
नाभावः *तृतीयमृतस्य जिह्वया ना भवति सर्वत्र *अ-
भिप्रिद्वितीयायां सर्वसामसु नामतृतीयमित्यनाभावः *ङीये स्या-
भवति* यज्ञायज्ञीये तु नामतृतीयशब्दस्याभावः *पदा-
न्तश्चाभवति* इदानीं पदान्तीयस्याभावउच्यते । यकारमत्य-
यस्य यदुत्तरत्र वक्ष्यति *शर्म्मणिप्रदेङीये* प्रदेवोङीये-
द्वितीयायामक्षरसंसर्गे णिकारस्याभावः णा २ या ३ *काण्वे
रन्ता* काण्वे वयमुत्वामथमायां काण्वानुक्थेभिर्जरन्तइति
तेशब्दस्याभावः *स्वरे च थियस्ता* सुमन्मानतृतीयायां प-
योनिधने स्वरे त्रियस्तस्तम्भेति पदान्तः स्याभावस्ता २ या स्त-
१ स्तं १ भो २ दसा ३ ऋ ३३ हो३३ पदान्तस्ययका-
रः *अद्रुमस्याभवति* इदानीमद्रुस्य पदान्तस्य
तालव्यस्याभाव उच्यते । यदुत्तरत्र वक्ष्यते *प्रियः
सूनुर्यतरे* मसोमदेवतृतीयायां कण्वरथन्तरे प्रियः सूनु-
रितिप्रस्तावे अनाभावः। मा २ यः १ अत्रइकारस्याभावः।
पदान्तरे तु अनाभावः। पकारेसुनु १ र्न १ म १ जि १ या ३

दवयाधिया ग्रहणाध्यैनौवारे प्रथमे पवस्वदा सुज्ञा- नेड्रदाशंकुनि विष्टया वाचः साम्नि वयुनावासिष्ठे दिवियज्ञायथोत्तमायां बृहति कृत्व्यास्तौरश्रवसे ॥ १॥

ऊँवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाधयोः प्रत्ययर्योः

अत्र इकारस्य पदांते यकारः *सम्यीस्वेभिर्हितकृत्व्यश्वाधि- या* समीरयेपुरोजितिसूक्तेदीर्घजिह्वन्दुरक्तोनकृत्वः सोमोवि- श्वोन्धाधियेति पदांन्तानामभावः ॥ अ २ य १ माना २ तु २ । त्वा ३ या २ धा २ या १ घा २ या १ इकारस्यैपदान्ते यकारे *ग्रहणाध्यैनौवारे प्रथमे* सौद्रे वारवन्तीये पौनौ बंदध्याइत्याभावः । ग्रहणाद्वृद्धस्यापिभवति । पराणि च उदाह- रणान्येतंरूपाण्येव निपात्यन्ते *पवस्वदा सुज्ञाने* सुज्ञाने पवस्वदेवमौतयाधानाआभावः । ग्रहणादपदान्तस्य वृद्धस्या- भावः *अड्रदाशंकुनि* स्वर्धंगड्डूदयाधायारकुनिनिपात- नम् *विष्टया वाचः साम्नि* अभिघुन्नतीयायां वाचः साम्नि जिन्वतावितुष इत्याभावः *वयुना वासिष्ठे । *वा- सिष्ठेद्वितीयायां आवयुनेभिरत्याभावः *दिवियज्ञायथोत्तमायां- बृहति* आसूर्यंरोहयोदिवीत्याभावः *कृत्व्यस्तौरश्रवसे* सत्रायोदीरयनइन्दुरक्तोनकृत्व्यइत्याभावः । ध्यैनौवारइत्यारभ्य निपातयन्वइत्युक्तम् ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये चतुर्थस्य प्रथमकण्डिका समाप्ता ॥

ऊँवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाधयोः प्रत्ययर्योः सर्व गृह्यमाण- स्यन्तत्योधश्च यथा भरतामेभेधवाइनिहवसायेषु नकृच्छेयनविदी- योः* ऊकाच अकारश्च ऊँौकारौ तयोरोवौकारयोः अन-

सर्वं वृद्धमाभयत्यन्तलोपश्च यथाभरनार्मेधैश्मवा-हानिहवसाध्रेषु नकुच्छयेतविशीययोरथापवादा रागः स्वःपृष्ठनैपातिथरश्मेषु संगृभायून इत्यश्वाकूपारे दू-रेदृविराद्वसुदैव्ये नकारः परिस्वानाथार्मैध्मवाहे म-कारः कार्त्तयशमन्तयो रापृच्छयᳪसेधे रथीनार्मेधे

न्तरे स्वरे याद् नीचादिभावः । न द्रुभयथापि । तथाप्यानन्तर्ये-मुपपद्यत इति अतोनीचाद्ययोरिति विशेषणम् *सर्वं वृद्धमाभयति अन्तलोपश्च यथाभरनार्मेधैध्मवाहानिहवसाध्रेषु नकुच्छयेतविशीय-योः* वृद्धमवृद्धं च तालव्यं पदादीयमपदान्तीय च सर्वग्रहणात् । उदाहरणानि सौभरे वयमुत्वादिषु । नार्मेधेहोन्द्र अभाहीन्द्रादि-षु । ऐध्मवाहे परिस्वानादिषु । निहवे पारत्पन्द्रादिषु । साध्रे मधुग्वानादिषु । नकुत्र । आनोविश्वान्त्यायाᳪश्यैतसद्वोविशीय-योः । भसितस्पर्शानकादिति *अथापवादाः* पूर्वलक्षणमात्रा-नामपवादा वक्ष्यन्ते *रागःस्व पृष्ठनैपातिथरश्मेषु* स्वःपृ-ष्ठादिषु रङ्ग एव भवति । नाभावः । यथाहᳪनोमयथमाया परि-धीᳪरतीति । तथा नैपातिथे वण्महायायां, तथा पार्थुरश्मे इन्द्रो-मदातृतीयायां । अस्मारङ्गद्वसाविति *संगृभायून इत्यश्वाकूपा-रे* राश्वाकूपारे संगृभायेत्यनाभावः *दूरेदाविराद्वसुदैव्ये* अग्निनरायाया वामदेव्ये दूरेदइत्यनाभाव *नकारः परि-स्वानायामैध्मवाहे* पवित्रे सोमोअक्षरादितिनकारस्यानाभावः सा २ ए २ दो ३२३३ वा २ अत्र नकारस्यानाभावः । रेफ-स्यैवभवति । वामस्ये *मकारः कार्त्तयशान्तयोः* अभीनो-वायाया कार्त्तयशे रयिपर्णमायिमकारस्यानाभावः समते च पुना-नाद्वितीयाया पशुमिर्य इत्यनाभावोमकारस्य *आपृच्छयᳪसेधे*

प्रायश्चित्तेषु पार्थुरश्मे स्वास्वाःकारवर्जं मोकारः सत्वायः सोशाक्त्ये मदायतोनवे वायुमारोभासे महाॅंश्चरातिवाशो सूर्यमरोनैये सुपावसोछंदसद्वैगतयोः स्तोभो गोद्वौगते सोमसुज्ञाने भुवनोटते

वत्सेधे पुनानः सोतृतीयायां आपृच्छ्यंघरुणमित्सनाभावः *रथीनामैधेप्रायश्चित्तेषु* इन्द्रंविश्वाद्यायां मायश्चित्तेषु नार्म्मेधे रथीनामितिमकारस्यानाभावः *पार्थुरश्मेस्वास्वाःकारवर्जम्* स्वासु पार्थुरश्मे आभावमतिषेधः । आःकारवर्जमिषाइन्द्रस्येतिमिषा इत्यस्य आःकारस्यआभवति ॥ वामत्यये । अन्यत्र व्यंजनस्य ऊष्मणोऽपिच अनाभावः । उपांतीयस्याक्षरस्यैव आभावो भवति नचानान्नोकाचानुति *ओकारः* वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु ओकारस्याभावमतिषेधः *सत्वायः सोशाक्त्ये* याक्वे गौरीवीते सत्वायः सो इत्यनाभावः ओकारस्य *मदायतोनेव* सोमउष्मान्त्यायां मानवेमंदीमदायनो इति ओकारस्यानाभावः । अथ ओकारस्यअकारेमत्यये अनाभावः *वायुमारोभासे* पवस्वदेवाद्यायां भासे वायुमारोहइत्यनाभावः *महाॅंश्चरातिवाशो* कईवेदमध्यमायां वाशोमहाॅंश्चरसीति मतिषेधः *सूर्यमरोनैये* नैयातिथे इन्द्रमिद्देवतातृतीयायां इद्रः सूर्यमरोइत्यनाभावः *सुपावसोछन्दसद्वैगतयोः* मायुछन्दसद्वैगतयोः परीतोपिमथमायां अनाभावः । *स्तोभोगोद्वैगते* द्वैगते परीतोपितृतीयायां श्रोणंतोगोइत्यनाभावः तो २३ गे ३२३३ ऋ २ हो २ वा २ प २२ मकारस्यौकारः *सोमसुज्ञाने* पवस्वाद्यायां मधुमान्त्सोम इत्यनाभावः । माधुमा २२ मो २३३२ ऋहो २ वा २ उकारेषोकारे *भुवनोटते* ऐटनेअस्यमजातृतीयायां पुनानोभुवनेइत्यना-

यिनोंघोत्सेधे उवर्णतुनसर्वत्राभवति ग्रहणादाभवत्यु-
भयं स्वासुमेधातिथे नः सुवारेप्रथमे प्रियः सूनुर्द्व-
गतगौंगवयो ,रिंदुर्गोतमसाध्रयो रकूसिष्ठप्रियेपदिंद्र-
चित्रायाॅं शिशुॅंसर्वत्र ॥ २ ॥

ऋगंतीयः स्पर्शः प्रथमः स्वरो नामि विसर्जनी-

भावः । *यिन्नोंवोत्सेधे* उत्सेधेपिवासुधायांआयिन्नोंवोइत्य-
नाभावः । आ २ पा २२३१ नोंशो २ । ह्न २ हो २ वा ३
हो १ दकारस्यअकारः *उवर्ण तु न सर्वत्राभवति* । इदानीं
ॲकारस्याभावप्रतिषेधोवक्ष्यते । यथानाम्मेधेअध्मद्धायायावग्मा-
ता २ ऋ ३ इत्येवमादीनि *ग्रहणादाभवति* ओवर्ण तु न सर्व-
त्राभवतीत्यस्यापवादोवक्ष्यते वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु *उभयॅं-
स्वासुमेधातिथे* मेधातिथेस्त्रास्त्वंत्यायां उभयंकरामित्याभावः वि १
द्व २ वं १ णॅंसंवः नमा २ ॡ २ हो ३ अत्र ॲकारस्य अ-
पदांतीयस्यऋस्तोभमध्येआभावः *नः सुवारे प्रथमे* वारवन्तीये
प्रन्वानः सुइत्याभावः *प्रियःसूनुर्द्वगतगौंगवयोः* प्रसोमदेद्वि-
तीयायां प्रियः सूनुरित्याभावः *इंदुर्गोतमसाध्रयोः* इंदुरध्वइ-
तिगौतमसाध्रयोरनाभावः *अकूसिष्ठप्रिये यदिन्द्रचित्रायाम्* य-
दिन्द्रचित्रायां वासिष्ठप्रियेअकूपारस्यदावनाइत्यनाभावः । आ ३
का ३ त्रु ३३२२ वा २ । अत्रसकारस्यअपदांतीयस्यस्वामत्य-
ये *शिशुॅंसर्वत्र* तिस्रोवाचद्वितीयायां सैंधुक्षितादिषु मर्ज-
यंतीर्दिवः शिशुमेविसर्वत्राभवति ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये अष्टमस्य द्वितीया कण्डिका ॥

*ऋगंतीयः स्पर्शः प्रथमः स्वरोनामि विसर्जनीयश्च ना
भवति, तत्रत्तौहोसन्द्रः प्रथमाव कृण्वते सदा ३ दो २३ हिया

यद्व नाभवति तत्रत्वौहोशब्दः प्रथमात्कृष्यते स· दादौ २३ ह्रिपामौ २३ स्तियोरौ २३ एवंजातीयानि दैव्ये त्वनृगंतीयः स्पर्शः प्रथमः स्वरोनाभि विस र्जनीयश्च नाभवति तत्र त्वौहोशब्दः प्रथमात्कृष्यत आपिताजरायिह्वतृणामौ २३ आ २३ हूमाहिश्रवस्यवा प्रायुमायिरौ २३ तुरीयं त्वा भवति शिशुं देव्ये सच· मानः समुद्रंतुरीया ३ औहोहाइ रहस्ये त्वृगन्तीयश्चा· नृगंतीयश्च स्पर्शः प्रथमः स्वरोनाभि विसर्जनीयश्च नाभवत्पृगन्ते त्वेव प्रथमकृष्टस्तोभ इत्यादिद्वितीया·

मौ २३ हितयो २३ रौ २२२ एव जातीयानि* औत्वौकारयो· रित्यनेन प्राप्तस्यापवादः ऋगतेभवत्यगतीयः स्पर्शः । प्रथमः स्वरो यः नाभि परश्च विसर्ज्जनीयः सर्वत्र ना भवति । तत्रत्वौ· होशब्दः प्रथमस्वरादारभ्य कृष्यते । उभयत्रापि तदुदाहृत रौ· रवाधीगवद्विहिकारेषु *दैव्ये त्वनृगतीयः स्पर्शः प्रथमस्वरो नाभि विसर्ज्जनीयश्च ना भवति तत्र त्वौहोशब्दः प्रथमात् कृष्यतआ ३ पिता २ जरा ३ इतृ णामौ २ आ २३ हूमाहिश्रमस्यवा प्रायुभा इरौ २२२* तदुदाहृतं स्याद्य वामदेव्ये एदुमध्येरिति च वा· मदेव्ये *तुरीयत्त्वा भवति शिशुदैव्येसचमा नः समुद्रतुरी २ या ३ औ २२ हो ३ इा ३इ* दैव्ये त्वनृगतीय इति प्राप्तस्याप· वादः । तदुदाहृतम् *रहस्येत्वृगतीयश्चानृगतीयश्च स्पर्शः प्रथमः स्वरोनाभि विसर्ज्जनीय नाभवति* रहस्ये तु ऋगन्तीयश्चानृगन्ती- यश्च स्पर्शः सर्वत्र एव ना भवति । नाभि परश्च विसर्जनीयो ना भवति । आशेम अभितोपययारायदिन्द्रयादिषु तृचेषु अन्तरिक्षे *ऋगन्तेत्वेव प्रथमकृष्टस्तोभस्त्यादिद्वितीयायां* ऋगन्त इत्या·

यां तृतीयादिन्यामौहोवायां चतुर्थस्थोद्वन्द्वः पदान्तः सर्वत्राभवति यथास्याश्चिशुमक्रान्वासिष्ठेषु श्यैतयारयोश्च तत्रापवादा रागोग्नेबृहति मत्स्यबृहतिस्सरः प्रत्युबृहत्ययोऽग्नेबृहतिजुष्टो यज्ञाछाहत्पूर्जो ऽयंपूपाबृहतिगावः श्येनोरयः सिष्ठे श्रृपोचायास्येश्रृपो

दद्वितीयायां प्रथमस्वरादारभ्य षष्ठे स्वरे प्रश्रये ना भवति । पूर्णासदर्शितं ऋतुमिति *तृतीयादिन्यामौहोवायां चतुर्थस्थोद्वन्द्वः पदान्तः सर्वत्राभवति यथास्यश्चिशुमक्रान्वासिष्ठेषु श्यैतवारयोश्च* तृतीयस्वरादिभ्यां औहोवायां प्रसयभूतायां चतुर्थस्वरस्थोद्वन्द्वः पदान्तः सर्वत्राभवति । रहस्येचान्यत्र च । यथा अस्यपेयांशिशुअश्नानं अक्रान्समुद्रतृचेषु वासिष्ठ अभिमवादिषु श्यैते स्वासु च वारवन्तीयादिषु *तत्रापवादाः* तत्र तस्यां तृतीयादिन्यां औहोवायामपवादा वक्ष्यन्ते *रागोग्नेबृहति* अग्नेविवस्वायायां बृहति अग्नादेवा-इति रङ्ग पत्रेतिनाभावः । अत्र स्वाभाविकदीर्घात रङ्गएव भवति नाभावः । यथादघन्वाङ् इति दर्शनात *मत्स्यबृहतित्सरः* मत्स्यबृहतिपात्रस्यैव हारिवोमत्सर इति सन्ध्यगीत एव नाभावःयथार्वेकेतथेव *प्रत्युबृहत्ययः* । प्रत्युबृहति अपोमहीत्यनाभावः *अग्ने,बृहति जुष्टः* । अग्नेविवस्वाया,बृहतिजुष्ट इत्यनाभावः । *यज्ञाबृहत्यूर्जः* यज्ञाबृहति ऊर्जोनपातमित्यनाभावः पूर्वे सन्ध्यगीते *अयंपूषा बृहतिगावः* अयंपुषाद्वितीयायां गात्रोपदाइत्यनाभावः । अत्र संध्यगीतं न विद्यते गा २ वो ३३३ *श्येनोऽयः सिष्ठे* तृतीयादिन्यामेव असाविसोमतृचेश्येनोनयोनिमन्त्योनसृष्ट इत्यनाभावः । अत्र संध्यगीत न विद्यते अनः । *श्रृपोचायास्ये श्रृपो२२२

३४ औहोवा इन्दोच' स्वः पृष्ठंदो ३४ औहो उ· वर्णं तु न' सर्वत्राभवति ग्रहणदाभवतींडुस्त्रिकृहति शिशुंसर्वत्र ॥ ३ ॥

एकारोन्तः पदिको ग्रहणादाभवति नमो घोष्यं· चाग्नायिनमा २३४ औहोवातो मा २१४ औहोवा सालव्यं च द्वितीयात्कृष्टं तालव्यंह्यायिशब्दश्चाभ· वत्योस्तोभेप्रथमादौप्रत्यये श्रिया ३ उं २३४ वाहा

औहोवा* त्रिणिधनायास्ये मृश्यमानांद्वितीयायां मगीनमुदाहृतम् *इन्दो च स्वः पृष्ठंदो २३३ औहो* तवाहयंसोमाद्यायां स्वःपृष्ठः मगीतं एव उदाहृतं *उवर्णतु न सर्वत्राभवतिग्रहणा· दाभवति* । तृतीयादिम्यामेव न सर्वत्र उवर्णमाभवति । ग्रह· णादाभवति वक्ष्यमाणेषु *इंदुंस्त्रिकृहति* त्रिकृदृहति सत्य इन्दु· रिति आभावः । *शिशुंसर्वत्र* शिशुंजज्ञानमिति तृतीया· दिन्यां सर्वत्राभवति वासिष्ठादिषु ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये अष्टमस्य तृतीया कण्डिका ॥

*ऽकारोऽन्तः पदिकोग्रहणादाभवति नमोघोष्यंचाग्ना ३ यि नमा ३४२ आहो २ वा २ तोवधा ३४ औहो २ वा ३ ऊध्यवं *तृतीयादिन्यामेवाधिकारात् ऽकारोन्तः पदिको· ग्रहणादाभवति । वन्दध्याअग्निनमोभिः । स्यात्वावतोमघोन इति च वारवंतीये तालव्यं च तृतीयादिन्यामेव । यथा तन्तेमदायां· स्वयोः हरिश्रियमिति । उपप्यीस्योजयादिवेदिवे तथा श्रुधी· हवोत्ययोंश्च किंअन्मनसंधिषुकृण्वस्यपुस्येति न *द्वितीयात्कृष्टं तालव्यंहाइशब्दश्चाभवयोस्तोभे प्रथमादौ प्रत्यये श्रिया ३३ उ ३२२ या ३ हा ३ ऊ २२ या २२ ऊहा ३२ या

२ उँ ३ हा ३ उँ २ हा ३ हाथिस्वासुनकारः आय-
तीयेदानाया २ वोक्षुदया ३ उँ २३४ वाशुकारम-
कारौचवृष्णि त्सिवास्वरऍसर्वमाभवतियास्तोभेप्र-
त्ययेचचश्चनादभन्नित्येवंजानीयानि मायिते वचा २
या २३५ औहोवा यानादमा ३ या २३४ औहोवा
और्णायवयोस्त्वोभवतिकाचिक्रतौ २ या २३५ औहो

द्वितीयाव स्वरात कृष्टं तालव्यं हाइशब्दश्चाभवत्योस्तोभे प्रथमादौ
प्रत्यये तदुदाहृतं । प्रवाय आदैवोदामे । यौताने च । अत्र च
यौतानेउपोपुअभेदयागिदिनिपादवर्गसंज्ञायिनिद्विकौधिकतः ऋाचे
नित्यं सोमेलियोपु उपोपु जाहोहा ३ हा उहो १२ भेतुवेच-
ऊवहऊभे दधात् अक्षरायव इति वचनात् । अक्षरात् प्रकृतोव
वभेभवत इति मदुक्तंभवतीति *स्वासुनकारः श्रयेतीयदानायं-
३ ३ वो २ हुं ३ दया २२ ऊ १२२ वाऽस्वासुश्राय-
त्तीये स्तोभप्रत्ययस्य नकारस्य लोपः । मनोदानायचोदय-
न्निति *शुकारमकारौ च वृष्णि* तस्मिन्वृष्णिशुकारमकारौ-
ऊस्तोभप्रत्ययोआभवतः । इन्तिवृत्राणिदाशुषकारं अभिमवः
सुरायनमिति । *स्विवास्स्वरऍसर्वमाभवति यास्तोभे प्रत्यये
वचश्चनादभाक्तित्येवजानीयानि मा ३३ यितेवचा २२ या २२
२२ औ २ हो २ वावा २ ना २ दमा २२ या २३२२ औ २
हो २ वा*त्मिवास्वरऍसर्वमाभवति यास्तोभे प्रत्यये तदुदाहृतं
स्वमङ्गप्रशऍमायां त्रैककुभे *और्णायवयोस्त्वोभवतिकाचिक्रतो २२
या २३३३ अ २ हो वा क्रतान्त्वो २२ या २२२२ औहो
२ वा ३ पनिष्टयो २ या २३३३ औहोवा* और्णायवयोस्तु-
त्सिवास्स्वरः या स्तोभे प्रत्यये आभावयासुओभवति । तदुदाहृतम् ।

वाङ्गतावृधो २ वा ११४ औहोवायनिष्टपो २ वा २३४ औहोवा चरेवारेहत्याँ ॐ सर्वॐश्रुधीहवायां स्तोतृभ्यश्चौ कारांतः पदिको ग्रहणादाभवत्येकारेहकारयोः प्रत्ययोः कावयामवाम्रसोमसामसुनामनृता ऽ२ इयमधिराए ५ दुरितासा २३ ए३ सुपाहो २ इव साहो २ यायेनो नया २३ हा अध्रिगवित्यत्राचत्वमौकारेमस्ययेरयिष्ठे ऽवृद्धॐसर्वमाभवत्यौहो-

---

चरे वारेहत्या वारवन्तीये यूद्दत्यां चरेसंघातविषयं ओमवति च रक्षैरोके । चराजाता २२२ हा ३ ई उदाहरणानि यज्ञायज्ञायां इराचदक्षसोहावि । तथावनामयमायां ऊर्जोनपातमाहुवोहावि *सर्वॐश्रुधीहवायांॐस्तोतृभ्यश्च* श्रुधीहवायां चावृहत्यामपि चरसंघातविषयस्योभावः इन्द्रयस्त्वासवर्यतो ३ इन्द्रा २२ हावृस्तोतृभ्यश्च स्तोव ३ भ्यो ३२ ३३ हा ३ यि *आकारोन्तः पदिकोग्रहणादाभवत्योकारहकारयोः प्रत्ययोः कावयावनाम्रसोममामसुनाय ३ नृता ३३ इयमधिरायं २३ दुरिता ३ सा २१ प ३२ णक्षुपा २ हो यि २३ वस्सा ३ हो ३२ इयेनोया ३ हो* पूर्वलक्षणमेवाधिक्रियते । आभावमासङ्गिकानां पादद्वचनत्वात् ओकारः सन् अन्तः पदिकग्रहणादाभवत्येकारहकारयोः प्रत्ययोः तदुदाहृतं पदेकावे पदेयामे च आमिमिथाणि अमानिसोमयोः । वाम्रे परीतोण्यां अध्वर्दंडे च सोमसाम्नि अमावप स्तुम्यदायां *अध्रिगविस्यत्रात्वमौकारे प्रत्यये रयिष्ठे* स्यापत्युम्ने ते अध्रिगो इत्यत्र अकारेमत्यये आभावोरयिष्ट *अवृद्धॐसर्वमाभवत्सोहोस्त्राभिसस्वरेमत्यये रेवतीनाम्ं २ हांमाणानिकाऔहो २ मा ओहो २* अवृद्धॐसर्वमाभव-

स्तोभानामुदारो गणस्तोभेसस्वरेप्रत्ययेरेवतीनां औहो प्राणराशिशाऔहोसाऔहो नेंद्रस्तेसोनहिते पुविश्वस्य दूज्योतिष्कृणोवोदेथा॑ंसूरागश्चपुशब्दश्चेलांदे रथन्तरे सर्वमाभवति स्पर्शगभस्त्योर्वर्जमोस्तोभेप्रत्यये ऽश्वि- नोर्व्रतपूर्वे च तालव्यं॑ शाकरर्पभेस्वो ष्ठ्यस्पर्शवर्ज- मेस्तोभेप्रत्यये द्व्यष्णिसर्वमाभवत्योत्रायामानंतरस्व-

---

ति औहोस्तोभे सस्वरे प्रत्यये॰ तदुदाहृतं वारवन्तीयादि षु ॰नेन्द्रस्तेसोनहितेपुविश्वस्य दूज्योतिष्कृणोवोदेथा॑ंसूराग- श्चपूशब्दश्चेलान्दे ॰अनन्तरविधिरपवादः परिमवन्वायां इन्द्र- स्तेसोमेस्यनाभावः एवुष्वायां नहितेपुपनावायां विश्वस्य प्र- स्युअदर्षायां ज्योतिष्कृणोति । इमाउवान्स्वायां वोदेथा॑ंसू- इति । अग्नेविवस्वद्वितीयायां अच्छादेवा॑ंइतिरङ्गः पुशब्दश्चेलांदे सदृशं तस्य वपुष इत्यनाभावः ॰रथन्तरे सर्वमाभवति स्पर्शगभ- स्त्योर्वर्जमास्तोभेप्रत्यये॰ विधिमध्येअपवादः । स्पर्शगभस्त्योर्वर्ज- सर्वे स्पर्शानदीर्घागभस्त्योरातौविसर्जनीयस्य नाभावः । उदाहर- णानि पुनानायां विश्वस्यदूतममृतन्देव॑ंराधोजनानां । उपक्ष- क्षन्नमांचवत् रथन्तरे ॰अश्विनोर्व्रतपूर्वे च तालव्यं॰ आश्वि- नोर्व्रतपूर्वे पुनानायां तालव्यमाभवति । ॐस्तोभे . प्रत्यये अपो- वसानोअर्षतिहाकुपत्रमादि तालव्यमाभवति॰शाकरर्पभे स्वो- ष्ठ्यस्पर्शवर्जमेस्तोभेप्रत्यये॰ पवस्ववाजसातायां ओष्ठ्यस्पर्शवर्जमे स्तोभे प्रत्यये आभवति इन्द्रायपसोमओष्ठ्यत्वादनाभावः । तुवा- मेरिहाए इति स्पर्शत्वादनाभावः ॰द्व्यष्णसर्वमाभवत्योत्रायामन- न्तरस्वरनीचायायां प्रत्ययेप्रत्यये॰ द्व्यष्णसर्वमाभवतिपदानीयमनः

रनीचायायां प्रत्ययेप्रत्यये ॥ ५ ॥

ऊहगानेयोनिवत्स्वराः स्तोभाभ्यासविरामा अ-

पांदकं च । ओनायामनंतरस्वरनीचायायांप्रत्ययभूतायामिति ।

इति अष्टमस्य चतुर्थी कण्डिका ॥

उपाध्यायाजातशत्रुकृतौ मात्राभावः समाप्तः ।

ऊहगाने योनिवत्स्वराः स्तोभाभ्यासविरामाः कोऽस्याभिसम्बन्धः । उच्यते । ताळव्यमापि इत्येतस्मिन्सूत्रे उक्तमेतत् । ऊहगाने योनिवत्स्वरा इत्येनत्पूर्वं वक्तव्यं प्रकृतिमापद्य विकारवचनंयुक्तमिति तत्र च प्रतिहार उक्तः यथा अग्निष्टोमप्रकरणे प्रथमं गायत्रं साम भवति तत्रास्यानधिकार उक्तः । ऊहशास्त्रानुसारित्वात् । ततोऽनन्तरमामहीयवं भवति । तत्र च ताळव्यस्य विकारोद्दृष्टः । उच्चातापि इति उक्तं तेन प्रसङ्गेन ताळव्यमाइत्युक्तं । तेन प्रसङ्गेन सर्व एव मात्रा अनुपरिक्रान्ताः आमात्रान्ताः । इदानीं विकारा वक्तव्याः इत्यत आह । ऊहगाने योनिवत्स्वरा भवन्ति इति प्रकृत्यापदेन कृतं ऊहगीतौ योनिवत्स्वराः क्रुष्टादयः । स्तोभाश्च तद्दशा भवन्ति अभ्यासाश्च तादृशा एव भवन्ति । विरामश्च पर्वाणि प्रकृतिवद्भवन्ति । योन्यापादनं विकारार्थमित्युक्तम । स्वरस्तोभाभ्यासविरामा इति वक्तव्ये विसमासः प्रकृतिपर्वनियमार्थं, अन्यसंघातोद्देशोपि प्रकृतिवद्विरामः स्यादिति । यथाकर्तृगेतन्त्वादेशः *अनभ्यासस्तुतछन्दसम्* योनिवदभ्यासे प्राप्ते अपवादः । योनौ यान्यभ्यासेनार्थछंदः संपद्यन्ते गौरीवितादीनि तानि पदान्तछन्दः अनभ्यासेनापन्नं तस्मिन्पदाछन्दसि चोद्यते । अनभ्यासेनापन्नं तदाऽनाभ्यासः । गौरीविती-

---

दलकौत्सनैरुकुभवैखानसादिषु । वैतहव्यौर्ध्वसद्मनाष्टादंष्ट्राणामयोनौ नाभ्यासः वैतहव्ये उत्तरयोः । और्ध्वसद्मने सर्वत्र । अयोनौ आष्टादंष्ट्रे आत्वात्रिशंत्विति । एतेषु पूर्वनियमादभ्यासः । प्रकृतिपूर्वनियमार्थं अप्रकृतादेरपि प्रकृतिः । आनुष्टुभीरात्रिरिति वषडन्ते इन्द्राणायां स्वासुवत् । अक्षरपरिमाणनियमार्थं पञ्चसप्तानि चत्वारि सहस्राणि च पञ्च ज्योतिष्टोमे अग्निष्टोमाते संपद तस्मादभ्याम एव योनावैतद्वैतनीषसापेक्षया *विकारा हि प्रत्यक्षपरोक्षादयः* । ते च आयिभावादयः । योनिव्यपेतंपञ्चानं सविकारः प्रत्यक्षप्रकृतिः *तेषामुक्तोनियमः* तेषामायिभावादीनां विकाराणामुक्तंलक्षणं । नियम उच्यते । योनिवद्भावउक्तः । अनंतरं चापवादः कृतः । अनभ्यासस्तुतच्छन्दसामिति तेन प्रसङ्गेन इदमुच्यते । क्वचित्प्रकृतिवद्भावः । क्वचिदायिभावः । क्वचिद्वाभावः । क्वचिल्लोपः । एवंलक्षणोऽनियमः । क्वचिदन्यदेव यथाऽहोमया इति । दैवोदासे इति । क्वचिदटद्दस्यं व्यायिभावः । यथाईशाणन्त्वर इति । ते च किंरूपा विकारा ये प्रक्रान्ता इति । उच्यते ।

आमितं प्रकृतिं चैव ऊर्द्धं चाच्छद्मेव च ।
गतागतं च स्तोभानां मुच्चनीचं तथैव च ॥
सन्धिनरपदवद्धानमप्त्वमायान्निमेव च ।
संकृष्टं च विकृष्टं च व्यजनं लुप्तमाहृतम ॥
आभावाश्च विकाराश्च भावाअष्टादश स्मृताः ॥

तेषां भावानां सप्तदश साधिताः । अतः परं विकारान् साधयिष्यामः *अतो अन्ये नियमाश्रयाः पर्वाश्रयाश्च* अ

स्कोनियमोतोऽन्येनियमाश्रयाः पर्वाश्रयाश्च तेषानि॰

एभ्योविकारेभ्यः येऽन्ये विकारास्ते द्विविधा भवन्ति नियमाश्रयाः । पर्वाश्रयाश्च वक्ष्यमाणाः । तदेतस्मातिशास्त्रं अधिकारार्थमित्यर्थः । तेषां नियमाश्रयाः पूर्वं वर्तिष्यंते *तेषां नियमाश्रयाणां* पूर्वं लक्षणं वक्ष्याम इत्यर्थः । नियमेनानामपूर्वलक्षणोभेदः । एकरूपमित्यर्थः । आयिचादीनां भेददर्शनादुक्तं *यथैतच्चतुर्थमंद्रातिस्वार्याणांस्वराणां ह्यंतरमुच्चमुच्चमुदूहः *यथैतच्चतुर्थमंद्रातिस्वार्याणां स्वराणां चतुर्थस्य प्रथमोऽन्तरः । मंद्रस्यद्वितीयः अतिस्वार्यस्य तृतीय इति । तदेतस्यांहितपूर्वनिस्तमात्स्वरानुदूहंनित्युसिद्धन्वात् । चतुर्थोदात्तवर्यस्वराद्यन्तरानुदूहंतिमात्युवर्द्धावःसमानपुरुषवचने तृतीयप्रभृतीनामुदात्ततमः कश्चित्स्वरो भवति तमुदूह इत्याचक्षते । तथा च यज्ञे क्रियत इति । वाराहवारतप्रमरायादिषुतमुदूहारंभः कस्मादिति कथं च पुनारंभ इति । उच्यते विभाग्यत्वात् एतेषां सस्तोभाः पादाः प्रतिकर्तृभवंति । ते च पादा गीतिः कर्त्तव्या भवति । ते च समानपुरुषवचने तृतीयप्रभृतीनां अन्यतमः स्वरो भवति । तस्मादुदूहाभावः । तत्र मुच्यते । अत्र आरण्यगेयसामान्याद्र्धंतरस्तोभाप्ययो-. ग्यताभावात् उदूहप्रवृत्तिः । वराहे च वाशब्दस्य कर्षणप्रवृत्तिरेव । धर्म्यविधर्म्मणोरायस्तोभस्याभ्युदूहप्रवृत्तिरेव अन्यथा पश्चात्स्वरास्तोभविभाग्ये धर्म्यविधर्म्मणी इत्येतस्मिन्पक्षे आद्यस्य स्तोभस्याभ्युदूहेन प्राप्नोति । अतः अभ्युदूहारंभोवाराहादिषु । दीर्घकर्षणस्य वृद्धिः योनिवद्भावे प्राप्ते प्रतिषेधः । ऊहगीतौ तालव्यादेर्म्यइत्याधिकृत्यचित्रधंरायो ज्येष्ठप्रसर्वशंपद्यप्रमिति । तदूहे तु श्रायंतीये यज्ञायज्ञीयनैयातिथसौमित्रादिषु । दीर्घकर्षणेष्वान्तकर्षणानीति च

यमाश्रयाणां यथैतच्चतुर्थमंद्रातिस्वार्याणां स्वराणां-
मन्तरमुच्चमुच्चमुद्धहो दीर्घकर्षणस्यधृद्धिर्नेदायातिस्व-
र्यकर्षणं गतेरेकारभावप्राप्तायाएकारनिवृत्तिः गी-
तीनामंते निधनमेवमादयोनियमाश्रया अथ पर्वा-

श्रुतेः । *नेदायातिस्वार्कर्षणं* नेदायातिस्वारस्वरे प्रत्यये
कर्षणप्रतिषेधः । घृतनिधनसांवर्त्तादिषु । ग्रामे गेयं चलांगलानामेवैकं
इति वचनात् । वैनहव्यत्रयेसोत्तरजानित्रादिषु । नेदासाहस्यात्प्र-
तिषेधः वृद्धत्वाच्च गत्यंतं तालव्यमापि । तदुष्टद्धमितिवचनात् ।
गतेरेकारभावं प्राप्ताया एकारनिवृत्तिः गतेः एकारभावप्रा-
प्ताया एकारस्य निवृत्तिः । निधनसांहाविषगौपूक्तनैध्वनसा-
दिषु । नेदारिस्वाभावोकर्षणभवत्येवं । एकारनिवृत्तिस्तु भवति
स्तोभानामुद्धारः । सामासनर्जग्रामेगेयेषु आरण्यकेयेषु बह्व-
भ्युपरिष्टात् तत्राभ्युक्ते मापउद्धारः । नुतोपर्वातप्रभवतीत्यंकुष्टमित्य-
धिकार । इत्याभावे गत्यंतं तालव्यमा इति नतपतंप्रमापयते गत्यं-
तमिति एकारापत्तिस्तस्य एकारस्य निवृत्तिः । तेरश्वयज्ञायज्ञीय ।
अरण्येगेयेषु । बह्वभ्युपरिष्टात् । तत्राभ्युक्तेषेपनुमुद्धारः* ग-
णगीतीनामन्तेनिधनं*गणस्तोभे न येषां गाने यथावारवंतीयवाम-
देव्यमुध्यानां प्रसिद्धस्वराणामित्येवमादिषु तृचेषु वारवंतीयस्य व-
यज्ञायज्ञायादिषु तत्र विशेषाविष्याविं आविस्तोत्री।यमार्चिकानि-
निधनानीति*एवमादयोनियमाश्रयाः* । शाखांतरसिद्धा अपि
प्रत्येतव्याः । यथा बृहति रोहमत्यवरोहौ । यज्ञायज्ञीयबृहद्रथन्तराणां
ककुबुत्तरयोः प्रस्तरप्रस्तावानां तृचेषु प्रस्तरसंसर्गः । प्रयपद्धं-
दः क्रियाविवेकः । उच्चासरोपाधिभिस्तेषजातिः*अथपर्वाश्रयाः*
*अपस्वारमाविज्ञातं नियमाश्रयाःपर्वाश्रयाश्चेति । तत्र नियमाश्रया

अपाः, कृतस्वराणि परिमिताक्षराणि छन्दांसि तेषामूहे ज्यायसि छन्दसि यथान्यायमावापः कनीयस्यादितो लोपः पर्वणांसंघातानां च शुर्मेदायास्तु न्यक्षराया उपाचलोपोवारे लेयप्रता-

---

कृपाख्याता। अथेदानीं पर्वाश्रयान् व्याख्यास्यामः। *कृत स्वराणि पर्वाणि परिमिताक्षराणि छन्दांसि। *कृतस्वराणि नियतस्वराणि इत्यर्थः प्रसिद्धस्वराणीत्येव परिमिताक्षराणि पर्वाणि छंदांस्युपपत्तिमान्‌ लक्ष्यते वेद इत्यर्थः *तेषामूहे ज्यायसि छंदसि यथान्यायमावापः* तेषां पर्वणां ऊहे योन्याधिकेछंदसि यथान्यायमावापः न्यायः सूत्र उक्तः। प्रस्तावप्रतिहारोपद्रवनिधनानामक्षरपरिमाणं सर्वत्र यथायोनिविकल्पेदिति। परिशेषादुद्गीथ आवापो भवति। शिशुत्वामदेव्यवत् [मा २ जंति ुंभंविविभंमहतोगणेन कविर्गीर्भिः का २ व्ये २ ना २ कविः संसो २ मः पा २ ऋ ३२ हो २ हा १ दुः। अथवा लक्षणन्याया इ चिपादृगीतिरन्यस्यत्र इत्यभिकृत्य *कनीयस्यादितिलोपः पर्वणांसंघातानां *प्रोनो छन्दसकनेछन्दसि पर्वणामाद्यामामक्षराणां चालोपः कर्तव्यः सर्वान्तानां आद्यानां पर्वणां लोपः कर्तव्यः। यज्ञायज्ञीये आद्ये द्वे पर्वणी ज्ञातस्यातः। सावश्यपस्यतिकृतं तृतीयोच्चासंहन्यत इति परे च पर्वणि द्वितीयपूर्वार्दधिमात्रेण।मिति आदौ संहतपर्वणां लोपः उत्तरयोद्वयोर्पर्याद्देवाततिष्ठते आप्या पर्व च। आद्यानामक्षराणां लोपो भवति। यथा रथन्तरे प्रस्तावे न तावत्स्वात्र। तत्र वक्तरयोर्द्वे अक्षरेण प्रस्तोतीतिवचनात्‌ *शुर्मेदायास्तुन्यक्षराया उपाचलोपोवारे *आद्यस्योपत्राक्षउपाद्वलोपः आद्यानामक्षराणां लोपः। इयमोवापवर्दयमक्षरमत्रोच्यते। यपप्रमा-

प्रस्तरशेष्वविकारो गायन्त्याथ्यायामाण्कारणिधनवदि-
न्द्रायाद्युत्तरयोर्वप्लुतवावत् काक्षीवतउच्चावृंत्थ्य आ-
काराकारयकाराभ्यासप्नान योग्निमिति निधने च

कालेये सुमन्नावारवतीयादिषु च । आद्यानामक्षराणां लोपः एषा २ मा २ ह्या इति मास आद्यनक्षरस्य पर्वलोपः । तथा वारवतीये अ २ इव १ न १ इत्येषां पर्वलोपः । नन्वा २ ऋ २ हा ३ हा ३१ इतिपर्वउच्चारः सुमन्नावारवन्तीये आद्याक्षरलोपः *सुमंदा-यास्तु ष्यक्षरायानुवाद्यलोपोवारे *आदिलोपः मासउपाद्यलोपः । आदिकनीयस्यस्य सनिगीतलोपः । यनापन्नानयोर्वारवतीये दे-वघ्राभ्येनुनन्नातीतिचस्व । अमान्यपंसुतृतीयश्रुमंदा *लेप-प्रस्तावप्रदशेष्वविकारः* । कालेयप्रस्तावसदशसु सामसु अवि-कारः । सिद्धोपन्यानानिशपविवक्षया *गायत्र्याथ्यायामाण्कार-णिधनवत्* गायंत्याथायां कालेये आण्काराणिधनवत् प्रस्ता-वस्वरो भवति । चतुर्थस्वर आण्काराणिधनवादित्यर्थः *इन्द्राया-द्युत्तरयोर्वप्लुत्वावत्* इंद्रायाद्युत्तरयोः कालेयेवप्लुत्वावस्मस्ता-स्वरोभवति । काण्वादित्यर्थः *काक्षीवतउच्चावत्* काक्षी-वते उच्चावत् प्रस्तावस्वरो भवति । आमहीयववदित्यर्थः यस्ते-मदः यरस्वदेवादिषु *देव्यआकाराकारयकाराभ्यासप्नानयो-ग्निमिति* यामद्रेव्यप्नादिषुस्वरसमासअभ्यास उच्यते मानौ हो २ हुमा २ नामोहाइतमामोंनि । उत्रोकारयोरेकीभावे लोप इति यथा विश्वास्यद् २ वशोदो २ हुवायायोंहाइत मकारलोपः । एवंपरयोरपि द्रष्टव्य । अत्रआकाराभ्यासः अभ्यासे सति, न-नगायातद्रूपभवति तत उक्त । तद्वतृतीयाया अकाराभ्यासवाद्ये-न्यामितिपूर्ववत्व । अग्निनरद्वितीयायां दशाव्योगोदमआसानिम-

नित्यमोरवं गौपूक्तेतूचातायामूने पाशब्दाभ्यासात् सम्प्राप्तिः क्रौञ्चे च हि शब्दाभ्यासा द्वर्त्ते चैकाराभ्यासात् साद्दीयगर्द्दपुत्रेषु चातः परं पर्वविकारान्वक्ष्यामो

इत्यत्र यकाराभ्यासः । सानित्यइति निधने च नित्यमोरवं सिद्धग्रहणं वैकृतस्वाल्लक्षणान्तरपरामर्शार्थम् । भेयोपडद्धइति, *गौपूक्तेतूचातायामूनेपाशब्दाभ्यासात्संप्राप्तिः* गोपूक्तेतुऊनेपादेपुत्राणि मानुषाणामिति पाशब्दाभ्यासात्स्वरसंप्राप्तिः संप्राप्तिवचनाच्च अन्यत्राप्यूनेपादे पूरणार्थमभ्यासः स्यात् । यथामेत्त्विणिधनेअक्षारिति *क्रौंचे च हिशब्दाभ्यासात्* क्रौंचे च पेन्यादिहरिभिरिति हिशब्दाभ्यासात् स्वरसम्प्राप्तिः । *वर्त्ते चैकाराभ्यासात्* । अभीवर्त्ते च स्वर्विदपश्चाअभीति अन्त्यायां इकाराभ्यासात्स्वरसंप्राप्तिः शरणाः वहन्द्रोतिः । *मादीये अग्नेत्वं-नोअन्तमद्धित्रायायां सुमवमो रयिदा इतिमूर्ध्न्येतदेवोदाहरणं । उद्गुंअग्रपुत्रेअस्तोभतिश्रितोयुवासात् । *अतः परंपर्वविकारान्वक्ष्यामः । *अथपर्वाश्रया इतिपर्वाविकाराद्. पुनः पर्वग्रहणं । किमर्थमित्यर्थः । उच्यते पूर्वत्र पर्वैकादशस्याधिकार इत्यत्र कृत्स्नस्य पर्वविकारोवक्ष्यत इति कृत्स्नपर्वविकारार्थपुनर्ग्रहणं *यदधिकृत-स्वरतः पर्वतद्यथायोनि* ऊहगीतौ यदधिकृतं योनिवत्स्वरतो भवति । तस्ययोनिवद्गानेयत्लक्षणं तत्तथैव भवतीत्यर्थः । यथायोनीनीति सिद्धग्रहणं । क्वचिदुत्पाचपर्वोपसंग्रहार्थं यथा आदितो लोप इतिनैतत्सर्वत्रेति ज्ञापनार्थं यथा स्वास्वा यद्गीयवे चोत्तमायां तृतीयं पर्वरूपातुत्वात्पूर्वोक्तेन न्यायेनआदितोलोपे कृतेतुत्रयाणामिति प्राप्नोति अत्रतु तृतीयाक्षरस्य लोपस्तुचा आदियोनिरप्युक्तः । यथा देवाविधेयत्वायेस्तोपदाविमयमोचेमयमाक्षरस्यवृद्धिः कृता ।

यदधिकृतᳫंस्वरतः पर्वं तद्यथायोनि स्वरविकाराद्य-
दन्यत्पर्वोपपद्यते तत्तेनैवोपदेक्ष्याम आमहीयवमध्यमा-
यामुग्रᳫंशर्मारिरिमाताᳫंस्वासु क्रमश्चोत्तरयोरेभिर्वं-
द्धोमवइन्द्रा मायः पुमध्यमायां तु मरामऽग्निष्टुन्नोध-
सेध्यमायां मागायातां धाजात्स्वरोत्पत्तिश्च प्राक्प्र-
हूयसायाः श्यैतधसतृतीयायां चाऽनुष्टुप्सु वायिश्ये-

उत्तरयोस्तु प्रथमोऽभ्यास एव कृतः स्वरत्वादिति ।
स्वरविकाराद्यदन्यत्पर्वोपपद्यते तत्तेनैवोपदेक्ष्यामः उक्तमतः परं
पर्वविकारानिति । तत्र पर्वग्रहणं कृत्स्नपर्वविकारार्थमित्युक्तम् ।
तत्र स्वरविकाराद्यदन्यत्पर्वादेशादित्यर्थः । तत्र यद्वैकारिक पर्वो-
पदेक्ष्यत उत्तरत्र तेनैव वैकारिकपर्वाणि उच्चारयिष्यामः ॥ *आ-
महीयवमध्यमायामुग्रᳫंशर्मारिरिमाताᳫंस्वासु* । स्वास्वामहीयवम-
ध्यमायामुग्र ᳫंशर्मारिरिमाता ᳫंस्वासु । स्वास्वामहीयवमध्यमाया-
मुग्रᳫंशर्मारिरिमाता मापद्यतेरारमारता २ गारं स्वासु क्रमश्चोत्तरयोरे-
भिर्वंद्धोमवइन्द्रा* । स्वासु स्वारसाक्रमेण उत्तरयोरेभिर्वंद्धोमवइन्द्रा-
मापद्यते । मवइन्द्रामवइन्द्रायमादनं इति द्वितीये साम्नि । *आयः
पुमध्यमायान्तुमराम* आयः पुमध्यमायान्तु साक्रमश्चेणाभर्वद्धो-
मरामापद्यते । यजा ३२ इष्टो २ आ ३२ इतित्वाहᳫं सो-
मपथमेमरा । *अग्निष्टुन्नोधसेध्यमायां मागायतांधाजात्स्वरोत्प-
त्तिश्चप्राक्प्रहूयसायाः* । अग्निष्टुन्तु नोधसे अग्रआयाहीत
मध्यमायां मागायता आंधामापद्यते । योनौ मागायतापसरा
आसीदता १ गा २ ५ १ २ ३ १ इत्यस्य रूपमापद्यते । धात्संज्ञ-
इति । स इह आंधीभवति । अमानिर्देशायां आंध्यस्वरः । हाइत्वा
सह । अस्वरोत्पत्तिश्च प्राक्प्रहूयमायाः । सूहोम । *श्यैतधसतृ-

सातयां कावे स्वासु भिशब्दादकारागमउदपसायां च पाशब्दे च नित्यमोत्वं पौरुहन्मने स्तोत्रामागायतां जास्वरोत्पाचिश्च प्राकृतरूतायाः ॥ ५ ॥

तीयायां च॰ श्यैतनौधसतृतीयायां चागागायता ओधामापद्यते । जास्वरोत्पत्तिश्च प्राकृतहूयसायाः गाइतरे आ २ इत्यपरसाः । २ आ २ एपजास्वरः । ॰अनुष्टुप्सु रापिश्यैतायां ॰पुरोजित्याद्यांत्य- योः नौधमेवाविश्यैता तथामापद्यते । योनौ वात्सम एषा श्यक्षरा मागायतास्वसाराइएषावाइश्यैताद्विपर्व्वा पुरोजिसाद्यांतयोस्तु मागा- यतालोपः । आ ३ या. १ एषा आ २२ इन्द्राश्वानां २ एपावा- इश्यैतात्वद्विपर्व्वाणांयोनिधनेन । अनुष्टुप्स्वितिबहुवचनं ककुप्सुचेति । यथा नौधसस्यपद्ककुभइति अम । ॰कावे स्वासुभिशब्दाद- कारागमउदपसायां च पाशब्दे च नित्यमोत्वम्॰ । स्वासु कावेभि- शब्दादकारागमोभवति । अभिआएवं स्थिते इकारस्यान्तस्थापत्तिः । अभ्यएवंस्थिते पाशब्दे च नित्यमोत्वमिति । अभ्यो २ वाएतद्रूपं सिद्ध्यति इतरथा औत्वोकारयोरेकीभावे लोप इतिअभोवेतिमाप्नोति यथा भगेगोराजाइत्यत्रअमोचेतिगीतिः । अत्र कथं ऋकारागमत्वा- दिकारस्य अन्तस्थापत्तिः(ज्या)क्रियते इति । उच्यते । उपसर्गाभावात् एवं हि स्यात्पौदग्राजः । नाम्यन्तादुपसर्गादेचेत्येकारः । पर्वगित्य- भिन्द्रमहावैश्वानरवनपो श्येतिनित्यमोत्वमिति नित्यग्रहणं लक्षणान्त- रमदर्शनार्थमेषांपेद्युइति । ज्यो २ मो २ गा २ नुचस्य नित्यग्रहण- म् । ॰पौरुहन्मनेस्तोत्रायागायताजास्वरोत्पत्तिश्चप्राकृतरूतायाः॰ । पौरुहन्मने अभिसोमादिषु स्तोत्रायोनिदृष्टा मागायतामापद्यते । स्तोत्राकदात्वमोइत्यत्रयोराजायान्तु मागायन्तवाइजास: । एषास्तो- त्रे सर्वत्रुद्धेरयर्थः । मागायता आदिष्टदा । मागायता आदिर्वद्धेत इत्य-

पृङ्क्तिनि तृतीयपदान्ते च दक्षसापतिः कर्वीं पृतारूतद्विपां पतिः कव्युत्तमे च जमदग्नेर्ध्यमायां रनोनुमाच दक्षसां पुत्रउत्तरयोर्नेमिस्त्वना पशस्युत्तमायामुत्तरा तथा नन्दाभयं दासोत्तरयोर्जरिस-

---

र्पः। गायत्रोत्पत्तिश्चभाक्तव्याः। अभिसोमादिषु वा इति॥

इति अष्टमस्य पञ्चमी कण्डिका।

पृङ्क्तिनि तृतीयपदान्ते च दक्षसापतिः कर्वीम् । पर्वविकारान्वक्ष्यामः इति प्रतिज्ञातम् । तत्र केचिदुक्ताः अवशिष्यन्ते तान्वक्ष्यामः, पृङ्क्तिनियोराजादिषु तृतीयपादान्ते योनिदृष्टा दक्षसा ऊहगीतौ पतिः कवीमापद्यते । *पृताऊतद्विपां* योराजायायां तृतीयपादान्ते च दक्षसा ऊतद्विपामापद्यते पृतनाभिरयत्र *पतिः कव्युत्तमे च* उत्तमे च पादे योनिदृष्टा पतिः कवीः ऊहगीतौ सर्वत्र ऊताद्विपामापद्यते । रेतस्यायेति पतिः कवीः । *जमदग्नेर्ध्यमायां रनोनुमाचदक्षसा* जमदग्नेरभिवर्तं मध्यमायां स्तोत्रीयायां रनोनुमा च दक्षसामापद्यते सुमतीवारनोनुमाअभिस्वाहूरमथमे । *पुत्रउत्तरयोर्नेमिस्त्वसा* । उद्दर्षयुत्र उत्तरयोः स्तोत्रीययोः नेमीतिनेमिश्चक्रमिवाभवत् । आगोमतिव्रजभजोत्वमस्त्वसामापद्यते । त्वसा १२ नुवा २ नाहाइपिथ्याऽहोवाईवासुवाद । *पशव्युत्तमायामुत्तरा तथा नन्दा* । इन्द्रस्य पशव्युत्तमायां उत्तरा द्वितीया तथा नन्दावापद्यते । *भयन्दासोत्तरयोर्जरिसङ्गानं* विधीयते अग्ने जरितर्विश्पतिरिति अयं दासोत्तरयोः जरिनङ्गानं, रायिर्देवोदासे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः

योश्च दक्षसोतद्विपामतऽंहि मद्रे प्रथमोच्चस्य चतुरक्षरमाद्यं पिपासोमाम्परं योनिवत् पाष्ठौहोत्तरयो॰

त्रिछन्दाःसु वैराजपर्भारिष्टयोः त्रिछन्दाःसु वैराजपर्षे तचाहऽंमोपपुरोजसोः अरिष्टे सुतासोपायां इदऽंसद्वातः । जुहसद्वातमापद्यते सुरूपकृत्नुतृतीये जुहसंघातः सर्वाभाहत्रीणे अरिष्टं भवतः । योनिवदेव जाता भवति नकृतिग्रहणात् । अरिष्टे सत्ते । इतरथा यदि मर्वा अधिकृतैव स्यात् । तथा सति सखेन्द्रस्या एवं सति रेवधान्दस्य पत्रशब्दहाद्धिनं स्यात् । तस्मादेतस्मात् शाणकान्न सर्वा यथा नकृतिरैवेतिसिद्धं । *वाद्यध्यमयादयोश्च दक्षसेतद्विपो *वाचे कर्ण्वेदोचसादिषु योनिवत्ता च दक्षसा गीयते । या च दक्षसा तद्विपामाप्यते । एवं तयोश्च दक्षसोतद्विपयोः । आदावाचापेभवति । कथं विकार इति । उच्यते । पदक्षमाया अत्पात् तृतीयं दीर्घमक्षरंमत्युत्क्रामति हृस्वस्तु अन्ताद्वितीयमभिनीयते कृष्यते वा पूर्ववत् । सर्वोतद्विपेभ्यश्च पुराकृतमक्षरं च दक्षसा संहन्यत इति । पुरुनायरथा १ दाधाहनाकिष्वानियमद्दासुता ३२ मामा ३ इति एवं उहभ्यमद्दावाचायस्त्वादेत्युक्तं । *मवपूर्हि *उभयोर्हि द्वितीयायां रिकारमतिनेयः । तऽंहित्वता २ जंटपभन्ता ३ यो ३१ जा १ हा २२ सेदसासे यभन्यातृतीयस्य मत्युत्क्रान्तत्वात् । *मद्रेप्रथमोघस्य चतुरक्षरमाद्यं पिपासोमाम्परं योनिवत्* । पौरुमद्रे अभिसोमापुनानयोः प्रथमोचस्य चतुरक्षरमाद्यं पिपासोमारमापद्यते एवन्ते १ मा २२ अो २ वसा ३२ योनौनुभयानोद । परं योनिवमद्भवति यदसरसादत । इयंमद्दीमिति । *पाष्ठौहोत्तरयोर्द्वयोर्वाहितिरि* पाष्ठौहेउंणद्विपंयोनी पर्येभेदं फलागातेमिममेकनिधनेषइति

घृण्योतद्विविद्वौ प्रमंहिद्वितीयायां वाथ्याङ्गीयोदेशां ताद्विविद्वावृणीमहां वात्सप्रेवृधंतादेः कर्षणप्राप्तस्या- कर्षणमूत एकाचद्वितीय मभ्यासश्च क्षौद्रे तु घृणी- प्रथममपुरोज्यूतएकायाश्च ध्यक्षरंसाभ्यासं मानव-

---

द्वितीया उत्तरयोः स्तोत्रीययोः उत्तरयोर्घृणीताद्विविद्वामापद्यते । एव द्विवचनं द्रष्टव्यं द्वितीयायां स्वमातरमिति तृतीयामन्त्रिश्च- ता इति । *प्रमंहि द्वितीयायां वाथ्याङ्गीयोदेशां*प्रमंहि- द्वीयद्वितीयायां स्तोत्रीयायां वाथ्याङ्गीस्त्र्यक्षरा योनिदृष्टा योद्दे- शामापद्यतेतत्रसन्नर्णमित्यत्र । *ताद्विविद्वावृणीमहां* । प्रमंहि- द्वीयायाद्वितीयाया योनिदृष्टा ताद्विविद्वावृणीमहामापद्यते । वृहेन श्रूयाताद्विविद्वाद्वितीयायां प्रथाइतिवृणीमहा । *वात्सप्रेवृध- न्तादेः कर्षणप्राप्तस्याकर्षणम्* त्रैष्टुभोवात्सप्रे सोमः पवतायां वृधन्तादेःपर्वणः वृधन्ताआदौ यस्य पर्वणः तद्वृधन्तादिपर्व वृध- न्तादपरस्येत्यर्थः । तच्चपर्वकांयातस्यकाभ्यास्यात्कर्षणप्राप्तिः । तस्य कर्षणप्रतिषेधः । *ऊनएका च द्वितीयं* तस्मिन्नेव वात्सप्रे ऊन एकाद्वितीयस्वरमापद्यते । *अभ्यासश्च क्षौद्रे तु घृणिप्रथमं *क्षौद्रे वात्सप्रे पुरोजित्यां प्रथमं सैव वृधन्ता सैव घृणी सा प्रथमं स्वरमा- पद्यते । *अपुरोजि*तस्मिन्नेव क्षौद्रे पुरोजितीत्यत्र या घृणी तस्याः द्वितीयस्वरस्याप्राप्तिर्भवति । *ऊनएकायाश्च त्र्यक्षरंनाभ्यासं* प्रथमस्वरमापद्यते घृणीतो २ एतदक्षरांऊनएकाया आद्यमिति । आद्यत्वात् द्वितीयस्य स्वरत्वमेव भवति । अन्यमइतिद्व्यक्षराभ्यासः प्रथमं स्वरमापद्यते *मानवयोः पूर्वेनदक्षसायाति : कर्षी* पूर्वे च मानवे द्वितीये पादेद्वितीये चदक्षसा यतिः कर्षीमापद्यते । स्वा ३ दक्षा ३२३ इति । प १ वा २ इः १ का ३२ चा २३: इयेन

ह्वाने कार्णश्रवसोत्तरयोर्नुपेजनासदाधृद्धौ मार्गीयवे मागायतप्रथमोच्चं प्रस्तोमप्रथमायामस्यप्रलाद्ययोश्च धृपाजिगप्रथमायां च घृतनिधनेछतानुवमित्यत्र स्वरागमोह्वयि वर्षंशब्दस्य चोद्धाव ।' इदं सङ्घातत्रिष्टु-

---

पर्वविकारं अधिकपर्वत्वात् जरितसङ्घातमापद्यते जरितसङ्घातस्य द्वितीयं पर्वं द्यावोरिति ऊहगीतौ जना ३ नपा ३ त अस्पविधानार्थं गमित्वमहाइ इति अभ्यासविषये *कार्णश्रवसोत्तरयोर्नुपेजनासदाधृथौ* कार्णश्रवसोत्तरयोः नुपेजनासदास्तोत्रीययोः नुपेजना सदाद्द्धामापद्यते । दोमतिभाऽभ्योवधुभाइति । *मार्गीयवेमागायतप्रथमोच्चं प्रस्तोमप्रथमायामस्य प्रलाद्ययोश्च* । मार्गीयव द्वितीयपादादौ मागायता प्रथमोच्चमापद्यते । कस्मिन्विषये ? उच्यते । प्रस्तोमप्रथमायोर्मध्यानयइति । अन्य प्रलाद्ययोश्च युञ्जदुद्वे । अव पंभरा पंभीतिच । *दृपाजिगप्रथमायां च* । दृपापवस्वेति च आजिगे प्रथमायां मागायता प्रथमोच्चमापद्यते । महस्वते इति पर्वेषु च ऋत्स्वरहीतित्वात्प्रथमोच्चता । *घृतनिधनेछतानुवमित्यत्रस्वरागमोह्वयि* घृतनिधने इदं ह्वानुद्वितीयायां छतानुवमित्यत्र कथं न प्राप्नोति । छतानुवाइति वमित्यत्र कथं ? उच्यते । ओवीकारयोरेकीभावात् । तेनात्र आकारस्वरआगमो भवति । हविहो शब्दे मत्यये । ओवईति ओभावः । अर्वाङ् घृतनिधनेछतावनुवमितिस्वरागम इति वक्तव्ये अत्रेति अन्यत्रापि स्वरागमं दर्शयति । अग्निं शिशुदेव्ययोरिति । अग्निरतृतीयायां परयीहो ३ वं तीहो इति प्राप्ते तथा शिशुप्रथमायां पत्यौहो इति पत्यौहो इति प्राप्ते स्यौहो इत्युक्तम् । *वर्षंशब्दस्योद्भावः* । वर्षंशब्दस्य उच्चीभावः । इतरथा स्वारितस्त्रा

प्सुपार्थवाराहवासिष्ठकुत्सरथीयादिषु वाराहे शुचिः वाघृधन्तात्तरुतां पार्थे तु वृण्वादेर्हीपी प्रकृता वूहेद्वितीय मनुष्टुप्सुत्थृभुसङ्घात माज्यदोहयोतानयोर्जुहूसङ्घात चिछन्दःसु च वैराजर्षभारिष्टगो वाँशेध्यमपाद-

---

न्निपातः प्रागृडितिछतानुवर्गाणि च । *इदंॐसङ्घातास्त्रिष्टुप्सु पार्थवाराहवासिष्ठकुत्सरथीयादिषु* । त्रिष्टुभि पार्थादिषु इदंॐ सङ्घातः प्रकृत्या भवति । अधिकारात् । त्रिष्टुब्ग्रहणान्देशः । इदंॐसङ्घातान्तात्रिधेतिविशेषविवक्षया सिद्धोपन्यासः । दृषन्ता । कार्ष्या । जतयकोरेति इदं ॐसङ्घातः । *वाराहे शुचि वाघृधन्तातरुतां* । वाराहे शुचिवाघृधन्तातरुतापापद्यते । *पार्थेतु वृण्वाद्येहीपीप्रकृतौ* । पार्थे तु वृण्वाद्ये अक्षरे योनौ सुष्वाणास इति हीपीमापद्यते । प्रकृतौ योनावित्यर्थः । *ऊहे द्वितीयं* । ऊहगीतौ तअक्षरे द्वितीयं स्वरमापद्यते । वृपाशोणादिषु । *अनुष्टुप्पृभुसष्टुप्सुत्स्थुसंघातं* । अनुप्रदावावायो भवति । कथं विकार इति ? उच्यते । चक्षसाया अन्त्यात् तृतीयं दीर्घमक्षरमत्युत्क्रामति हस्वस्तु अधीनायमभिगीयते । कृष्प वा पुर्नवत् । सर्वोताद्वेप्भ्यश्च पुराचम्यत्ततं च दक्षसा संहन्यत इति । पुरुत्राधस्था २ दाधाइनकिष्टान्नियमद्रासुना २ इगाया ३ इति एनंद्रष्टव्यम्प्रदात्रावीपर्षादिरयुक्त । अन्ताहि उभयाहि द्वितीया चतुर्थ्यावि-कारप्रतिषेधः । तॐहिस्वरा २ जंत्रयमन्वा २ मा° २२ ष्टुप्सुपस्त्ववाजसातयायेसिसङ्घातमापद्यते । तयेक्षसंघातमापद्यते । इन्द्रइपेददातुनइतिप्रथपेसभुक्षणां । *आज्यदोहयौतानयोर्जुहूसङ्घात* । आज्यदोहयौतानयोः इदं सङ्घातः जुहूसङ्घातमापद्यते । आज्यदोहप्रसुन्वानायां यौताने अथाहीद्रउत्सोदेवयोः ।

यो: पूर्वं च दक्षसापतिः फवींऽशुमंदाचैकर्चेलुप्तोपां-त्यो उत्तरेचैतस्यामेवान्यत्रशुर्मदायाः पूर्वस्याउपांत्यं नीचं न्यङ्क्ष्वग्रीसाम्नोश्च दक्षसापतिः फवींऽर-न्धोत्तरेशुर्मदोत्तररयोजातः पृछां ॥ ६ ॥

मापद्यते च दक्षसापर्वंतृतीयेपादेउपान्त्यं परपर्वसाशुर्म्मंदा । एवं-स्थिते ब्रवीति । ऊहगीतौचदक्षसापतिः फवीमापद्यते शाकपत्त्रादिषु *शुर्म्मंदाध्येकर्चे लुप्तोपान्त्ये:* एकर्चेपुंस्मानत्वे मन्द्रायोतवा-शुर्म्मंदाव्याख्याता । तस्याः उपान्त्यमुत्तरलुप्यते । आदिलोपे-प्राप्तेउपान्त्यस्याक्षरस्यलोपः *उत्तरेचतस्यामेव* उत्तरे च मान-वेएतस्यामेवमन्द्रायामा शुर्म्मंदालुप्तोपान्त्याभवति । उत्तरेमानवेयो-नौतृतीयपादोयान्त्यपर्वशुर्म्मंदा *अन्यत्रशुर्म्मंदायाः* उत्तरए-मानवेअन्यत्रमन्द्रयायाः सोमउष्मादिशुर्म्मंदायाः सामनुष्मादिशुर्म्मं-दायाः अलुप्तोपान्त्यालोपोन भवतीत्यर्थः । *पूर्वस्याउपान्त्यनीचं-न्यक्ष्वत्वाग्रीसाम्नाश्चदक्षसापतिः फवीं *वाच्यश्चेतामउष्मादिशुम-पश्रीत्वाग्रीसाम्निचपवत्वदक्षसाधनायांचदक्षसायोनिदृष्टा । ऊहगी-तौपतिः फवीमापद्यते । वाचमश्वयोद्वनोद्वितीयपादाद्वितीयपर्वं च द-क्षमाद्वा २ ते २ सा सा २ इति त्वाग्रीसाम्न्यपिद्वितीयपादाद्वितीयमत पर्वंचदक्षमा उ २ मा २ सा २ ता २ इति *रन्धोत्तरे-शुर्म्मंदोत्तरयोर्जातः पृछा* उत्तरेअरण्यारन्धतृतीयपादाद्यपर्वयो-नौशुर्मंदायाराग्निपिशाप्याउत्तरयोः स्तोत्रीययोः जातः पृछामा-पद्यते । आर्चुदरश्वेति त्रयो नयोर्विशेष इति उच्यते । शुर्म्मंदा-याः द्वितीयमक्षरमभिगीयते । जातः पृछापापद्यंभवतीति एव-विधेयः । पुनागोरत्वावेकाद्वितीयादेरानांऽशो इति ॥

इति अष्टमस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ॥

श्येनेष्ठं वाजुहोतामयोनावुष्णिक्षु च कूलीये वैश्वमनसे राथीतमासख्य इन्द्रं वयंशीये गायन्त्यायामाछाहोतारव्यौ चतुरक्षरशः परयोस्त्र्यक्षरेछापञ्चाक्षरे होता द्व्यक्षरेऽन्यत्र सुज्ञानेनिधनमेकिनेस्वर वाचः साम्नि स्यात्सुत्तमायां तृतीयपादादौ यदक्षसोत्तष्ठियां

श्येनेष्ठं वाजुहोताम् गायत्र्यौशनेष्ठं वा योनिदृष्टा उत्तरादि आजुहोतामापद्यते मध्ये तृतीया भवति *अयोनौ* योनौ तु प्रतिषेधः । *उष्णिक्षु च कूलीये*रोहितकूलीये योनिदृष्टामेष्ठं वा इन्द्रगछायां आजुहोतामापद्यते । *वैश्वमनसे राथीतमासख्य इन्द्रा* वैश्वमनसे द्वितीयपादादौ राथीतमापवस्तादेवायां सख्य इन्द्रामापद्यते । एतयोः को विशेषः राथीतमायास्तृतीयमक्षरं नीचम् । राथी २ तमा २२ ऊ १ वा ३२ सख्य इन्द्रायास्तृतीयमुच्चं,सा १ ख्या इन्द्रो ३२ तथाहःस्तोम चतुर्थे एव विशेषः । *वयंशीये गायन्त्यायामाछाहोताख्यौ चतुरक्षरशः* । उद्वंशीये गायन्त्यायामाछाहोताख्यौ चतुरक्षरशौ भवतः । अग्नि वो वृधन्तायां प्रथमे अछाहोतारं वी । अग्निदूतायां विशेषार्थं चतुरक्षरश इत्युक्तम् । मन्त्राणन्त्वाया हो ३ अछाशतक्रा २३३ ता २ उहोता *परयोस्त्र्यक्षरेछापञ्चाक्षरे होता* गायत्र्युत्तरयोः अछा त्र्यक्षरा भवति । होता पञ्चाक्षरा भवति तदिन्द्राहो ३ अयं चेताना इति । *द्व्यक्षरेऽन्यत्र* आत्वाभिप्रवीयेदव सपतिसूत्रेण मोघाशप्रथमः । परिवायोगः सूर्येऽन्यत्र अनयोर्द्व्यक्षरे अछाहोतारव्यौ भवतः । विश्वा ३ हो १ इवा २३१ र्वा *सुज्ञाने निधनमेकिनेस्वरं* सुज्ञाने निधनाजथा एकिने स्वरं भवति । कानिक्रदद्एकारः प्लुतो भवतीत्यर्थः *वाचः साम्नि स्यात्सुत्त-

लौशयोः पूर्वेवारवन्तौ तु विशुष्मंस्तूत्तरेचतुर्थोर्थं द्वि-
तीयस्तुं ह्रस्वारूपयोश्च तथाशार्ङ्गेतृतीयोर्थं ध्रुवेवारवं-
तास्तितस्तृतीयेपादे द्वितीयेतूष्णिक्षु चतुरक्षरा प्रथ-

माया तृतीयपादादौ च दसतो तद्विषा* । वार्चः सांम्न योनि-
ष्ठा च दसमा स्यामुत्तमाया स्तोत्रीयायां तृतीयपादादौ उत-
द्विषामापद्यते राजा २ दा २ इवा ३ । *लौशयोः पूर्वे वारवन्ता
तु विशुष्मा *अत्र किं मातं ओमुनं चेदिति सन्निकर्षः विव-
क्षायां सन्निकृष्यत इति मापूर्वयोरिति सन्निकर्षः । ततो वारा-
पत्तिः सूत्रेण मोत्तारा प्रथमपारिषद् अत आह लौशयोः पूर्वे वा-
रवन्ता तु विशुष्मामापद्यत इति । *उत्तरे चतुर्थोर्थं द्वितीय*
स्वरमापद्यते । द्वितीयपादान्ते उपोत्तमं पदं चतुर्थोर्थं असा-
वि सोमगोविन्दवत्सयोः यदस्मो ३ऽम भिया अचिक्रदा ३ मा
इन्द्रो मुरनेत्रपिताः । *ह्रस्वारूपयोश्च* । ह्रस्वायां च पञ्चनिध-
नैवरूपान्तयोः द्वितीयपादादौ चतुर्थोर्थम् । शतं भूमिरुतस्यो १
या २ एतद्दगीतौ अभिसोमादिषु यथावोत्तरयोश्च द्वितीयं स्वर-
मापद्यते पञ्चतमादिषं एवं । *तथा शार्ङ्गे तृतीयोर्थम्* यथा
क्रौशादीनां चतुर्थोर्थस्य द्वितीयस्वरापत्तिः । एवं शार्ङ्गेऽपि द्रष्ट-
जनाया । *ध्रुवे वारवन्तास्तितस्तृतीये पादे* ध्रुवे वारवन्तायोनौ
पुनानः सोमाया निसोत्तारवन्ता आरत्नानिवस्त्वमसिद्धोपन्याता
त्रिंशपविवसथा । *द्वितीये तूष्णिक्षु* उष्णिक्षु गीयमानस्य
सप्ताय आनिषीदतायां वारवन्ता द्वितीयपादे भवन्ति । *चतु-
रक्षराः प्रथमा १ क्षरे परे* । योनिवत्सस्तोत्रा चतुरक्षरत्वे
माते विशेष उच्यते । चतुरक्षराः मघवापूजना २ नाया १ क्षरे

*माद्यक्षरे परे पूर्वे जनित्रे च दक्षसोमक्षिप्ता मतं वस्तृ-तीयायां तवमाण्डवे इदावासिष्ठे चात्रैव तृतीयाष्टमं ह्रस्वं प्रथमायाःवरुणसाम्नि च घृतवत्स्वां तिथेश्च्यो-नायायं शुध्यमानयोश्च द्वितीयं धिशीये धयद्रि

परे भा ३ गा ३ या ३ ता १ *पूर्वे जनित्रे च दक्षसो तद्वितां* पूर्वे जनित्रे द्वितीयपादान्ते योनिस्था च दक्षना अग्निसोमा-दिषु द्वितीये पादान्ते उताद्वितामापद्यते। *अतंवस्तृतीयायां* तं-वस्तृतीयायां तु द्वितीयपादान्ते च दक्षसेव *तवमाण्डवे *तवाहं सोमायां च माण्डवे तृतीयपादादौ योनिस्था च दक्षसा उत-द्वितामापद्यते। पू १ ६ १ णा २ ई या १ *इदा वासिष्ठे च* वयमेनायां च वासिष्ठे मध्यमपादयोरन्ते योनिस्था च दक्षसा उत्तरयोः स्तोत्रीययोः। उत्तोदेवायां च उताद्वितामापद्यते। *अत्रैव तृतीयाष्टमं ह्रस्वं* अत्रैवइदा वासिष्ठे तृतीयपादस्य अष्टममक्षरं ह्रस्वं भवति तस्मात् अत्र स्वरे श्रुतमिसत्र *प्रथ-मायाश्वरुणसाम्नि च घृतवत्स्वाम्* । प्रथमायामेव वरुणसाम्नि च घृतवतीत्यत्र तृतीयपादस्याष्टममक्षरं ह्रस्वं भवति ऊहगीतौ ह्रस्व-मतिषेध इत्यर्थः *तिथे च योनायायं* देवानिधे च योनौ आद्यायां तृतीयपादस्य प्रथममक्षरं ह्रस्वं भवति। उत्तरयोः प्र-तिषेधः *शुध्यमानयोश्च द्वितीयं*। शुध्यमानयोश्च योनावेव तृतीयपादस्य द्वितीयमक्षरं ह्रस्वं भवति। शुध्येऽस्मा १ इदेरी-ति। मानयोः दीर्घकरण इति। ऊहगीतौ प्रतिषेधः *त्रिशीय-धपादिमायां भे प्रत्यये प्रथमोपान्त्यस्य छाद्विताद्वितायाथिः कर्षी* सदोविशीये अधपादियायां स्तोभे प्रत्यये प्रथमोपा-न्त्यस्य वृद्धिः। इया २ च ना २ ईयूथेनना १ इति या उत-

माघां भे प्रत्यये प्रथमोच्चान्त्यस्य वृद्धिकर्षिणापत्तिः कर्षीपंसाहीये शताद्द्वितीयपंसकर्षात् तथा सर्वत्र सन्न्यायो मन्द्रश्चतुर्थमयोना ऐङ्कौत्से च यत्तुरुचा-याभोयाद्यस्य लोपो वाशब्दे च नित्यमोत्वं क्षिते च हा-

---

द्विधा च योनिदृष्टा सापत्तिः कर्षीमापद्यते या २ अर्षां २२ ता २१ इति । *साहीये शताद्द्वितीयपंसंकर्षात्* । सत्रासाहीयं शताद्द्वितीयं स्वरमापन्ना सङ्कर्षात् कारणात् न्यंवायीशातविन्यवार्यं ३ वान्त । सिद्धोपन्यासो विशेषविवक्षया । *तथा सर्वत्रसन्न्यायः* यथाहि योनौ सङ्कर्षाद्द्वितीयस्वरापत्तिः एवं सर्वत्र गतायां द्वितीयस्वरापत्तिर्न्यायो वेदितव्यः । असङ्कर्षेऽपि ऊहगीतौ अ-भ्यनुज्ञायते । यत्र संकर्षो नास्ति । तत्र यथाप्रकृत्येव तृतीयादि-शतान् भवन्ति शता ३ का १२३२ वः ३ विदा २२ इंगा ३ ऊ ३ वा *मन्द्रश्चतुर्थमयोनौ* साहीयप्रत्र मन्द्रस्वरस्यो वर्णश्चतुर्थं स्वरमापद्यते ऊहगीतौ *ऐङ्कौत्से च* ऐङ्कौत्से अयंपूषादिषु मन्द्रस्वरस्य चतुर्थस्वरमापद्यते । *यत्तुरुचायायोऽयाद्यस्यलोपः* यसज्ञादि ऐङ्कौत्सग्रहणं इदानीं मन्त्रवर्णेऽभ्यनुज्ञायते यत्तुरुचायां सत्रा-साहीयेऽपि वा आद्यस्य वर्णस्य लोपः । इकारस्य लोप इत्यर्थः । तथा सति यत्तुरुचो दिव्या अभिर्व ३ वा ३ एतद्रूपं भवति प्रास्थिते उच्चारणमूर्तेण ऊपाने उच्यते । *वाशब्दे च नित्यमोत्वं* वा-शब्दे च प्रत्यये नित्यमोत्वं । तथा सति भिन्नशब्दस्य इकारे लोपे सति वाशब्दे प्रत्यये ओत्वं नित्यमापद्यते । यस्तू २ रुनो दिव्याः अभो वेति रूपं भवति । *क्षितेचहाशब्दे* । ऐ ३ च सैन्धुक्षिते हाशब्दे प्रत्यय असाम्यंयवसन्देहयोः पूर्वस्य स्वरस्य व्य-ञ्जनस्य च ओत्वं भवति । योनौ विसर्जनीयस्य अलोपदर्श-

शान्दे मैधे चापोनौ पोधीये वच्यन्ते धामिरथर्न स्वरागमो मान्तस्य रागं दोयिशीये स्नावहारोपापापांगास्थे दौपूर्वौङ्कांतौ ॥ ७ ॥

ध्वीयष्ठुं यिद्यीपाघ्यागं नद्विविष्टुष्टुणिमहां वे छ-

नान् । भंथिर आह २ इति । अत इदमुक्तं माभूद्योनिपन्नाव इति । *मेधे चाऽपोनौ* मेधानिधे च शाब्दे मत्यये पूर्वस्य स्वरव्यञ्जनस्य चओतं भवति । योनौ तु व्यञ्जनस्य न लोपोइहः । मांनिरन्यदो ३ हा ३ इति । भवति योनिनज्ञारोपाभूदिति उक्तं ततः किं भवति । मुहुरुच्चोदाइ इति स्वरलोप ओत्वं भवति । *पोधीये वच्यन्तेवामित्यत्र स्वरागमोमान्तश्चरागम* । अरापोधीये वच्यन्तेषावास्वरागमोभवति । कस्मिन्नाम इद मुच्यते । उच्यते । वच्यन्ते पोपाद्रपमामाति । ओवोकारयोरिति कस्मादस्वरागमः क्रियते । मच्यन्ते षोआकारः स्वरागयो भवति । तस्मात्स्य स्वरस्य ओत्वं भवति । ततः वच्यन्तेवामोयेतिमाप्नोति । ततः आह । मान्तस्वरागमेति । नकारान्ते पदे पूर्वे स्वरे च परतः स्थित इति तथा आकारोएकोभवतीति । अत्रनकारस्माद्रागोन माप्नोति । अवाप्तोरागोरवचनेन क्रियते मान्तमरागमिति । *दोयिशीयेस्नावहारोपापावान्तास्येदौपूर्वोदान्तौ* ।

इति अष्टमस्य सप्तमी कण्डिका ॥

ध्वीयष्ठुंयिद्यीपायापावद्विविष्टुरणीमहा १ पद्मादधीयष्ठुं विवोरस्यीय आपाना स्थौरोषायां नद्विविष्टुरणीमहामायष्ये । हाउहाउ । *रेफान्दमे तमन्वोदितानकामयप्रम* रे फन्दमे ममन्ते

न्दसे समन्तेदिवा नक्ता प्रथमं दान्त्यस्य वृद्धिर्विष्टारपङ्क्त्यां किमिश्रिवृहदेःमयोर्घृणी प्रथमं चेसोर्दैर्घे पराङ्गं नित्यमाचार्यनियमात् पूर्वाङ्गं च वृदेव च पूर्व-

---

वृशानऊधः पाहिविश्वस्मात् । इमं॰स्तोमांमाति च दिवानक्ता प्रथमं स्वरमापद्यते । योनौ द्वितीयं पर्व दिवानक्तात्वं होतानोऽपरा हे.एतेषु त्रिषु प्रथमं स्वरमापद्यते । *दान्त्यस्य वृद्धिर्विष्टारपङ्क्त्यां* पर्वमध्यवत्र्ययोनिवत् वृद्धिरुच्यते । पर्वमध्यपादान्तां वृद्धिवचनादिमं॰स्तोमं समन्ते पादादिकपर्वमस्तावोन योनिवदष्टाक्षरः मस्तावो भवति । *किमिश्रिकवृहद्वामदेव्ययोः घृणीप्रथमं *स्वरमापद्यते किमित्यायां वहति त्रिकद्रुकायां पञ्चनिधनवामदेव्ये वृहतोः प्रथमं स्वरं । *चेसोर्दैर्घे पराङ्गं नित्यमाचार्यनियमात्* । चेसोमायां दैर्घे श्रवसे पराङ्गं नित्यमलोपो भवति । गकारस्व किमुक्तं भवति । वृहदोहेसेतस्मिन्नपि कल्पे कथं तु गकारेणास्य प्रस्तारम्भ इति । अन्यथाद्वदोहेत्वेतस्मिन्नपि कल्पे दकारेणास्य प्रत्यारम्भः स्यात् । कस्मादेवमेव भवति । उच्यते आचार्यनियमात् । ऊहगशादिसर्वः । ऊहकारोहि द्वयोरपि कल्पयोरनुपङ्गं गकारेण प्रत्यारम्भं कुर्वन् उभयत्र गकारो भवति । इतरथा पूर्वेषुभयं मानेवेति तस्मादुभयत्र गकारेण प्रत्यारम्भ इति सिद्धम् । *पूर्वाङ्गं च* चशब्दात्पूर्वाङ्गं च नित्यमलोपितं भवति। अत्र कथं प्राप्नोति । अन्तःपदिकानां व्यञ्जनानां स्तोमान्ते विरते लोपो भवतीति । सन्धौ यत्र उभयोरपि पूर्वाङ्गपराङ्गयोः सं॰हितायामीहारो भवति । यथा हाविष्कृते त्वंसुतोमदाहाउन्ताः इतिपूर्वाङ्गं भवति यदान्वीयानां जनानां माकृस्तोभभावो भव

कल्पः शाङ्कुन्येयस्य ष्यमायामकाराभ्यासोऽग्निंवो- वाजीयद्वितीयायां चैकारे च नित्यं दीर्घत्वंशाङ्कुनि कौत्सेहि शब्दोवृद्धः प्रकृतावूहे दीर्घः सर्वत्र संयोगे ह्रस्वो वार्षो भिद्रोणग्रंशर्मामिपन्तोकायां सविधि-

---

ति । यथा त्वाग्रीसाम्नि देवान् होइक्षो ३ हा ३ तस्मादन्तः पदिकत्वादत्र पराङ्गभावे मासे पूर्वाङ्गं च अलोपितं भवति । माकुत्सोभावस्य्वान्तस्य अनादलोप इत्युक्तं । तस्मादत्र पदान्तवत् माकुत्सोभाद्वावोद्गुष्यः शदाच्छभादितिवत् । *ऊहेचपूर्वक- ल्पः* । उक्तं पदान्तवत् माकुत्सोभावति । *शाङ्कुन्येय- स्यष्यमायामकाराभ्यासः* । शाङ्कुन्येयस्य भारयेति मध्यमायां स्तोत्रीयायां अकाराभ्यासो भवति स्वरपूरणार्थाश्रीहन्तुम्भि- राय ३ अयामिति एकः ओकारः रकारे द्वितीयः । अयामवे- स्य अकारस्य ह्रस्वस्य वचनात् दीर्घत्वं शाकुन्येकारइति । *अग्नि वोवाजीयद्वितीयायां च* । आग्नेवोदेवमग्निभिरग्निरा- योवाजीये द्वितीयायां स्तोत्रीयायां आकाराभ्यासः । अथस्यते- ग्रजनन्तच्छमाहो हआस्तियानुवेति *ऐकारे च नित्यन्दीर्घत्वंशा- ङ्कुनि* । एकारे च मध्ये ह्रस्वस्याक्षरस्य दीर्घभावः नि- त्यग्रहणात्रैव तृतीयायां पवस्वमधुमत्तमा इतिवृचं । *कौत्से- हिशब्दोवृद्धः प्रकृतौ* । ऐडकौत्सेयाहिंद्रोविप्रकृतो योनात्रिसर्थः हिशब्दाद्वृद्धेः भिद्रोवन्यासोऽत्रैवाविवक्षया । *ऊहे दीर्घः स- र्वत्र* । ऊहगीतो अमीनोवादिषु सर्वत्र दीर्घोभवति । द्वि- मात्र इत्यर्थः । *संयोगे ह्रस्वः* एडकौत्स एव हि शब्द, संयोगे प्रत्यये ह्रस्वः भवति परित्यपरिस्पस्वादिषु । *वार्षो- ऽभिद्रोणोग्रंशर्म्मामिपन्तोकायां *वार्षे अभिद्रोणा योनिष्ठा

ङ्गुंप्राणा सर्वासु मनाउयेन्नुमूतयावायोरनीमुत्तरयो र्यज्ञामहामित्रोत्तरयोश्चतुरक्षरायां विधायां वाजीया जापिवासोमो मुत्तरे जनित्रे पुरोजित्यामुदुगीथाय स्य दीर्घत्वं दन्वते प्रथमऋध्ययमिनामुत्तरयां वार्त्र तुरे गीथाधं प्रथमोच मागायतां द्वितीये च पादे सा-

---

यन्हिधया ३ अग्नीसोमोत्तमायां अभिद्रोणाउग्रंष्ंसम्नांताप- यते । अस्यप्रथमो । *ताद्विरिङ्का माणासर्वासु* । मागातृचे सर्वासु स्तोभीयासु अभिद्रोणातद्विविद्धामापद्यते । हिन्त्रजितश्चेदि- षु । *मनाउयेन्नुमुतयावायोरनीमुत्तरयोः* गौतमस्य मनाउयेन्नु- मूतायां योनिद्दष्टा कणे ३१ पुनू ५२ इति उत्तरयोर्वायो- रनीमापद्यते रा २ ध्ये २ देयायउयेद्भन्दधिष्ठेति । *यज्ञामहामि- त्रोत्तरयोश्चतुरक्षरायां विधायां वाजीराजापिवासोमयां । *यज्ञा यज्ञीयर्क्षु महांविश्वामित्र उत्तरयोः स्तोत्रीययोश्चतुरक्षरयोर्वै- ङ्कतायांवाजीराजापिवासोमामापद्यते । प्राह्मणादिन्द्रराधसऊर्जः ना ३ पानं सहिना ३ सुनव वा ३ वाजीवाकस्तामिद्रोतिवाजी- याना २ *उत्तरे जनित्रे पुरोजित्याउद्गीथायस्यदीर्घत्वम* । *उत्तरे जनित्रे पुरोजित्युत्तमायां उद्गीथायस्य ह्रस्वस्याक्षरस्य दीर्घत्वं । पा २ मा ३ इति । *दन्वते प्रथमे ऋध्यय मि- यामुत्तरयोः* वैदन्वते प्रथमे समाप्तोत्तरऋध्या योनिद्दष्टा- उत्तरयोः स्तोत्रीययोः इत्यभिचापापत्रने अग्रेरपयाद्वितीयऋ- ५५ । *वार्त्रतुर गीथाय प्रथमोचं मागायतां* वार्त्रतुरे उ- द्गीथाय प्रथमोचमायन्ददिप्रराणा मतादित्यर्थांपद मठनं प्रथ- मोचे स९ंहन्यत इति गर्वापेतेति । उदाहरणग्रहणात् । मागाय- तामापद्यते । पादरा यात्रुणत्रस्योविक्षेपः । द्वितीये च पादे सात्वा-

घान्त्यान्त्याज्योतिर्वरुणसाम्न्याद्यान्त्ययोस्तृतीयो-
घात्परन्तमु तृतीयायां तु त्रिभाक्चतुर्थो मध्ये निध-
नानिनिगदवृत्तीनि प्रयोगवत्स्वाध्याये गिरागिराप्रप्र-

तन्त्वा॥ । वामंतुर एव द्वितीये पादे-मात्वामह्वानः मात्वामसा-
म इत्य ३ ना १ इत्येषमह्वातः तन्त्वासह्वानमापद्यते । तन्त्वागिरः
सुष्टुतयोवाजया ३ नी ३ अत्र ऊहगाने योनिवद्गिरामा इति । तंत्वास-
ह्वातं द्विपर्वाणमेवमापद्यते तन्त्वामापद्यत इति । ननु पर्वैकत्वं वि-
वक्षितं, किंतर्हि ? सङ्घातान्यत्वं भवतीति विवक्षितम् । तस्माद्योनिव-
त्पर्वद्वित्वमेवेति । अन्ये तुएकपर्वसङ्घातादेव पर्वैकत्वमेव मन्यन्ते ।
॥ज्योतिर्वरुणसाम्न्याद्यान्त्ययोस्तृतीयोद्घात्परतमु ॥ज्योतिष्कस्य
वरुणसाम्न्याद्यान्त्ययोः तृतीयोद्घात् पर तमुमह्वानमापद्यते तमू-
३ अभिमनायनेद्रामिति । किमुक्तं भवति । योनौ पूर्ववतीचतुर्थ-
एकमक्षरं आद्याया है अक्षरे चतुर्थे द्वितीयायां यथायोन्येव
॥तृतीयायां तु त्रिभाक्चतुर्थः॥ आद्यान्त्ययोरिति वचनात् तृती-
ययापि त्रिभाक्चतुर्थः प्राप्तः, अत आह तृतीयायां तु
त्रिभःचचतुर्थ इति । अत्र चतुर्थस्वर अक्षरत्रय भजते ।
॥मध्येनिधनानि निगदवृत्तीनि प्रयोगवत् स्वाध्याये॥ मध्ये-
निधनानि किम्भूतानि ? निगदवृत्तीनि प्रयोगवत्स्वाध्याये-
स्वाध्यायशब्देन ऊहः स्यात् अभिधेयः प्रयोगे । कथं
प्रयोग इति ? उच्यते, आर्षिकानिधनन्याये सर्वाभिर्थं
यावदक्षरं क्रुष्टाकृष्टं भवेत् स्वार्यन्तोदात्तं कृषेभ्यस्य । यथा म-
ध्ययायातृतीयात् स्वरान्तम् । ११ यो २ ष्वे २२ । ॥गिरा-
गिराप्रपनऊर्ध्वमित्यन्त्यस्तुपश्चेत्यनुब्राह्मणं स्वाध्याये॥ गिरागिरा

ऊशांसिषंतस्तुपश्चेत्यनुब्राह्मणंस्वाध्याये देवतानामधेयान्यथ निरुक्तेष्वेके यथादेशं च कालविनामपि प्रवचनविहितः स्वरः स्वाध्याये तथा शाख्यायनिनांसमानोदर्कपूदर्कस्योद्धारः पूर्वयोः स्तोत्रीययोर्मेद्दनाया तूपान्त्यं पदं प्रतिस्तोत्रीयं वाजीये

दीनितस्तुपांतानि अनुब्राह्मणंस्वाध्याये ऊहगीतावित्यर्थः । *देवतानामधेयान्यथ निरुक्तेष्वेके* देवतापरीक्षनामधेयानि स्वाध्याये ऊहे एके तथैवोहे यथा राणायनीयाः । पुनानइन्द्रायारयेति वाहिदुवधनधा सके मियंयज्ञायेति । *यथादेशं च* यच ब्राह्मणमनु शब्दः सूत्रकारैरादिश्यते तच ऊहगीतौ तथैव भवति द्विपदमभ्यस्यन्ति । नोधसस्य पदूककुभ इति मध्यमां तृचस्य प्रकृतिं कृत्वेति रथन्तरादीनां ककुबुत्तरं ककुबुत्तरे नौधसे द्विपदमभ्यस्यन्ति आ २३३ इन्द्रगी २ र्गिनवा ३ मा ३ हा २ १ १ । उत्तमायामप्येवम् । *कालविनामपि प्रवचनविहित स्वरः स्वाध्याये* कालविनामपि प्रवचनविहितः स्वरः । प्रवचनशब्देन ब्राह्मणमुच्यते । प्रोच्यत इति प्रवचनम् । स्वाध्यायशब्दः पूर्ववत् । *तथा शाख्यायनिनाम् *तथा शाख्यायनिनामपि प्रवचनविहितः स्वरः स्वाध्याये । शाख्यब्राह्मणादिब्राह्मणविहितः स्वरः स्वाध्याये ऊहगाने स्वाध्यायशब्दे च ऊहगानमुच्यते । *समानोदर्कपूदर्कस्योद्धारः पूर्वयोः स्तोत्रीययोः* । समानमुदर्कं येषु तानि समानोदर्काणि तेषु समानोदर्केषु उदर्कशब्दोऽन्तरवचनः । समानं समाप्तिषु । अन्त्यस्योद्धारः यथा परिस्वानाया मदेषु सर्वथा अशीति तथा च पकाः मैककुभे चतुरक्षरस्योद्धारः पादवदृचः । उ-

सङ्घातैकत्वात् तथाऽतिच्छन्दःसु नित्यवत्सासु त्रिककुब्‌हति च पदैकत्वा त्रिमाथंस्तोमसमन्ते च द्व्यक्षरं पदंसकृष्टत्वात् ॥ ८ ॥

प्रतिस्तोत्रीयमार्चिकानि निधनानि स्तोभाङ्गभूता-

रिणगन्त्य चतुरक्षरं पादत्वादिति। *महेनाया वृपान्त्य पदं प्रतिस्तोत्रीयं राजीये सङ्घातैकत्वात्* पूर्वोक्तेन न्यायेन द्वयोः पादयोरुद्धारः प्राप्तः समानोदर्कत्वात् प्रवीति महेनाया रौ योराजीये उपान्त्यं पदं प्रतिस्तोत्रीयं भवति। तद्धि कस्मात्? सङ्घातैकत्वात्। *तथातिच्छन्दःसु नित्यवत्सासु* यथा महेनाया तथाऽतिच्छन्दःसु मोक्षस्मैत्रिककुरूपोः सङ्घातैकत्वादेव। *त्रिककुब्‌हति च पदैकत्वात्* त्रिककुभाया वृहति पदैकत्वात् प्रतिस्तोत्रीयमष्टाक्षरस्यानुद्धारः *इमथंस्तोमसमन्ते च द्व्यक्षरं पदंसकृष्टत्वात्* यागनाः इयोगा ३ इत्यमादित्वातादन्त्यानधुश्मस्थाना इति सङ्घपैः।

इति अष्टमस्याष्टमी कण्डिका ॥

प्रतिस्तोत्रीयमार्चिकानि निधनानि ऊहगाने योनिवत् स्वरा इति ऊहः प्रकृतः। तत्र ऊहस्वाभाव्यं वर्ण्यते अत आह। कानि निधनानि प्रतिस्तोत्रीयमार्चिकानि निधनानि भवन्तीति। त्रिद्धोपन्यासः पूर्वयोः स्तोत्रीययोः उपायप्रतिषेधार्थः। *स्तोभाङ्गभूतानि च* । येषां निधनानां स्तोभाङ्गभूतः प्रतिस्तोत्रीय भ

नि च पर्वाङ्गभूतानि च तथा ह्लायिकारस्वारपदानुस्वराणामन्तः सामिकानि च स्तौभिकानि सामान्तिकानि सामान्ते सर्वत्राऽन्यत्रगणगीतिभ्यः प्रतिस्तोत्रीयं वोधीयधुरामहत्वयोः कण्वबृहति च निधनोपायान्ताः स्तोत्री-

---

यति यथा पदनिधने काण्वे बृहन्निधने वार्कजम्भे । *पर्वाङ्गभूतानि च *प्रतिस्तोत्रीयं भवन्ति । *तथा ह्लायिकारस्वारपदानुस्वाराणां* ह्लायिकारस्वारपदानुस्वाराणां प्रतिस्तोत्रीयं ह्लायिकारो भवति । पदानुस्वाराणां, स्वारग्रहणाच्च वाङ्निधनानां प्रतिस्तोत्रीयं निधनानामभावः यथा उद्वज्ञार्गेने सामराजेअन्ताविसोमायां अत्र स्तोभाङ्गभूतोऽपि प्रतिस्तोत्रीयं निधनं च भवति । उभयमपि भवति । *अन्तःसामिकानि च स्तौभिकानि* । अन्तःसाम्नि च साममध्ये यानि स्तोत्रीयं भवन्ति यथा स्व.पृष्ठोत्सेधादिषु । *सामान्तिकानि सामान्ते सर्वत्र* यानि स्तौभिकानि निधनानि बर्हिर्निधनानि तानि तृचस्य साम्नः अन्ते भवन्ति यथा आमहीयवरौरवश्यैतादिषु *अन्यत्र गणगीतिभ्यः* । गणगीतिषु तु बर्हिर्निधनेषु पारयन्तीयादिषु यज्ञायज्ञेषु तन्तेश्रुधीहवादिषु । तथा एनावत्स्विडमाडवादिषु । तथा वैराजर्षभमहारयोः पिवासोमादिषु एतेषु सामसु अन्त्य बर्हिर्निधनानि भवन्ति । *प्रतिस्तोत्रीयं वोधीयधुरामहत्वयोः* सामान्तिकानि सामान्ते सर्वत्रेति प्राप्ते इदमुच्यते । प्रतिस्तोत्रीयं निधनं भवति स्वाशिषादिषु *कण्वबृहति च *प्रतिस्तोत्रीयं निधनं भवति स्वाविष्यादिषु* निधनोपायान्ताः स्तोत्रीयाः सर्वत्र* बर्हिर्निधनेष्वेवामहीयवनौधसश्यैतादिषु सामान्ते सच्चमासौ सामान्तिकत्वात् । किन्तु उपायार्थमुच्यते निधनोपायान्ताश्चिउपायः प्रतिस्तोत्रीयं भवतीत्यर्थः उपायोपक्रमणि ।

याः सर्वेष्विडाभिरैडानामिडान्ताः श्रुधिर्गाताः श्रुध्य सङ्गस्थानः पगवयो रभ्यस्थानान्ताः पुष्पाद्यरायिष्ठयो रुगत्यन्ताः प्रवद्भूदत्सामराजेष्वेकारान्ताः सुज्ञाने स्तोभश्च सामाद्यः सामान्ते यथान्यायं. रहस्ये तूद्धारः तस्य लक्षणोद्देशः पर्वाङ्गभूतस्यानुद्धारः त्रिरुक्तस्य सामादावाद्यं वचनं यथाभद्रश्रेयो रिष्टशाकरर्षभस्वाशिरामर्कसमहैकवृषाणां श्रेयसि अह्नोशब्दस्य लोपो जम्भोत्तरस्य स्तोभाजोरूपाणां सामां;

इडाभिरैडानामिडान्ताः इडाभिरैडादीनां पृष्ठ्यादीनां इडान्ताः स्तोभीया भवन्तीत्यर्थः । *श्रुधीयान्ताः श्रुध्ये* श्रुध्ये श्रुधियां ताः स्तोभीया भवन्तीत्यर्थः *स्तुवसामाः पगवयोः* पगवयोः सङ्गन्ताः स्तोभीया इति । *अभ्यस्तान्ताः पुष्पद्यरायिष्ठयाः* अभ्यस्तान्त पूर्वाकपुष्पद्यरायिष्ठयोभवन्ति पूर्वेनभ्यस्तं परोऽभ्यासइति । *उगत्यन्ताः मवद्भूदत्सामराजेषु* । एतेषां उगत्यन्ता भवन्ति तेषामाशिष्टेषु च यथा पार्थसम्पावाराहकुत्सयौधवासमादिषु । *एकारान्ताः सुज्ञाने स्तोभश्च सामाद्यः सामान्ते यथान्यायं* ऊहस्वभावः प्रकृतः। तत्र सामाद्यः सामान्ते यथान्यायं भवति । आद्यन्तपूर्वेषु द्वन्द्वशिष्टेषु च यथान्यायं आद्यन्तदर्शनात् । *रहस्ये तूद्धारः* रहस्ये तु स्तोभस्य उद्धारः एव राजनादिषु *तस्य लक्षणोद्देशः* वक्ष्यते *पर्वाङ्गभूतस्यानुद्धारः* यथाबृहद्रथंतरयोः वदिदाराजने वृषान्तप्रयोगः *त्रिरुक्तस्य सामादावाद्यं वचनं* यथा भद्रश्रेयोरिष्टशाकरर्षभस्वाशिरामर्कसमहैकवृषाणां* रहस्ये त्रिरुक्तस्य सामादावाद्यं वचनं यथाभद्रश्रयादिषु *श्रेयसि ऊहोयन्दस्य लोपः* सामादौ *जम्भोत्तरस्य स्तोभाजोरूपाणां-

तेंत्यंवचनं संक्रातिनि स्तोभाद्यं वचनं प्रतिस्तोत्रीय मुद्भिद्वलभिदौ पूर्वस्यादौ परस्यांते भर्गस्य सामादौ स्तोभांत्यं पदं वैराजऋषभेत्यन्त्यस्यांत्यवचनं यए-वापत्ययोर्यथा ग्रामे वैराजइत्यादिः स्तोत्रीयान्ते सर्वासु स्तोत्रीयाद्येचाक्षरेमरस्वसंयुक्ते ॥ ९ ॥

सामान्तेत्यंवचनं* एतेषां साम्ना सामान्ते यन्निरुक्तं तस्य अन्त्यं पद्वचनं तत् लुप्यते *संक्रातिनि स्तोभाद्यं वचनं प्रतिस्तोत्रीयम्* संक्रातिनि, उद्गीथाद्यस्य निरुक्तस्य प्रतिस्तोत्रीयमाद्यं वचनं लुप्यते *उद्भिद्वलभिदोः पूर्वस्यादौपरस्यान्ते* उद्भिः द्वलभिदोः पवनेद्वयं तयस्तोमद्वयोः, पूर्वस्य उद्भिदः, पद् सामादौ, य निरुक्तं तस्यानुद्धारः परस्य च वलभिदः अंते, यन्निरुक्तं तस्यानुद्धारः *भर्गस्य सामादौ, स्तो-भान्त्यं पदं* भर्गस्य ये स्तोभास्तेषां पदान्त्ये पदान्तस्तोभान्तं पदं सामादौ भवति *वैराजर्षभे त्वन्त्यस्यांत्यवचनं* वैराजर्षभे तु अन्त्यस्य निरुक्तस्य अन्त्यवचनं सामादौ भवति ईगा २ हा उ-पिबासोमादिषु *यएवापत्ययोर्यथाग्रामे* यो एवापत्ययोः अपां-सोमायां यथा ग्रामगेयानामुक्तोन्यायः ॥ भवति स्तोभश्च सामादः सामान्ते यथान्यायमिति *वैराजइत्यादिस्तोत्रीयान्ते, सर्वासु* महावैराजे इत्यादिस्तोभः स्तोत्रीयान्ते सर्वासु स्तोत्रीयासु भवति *स्तोत्रीयाद्ये चाक्षरेमव स्वसंयुक्ते* एकैकस्याश्चस्तोत्रीयायाः आद्ये अक्षरे ते च स्तोत्रीयाया अन्ते मवस्वसंयुक्ते भवतः ॥

इति अष्टमस्य नवमी कण्डिका ॥

आज्यदोहानि प्रतिलोमानि तेषामाश्रस्य सामादाचार्यं वचनम् आथर्वणदेवस्थानस्वरान्तरिक्षतौरश्रवसानामविकारः सर्वोद्धारोतोन्यत्र वैरूपे तु देवतानामनुद्धारः प्रयोगसिध्यर्थमि हाथेडानां चैकवृषे च देवतानां निधनन्तु सामान्ते सर्वत्र यल्लघीयो ।

आज्यदोहानि प्रतिलोमानि आज्यदोहाना सामाम्नायिक क्रममुत्सृज्य प्रातिलोम्य भवति इतिश्रुतेः अपामवर्त्तनिधनमिति आज्यदोहाना लोकगोचिनियोग इति *तेषामाश्रस्य सामादाचार्यं वचन* तेषा प्रातिलोमाना पदाद्यमृतनिधनं तस्य सामाद्यावाद्य वचन भवतिच्योश्हामिति प्रद्युम्नानापो *आथर्वणदेवस्थानस्वरान्तरिक्षतौरश्रवसानामविकारः* आथर्वणादीना ऊहगातौ यथायोनि प्रयोगो भवति न कश्चिद्विकारः आथर्वणे पव स्वदक्षमादिषु देवस्थाने परीतोष्यादिषु स्वरेषु सर्वेष्वत्र जातिघचनात् । यज्ञामद्युन्नानादिषु अन्तरिक्षे अभिसोमादिषु तौरश्रवसयोः प्रश्नतघसखायोदीर्घियोगे *सर्वोद्धारोऽतोन्यत्र* अतोन्यत्र सर्वस्तोभोद्धारः *वैरूपे तु देवतानामनुद्धारः प्रयोगसिध्यर्थम* पञ्च निधने वैरूपे देवतानामनुद्धारः प्रयोगसिद्ध्यर्थं देवतापदं । देवतापदाभावे पूर्वलक्षणेन सर्वोद्धारे प्राप्ते अपवादस्तोभाभिप्रायेण *इहाथेडानाच* इहअथाइडाएतेषां चानुद्धारः प्रयोगसिद्ध्यर्थं रेवतीपार्थुरश्मादिषु हाउवेवाए२वादोः ३ ओ २३४२३वा *एकवृषे च देवताना* एकवृषे च अभिप्रवा एकवृषेसोमे स्वद्विहोइत्यादियादेवताना अनुद्धारः शाकर्यभेच सामान्यात् *निधनंचसामान्ते सर्वत्र यल्लघीयः* अनुद्धारप्रसङ्गेनैवमुच्यते । सामान्ते यन्निधन लघु अल्पाक्षरमित्यर्थः । यथा

गुरुषु निधनैकदेशः त्रिरुक्तानामन्त्यं वचनमृषभे त्रिरुक्तं देवस्थानपूर्वयोर्निधनाद्यं पदमन्त्यायांᳫसर्वं दिवाकीर्त्ये वैराजं भ्राड्विकर्णे ष्टास्वरम्भासे.शतमादिपर्शासि समहेत्वाघवचनᳫसाम्नोः पूर्वस्योपग्रहाद्यंपदमपावृतेच गवांव्रतेचकवान्तंप्रथमम द्विवनोर्वन·

बृहद्रथंतरयोः स्वारासामकादिषु च *गुरुषु निधनैकदेशः* गुरुषु च वक्षरेषु निधनैकदेशः यथोत्तरत्र वक्ष्यति, *त्रिरुक्तानामन्त्यंवचनं* त्रिरुक्तानां निधनानामन्त्यं वचनं । यथा आज्यदोहे प्रीणिधने * ऋषभेतु त्रिरुक्तं* रैवतऋषभे तु त्रिरुक्तमेव निधनं भवति नान्त्य वचनं उम्उमुइति योनिवन्निधनम् । *देवस्थानपूर्वयोर्निधनाद्यंपदं* देवस्थानपूर्वयोः स्तोत्रीययोः निधनस्य आद्यं पदं भवति चौः *अन्त्यायांᳫसर्वं* देवस्थानपूर्वयोर्निधनाद्यं पदं अन्त्यायां स्तोत्रीयायां सर्वं भवति *दिवाकीर्त्ये वैराज* महादिवाकीर्त्ये आवन्तीयायां गणगोतित्वात् वैराजं भवति इकारोवैराजउच्यतेनिधनं *भ्राड्विकर्णे* विकर्णे आद्यन्त्यायामेव भ्राड्निधनं भवति फाश्रया उपरि स्वयअन्त्यानधनं भ्राड् भवति *ष्टास्वरंभासे * भासे पुरोजित्यंस्यायां भास्वरं निधनं भवति । मसन्नाजतृतीयेष्टास्वरः इहो होभद्रमपवमादिपरित्य अस्य निधनं भासमवतिभाड् ॥*शतमादियशासि* हाऊ २ यशो हाऊवर्चाइाऊएवमादि परित्यज्य शतं जीवेत्येवमादि निधनं भवति *समृहेत्वाघवचनं *समूहे तु विरुक्तस्य आद्यं निधनं भवति अन्त्यवचने. मास इदमुच्यते यांग्रहतंमहनम । *साम्नोः पूर्वस्योपग्रहाद्यं पदमपां व्रते च गवा व्रते चकवान्तं प्रथमम् *प्रथमे अपांव्रते च पुनानायाव्रते कशब्दान्तं पदमप्रथमंतन्निधनं भवति यथमिन्ते शिशुकइति गवांव्रते च. शब्दान्त प्रथमं निधन भवति । *अश्विनाव्रतपूर्वकाः

पूर्वं ईकारोऽतिक्रान्तो वैरूपशाक्वरर्षभपूर्वयोरर्द्धेडा सामान्तेऽध्यर्द्धा ऽश्वव्रते होहोवाहोहोन्तेषु चत्वारः सोमा वा औहोवास्तिस्रवा स्वज्योतिःप्रथमोच्चमेकारादिक्रुष्टमेवंपदाद्यस्तोभाः .परासु विधासु ज्योतिर्भाः

रोतिक्रान्तः॥ अग्निर्नोग्रेपूर्वं इकारोऽतिक्रान्तो निधनोभवति॥३१२ वैरूपशाक्वरर्षभपूर्वयोरर्द्धेडा॥ पञ्चनिधनवैरूपशाक्वरर्षभपूर्वयोः स्तोत्रीययोः अर्द्धेडा भवति न जातपञ्चरोदसीइट्॥सामान्तेऽध्यर्द्धा॥ सामान्तेतु अन्त्यायां स्तोत्रीयायां अध्यर्द्धेडा भवति इट् इडा ३२१११ इति अध्यर्द्धेडा ॥अश्वव्रतेहोहोवाहोहोन्तेषु चत्वारः सोमा॥अश्वव्रते [illegible] होहोवाहोइति एतेषु होइकारान्तेष्वित्यर्थः। तेषु चत्वारः सोमाः स्वराः सङ्घाता भवन्ति सोमसङ्घातः प्रपुनानायेवेधसइति प्रथमे साम्नि होइ होइसोमायव्रवाउच्यारताइति॥वा- औहोवास्तिस्रवा॥ औहोवात्रित्वे तिस्रवानाभवति तिस्रवारपूर्वमत्वयत्वाच्च होशब्दस्य द्धिः ॥स्वज्योतिःप्रथमोच्चमेकारादिक्रुष्टम्॥ तिस्रवायाः परं स्वज्योतिर्द्रव्यं.प्रथमोच्चं भवति उपायपरत्वाद्वा प्रथमोच्चं युद्धस्य प्रथमोच्चस्य निधनभावः अन्तस्थेभ्यः प्राहासीप्रथमोच्चानीति निधनत्वाच्च स्वारः निधनान्तः सर्वत इति। तस्य च स्वज्योतिर्द्रव्यस्य निधनभूतस्य एकारः आदौ क्रुष्टोभवति ए२२ सुवज्योती ३२३२ ॥एवं पदाद्यस्तोभाः॥ एवं होहोइ एवमाद्याः स्तोभाः प्राक्प्रथमोच्चात् सिवाय स्वरान्ताद्भवन्ति अभित्वाजीसितस्य आदौ भवन्ति एषा तावदेका विधा समाप्ता ॥परासु विधासु ज्योतिर्भाः शिशुर्वाज्यन्त्रोमेध्य इति॥ परासु विधासु किमतिदिश्यते? पादादौ स्तोभान् कृत्वा प्रथमोच्चस्य स्थाने द्वितीयायां विधायां ज्योतिर्भा इति। तृतीयायां शिशुर्वाजीति । चतुर्थ्यां प्रथमोच्चस्य

शिशुर्वांजयहयोमेध्य इति पादगीतिस्तुल्या परयो-
रुद्धारः सामान्ते निधनाय स्तोभाः स्वर्वत इति नि-
धनमुपग्रहादि व्याहृतिसामानि पञ्च भूर्भुवः स्वः
सत्यपुरुष इत्येतासु पृथगग्निन्दूतास्तावोमन्द्रे सो-

स्थाने अश्रोमेध्य इति *पादगीतिस्तुल्या* यथा प्रथमा पादगी-
तिः पठिता पादादौ स्तोभाः प्रथमोच यथोक्तम् एवं द्वाभ्यामस्त्री
विधा भवन्ति *परयोरुद्धारः* परयोः स्तोत्रीययोः स्तोभः
प्रथमोचान्ताद्द्धारः *सामान्ते निधनाय स्तोभाः* अन्ते
निधनं स्वर्वत इति तदर्थं च स्तोभाः कर्त्तव्याः प्रथमोचव-
र्जिताः *स्वर्वत इति निधनमुपग्रहादि* स्वर्वत इति नि-
धनमुपग्रहादिभिर्भवेव एकार उपग्रहः *व्याहृतिसामानि पञ्च
भूर्भुवः स्वः सत्यं पुरुष इत्येतासु पृथक्* भूरादिव्याहृ-
तिषु पञ्च सामानि यथोपदिष्टानि भवन्ति । यथा भवति तथो
च्यते एकैकस्यां व्याहृत्यां अभ्यस्तायां त्रिस्त्रिः पञ्च सामानि
भवन्ति *अग्निदूता प्रस्तावोमन्द्रे* भू शब्दे आग्नन्दूतास्वरः
प्रस्तावो भवति मन्द्रग्रहणाच्चाग्निन्दूतायामभ्युदूह *सोमास्त्रिरु-
क्तः* भूरादिष्वेव एकैकस्यामनभ्यस्तायामग्निन्दूता प्रस्तावो-
भवति इत्युक्तं, इदानीं परा भक्तय उच्यन्ते पुनर्भूरित्येतस्मिन्न
क्षरे सोमसङ्घातस्त्रिरुक्तोभवति सोमसङ्घातश्च पृथक् भवति
आनीकपान्तृतीय. सोमसन्धात आनीकया तृतीय मापद्यते
हा ३३२ वाइति *स्वर्ज्योतिर्निधनमकृष्टेकारादि* भूरादीना
मकृतव्याहृतिसामान्ते स्वर्ज्योतिर्द्रव्य प्रथमोच भवति प्रथमोचस्वाद्य
निधनमुपायपरत्वात् नैधनत्वाच्चान्ते स्वरः एकारः स्वरश्चास्याक्षर
अकृष्ट आदौ भवति प्रथमोच्चये । *एव सर्वेषामेव विकारविधिः*

मन्त्रिरुक्त आनीकयांतृतीयः स्वज्योतिर्निधनमकृष्टे-कारायेवं सर्वेषामेष विकारविधि रेतेन प्रदेशेनोह्यः सामगणः कल्पयितव्यः कल्पयितव्यः ॥ १० ॥

इत्यष्टमः प्रपाठकः ॥

अथ विकल्पा स्वज्योतिर्मदमदोधनकामे पुरः स्वासूत्तरयोश्चारङ्गमानदे ऽष्टेडरपिष्ठयोर्ईन्वनादीवि-

---

एवं सर्वेषामामहीयवादीनां साम्नां एष विकारविधिरुक्तः प्रत्येतव्यः । *एतेन प्रदेशेनोह्यः सामगणः कल्पयितव्यः कल्पयितव्यः* एतेन लक्षणप्रदेशेन ऊह्यः प्रयोगः कल्पयितव्यः कल्पयितुं शक्यत इति ॥

इति अष्टमस्य दशमी कण्डिका ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुपादैर्विकुपशाशिष्याय अनुचरणार्थे भाष्यं कृतमिति ॥

भावाः परिसमाप्ताः इदानीं विकल्पा उच्यन्ते भावशेषं च, एकस्मिन् पादे द्विधा गीतिर्दृश्यते, तत्र किमुभयप्रकारस्यापि गानस्य युगपत्प्रयोगो भवति । उतान्यतरस्येति संशयः । प्रयोगाथेत्वादुभयस्य, तन्निर्णयार्थमिदमारभ्यते *अथविकल्पाः*, वक्ष्यन्त इति वाक्यशेषः । *स्वज्योति* तरणिरित्सिषासा रोरवेनेमिन्तष्टेवसा ३ उहा ३३३ विनिकल्पेनान्यतरस्य प्रयोगः *मदमदोधनकामे* पवस्वइक्षसाया, निधनकामे मदहो इमदा होइमतिस्तोत्रीयमन्यतरस्य प्रयोगो भवति । *पुरःस्वासूत्तरयोश्चारङ्गमानदे* पुरोजित्यो नामदे स्वासु चोत्तरयोः स्तोत्रीययोः अरङ्गमा विकल्प्यते अरङ्गमायजइत्येतद । *अष्टेडरपिष्ठयोर्ईन्वनादीविहिस्वराः* पवस्ववाजसातयइतीयाया अष्टेडरपिष्टयोः

द्विस्वरा मातापृद्ध४ैश्वामित्रे कौत्समपष्ठनवमाग्रं दीर्घपरयोर्दोंपापरस्नीचै गंवतृतीयदशमं कृष्ट४ सर्वत्र धर्मविधर्मणोः पञ्चाक्षरशोधनानि स्तावे हविप उत्तरयोः प्रथमे विराट्पर्यूच देव्येगीथस्तदादि नवे निहोता तिधातुधारा . त्वेसोदैर्घे गकारः. शनेराजन्त्व-

---

पवमानमहिच्वनेति दीदिद्विस्वरा' गीतिर्विकल्प्यते *मातारुद्र४ श्वामित्रे* असाविसोम इन्द्रतृतीयायां पञ्चायञ्चीयर्षु तृतीयायां च महावैश्वामित्रे माशब्दताशब्दयोर्यदूर्द्धं गानं तद्विकल्पते । पञ्चमाउतत्राता इति च *कौत्समपष्ठ नवमाग्रम्* गायत्रीकौत्से 'मतिस्तोत्रीयं मध्यमे' पादे 'षष्ठमक्षरं विकल्पते *दीर्घे परयोर्दोपा' परं नीचैः* सप्तदीर्घे परयोः दोपायाः परमक्षरं नीचीभवति *गवतृतीयदशमंकृष्ट४ सर्वत्र* गौगवे तृतीये पादे दशमं कृष्यते *धर्मविधर्मणोः पञ्चाक्षरशोधनानि* पंचाक्षरशः- निधनानि भवन्ति दशाक्षराणि विकल्पेनाम्नानानि *स्तावे'हविप उत्तरयोः' प्रथमे* सौहविष उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रस्तावे प्रथमे स्वरे विकल्पः परि प्रधन्वोत्तरयोः प्रवाप इ वा आईवा ३ इन्द्रः पे ३ आ ३ इन्द्रा ३ *विराट्पर्यूच' देव्ये' गीथस्तदादि* ओग्निर्न्नरः इति पर्युच्चायां च वामदेव्ये उद्गीथाद्यं पर्व प्रथमे स्वरोविकल्पते *नवे निहोता* पूर्वे 'मानवे' निहोता विकल्पते' अभिसोमादिषु *तिधातुतुधारा* मन्द्रयापेत्यत्र धारा विकल्पते । *त्वेसोदैर्घे* गकारः त्वेसोपायां दैर्घश्रवसे हगोहेतिगकारोविकल्प्यते *शनेराजन्त्प्सुत्ते* इन्धोराजश्रोशने राजन् शब्दोविकल्पेन- प्लुतते ।

यत आसोफतृतीयायामृतेनयोनिवन्मध्येजाप्लुतं प्रान्त्ययोर्वलोपश्चाद्यउच्चैस्तकारो यजिवाह इहायांप्लवते यशस्युत्तरयोरग्निदूतास्ताव पवबृहत्युदा आ इति गीतिः पभेकाम्पा स्वंनोवारे पुनाण्वबृहति प्रसोण्वतरेपुनाभिसोजंभेचोत्तरयोः ककुभोर्विकल्पाः ॥ १ ॥

आसोफतृतीयायामृतेनयोनिवन्मध्येजाप्लुतं प्रान्त्ययोर्वलोपश्चाद्यः उच्चैस्तकारः आसोफतृतीयाया सफेकृतेन इति एतस्मिन्पादे वाशब्दः योनिवद्भवति मध्यमे विकल्पे प्रथमान्त्ययोर्विकल्पयोः जाशब्द एव प्लुतो भवति यकारलोपश्च तयोरेव आद्ये विकल्पे उच्चैस्तकारः *यजिवाहइहायाप्लवते* यजिष्ठंत्वायावैष्णवाहे इहायां मध्यमे प्लवते *यशस्युत्तरयोरग्निदूतास्ताव* इन्द्रस्य यशसि उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रस्तावे अग्निदूता विकल्पते *कण्वबृहत्युदाआइतिगतिः* त्वऍह्यहिचेरवायां कण्वबृहति उद्दाआइन्द्रीत गीतिर्विकल्पते *पभेकांपा* श्रुधीहवायां वैराजर्षभे मारेअस्मन्मघवन्नित्यत्र कांपास्वरोविकल्पते *स्वंनोवारे पुनाण्वबृहति प्रसोण्वतरे पुनाभिसोजभेचोत्तरयोः ककुभोर्विकल्पाः* त्वंनश्चित्रायां वारवंतीये, पुनानायां कण्वबृहति प्रसोमदेववीतयाया कण्वरथंतरेपु पुनानायामभिसोयायां च वार्कजंभे च उत्तरयोः स्तोत्रीययोः ककुभोर्विकल्पाः ककुभोबृहत्यौ वा ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य प्रथमा कण्डिका ॥

अथ भावान्प्रवक्ष्यामः प्रगाणं यैर्विधीयते ।
आर्चिकं स्तोभिकं चैव पदं विक्रियते तु यैः ॥१॥
आयिस्वं प्रकृतिं चैव वृद्धश्चावृद्धमेव च ।
गतागतश्च स्तोभानामुपनीच तथैव च ॥ २ ॥
सन्धिवत्पदवद्गानमत्वमाभावमेव च ।
प्रश्लेषाश्चाथ विश्लेषाऊहे स्वेवं निबोधत ॥ ३ ॥
संकृष्टश्च विकृष्टश्च व्यञ्जनं लुप्तमनिकृतम् ।
आभावाश्च विकाराश्च भावानूहेऽभिलक्षयेत् ॥४॥
एतैर्भावैस्तु गायन्ति सर्वाः शाखाः पृथक्पृथक् ।
पञ्चस्वेव तु गायन्ति भूयिष्ठानि स्वरेषु तु ॥ ५ ॥

अथ भावान्प्रवक्ष्यामः अथशब्द आनन्तर्यार्थे भावान् प्रवक्ष्यामः *प्रगाणं यैर्विधीयते* । गानमेव प्रगाणं विधीयते प्रतिष्ठाप्यन्त इत्यर्थः ॥

आर्चिकं स्तोभिकं चैव पदं विक्रियते तु यैः ॥ १ ॥ आर्चिकं पदं स्तौभिकं च विक्रियते । यैर्विकारमापद्यन्ते तान्प्रवक्ष्यामः

*आयिस्वं प्रकृतिं चैव वृद्धं चावृद्धमेव च ।
गतागतं च स्तोभानामुपनीचं तथैव च ॥ २
संधिवत्पदवद्गानमत्वमाभावमेव च ।
प्रश्लेषाश्चाथ विश्लेषा ऊहे स्वेव निबोधत ॥ ३ ॥
संकृष्टं च विकृष्टं च व्यञ्जनं लुप्तमविकृतम् ।
आभावाश्च विकाराश्च भावानूहेऽभिलक्षयेत् ॥ ४ ॥
एतैर्भावैस्तु गायन्ति सर्वाः शाखाः पृथक्पृथक् ।
पञ्चस्वेव तु गायन्ति भूयिष्ठानि स्वरेषु तु ॥ ५ ॥

सामानि षट्सु चान्यानि सप्तसु द्वे तु कौथुमाः ।
ऊनानामन्यथागीतिः पादानामधिकाश्च ये ॥ ६ ॥
योनिदृष्टाः समा येऽन्ये पादास्त्वक्षरशः समाः ।*
आयेभावश्च नेदानीं दीर्घं यथैव कृष्यते ॥ ७ ॥
कर्षणे तु निवर्त्तेत रसायिवायामुपद्रवे ।
ओभावोदृश्यतेसाम्न्योभावश्च यथाक्रमम् ॥ ८ ॥

सामानि षट्सु चान्यानि षट्सु गीयंतेप्रथमादिष्वेव । *सप्तसु द्वे तु कौथुमाः* सप्तसु स्वरेषु द्वेसामनी गीयेते कौथुमशाखिनां योपुत्रावाकाञ्च ॥

ऊनानामन्यथा गीतिः पादानामधिकाश्च ये ॥६॥ योनिपरिमाणादूनानां पदानां अक्षरपरिमाणादूनानामित्यर्थः । पादानामन्यथा गीतिर्भवति । यथाएष ब्रह्मादिषु । योनिपरिमाणादधिकाश्च ये तेषां चान्यथा गीतिर्भवति । यथा विराड्वामदेव्यादिषु ।

योनिदृष्टाः समा येऽन्ये पादास्त्वक्षरशः स्मृताः । पादास्तु येन्येक्षरसमानतः समाः स्मृताः ते योनिवद् दृष्टा भवन्ति॥

*आयेभावश्चनेदानीं दीर्घं यथैव कृष्यते*आयेभावो नभवत्यूहगीतौ श्यैतादिषु । दीर्घकर्षणं च न भवति । किं तर्हि ? हृद्धकर्षणं भवति यथा आर्कोद्वानामित्यत्र ॥

कर्षणे तु निवर्त्तेत रसायिवायामुपद्रवे ।

रसायिवायां मत्पये उपद्रवे भक्तिविषये कर्षणे उद्देशोऽपि निवर्त्तेत ऊहगीतौ समेष्वपि पादेषु ।

ओभावोदृश्यते साम्न्योभावश्च यथाक्रमम । ओभावोदृश्यते साम्नि यत्र ओभावश्च दृश्यते । यथाक्रमं लक्षणन्यायेन य-

अभ्युदूहेन सर्वत्रोहगीती रहस्यवत् ।
स्वादिपर्वणि तिस्रायां तथैवान्येषु सामसु ॥ ९ ॥
आर्चिकं निधनन्याये स्तौभिकं वा यदक्षरम् ।
क्रुष्टाक्रुष्टं भवेत्स्वार्यमन्तोदात्तं वृधे स्वरम् ॥१०॥
मणाजनश्मसद्योनामाविशासिविदेप्सुजित् ।
स्वन्नायुयुश्श्रियेतिभोरपि प्रियमभिद्विता ॥ ११ ॥
जसाचसन्तमपर्मत्सुत उक्ष्ण पिभिर्दयन् ।
न्यायादेतान्यपेतानि भवत एके वृधे स्वरम् ॥१२॥
अभीभासपौष्कलाष्टेडरयिष्ठाछिद्रधर्मसु ।
चैनाश्वघ्नपौरकान्धाचतुः पाडिडयोस्तथा ॥ १३ ॥

यावधा मात्रिः तयोस्तथातथा तौ भवतः । ऊहगीतावपि ।
अभ्युदूहेन सर्वत्र ऊहगीती रहस्यवत् । अभ्युदूहेन सर्वत्र ऊहगीतिः मन्तव्यः । यथा रहस्ये तद्वत् ॥
*स्वादिपर्वणि तिस्रायां तथैवान्येषु सामसु ।
*यथा स्वादिपर्वणि तिस्रायां अभ्युदूहोभवति । रहस्यवता तथाऽन्येष्वपि सामसु यथा सद्भिते । उदाहरणं तिस्रावाचउवा।
आर्चिकं निधनं न्याये स्तौभिकं वा यदक्षरम् ।
क्रुष्टाक्रुष्टं भवेत् स्वार्यमन्तोदात्तं वृधे स्वरम् ।
*आर्चिकं निधनं यत्र स्तौभिकं वा तयोर्यदन्त्यमक्षरं तत् क्रुष्टमक्रुष्टं वा भवेत् । स्वार्यं प्रथमस्वरस्य क्रुष्टं स्वार्यं भवति । प्रथमादतृतीयस्वरान्ते चेति । द्वितीयस्वरस्यस्य अक्रुष्टं भवति । तृतीयादिपत्युत्क्रमं कृत्वा अन्तोदात्तं वृद्धे स्वरं भवति । कुतः ? न्याये योनिगाने योतावेवं दृष्टत्वात् । *मणाजनश्मसद्योनामाविशासि विदे[illegible] स्वन्नायुयुनश्श्रियेति-

पड्भासे पौष्कले सप्त त्रीन् पष्टेडे पृथक्तृचे ।
रयिशौक्तेऽत्र पास्तोभे द्वेद्वेन्यायविरोधिनी ॥

भारयिभियमभिट्टिना । जसान्तसन्तमन्थर्मप्र त्सुतउद्यः पिभि-धपन् । न्यायादेतान्यपेतानि* । मणादीनि एतस्मान्न्यायादपे-तानि भवन्ति । मणाजनं सद्योनापवस्वदेवाधान्त्ययोः । सद्योना स्वादिष्ठोत्तरयोः । आनिश पवस्वदेवमध्यमाया असि यस्तेमदमध्यमाया एतानि गायत्रीभासे । नेदष्णुजित् । इन्द्रमच्छोत्तरयोः । पौष्कले । पवस्ववाजोत्तमायाम् । इष्टिडरयिष्ठ-योः । द्युक्षोमन्तोत्तमायाम् । पौष्कलत्रैतयोः श्रियेसत्वाय आद्या-याम् । पौष्कलेतिर्भाः ज्योतिर्भाः अश्वत्राते रयिष्ठयाशिक्षायाम् । पौष्कलेभिपन् । मासोमध्यमायापौष्कलत्रैतयोः । अभि अनुष्टि-प्स्वात्रत्रानीगते । द्विता माणामधमायाम् पौष्कलत्रैतयोः । जसा तयोः पवित्राया पाडिडो वसन्तमसत्वान्त्ययोः शौक्तपौष्कलयोः । धर्मो विरोधत्वाया धर्माणि । सुनः पवस्ववाजसातायां रयिष्ठेतु । उक्ष्यः अभिसोमाध्यास्याया आद्रे । पिभिः धपन् । इपामा-द्यान्त्ययोः चतुरिडे । पूर्वस्माल्लक्षणन्यायाव एतान्यनेन गतल-क्षणानि भवन्ति । विपरीतानीत्यर्थः अश्व एकवधे स्वरम्* धिया-नोवाजाउपमोहिवाश्वतः अष्टेडवृत्तीयाया एके वधे स्वर मन्यन्ते ।

*त्रीभासपौष्कलाष्टिडरयिष्ठाच्छद्रधर्मसु ।
त्रैताश्वत्रशौक्तान्धीचतुःपांडयोस्तथा ॥
पड्भासेपौष्कले सप्त त्रीन्पष्टेडे पृथक्तृचे ।
रयिशौक्ते दपास्तोभे द्वेद्वे न्यायविरोधिनी ॥
अश्वा रीगतयोस्तोभधर्माच्छेद्रेषु पञ्चसु*
एतेष्वेव सामस्वेषा-अक्षरानामपवाद ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य द्वितीया कण्डिका ।

अभ्यान्धीगवयोस्तोभप्रमांच्छिन्द्रेपुपश्चसु ॥ २ ॥

तृतीयोच्चान्त्य* हि स्तोभे दीर्घो भवति न वाग्रे स्पर्शान्तं व्यञ्च कौत्से चेकारोकारौ नश्चाध्वर्यव-मध्यमायां* सन इन्द्राणां क्षौद्रेच कृतेचापदान्तोधिशीयेच पूर्वेशूप त्रिणिधने चायास्ये सेधेपिणोदनः का-

---

तृतीयोच्चान्त्य हि स्तोभे दीर्घो भवति *तृतीयोच्चान्त्य-मक्षरं ह्रस्वं इकारे, स्तोभे प्रत्यये दीर्घीभवति । द्विमात्रं भवतीत्यर्थः । यथाऐडक्रौञ्चवाम्रादिषु *नवाग्रे स्पर्शान्तं व्यंच* उत्सर्गमात्रस्यापवादः । वाग्रे स्पर्शान्तमक्षरं तालव्यं च न दीर्घीभवति यथा राजादेवकृत अदब्धः सुरभि च *कौत्से चेकारोकारौ* कौत्से च इकारउकारौ हि स्तोभे प्रत्ययेन दीर्घीभवतः यथा स्वादीहिष्ठासमूहिमीहाति *नश्च* कौत्से नशब्दश्च दीर्घीभवति । सनाहीन्द्रेति *अध्वर्यवमध्यमायां* अध्वर्यो अद्रिभिरितमार्गीयवमध्यमाया हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घीभवति यथाहा अहोयि मा ३ ना २ *सन इन्द्राणाम्* सनइन्द्रेति मार्गीयवे हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घीभवति, यथाह अहोयिवो २ वीन । *क्षौद्रे च* क्षौद्रे च मार्गीयवे रसो होवेत्यत्र हि स्तोभेभवति । *कृते चापदान्तः* हाविष्कृते च अपदान्तो दीर्घो भवति हिस्तोभे प्रत्यये स्वादिष्ठयादिषु *विशीये च पूर्वेशूप* विशोविशीये च पूर्वे हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घीभवति अपदान्तः । हिन्वहुंतायिसु अशूप स्तुपेशूप इत्यत्र प्रतिषेधः *त्रिणिधने चायास्ये* त्रिणिधने चायास्ये स्तोभे प्रत्यये दीर्घीभवति । अपदान्तश्च । उत्सोदेवोहिराह्वाउहोवा *उत्सेधेपिणोदनः* उत्सेधे पिणोदनइति च एतौ शब्दौ हिस्तोभप्रत्यये दीर्घीभवतः । अग्निसोमायां श्रीमन्ते

मे च प्रथमकल्पे सौमे स्तावे कार्त्ते च पार्श्विनोर्विनोत्तरे शंकुन्येकार ऋषभे च शाकरे संमील्ये लघुविनते ऽन्त्ये कालेये प्रवामहीयवे च क्रौञ्चाभिनिधनसमुहपय उत्तर-धर्त्तोद्रिन्नासदस्यवेपुरूण्यादिर्जितेऽन्ते पूर्वेऽसंयोगे मयो-

---

इत्यत्र *कामे च प्रथमकल्पे* सर्वासु यवसादायां निधन-कामे प्रथमे विकल्पे दीर्घीभवति हिस्तोभे प्रत्यये सर्वासु स्तो-त्रीयासु *सौमेस्तावे* सौमे प्रस्तावे दीर्घीभवति । हि स्तोभे प्रत्यये योगेयोगेतवाहाउस्ता ३ रा २ *कार्त्ते च पारि*-कार्त्तयशे च पारिस्वस्यानो अक्षर इत्यत्र हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घी-भवति *अश्विनोर्व्रतोत्तरे* उत्तरे अश्विनोर्व्रते हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घीभवति, *शंकुन्येकारे* शंकुनि च एकारे प्रत्यये दीर्घी-भवति। पवस्वमायधुमा *ऋषभे च शाकरे* शाकरर्षभे च एकारे प्रत्यये दीर्घीभवति यचाएस्व वा एजसाएनयआ *समील्येल-घुविनते* संमील्ये लघ्वक्षरं विनते प्रत्यये दीर्घीभवति संमील्ये पुरो-जितीत्यत्र *अन्ते कालेये* कालेय अन्तभावविषये अक्षरे प्रत्यये दीर्घी भवति । कालेयमस्यायं विश्वाअर्याः *प्रवामहीयवे च* प्रत्नंपीयूषेत्यत्र आमहीयवे अन्तभावविषये एव प्रत्यये दीर्घीभ-वति । दिवाअनार्याः *क्रौञ्चाभिनिधनसमुहपयउत्तरधर्त्तोद्रिन्ना-सदस्यवेपुरूण्यादिः* एतेषां रूणादिर्दीर्घीभवति । क्रौञ्चे अयं-पूषा हो ३ रयिर्भगाः । आमन्द्रैरभिनिधने । पुनानः सोमसहे । पयस्युत्तरयोः रूणीमहात्रोदाहरणम् । धर्त्तोद्रद्राणेत्रे । पुरो-जित्यांत्रासदस्यवे, तत्रोदाहरणं *जितोऽश्वपूर्वेऽसंयोगे* पूर्वे वाजजिति रूप्यादि दीर्घीभवति । असंयोगे प्रत्यये मृज्यमानायां पवमानः मर्यादेवाना सोमेत्यत्र दीर्घीभावप्रतिषेधः *उत्तरे-

त्तरेस्तोभे क्रौञ्चेत्वसंयोगे नात्राविनेमिः कौत्से च हि शब्दः प्रवद्भार्गवे कृष्टादस्थादकारः स्वारे च पर्णे हारा- योनौ त्वक्षाङ्गप्रथमायां च द्वितीयस्मन्तः सन्तः पञ्जनिधेरथन्तरत्पाश्विनोर्वैतेष्वोस्तोभे दैर्घ्ये व्रात्योत्तर·

स्तोभे* उत्तरे वाजजिति स्तोभे प्रत्यये षोडशीमहात्स्याआदिर्दीर्घोभवति । सूर्यस्येवारश्मयोद्रावयिजाना: २ होवाहोयि *क्रौञ्चे त्वसंयोगे* क्रौञ्चेषु असंयोगे प्रत्यये दीर्घोभवति । संयोगःप्रतिषिध्यते । यथासूरामोनौहोद्दर्शनामाः *नात्राविनेमिः* अत्राविनेमिरेषामित्यत्र प्रतिषेधः । असंयोगेऽपि प्रत्यये *कौत्से च हिशब्दः* कौत्से चाहि शब्दोदीर्घोभवति असंयोगे प्रत्यये । अभीहोवो ३ *प्रवद्भार्गवेकृष्टादस्थादकारः* प्रवद्भार्गवेकृष्टादस्थादकारो दीर्घो भवति शुचि वन्धुपावकाः *स्वारे च पर्णे हारायोनौ* स्वारे च सौपर्णे प्रतिहारात्परमक्षरं दीर्घो भवति, द्वितीयस्संतयोनौ । अस्ताहाउवा रापा उ वा रामा इति *त्वक्षाङ्गप्रतिमायां च* प्रतिहारात्परमक्षरं दीर्घोभवति *द्वितीयस्मन्तः* उत्तारस्वारसौवर्णे तृतीयायामुपायद्वितीयमक्षरं दीर्घो भवति सा इषा ऊवा सान्ता *पञ्जनिधे* उपरे जनित्रे पदान्तो- दीर्घोभवति पुरोजि तृतीयायां *रथन्तरत्पाश्विनोर्वैतेष्वोस्तोभे* एतेषां साम्नां ओस्तोभेप्रत्ययेदीर्घोभवति । नाविदन्द्रता । आपान्तोऽवा । अमाऽवा । अपो वासानो अर्पसाना अर्पसा ३४ *दैर्घ्ये व्रात्योत्तरयोश्च* वैमोदैर्घ्ये उत्तरयोः स्तोत्रीययोः उद्गीथओस्तोभेप्रत्ययेदीर्घोभवति *श्वेतादरीयर्योक्तेष्वौकारे* इडान्दस्यारन्तीयर्योक्तास्वेषु अकारेप्रत्ययेदीर्घोभवति । पुरा अहोहोहाई । सा अहो हाई । मा ३ न्या ३ युजा अहो ३ हो ३ हा

योऽश्व थेत्यान्द्वितीयथौकेष्वौकारे स्तांवायं कण्वतरे वैप-
नेकृष्टवृद्धयोर्मध्ये रैवते च वृण्यादिः साहीये शताया-
स्तत्वा त्समेद्वितीयान्तः सूर्यस्य अभिसामावायामा-
धस्यान्त्यं योधीये मघोनामेके देव्येदीधिन्ववावितदे-
व्ययोः तस्यशब्दः स्वरयोः कुभेदभेदः श्येनेन इरी-
र्दीर्घत्वम् ॥ ३ ॥

३ । वाजा ३ *स्तांवायंकण्वतरे* मस्तावायमक्षरं कण्वरथन्त-
रेदीर्घोभवति परीतोषिचतासुतामित्येवमादिषु *वैपनेकृष्टवृद्धयोर्म-
ध्ये* वैपने सोमसाम्नि कृष्टवृद्धयो रक्षरयोर्मध्ये यदक्षरं तद्दीर्घो
भवति, यथा पुरोजितो सुतायामादा इन्नवे *रैवते च वृण्यादिः*
रैवतेयमे च वृण्यादिर्दीर्घोभवति जुहुमसाइ । यावियवाइ *सा-
हीयेशतायास्तत्वा* सत्रासाहीये त्वाशब्दस्य शतायाः परस्याय-
दक्षरं तद्दीर्घोभवति । अयातात्वा *त्समेद्वितीयान्तः सूर्यस्य*
वासमे द्वितीयान्तोदीर्घोभवति जनितासूर्यस्य *अभिसामायामा-
धस्यान्त्यम्* यामे अभिमोमाया आद्यस्य पादस्यान्त्यमक्षरं
दीर्घोभवति *योधीयेमघोनामेके* स्वादिष्टायां तृतीयायां जरा-
योधीये मकारस्य एके दीर्घोभावं मन्यन्ते *देव्येदीधि* विराड्वा
मदेव्ये धिशब्दोदीर्घोभवति अग्निनरायां *त्वं नोचिनदेव्ययोः*
पर्यूष्वायां । गौरीवितवामदेव्ययोः त्वशब्दोदीर्घो भवति *तस्य
शब्दः स्वरयोः* । स्वरसाम्नोः मत्स्यपायितमेहइस्वस्त्यशब्दो
दीर्घोभवति *कुभेदभेदयः* त्रैककुभेदशब्दोदीर्घोभवति । यं-
एक इद्विदाया ३ ताइ *श्येनेन इरीर्घत्वं* गोविच्छोने तृतीयायां
गशब्दोदीर्घोभवति ॥

दीर्घत्वं दीर्घाभावशेषं परिसमाप्तम् ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य तृतीया कण्डिका ।

शात्त्येहीष्यन्तोवृद्धो शल प्लवे वारान्तोपतयश्च दन्वते चाधिप्रोहपिस्तावत्स्वरान्तो नगशसूपधाघ्यन्ते च त्वाष्ट्री साम्निहारादियोनौ नव पूर्वपञ्चरुणसामशो-कपृश्निषु च नोदेदिरिक्के शब्दा अरिष्टे च पे वी इ-त्येतौ शब्दौ समुद्रछन्दसि चोतायां द्वितीयस्थामरप-विराजस्तायाद्रेष्णादिरवृद्धः संक्षारवैश्वज्योतिष गो-

---

शात्त्यहीष्यन्तोवृद्धः शात्त्ये हीष्याअन्तोवर्द्धते। या ३ या ३ दा ३ ना ३ *अशल* शलशब्दस्यापवादः । तुवा २ गम्बू अ ३ हो ३ इशा ३ त *प्लवेवारान्तः* प्लवेवा-रान्तायाः सर्वत्रान्तोवर्द्धते *अपतयश्च* ।अकारः प्रतिषे-धार्थः। ह्वः या ३ रा ३ इमूपा ३२३ ताश्चायाः ३ इयावा-रुणाया ३ शा ताइया *दन्वते चाधिपः* वैदन्वते च सर्वत्र निहोताया अन्तो वर्द्धते *अधिपः* स्वरिमहत्पन्नापवादः *हापि-स्तावादत्स्वरान्तः* बृहति प्रस्तावात्परस्य पर्वणः सर्वत्रान्तव-र्द्धते *नगशूपधा* एतेषामपवादः । महस्यबृहद्युत्तरयोः । पञ्जावृहति तृतीयाया सुनाबृहति तृतीयाया च *घ्यन्ते च त्वाष्ट्रीसाम्निहारादियोनौ* घ्यन्तरे त्वाष्टीसाम्नि योनौ प्रति-हारादिर्वर्द्धते *नवपूर्वपञ्चरुणसामशोकपृश्निषु च नोदेदिरि-क्केशब्दा* पूर्वमानवपञ्चवरुणसामशोके पृश्निषु च योनौ देदिरिक्के एतेशब्दा वृद्धा भवन्ति यथाक्रमेण *अरिष्टे चयेवीइत्येतौ शब्दौ* अरिष्टे च येशब्दवीशब्दौ योनावेव वर्द्धेते *समुद्रछन्दसिचोतायां द्वितीयस्थम्* अग्ने तव श्रवोताया द्वितीयस्यां समुद्रच्छन्दसि च साम्नि चोताया द्वितीयस्वरस्थमक्षर वर्द्धते *अर* रारशब्दस्य अपवादः इरउयच्चाग्ने *पविराजस्ताया-द्रेष्णादिरवृद्धः* पवित्रवताया सामराजे प्रस्तावात्परस्य पर्वणः

रसिरसेषु निपान्तोदृश्यते छ्येद्विस्तेजयेत्रिणिधनसामसिकेषु च धे सार्वादिरदेवः सिष्ठे तद्विविद्धाया अन्तोयोनौ रुणसाम्नि च रूपदोविशीयाष्टेडपूर्मिणोद्धावोजम्भे च तृतीयो दादिर्नित्रे च पूर्वे देविशीये

गेषण आदिर्न वर्द्धते। मंत्रेतेवितनम्रा *संसारवैश्वज्योतिषगौरांगिरसेषु निपान्तः* इडानान्संसारे वैश्वज्योतिप गौरांगिरसेषु च निपानः अन्त्यो भवति। सर्वत्राधिकारान्निपाप्रिचित्रासृजनाइति। निपा,२,मंची ३२ आ ३ ३ सृजंता ३ ५। अन्तोनवर्द्धते *अद्देश्ये*,देशब्दस्यवैशब्दोनर्द्धतेदिविमद्भूमियाददा इति। सनइन्द्रापायउपवाई। वैश्वज्योतिषचपूर्वनाश्रयातोवर्द्धते *छ्येद्विः* छ्येशब्दद्विशब्दौ वर्द्धते एव अक्रानित्यत्र रूपापवित्रः अधिताकोभव्य २३ ना ३ ८ १ हस्वो २। मात्रात्सुचानोअद्रा ६। नो २ आ २ द्रा ३ स्न ३ *तेजयत्रिणिधनमासमिकेषु च थेसार्वादिरदेवः* अयोनीतेशब्दो वर्द्धते धियोजन्यतिसत्पते* सिष्ठेद्विविद्धाया अन्तेयोनौ* वयमेनोमिदेत्य[illegible] वासिष्ठे तद्विविद्धायामन्तोवर्द्धते। योनीतस्मा ३ नु १ घ १ स १ व १ ना ६ *रुणसाम्नि च* घृतवत्यां वरुणसाम्नि योनौ तद्विविद्धाया अन्तोवर्द्धते। योधा २ वा २ पृथिवी ३ वरुणा ३ ऊहगीतौनवर्द्धते। तद्विविद्धान्तः *रूपदो विशीयाष्टेडे पूर्मिणोद्धावः* वैरूपसदोविशीयेअष्टेइत्येतेषु ऊर्मिणाशब्दस्य उच्चीभावः। अभिसोमाद्वितीयाया वैरूपसदोविशीययोः स्वासु अष्टेडेतृतीयायां च तरव समुद्रंपवमानऊ२र्मिणा २ सदोविशीयेप्येवं। अष्टेडइन्द्रस्य सो २ मंपवमानऊ २ र्मिणा ईडा *जंभे च तृतीयोदादिः* वार्कजंभे च तृतीयपादादिरुच्चीभवति। अभिसोमादिषु। समुद्र-

हारादिरस्थाः शृङ्गे कौत्से वेसृष्वा चतुर्थमेकोनामन्ते राधाया अन्त्यानि वर्द्धन्ते स्पत्योत्तरयोश्चतिरोवत्यां योनिवदाद्यायामन्त्ये सर्वासु घृतनिधनायां च शूवत्यां मन्तवद्दान्त्येहोपरे द्वेशाविचोनायामाद्यमक्षरं पादि-

---

स्था २ धियेष्पा ३ इपो नोनीचीत्वादहगीतीडचीभावः *निवे च पूर्वे* पूर्वे च जनित्रे तृतीयपादादिरुच्चीभवति *दोविशीषेहारादिः* सदोविशीषे गीतहारादिरुच्चीभवति पश्माउवा *भरथा* अथपादमायां सदोविशीये स्थाशब्दोनोच्चीभवति । स्पावा *शृङ्गेच* हारादिरुच्चीभवति ऊहावापे *कौत्सेवेसृष्वाचतुर्थमेकोनाम* एडकौत्से मस्तावाविपये सूष्वाचतुर्थस्वरं भवत्येकाक्षरोना *मन्तेराधाया अन्त्यानिवर्द्धन्ते* समन्ते वसोराधायां अन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धन्ते नऊताव्रसोराधांस्य साईदासा *स्पत्योत्तरयोश्च* दासस्त्यउत्तरयोःस्तोत्रीययोर्वसोराधाया अन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धन्ते *तिरोवत्यांयोनिवत* तिरोशब्दवत्यां वसोराधायां योनिवद्वृद्धिर्भवति *आद्यायामन्त्ये सर्वासु* आद्यायां च वसोराधायां अन्त्ये द्वे अक्षरे ते सर्वासु स्तोत्रीयासु *घृतनिधनायां च* घृतनिधनायां च स्तोत्रीयायां कि.? अधिकारादाद्यायां वसोराधायां अन्ते द्वे अक्षरे वर्द्धेते. *शूवत्यामन्तवत* शूशब्दवत्यां वसोराधायामन्तवदन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धन्ते *दान्त्येहोपरे* पादान्ते अक्षरे होशब्दे परेमत्ययेद्वे अक्षरे वर्द्धेते । *द्वेशाविचा* अपदान्तीयेपि विचाशब्दौ होशब्दपरेमत्यये अक्षरे परे वर्द्धेते ग्रहणात *ऊनायामाद्यं मङ्कुर्पाद* ऊनायां वसोराधायां आद्यमक्षरं वर्द्धते मङ्कुर्पाद्वेतोः मादन्त्व आंइऊ *द्वितीयपन्यस्यां* उक्तलक्षणायां अन्यस्यां वसोराधायां

तीयमन्त्यस्यां चारे च नो राहेनो तृतीये देवृधन्तात-
रुनाः श्रीवासिष्ठ उतद्विपापतिः कवीमयं दासोत्तरयो
स्तृतीयोच्चाच्छतोत्पत्तिः ष्कले जास्वर उपशिक्षायां
माकूमहूयसायाः ऋष्वायास्ये पुनान इत्यत्र सोम ५ सो-
देवृद्धोध्यैचेन्द्रमच्छायां व्यक्षरायामादिर्मीढेमोचं नीचं

द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *चारे च नो* चारवन्तीये च योनौ वसोरा-
धाया द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *राहेनो तृतीये देवृधन्तातरुता* वा-
राहे योनौ तृतीये पादे वृधन्ता तरुतामापद्यते । अन्यत्र निवृ-
त्त्यर्थम् *श्रीवासिष्ठ उतद्विपापतिः कवी* श्रीणंतोगोभिः वासिष्ठे
उत द्विपापतिः कवीमापद्यते इन्द्रक्रतुनेतिपस्ययोनिः *अयंदासो-
त्तरयोः तृतीयोच्चाच्छतोत्पत्तिः* अयन्तइन्द्रसोमइतिदैवोदासो-
त्तरयोस्तृतीयपोच्चात्स्यं निर्भवति *ष्कले जास्वर उपशिक्षा-
यां माकूमहूयसायाः* योष्कले जास्वरोत्पत्तिर्भवति ।
उपशिक्षायामपि माकूमहूयसायाः *ऋष्वायास्ये पुनान
इत्यत्र सोम५सो देवृद्ध* सायस्के ष्वायास्ये पुनान। सो-
मायां पुनानसोमउत्सोशब्ददेवशब्दौ वृद्धौ भवतः *धोच* *धो-
शब्दश्च तस्मिन्नेव वृद्धो भवति *इन्द्रमच्छायां व्यक्षरायामादिः
सायस्कप्वायास्ये व्यक्षरायां सोमायामादिर्वर्द्धते *मीढेमोचं
नीचं* पौरुमीढे प्रथमोच्चादिनीचं स्वरमापद्यते । यथास्वमङ्गम-
शःसति । २२३ । *द्युवं पितापत्रमानापाशिवासश्च* अकारः
प्रतिषेधार्थः । पितापुत्रेपवमानाभ्यर्षसिमाशिवासो अवक्रमुः । एतेषु
प्रथमोच्चादिः नीचीभावप्रतिषेधः *जयसितवयैतेषु शवचतुर्थे वव-
पामन्द्रे* संजयगायत्र्यासितवयेतेषु एतेषुभावेषु शप इव एते
त्रयः शब्दाः यथाक्रमेण चतुर्थे स्वरे भवन्ति ववप इत्येते

द्युच्चं पितापवमानामाशीयांसश्च जयसितइयैतेपु शचचतुर्थेचवपामन्द्र ॥ ४ ॥

आदिष्टोदा तस्य इदुक्थरूपयो र्द्वितीयं यं प्रत्युत्क्रान्तं प्राप्तं चाभिगीतं भीशवगतश्यैताजिगोत्तरयोनिश्रस्वारयामेपिरवाश्रयौर्पाहरवाचःसामहस्काप्रिये-

---

त्रयः पूर्ववन्मंद्रे भवन्ति । आते अंग्ने तृतीयायां संजये । पवस्व देवतृतीयायां । गायत्र्यासिते इमाउवातृतीयायां श्यैते ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य चतुर्थी कण्डिका ॥

आदिष्टोदास्तस्यइदुक्थरूपयोर्द्वितीयं यं प्रत्युत्क्रान्तं . प्राप्तं चाभिगीतम् । आदिष्टोदा ओहव । तस्याधाईदुक्थवैरूपयोः साम्नोः द्वितीयमक्षरं दीर्घप्रत्युत्क्रान्तं भवति । योनिवद्गानं प्राप्तं प्रत्युत्क्रमायां प्राप्तं च इस्वमक्षरं योनिवदभिगीयते । परीतोपितृतीयायां तत्राईसोमादिषु च चाईदुक्थे अध्वर्यो अद्रिभिरुषातेजावैरूपे । *भीशवगत श्यैताजिगोत्तरयोनिश्रस्वारयामेपिरवाश्रवार्पाहरवाचः सामहस्काप्रियेषु .*आभीशवादिषु यदधिकृतं तद्भवति । किञ्चाधिकृतम् ? । दीर्घमभिगीतं प्राप्तं प्रत्युत्क्रामति । ह्रस्वं च प्रत्युत्क्रामप्राप्तं योनिवद्भावादभिगीयते । आभीशवे . तत्राईसोमादिषु । योनिवदभिगीतप्राप्तं प्रत्युत्क्रामति । पुनापरीतयोः द्वैगते योनिवत्प्रत्युत्क्रामप्राप्तमभिगीयते । पुरोजितयुत्तमायामुत्तरे जनित्रे अभिगीतप्राप्तं प्रत्युत्क्रामति ¦। वसिष्ठप्रिये स्वासूत्तमायां अभिगीतं प्राप्तं प्रत्युत्क्रामति । बृहत्केत्त्व-श्रद्धदैव्यायामुत्तरयोरभिगीतप्राप्तस्य प्रत्युत्क्रामः । तदिदासोत्तरयोरभिगीतप्राप्तस्य प्रत्युत्क्रामः । आजिगे उच्चावध्यामायां प्रत्युत्क्रामप्राप्तस्याभिगीतः । मोअयास्या येपन्स्वारयासतस्मिन् यदभिगीयते अक्षरं

ष्वगूरभिस्निर्ध्नंवत्रपोक्षाश्च योधीयेसर्वेसयोनौ निध्ने च विपे च गीथे नमत्राज्युत्तरयोः अग्रानिधनयोराभिहित-पौष्कलह्नपगार मानववंतीयभरपर्णयामस्तु ॥ ५ ॥

तद्दृहगीताद्यूगन्ते तथैव माप्नोति, यच्च मत्युत्क्रान्तं तदपि तथैव, योनिवद्भावात् एवं माप्नमेतस्माद्वचनात् । यूपामतीपासे दीर्घमभिगीतं मास मत्युत्क्रामति ह्रस्वं च मत्युत्क्रान्तं तदपि तथैव योनिवद्भावादभिगीतमात्रस्य दीर्घत्वं मत्युत्क्रामः । मोअवाह्यायस्तारयामन्ताद्दिमेनू यदभिगीयते । असरं तत्तस्माद्वचनात् । वृणामृतायापेदीर्घमभिगानमात्रमत्युत्क्रामः । यस्तोमद्रापावापीहरे । योनिवद्भावमात्र्याभिगीतामोमउष्वावोम्र अभिगीतमात्रस्य मत्युत्क्रामः । अभिसुराचः नाम्नि योनिवद्भावमात्राभिगानं । सोमउष्वावाम्र अभिगानमात्रस्य मत्युत्क्रामः । अभिसुनाचः साम्नि योनिवद्भावादभिगानमात्रस्य दीर्घत्वं मत्युत्क्रामः ॥ अगूरभिस्नर्ध्नंवत्रपोक्षाश्च ॥ । अकारः मतिषेधार्थः । उत्सर्गमात्रानामेतेषां ग्रहणाभावः । मसोमदेवायान्त्ययोर्द्वितगूशब्दरशब्दौ । यस्ते मशोत्तरयोः वार्षाहरोमि शब्दाग्निशब्दौदं शब्दानां । अभिसुन्नो-त्तमायामेपिरेवान्त्यः साम्नि न्नशब्दः । मेपिरे अपः शब्दः सोमउष्वोत्तमायां वाग्रेअसाशब्दस्य ग्रहणात्मत्युत्क्रामः । ॥रोधीयेसर्वेसयोनौ ॥ अरायोधीये सर्वं मत्युत्क्रामति दीर्घं ह्रस्वं च । पूर्वंजनित्रे च सर्वं मत्युत्क्रामति योनिवर्जम् । ॥निघ्ने च हविपे गीथे॥ पूर्वंजनित्रे मौहविपे च उद्गीथे सर्वं मत्युत्क्रामति ॥नमत्राज्युत्तरयोः॥ मत्राज्यसायां सौहविपउत्तरयोः रयोधीययोः मत्युत्क्रामप्रतिषेधः । ॥अग्रानिधनयोराभिहितपौष्कलह्नपगारमानववन्तीयभरपर्णयामस्तु॥ आग्नेयादीनां साम्नां

अथोऽस्थभावोऽद्धमाउयत्प्रकृत्या तस्यग्रहणमऽपदां-

मत्युक्रामप्रतिषेधः । उत्सर्गप्राप्तस्य ह्रस्वमभिगीयते । दीर्घ-मत्युक्रामतीति । अनेनोत्सर्गेण प्राप्तं मत्युक्रामात् निवर्तते । आनिधने च पुरोजितानुचरयोरुत्सर्गप्रतिषेधः अभि अकारः प्रतिषेधार्थः । अभिनर इत्यत्र मत्युक्राम एव भवति न प्रतिषिध्यते । साहिति मसोमासोमदच्युतायां मत्युत्क्रामप्रतिषेधः । सत्रा-यामापौष्कलाद्यायां उत्सर्गप्रतिषेधः । पुरोजितमध्यमायां वैतद्व्ये इदं वसोसमायां नारेसोमउद्यामध्यमायां मानवयोः दीर्घस्य म-त्युक्रामप्रतिषेधः । उपत्वाजायायां वारवन्तीये मत्युक्रामप्रति-षेधः । एवाहिसौपर्णे तृतीयायां मत्युक्रामप्रतिषेधः ऐडसौपर्णे-इन्द्रमभिजायमानमित्यत्र मत्युत्क्रामप्रतिषेधः पुनानोअक्रमीदभी-तियामे उत्सर्गप्राप्तस्य प्रतिषेधः कतमस्यआइह्रस्वमभिगीयते दीर्घमत्युक्रामतीत्यस्य ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथोऽस्थभावः कोऽस्याभिसम्बन्धः ? उच्यते । तालव्य-माद्वृद्धिमितितालव्यानां प्रकृतिविकारभाव उक्तः । अथेदानी-मुख्यानां प्रकृतिविकारभावअनुक्तोऽवशिष्यते । स वक्तव्यः इत्यनेन सम्बन्धेनेदमारभ्यते । अथोऽस्थभावइति । उकार-ऊकारऔंकारअकारा उस्थाः । तेषां च उस्थादीनां लक्षणा-न्तरेण पूर्वोक्तेन विकारान् प्राप्नोति । यथा औंऔकारयो-रकीभावे लोपः । तथाऔकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोः प्रत्यययोः सर्वे द्वद्धमाभवत्यन्तलोपश्चेति । तथा तृतीया-दिष्यामौ होवायां चतुर्थस्योद्वद्धः । पदान्तः सर्वत्राभवति । यथा आउवाव्यन्ताहितमाउ भवति । तथा अभात्याय, अक्कारो-

सः समानं च नरपेचिकल्पेभियाषसुसिसादतुमुरिते न-

निष्पद्यते तस्य च नेहाधिकारः तस्याप्यनादेशलक्षणं अका-
रोपद्धः पद्गीतः पादान्त इत्येवमारभ्यते, तस्मादेतैर्लक्षणैर्यद्
स्पष्टमुख्यं तद्पेहाधिकारोत्रातिष्यते । एद्धमाउपद्रद्रमु उदा उभ-
वेति उगतिर्भवतीत्यर्थः । उदाहरणानि पाहिचवस्याभर्वसोरीरवे ।
उपद्रवविषये ओकारकेरित्यपवादः आपद्धुनः शतक्रतोरेवमी-
ष्या उभावः राधस्त्सोविदद्वमोवीकेः श्वाहिनः पितावसोसोश्रवसे ।
स्तोराभिहाधिपेरहावसो महावेष्टुम्भे तु विशुध्यतुचिकतो काले-
ये त्वं गच्छुः शतक्रतो स्त्व हिरण्यपुर्वसो इति च ग्राह्यं । कर्
हनः कम्वसो । अस्माः इन्द्रवसो इति वाहद्रिरपार्थुराक्षिपयाशक्ति-
पसोनविष्ठोकाण्डे । इन्द्रस्येवक्रनुरशृण्वआजो पार्थवासिष्ठयोः ।
विचक्षणोजातवेदेवनीती । वासिष्ठे ओकार अकारपोरुदाहरणा-
न्येतानि । उकारस्य तु प्रकृतिभावोवक्तव्य उपरिष्टाव ॥यत्प-
कृत्या तस्य ग्रहणम॥ यद्रूद्दं मुख्यं प्रकृति भवति तस्य ग्रहणं
यद्रुखं एद्दं प्रकृत्या भवति तद्वक्ष्यामः इति प्रतिज्ञा ॥अपदान्तः॥
यत्प्रकृत्याभवति तद्वक्ष्याम इति इदानीमुच्यते । उकारऊकार
ओकार अकार अन्तःपादिका तु प्रकृत्या भवन्ति । अपदान्तः अन्त-
पादिक इत्यर्थः उदाहरणानि वक्ष्यामः नवाह सोतवाहमक्क मुनसो
इति वहस्रश्टेषु पुनानस्सपेछ्यास्ये आयोनि अमत्रासाहीपयामयोः
एवमादीनि॥ समानं च॥समानाक्षरं एद्दं प्रकृत्या भवति । उकारः
समानाक्षरः । ननु उस्यत्वादेशस्य प्राप्तिः कस्माच्च श्रूयते इति ?
उच्यते । विशेषार्थं पूर्वसूत्रे अन्तःपादिकानामपुख्यानाधिकारः उ-
कारस्य तु पदान्तीयप्रकृतिभावार्थं पुनर्ग्रहणं तस्मात्सर्वप्रकारस्य
प्रकृतिभावः । अन्तःपादिकरूपादोहरणानि उक्तानि पुरस्तात् पदा-

न्तीदोपोदाहरणानि वक्ष्यामः] उत्तमएेडउपास्ये प्रतिहारोद्गीथयो-
र्देवान्गच्छन्तुपद्रवे बृहति चरथन्तरे च प्रतिहारपदेषु हाविष्कृत-
शाम्पददावसुनिधनचीनेडहाविष्कृतवैदन्वताद्यचतुर्थेषु एवमादीनि
सङ्क्षेपः । उकारपदान्तीयश्चापदान्तीयश्च प्रकृत्या भवति *नर-
वेविकल्पेऽपि वा वसुसिसादितुभूरित-वसुनसुनिधनत्वात्सोऽयं म-
धु* पदान्तीयस्याप्युकारस्याप्रकृतिभाव इत्युक्त, इदानीं पदान्ती-
यस्याप्युकारस्यापवाद वक्ष्यमाणेष्वोदाहरणेषु रारवविकल्पावि-
षये 'पदान्तीयस्य' प्रकृतिभावमाप्तस्य 'उकारभाव उच्यते'।
परेष्वप्युदाहरणेष्वेवमेव द्रष्टव्याप्रियाविसुधेद्दति'' यावसुवाम-
देव्ये 'प्रस्तावे प्रकृतिभावापवादः सुन्वते भूरितेवसुपार्थुरश्वे-
सन्तानिने एव शब्दोनाविक्रियते निधनत्वात्सन्तानिने सो-
यमपवादः सिसीदतुध्रुवेसद सीदतु यामयोर्गौराशिरीरस्य सौ-
हीये तुत्रोपिमसयवत्वाप्रभोभावः तेन्वोयेदुष्वत इति *सोऽयं मधु*
उकारेप्रत्यये 'विक्रियते बृहति' उपद्रवविषये अन्यग्रसयस्य
उप्रकृतित्वमेव यथा वारवन्तीषु एव स्थिते उकारस्यान्यथाप
त्तिः परएवं स्थिते प्रत्ययत्वेन निर्देशात्सप्तमीप्रयोगः । त्रिउका-
रे प्रत्यये इति *ओकारः पादमध्येपदान्तीयाधिकारमुपजीवन्नो-
कारस्यापि पदान्तीयस्य' विकृष्टे विषये प्रकृतिभावमाह 'ओकारः
पदान्तीयः प्रकृत्याभवति । किं सर्वत्र ? न पाद मध्येओकारः
पदान्तीयस्य प्रकृत्याभवति अतः पादेकः सपश्चात्प्रकृत्या भवति
इदइत्युक्तं पदान्तीयस्याविक्रियत एव । उदाहरणानि सत्य इन्दो-
स्त्वः पृष्ठमरायद्विनिधनायास्य बृहत्युत्सेधे तु तृतीयादिन्यायोहोवा-
यादिवायौ होवायादित्यपवादाभावः इन्द्रो सहस्रं यज्ञायज्ञीये इन्दो-
समुद्रयाविशनासरुक्षीवनामितेषु गोजीरयाब्ययाबाश्वेएवमादीनि ।
*प्रपे दो*ओकार पादमध्ये पदान्तीयः प्रकृत्याभवति इत्यस्यो-

सुनसतनिनिनिभनस्वात्मोम्यमधु न्योकारः पादमध्ये-थेन्दो यभ्रोरेतरे वसोवसूनि दानेयहोधिगोस्तावेमिन्दं वौकारउराविमौमघौमतौतस्थौ योनौचाभं ॥ ६ ॥

त्सर्गस्यापमपवादः । इन्द्रायेन्द्रो इति अपवादो इयोष्ठ्योयकै.श्वा-पवादपादिषु न प्रकृत्याभवतीतिगति भवतीत्यर्थः । *यभ्रोरे* अत्रापि प्रकृतिभावस्यैवा उभावः । किमविशेषेण ? । न, इयारे प्रत्यये यथा गहावैराज सहोदैर्यनमसे च । तृतीयाया उद्गीथमध्ये । दुहानोयभ्रओधानि । अन्तरोरथन्तरे यभ्रोशब्दस्य इरप्रत्यय-स्यापि प्रकृतिभावएव । *वसो *वसोर्वमो इत्यत्रापि ओकारः पादमध्ये पदान्तीयः प्रकृत्या भवतीत्यस्य उपवादः । अगतिर्भवती-त्यर्थः । क्रौञ्च रथिष्ठौ दलादिषु । अधीनोवाइत्यत्र । *वसू-नि* अपतिषेधार्थः । इह ओ कारः पादमध्ये पदान्तीयः प्रकृ-त्या भवतीत्येतदेव औत्सर्गिक प्रतिगस्तु *दान्तेयहोधिगोस्तावे-मिन्दो *अन्तः पदिकस्य आकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः । इदानीं पदान्तावस्थितस्य ओकारस्य विशिष्टविषये परिसङ्ख्यानरूपेण प्रकृतिभाव उच्यते । उदाहरणत्रयेण यहोईशानः सहसोयहो-श्रुष्वपौष्कलयोः । अधिगोस्तावे यज्ञायज्ञीये । गोपारिस्यस्वा २ नो २ अस्तरदिन्दुरुया २ ईर्मिन्दोनुनोभार्येमहामिन्दोपामे । एतेष्वेव त्रिपुदाहरणेषु ओकारस्य पदान्ते प्रकृतिभावः । अन्य-त्र विक्रियते । तदुदाहृत दृद्धमा उइयत्र *आकारउराविमौ म-घोमतौ तस्थो *अकारस्यौत्सर्गिकेन लक्षणेन किं मास ? पदान्तः प्रकृत्याभवतीति । अन्तःपादिकस्यौकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः । परिशेषात्पादमध्ये सर्वत्र पदान्तीय अकारस्य आऊभवतीति-स्थित वक्ष्यमाणेष्वेवोदाहरणेषु परिसङ्ख्यानरूपेण पादमध्ये पदा-

रथंतरेस्तावाद्यमाद्याद्यावृत्त्सर्वत्र ध्वतरेतुरीयंनी-
चश्मर्वत्र चमनजातोदन्धः सुदेवोवः पेधे च तृतीय-
चतुर्थे देदुरितावसत् आजाधितोत्तरयोरेन्द्रयाहिपूर्व-

न्नीयस्य औ उकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः । तस्यस्तोभप्रतिषेधस्य अत्रोच्यते । यथाउरौरथनाभेइमौभद्रौवन्तीये । मघौनमसना-यत्रपार्श्वे । सुमतौवाजिनोवय । जमदग्नेरभीवर्ते तस्यौनाकस्य शार्वाणि अभिनिधने । *योनौ च । योनौशब्दे च ऊकारः पा-दमध्ये पदान्तीयः स च प्रकृत्या भवति । मीदन्योनौ वार्षाहरे । *अ र *अकारः प्रतिषेधे योनौशब्दे अकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः तस्य स्तोभे प्रतिषेधः । आव भवनीत्यर्थः । यथापार्थे । तथा कविर्योनौ आथर्वण स्तोभे तु विशेषः । पुनरुक्तमिद सूत्रःस्तोभे-प्रत्ययेऔत्सर्गिक एव लक्षणविशेषोभवति । यथा आथर्वणवा-र्षेयोः । चथश अन्ययावास्यते ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य षष्ठी कण्डिका ॥

रथन्तरे स्तावाद्यमाद्याद्या वृत्तर्वत्र* रथन्तरे प्रस्तावा-द्यमक्षर आद्याद्या सर्वत्र वृद्ध भवति । ध्वतरेतुरीयं नीचं सर्वत्र* कण्वतरे प्रस्तावे यचतुर्थमक्षरं नीच सर्वत्र भव-ति* चमनजातोदन्धः सुदेवोवः*नजातोनजनिष्यते । अद-न्धः सुरभिनरः देवोवोद्रविणोदा इत्येतेषु पचम नीचं भ-वति *पेधे च तृतीयचतुर्थे देदुरितावसन* सिमानानिपेधे च तृतीयचतुर्थपादविषयेअपसेधदुरितासोमनोमृडसङ्गावभिर्उपतेवीत-अन्तरइति । एतयोः पञ्चमाक्षर नीच भवति *आजावितोत्तरयो-रेन्द्रयाहिपूर्वयोः पर्यूषुचोपान्त्येधापतिङ्गराः* आजागृविरित्सत्र

योः पर्यूषु चोपान्त्योच्चा पतिं गिरा सितेच देवाद्ययोस्तृतीयोच्चान्त्यमाग्निमीसेधेचाभिसोमाद्ययोः, पिबासुचाद्यायां, नदेवस्वास्त्राद्ययोः, ङिनेचतुर्थो-ऽचानि यथा योनावाद्यं द्वितीयायां प्रथमे निघा-तान्मन्द्रे तृतीयायां च तृतीययोः, कौल्म इष्टा-सिकृणुष्टाम् आशुभार्गवे ऽव्यक्षरोच्चा पंचाक्षरोच्चा-ऽऽद्ययोर्योनिषदस्थ ऽध्यमायामातूनाकूपारेचाद्यायां

गौरीवितोत्तरयोः । ऐन्द्रपार्ष्टिगौरीवितपूर्वयोः पर्यूषु चैकर्चे च उपान्त्यमक्षरं उच्चं भवति । *पतिङ्गिरा *आद्य पर्वणि । *सिते च देवाद्ययोस्तृतीयोच्चान्त्यमग्निवी* । आसिते पवस्व-देवाद्ययोः स्तोत्रीययोस्तृतीयोच्चान्त्यं द्रव्यमाग्निमीस्वरं भवति । *सेधे चाभिसोमाद्ययोः* । उत्सेधे चाभिसोमाद्ययोःस्तोत्री-ययोस्तृतीयोच्चान्त्यं द्रव्यमाग्निमीस्वरं भवति । *पिबासु चा-द्यायाम्* । तृतीयोच्चान्त्य –द्रव्यमग्निमीस्वरं भवति । *न देवस्वास्त्राद्ययोः* । तृतीयोच्चान्त्यं पूर्ववत् । *ङिनेचतुर्थो-च्चानि । यथा योनावाद्यं द्वितीयायां प्रथमे, निघातान्मंद्रतृतीयायां च तृतीययोः* श्येण्डिने चतुर्थोच्चस्याद्यमक्षरं नीचं भवति द्वितीयायां स्तोत्रीयायां च प्रथमतृतीयायां स्तोत्रीयायां प्रथम तृतीययोः पादयोः । *कौल्म इष्टासिकृणुष्टां* । कौल्मलबर्हिषे इष्टासिकृणुष्टास्वरमापद्यते । *आशुभार्गवे ऽव्यक्षरोच्चाः* आशु भार्गवे अक्षरोच्चा भवति सर्वत्र *पञ्चाक्षरोच्चाद्ययोः* उच्चाते जायामाशुभार्गवे आद्ययोःस्तोत्रीययोः पञ्चाक्षरा उच्चा भवति । *योनिषदास्य मध्यमायाम्* अस्य मन्त्रेत्यत्राशुभार्गवे मध्य-मायां योनिषदुच्चा भवति । चतुरक्षरेत्यर्थः । *आतून कूपारे चाद्यायां, त्र्यक्षरोत्तरयोः* आतूनाकूपारे उत्तरयोर्त्र्यक्षरयोरुच्चा

रथंतरेस्तावायमाद्यापावृत्तसर्वत्र ण्वतरेतुरीयंनी-
चंसर्वत्र चमनजातोदव्धः सुदेवोवः पेपे च तृतीय-
चतुर्थे देदुरितावसत् आजावितोत्तरयोरेन्द्रयाहिपूर्वे-

नीयस्य औ उकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः । तस्य स्तोभप्रतिषेधस्य अवोऽस्वने । यथा उ औरग्ननाभेइमौभद्रौवन्तीये । यथौनमस्रगयत्रपार्श्वे । सुपतौवाजिनोवय । जमदग्नेरभीवर्चे तस्यौनाकस्य शर्माणि अभिनिधने । *योनौ च । योनौशब्दे च ऊकारः पादमध्ये पदान्तीयः स च प्रकृत्या भवति । मीढ्वोयोनौ वार्षाहरे । *अपे *अकारः प्रतिषेधे योनौशब्दे अकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः तस्य स्तोभे प्रतिषेधः । आड भवतीत्यर्थः । यथापार्थे । तथा काविर्योनौ आथर्वणे स्तोभे तु विशेषः । पुनरुक्तमिदं सूत्रं स्तोभेप्रत्यर्थे औत्सर्गिक एव लक्षणविशेषो भवति । यथा आथर्वणवार्षेयोः । यथवा अन्यथावास्यते ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य षष्ठी कण्डिका ॥

॥ रथन्तरे स्तावायमाद्यायां वृत्तसर्वत्र* रथन्तरे प्रस्तावाद्यमक्षरं आद्यायां सर्वत्र ह्रस्वं भवति ॥ ण्वतरेतुरीयं नीचं सर्वत्र* कण्वतरे प्रस्तावे यच्चतुर्थमक्षरं नीचं सर्वत्र भवति* चमनजातोदव्धः सुदेवोवः*नजातोनजनिष्यते ॥ अद्व्धः सुरभिनरः । देवोवोद्रविणोदा इत्येतेषु पञ्चमं नीचं भवति *पेपे च तृतीयचतुर्थे देदुरितावसत* सिमानानिषेधे च तृतीयचतुर्थपादविषये अपतेधंदुरितासीमनोपृष्ठमद्धावाभिर्वसतेवीत-अध्वरइति । एतयोः पञ्चममक्षरं नीचं भवति *आजावितोत्तरयोरेन्द्रयाहिपूर्वयोः पर्युपुचोपान्त्यावापतिविद्वरा* आजाप्तवीरिसत्र

योः पर्वसु चोपान्त्योच्चा प्रतिं गिरा सिते च देवाद्ययोस्तृतीयोच्चान्त्यमाग्नेमीसेधे चाभिसोमाद्ययोः, पिवासु चाद्यायां, नदेवस्वास्वाद्ययोः, डिनेचतुर्थो-च्चानि यथा योनाव्राद्यं द्वितीयायां प्रथमे निघा-तान्मन्द्रे तृतीयायां च तृतीययोः, कौल्म इष्टा-सिकृणुष्टाम् आशुभार्गवे ऽष्टक्षरोद्या पंचाक्षरोच्चा-ऽऽद्ययोर्योनिवदस्य मध्यमायामातूनाकूपारेचाद्यायां

गौरीवितोत्तरयोः । ऐन्द्रयाहिगौरीवितपूर्वयोः पर्वसु चैकर्चे च उपान्त्यमक्षरं उच्चं भवति । *प्रतिङ्गिरा *आद्य पर्वणि । *सिते च देवाद्ययोस्तृतीयोच्चान्त्यमग्निमी* । आसिते पवस्व-देवाद्ययोः स्तोत्रीययोस्तृतीयोच्चान्त्यं द्रव्यमाग्नेमीस्वरं भवति । *सेधे चाभिसोमाद्ययोः* । उत्सेधे चाभिसोमाद्ययोःस्तोत्री-ययोस्तृतीयोच्चान्त्यं द्रव्यमाग्नेमीस्वरं भवति । *पिवासु चा-द्यायाम्* । तृतीयोच्चान्त्य-द्रव्यमाग्नेमीस्वरं भवति । *न देवस्वास्वाद्ययोः* । तृतीयोच्चान्त्यं पूर्ववत् । *डिनेचतुर्थो-च्चानि । यथा योनाव्राद्यं द्वितीयायां प्रथमे, निघातान्मंद्रतृतीयायां च तृतीययोः* शंखण्डिने चतुर्थोच्चस्याद्यमक्षरं नीचं भवति द्वितीयायां स्तोत्रीयायां च प्रथमतृतीयायां स्तोत्रीयायां प्रथम तृतीययोः पादयोः । *कौल्म इष्टासिकृणुष्टां* । कौल्मलबर्हिषे इष्टासिकृणुष्टास्वरमाप्यते । *आशुभार्गवे ऽष्टक्षरोद्याः* आशु भार्गवे अक्षरोद्या भवति सर्वत्र *पञ्चाक्षरोच्चाद्ययोः* उच्चाते जायामाशुभार्गवे आद्ययोःस्तोत्रीययोः पञ्चाक्षरा उच्चा भवति । *योनिवदस्य मध्यमायाम्* अस्य प्रत्नेत्यत्राद्यभार्गवे मध्य-मायां योनिवदुच्चा भवति । चतुरक्षरेत्यर्थः । *आतून कूपारे चाद्यायां, त्र्यक्षरोत्तरयोः* आतूनाकूपारे उत्तरयोर्त्र्यक्षरयोरुच्चा

द्व्यक्षरोत्तरयोः, अच्छिद्रैकर्चेणोनीचः ऐतः शब्दश्चावृद्धौ विचे प्रत्यये, वृद्धःसिते वृणपन्तः, क्षीवते द्वितीयपादान्त्यमद्वितीयस्वरम्, विशीये मोच्चादि नीचो नौ आहिन्वंति सर्वासु, श्रीयक्ष्वांयायां श्रीयवद्, अन्यदुच्चं सकृत्कृष्टं च तृतीयं नौ द्वितीयमुत्तरयोः, एकाक्षरे णिधने च जये शताद्वितीयम् ॥ ७ ॥

भवति *अच्छिद्रैकर्चे णोनीचः ऐतः शब्दश्चावृद्धौविचे प्रत्यये* यद्दिन्वानाच्छिद्रे णोशब्दो नीचो भवति । शब्दस्य अवृद्धो भवति विचशब्दे प्रत्यये। *वृद्धः सिते वृणपन्तः*। आसिते अयं पूपादिषु वृणीमहाया अन्तो वर्द्धेत । सर्वमार्चिकमवृद्धमुत्तरे पुष्पे योनिवद्भावात् आकर्षणकृता वृद्धिः प्राप्नोति, तस्य निवृत्त्यर्थमिदमुच्यते सर्वमार्चिकमवृद्धमुत्तरेपुष्प इति *क्षीवते द्वितीयपादान्त्यमद्वितीयस्वरम्* । काक्षीवते द्वितीयपादान्त्यमक्षरे अद्वितीयस्वरं भवति अतिक्रमो भवतीत्यर्थः । *विशीये मोच्चादि नीचो नौ* विशोविशीये प्रथमोच्चाद्यमक्षरं नीचं (१)भवति योनौ। अग्निर्वो३३। *आहिन्वन्तिसर्वासु* । अकारः प्रतिषेधो हिन्वन्ति विशोविशीये प्रथमोच्चान्त्यमक्षरं नीचं भवति सर्वासु, अर्थादन्यत् सर्वमुच्चम् । *श्रीयक्ष्वांयायां श्रीयवत्* यज्ञायज्ञीयक्षु विशोविशीये आद्यायां यज्ञायज्ञीयवत्प्रथमोच्चं भवति । *अन्यदुच्चं* । अन्यत्प्रथमोच्चं विशोविशीये सर्वमुच्चं भवति । *सकृत् कृष्टं च तृतीयं नौ* । सकृत्कृष्टं चाक्षरं प्रथमोच्चं तृतीयोच्चं भवति *योनौ विशोविशीये *द्वितीयमुत्तरयोः*योनावेवोत्तरयोः प्रथमोच्चद्वितीयमक्षरं सकृत्कृष्टं भवति । *एकाक्षरे णिधने च जये शताद्वितीयम्* । एकाक्षरे णिधनेच वीथाजये शतात्परा द्वितीयस्वरावाप्तिर्भवति ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य प्रपाठकस्य सप्तमी कण्डिका ॥

---

(१) नीचोभवतीति पाठः ।

गूर्द उत्तरयोर्होतायक्षाम्, ऋतुष्वा ङीयवत्तौरे प्र-स्तावो योनौ प्रत्नं॰सधस्थायां यजिसंघातवत्, पूर्वा-र्कपुष्परयिष्ठयोः स्तौभिकं पर्वानुपाद सामान्ते सर्वाणि आर्चिकमकृष्टं॰सर्वत्राऽयोनौ, वैधुने ष्ठे नौ थे रे च द्वितीयम्, वाम्रे चायोनौ, छिद्रे ऽभिसो-माध्यायांनीचं॰ध्यभ्यासे ङीयर्ष्णु विशीयान्त्वायाः॰स्या-

---

गूर्द उत्तरयोर्होतायक्षाम् । गूर्द उत्तरयोः स्तोत्रीययोर्हो-तायक्षा संघातमापद्यते यक्षादयासी *ऋतुष्वाङीयवत्तौरेप्रस्ता वोयोनौ *ऋतुष्टायज्ञायज्ञीये यद्रूपः प्रस्तावः तौरश्रवसेऽपि तद्रूपः प्रस्तावो भवति योनौ तु प्रकृतिरापद्यते विकाराविवक्षया । *प्रत्नं॰ सधस्थायां यजिसङ्घातवत* । प्रत्नं॰सधस्थाया तौरश्रवसे प्र-स्तावे यजिसङ्घातवत प्रस्तावो भवति । *पूर्वार्कपुष्परयिष्ठयोःस्तौ-भिकं पर्वानुपादम्* । पूर्वार्कपुष्पे रयिष्ठे च स्तौभिकमेव पर्वानुपादं भवति । संपादमनुगतं भवति । *सामान्ते सर्वाणि* । स्तौभिकानि पर्वाणि सर्वाणि भवन्ति । यथा—परीतोषिञ्चतापत्रस्वादिषु । *आर्चिकमकृष्ट॰सर्वत्रायोनौ* पूर्वार्कपुष्परयिष्ठयोरार्चिकमक्षरं, अकृष्टं भवति सर्वत्रायोनौ । योनावेव कर्षणं भवति नान्यत्र *वैधृते ष्ठे नो थे रे च द्वितीयम् *वैधृते वासिष्ठे योनौ उद्गीथे प्रतिहारे च द्वितीयमक्षरं वृद्धं भवति । एषप्रकोशे ऊहगीतौ न भवतीत्यर्थः । अभिप्रियाण्या । *वाम्रे चायोनौ* । वाम्रे च उद्गीथाद्वितीयं वर्द्धते । अभीपुत्रोरपीणामित्येवमादिषु । अयोनौ योनौ तु प्रति-षेधः ॥ *छिद्रेऽभिसोमाध्यायां नीचं॰ध्यभ्यासे* । अच्छिद्रे अभि-सोमाध्यायां धीसेतदक्षरं नीचं भवति अक्षरसंघातविषये धीशब्दो नीचो भवति न पूर्वस्मिन्प्रथमे । *ङीयर्ष्णु विशीयान्त्वायाः॰स्या-

मान्माभयोरैकत्त्वान्माभासं पूर्यते, द्विस्वरे विराममेके यवूहति च शतान्माभयोः अङ्गोरूपध्यमायामुस्थमाउयायां विरामम्, डिनतृतीयायाऽस्तोवऽभ्यासाभीवमेके रं घोपे वा विसर्जनीय आम्नायसिद्धत्वाद्, यहती क्रौञ्चे तृतीये पादे तृतीयोच्चमभीवर्त्तवद्, ददम्राणतृतीयायां च रक्षाशतासूप्ते, पतिः

मान्माभयोरेकत्वान्माभामासंपूर्यते॰ । यज्ञायज्ञीयर्क्षु विशोविशीयस्तोत्रीयायां स्यामान्माभयोरेकत्वान्माभा सम्पूर्यते ॥ ॰द्विस्वरे विराममेके॰ । तस्या एव माभाया चतुर्थे स्वरे एके आचार्या विरामं मन्यन्ते ॰यवूहति च शतान्माभयोः॰ । ह्रीयर्क्षु कण्वबृहति अस्यायां शतान्माभयोरेकत्वं ह्रस्वात् मात्रा संपूर्यते । द्विस्वरे च विराममेके आचार्या मन्यन्ते । ॰अङ्गोरूपध्यमायामुस्यमाऽवयां विरामम्॰ । अङ्गोरूपध्यमायां उस्थमक्षरस्य आउवायां परभूतायां विरामं(सन्धीयत)भवतीत्यर्थः । ॰डिनतृतीयायाऽस्तावेऽभ्यासाभीवमेके॰ । वैराण्डिनतृतीयायां मस्तावे अभ्यासे शृयये अर्भावमेके आचार्या मन्यन्ते ॰रं घोपे वा विसर्जनीय आम्नायसिद्धत्वात्॰ रेफापत्तिर्वा विसर्जनीयस्य भवति घोषे नःस्यये । कस्मादाम्नायसिद्धत्वात् । तथैव हि आम्नानं कृतमूहगाने । ॰बृहती क्रौञ्चे तृतीये पादे तृतीयोच्चमभीवर्त्तवत्॰ । क्रौञ्चे तंवोतिमन्त्रायां तृतीये पादे तृतीयोच्चं पूर्वमभीवर्त्तवद्भवति । जौ चतुर्थमन्द्रेष्वक्षराणि भवन्ति । ॰ददम्राणतृतीयायां च रक्षाशतामुप्ते॰ सिधुं दद्राणतृतीयायां च अभेरक्षा शतामुप्ते यथा तद्वत्स्याः । आद्यस्याक्षरस्य लोपार्थं वचनम् । अन्ये पुनरिहाप्येक इति अधिकारमनुभारयन्ति चशब्दात् । तेषां पक्षेणसनातृती॰

कचीपुचान्त्यस्याक्षरस्याऽभ्यासः सर्वास्वतृतीये पादे कुष्टवृद्धयोर्मध्ये गीतं लुप्यते, कीर्त्यंयशः सऽसर्पे पुनांस्त्येषातिः शब्दौ नीचौ, अरोचयत्सर्वत्र असूर्यं, इयैते, हुम्मा, ज्ञीयवत्क्षारादिश्च गौशृङ्गे संजया भी॰ शवचैयश्वसाश्रादिषु लक्षणसिद्धत्वाद् द्रव्यान्तर एकं पर्व भवति, नमसा लेयवच्छायन्तीये, मराये ह्राव-

---

गादिना एव भवति । *पतिः कचीपु चान्त्यस्याक्षरस्याभ्यासः र्वास्वतृतीये पादे* । पतिः कचीपु चान्त्यस्याक्षरस्याभ्यासः र्वासु तृतीयपादवर्जम् । *कुष्टवृद्धयोर्मध्ये गीतं लुप्यते* । र्वमेतद्वाणवतीषु । *कीर्त्यंयशःसऽसर्पेपु चान्त्येऽप्यपातिः शब्दौ ीचौ* कीर्त्यंयशःसंसर्प्पेपु प्रस्तावान्त्येवर्णान्तिस्थौवर्णौनीचौ ्वति । इन्द्रमिद्देववातये आयन्तःपुनानादिषु *अरोचयत सर्वत्र* । इन्द्रः सूर्यमरोचयदिति सर्वत्र नीचीभावः । त्वमिन्द्रयशा असीत्यत्र *असूर्यम्* । अकारः प्रतिषेधार्थः । अन्तस्थोऽपि न नीचो भवति । आयन्त इव सूर्यम् । *श्यैतेहुम्माज्ञीयवत्* । श्यैते हुंमायज्ञायज्ञीयवत् भवति । कर्षणस्य निवृत्त्यर्थं वचनं । *क्षारादिश्च गौश्टङ्गे* । गोश्टङ्गे क्षारादिर्यज्ञायज्ञीयवत् प्रस्तावान्ते । *सजयाभीशवैयश्वसाश्रादिषु लक्षणसिद्धत्वा-द् द्रव्यान्तर एकं पर्व भवति* । सञ्जयाभीशवैयश्वसा-श्रादिषु वृहल्लक्षणसिद्धत्वात् द्रव्यान्तरे ऊहगीतावेकं पर्व भवति । कथं सा सिद्धिरिति चेत् । आह त्रापिणीयास्त्वयंत-स्यकृतंप्रथमोच्चारसंहन्यतइसन त्वं स्त्राणीतिग्रहणात् । तथा अत्रैव उत्तमगीने वर्द्धत इत्यत्र, तथा देनीचानामित्यत्र पोतीयसी-तिग्रहणात् । *नमसा लेयवच्छायन्तीये* । अच्छानः श्रायन्तीये

घान्तः कृष्टो वैराजे चायोनौ विनतप्रतिषेधो, वैरूपे तु देवतापदं देवतापदं निधने ॥ ८ ॥

अग्ने त्रिणिधन उष्वायां द्वितीयपादे द्वितीयं हृस्व-मान्गोवत्स्यां चानीकपायामाद्यं, तुष्मि च शोके प्रस्वरे, धा उत्तरे दंष्ट्रे, सोशब्दे दासे, दुक्थेऽभिगीतक्रमयोर-हर्षं मेधे हायिस्तोभातृतीयमयोनौ, काये गीयपष्ठ५

अउायहासोनयसंतिकालेयवदुच्चं नीचीभवाते । *प्राये हा-उवान्तः कृष्टः* । प्राये हाउवान्तमक्षरं संकृष्टं भवति ऊहगीतौ । *विराजे चायोनौ विनतप्रतिषेधः* । महावैराजे च अयोनौ विनतपर्वणः प्रतिषेधः । *वैरूपे तु देवतापदं देवतापदं निधने* वैरूपे तु देवतापदं देवतापदमेवं निधनक्रमो भवति ऊहगीतौ ॥

(१)इति नवमस्याष्टमी कण्डिका ॥

अग्नेस्त्रिणिधन उष्वायां द्वितीयपादे द्वितीयं हृस्वम्। अग्नेस्त्रि-णिधने सोमउष्वायां द्वितीये पादे द्वितीयमक्षरं ह्रस्वं भवति प्रथमा-यां स्तोत्रीयायां । *मान्गोवत्स्यां चानीकपायामाद्यं* मान्गोशब्द-वत्यां चानीकपायां आद्यमक्षरं वर्द्धते । सोमउष्वाग्निणिधने द्विती-यायाम् । *तुष्मि चाशोके प्रस्वरे* तुःशब्देपि शब्दे च प्रथमे स्वरे ऽवाशिरतो वर्द्धते शेशोके । जननुः । अपाः *धा उत्तरे दंष्ट्रे* उत्तरे दंष्ट्रे धाशब्दो वर्द्धते । *सोशब्दो दासे* । सोशब्दो राभ्रदासे वर्द्धते । अपन्न इन्द्रसो३ *दुक्थे-ऽभिगीतक्रमयोः* । बार्हदुक्थेऽच्छ अभिगीतमप्युक्रमयोः परमक्षरं व-र्द्धते । *अहर्षं* । अकारः प्रतिषेधार्थः । बार्हदुक्थेऽद्विमात्रस्य आपादः हर्षशब्दस्य । *मेधे हाइस्तोभातृतीयमयोनौ* । ना-

(१) उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पभाष्ये पञ्चमस्याष्टमीकण्डि-केतिपाठः पुस्तकान्तरे।

सर्वत्र अत्र प्रपञ्चमं, प्रोअयास्याऽसप्तमं, स्वांदूलोदप-सपाश्च, वैराजे प्रसशब्दावधृद्वैराजे प्रसशब्दावधृत ॥९॥

इति नवमः प्रपाठकः ॥

नकारश्च भवति सञ्च्यगीतः क्रुवित्सुनायां बोधीये, इहवद्दैवोदासे चोत्तमायामप्रथमः, स्वासु साहीये चो-मौधे हाइस्तोभात्परस्तात् तृतीयमक्षरं वर्द्धते योनिवर्जम् । *काये गीयपञ्चं सर्वत्र* । काये उद्गीथपञ्चमक्षरं वर्द्धते सर्वत्र । *अंजमपञ्चमं* अञ्जतायाम् । काये उद्गीथपञ्चमक्षरं वर्द्धते प्रथ-मायाम् । *प्रोअयास्या॒सप्तमम् *प्रो अयास्यां काये सप्तमक्षरं प्रवर्द्धते प्रथमायाम् । *स्वांदूलोदसपोश्च* । दूलमग्ने उदपस-मिति च एतयोः काये उद्गीथसप्तममक्षरं वर्द्धते । *वैराजे-प्रसशब्दावर्द्धे राजे प्रसशब्दावरत्* । महावैराजे प्रशब्दसशब्दौ अवृद्धौ भवतः । सत्वामिन्द्रमभूत । स इमायज्ञाम ।

(१)इति नवमस्य नवमी कण्डिका ॥

नवमः प्रपाठकः समाप्तः ।

नकारश्च भवति सञ्च्यगीतः क्रुवित्सुनायां बोधीये । .जाराबोधीये क्रुवित्सुनायामुत्तरविषये नकारः सञ्च्यगीतो भवति पदगीतो भवति । विरते पदगीतमात्रो सञ्च्यगीततमुच्यते(२) । उह २ ओ २२ ह् २३ क ३ णः । *इहवद्दैवोदासे चोत्तमायाम-प्रथमः* रात्रिदैवोदासे च उत्तमायां स्तोत्रीयायां नकारः(३)द्वितीयेऽपि

(१) इति पुष्पभाष्ये नवमी कण्डिका पञ्चमः प्रपाठक इति पाठः पुस्तकान्तरे ।

(२) उह ३ फ ३ हुह ३ ण इतिपाठः पु० ।

(३) सप्तम्यद्वितीयोऽपिपाठः ।

त्तमायाम्, अभिसोमाध्यास्यायां सर्वत्र, योनौ ह्रीडे धर्ताद्यक्षरं पर्व दीचोद्वातपरत्वादेकाक्षरमूनमधिकप-र्वत्वाच्च प्रथमस्वरं मत्यये कृष्यते अभिमि ५यक्षराणिसर्वासु, न द्वितीयचतुर्थे पादे, मराये ऽभ्यासएका-क्षरस्त्रिरुक्तपादान्ते सर्वत्र, अपुरोनः, पादमध्ये च हि-शब्दस्याः ऽभ्यासः प्रेद्धायामग्ने दीदिहि ॥ १० ॥

सति द्वितीय एव नशब्दः सन्ध्यगीतो भवति । मणपात्कुण्डपायि-याः । *स्वासु साहीये चोत्तमायां* *स्वासु सत्रासाहीये च उत्त-मायां मस्तावविषये नकारः सन्ध्यगीतो भवति अधिकारात् । शिक्षा३णइन्द्राय आ । *अभिसोमाध्यास्यायां सर्वत्र* । अभि-सोमाध्यास्ये माहन्त्यानायां सर्वसामसुनकारः सन्ध्यगीतो भवति । विकारात् । शिक्षा याईदुत्र्याादिषु णोहर्यतो । ३३ । *योनौह्रीडे-धर्ता ध्यक्षरं पर्वदीचोद्वातपरत्वादेकाक्षरमूनमधिकपरत्वाच्चप्रथम-स्वरमत्यये कृष्यते* । योनौ ह्रीडेधर्ताद्यक्षरं ऊनंचन ऊहगीताव-धिकं पर्वत्वाच्चान्तः प्रथमस्वरामत्यये दीशब्दः कृष्यते । सिद्धोप-न्यासो विशेषविवक्षया । धर्तादी ३३ । *अभिमि ५यक्षराणि सर्वासु* । अभिमियायां ह्रीडे अक्षराणि सर्वासु स्तोत्रीयासुभव-न्ति । *न द्वितीयचतुर्थे पादे* ५यक्षराणि पर्वाणि भवंतीति यदुक्तं तस्यापवादः । किमविशेषेण अत्र आह—न द्वितीयचतुर्थे-पादे । *मराये ऽभ्यास एकाक्षरस्त्रिरुक्तः पादान्ते सर्वत्र* मराये साम्नि अभ्यास एकाक्षरः सर्वत्र त्रिरुक्तः पादान्ते सर्वत्र भवति । सिद्धोपन्यासो विशेषविवक्षया ॥ ण्वो ण्वो ण्वोः । *अपुरोनः पादमध्ये च हिशब्दस्याभ्यासः प्रेद्धायामग्ने दीदिहि* । अत्रैव

(४) णोर्ह्यतो ३ पाठ. ।
(५) अभिमीत्यधिकः पाठ. ।

गूर्दैवृद्धअँभवत्यकारोऽग्निप्रत्यये चाऽऽदौ हिशब्द', सौभरामहीयवकौल्मलानां दासे च, कावपर्णकूलीयानामो भवति, साहीये च भिशब्दो ऽनुत्कावे नाध्यनवत्यपर्णे योधीये च वाचि सर्वमोभवत्य नुस्थमोवापरापांत्वोभ-पादगध्ये च हिशब्दस्याभ्यासो वचनात् । मेद्धायामन्ने दीदिही ति । (अतीमन् हिशब्दः ।)

इति दशमस्य प्रथमी कण्डिका ।

गूर्दैवृद्धअँभवत्यकारोऽग्निप्रत्यये चादौ गूर्दैवृद्धः अकारः अँभवति आग्नेयप्रत्यये प्रस्तावादौ । *हिशब्दः सौभरामहीयवकौल्मलानां दासेच* हिशब्द अँभवति एवाह्यमीति तृचे-प्रथमाया सौभरामहीयवयोः । कौल्मलबर्हिषि च स्याम् । रात्रि-दैवोदासे च हिशब्दअँभवति ।*कावपर्णकूलीयानामो भवति* । कावेऐडसौपर्णयोः प्रस्तावे रोहितकूलीयेउपद्रवे । कुतः अनुपद्रो-भवति । वाचिसर्वमाभवति तेन एतेष्वपि वाचि प्रत्ययभूताया अँभा-वः। तस्मादाद्ययोः (यमोसोभामात्विपश्चित इति रोहितकूलीयोत्तर-यो)प्रस्तावे इतरत्रोपद्रव इति सिद्धम्।*साहीयेच भिशब्दः*। समा-साहीये च(नसुतुरायो)उपद्रवाया भिशब्दअँभवति । *अनुत्कावे* अकारः प्रतिषेधार्थ । कावउदयममामित्यत्र उच्छब्दो भावप्रति-षेधः । पूर्वलक्षणप्राप्तस्य *नाध्यनवत्यपर्णे *ऐडसौपर्णे अध्यर्यो-अद्भिरित्यत्र योशब्दस्य प्रकृतस्यैव अँभावप्रतिषेध । तवस-इत्यत्रापित्यशब्दस्य अँभावप्रतिषेधः । मध्यमयवायाचमिति-प्रकार प्राप्नोति तत्प्रतिषेधार्थं वचनम् । *योधीये च* जरावो-धीये च वाक्यान्त्ये अँभवति*वाचिसर्वमोभवति *गूर्दै-वृद्धअँभवत्यत आरभ्यअँभाव उक्तः । कस्मिन्प्रत्यये अँभा-वोभवतीत्याह । वाचिप्रत्यये सर्वेषामेवेषा अँभवति नान्येष्वेति ।

यस्य ऽनातृतीयं कृष्टम प्रत्युत्क्रान्तमाचतुर्थकृष्टन्तु पादान्ते मन्द्रकृष्टश्चामन्द्रकृष्टश्च पृथग्व्यंजनानाः सनित्य इत्ये-

सर्वशब्दः अधिकारव्यतिरेकार्थः अन्यत्रापि सर्वत्र वाचि प्रत्ययेऽओभावो भवतीत्यर्थः। यथा श्रौतकक्षाणमगौरीवितभीवर्त्तवात्सगूर्द्दादिषु। *अनुत्स्थम्* अकारः प्रतिषेधार्थः उत्स्थस्य वाक्प्रत्ययस्यापि ओभावप्रतिषेधः यथा स्वासु स्वारसौपर्णे त्रिमूर्धमित्यत्र उत्स्थग्रहणेन उकारऊकारौ गृह्येते । *ओत्रापरायां त्वोभवति* ओत्रापरायां तु वाचि उत्स्थमप्योभवति । यथा जाम्बरित्यत्र गौष्ठे । रथिरासः सुतो । तथा हारायणमसोमदेववीतय इत्याथायां । अञ्जाक्रोशंमभोवा ३ । तथा कौत्समश्चोदिपेपरीतोष्युत्तमायां श्रीणं तोगोभिरोवारि *अनातृतीयं कृष्टं* अकारः प्रतिषेधार्थः वाचि सर्वमोभवतीत्यस्योत्सर्गस्यायमपवादः। आतृतीयकृष्टं तु वाक्तृतीयमपि न ओभवति । यथाऽऽधीतवृहदाग्नेयस्वारसौपर्णेषु प्रतिहारे *अप्रत्युत्क्रान्तम्* अकारः प्रतिषेधे इह प्राक्प्रत्ययस्यैक पूर्वपदापवादः। यत् प्रत्युत्क्रान्तं प्राक् प्रत्ययं तस्य ओभावप्रतिषेधः। यथा अच्छिद्रोंजोऽव्ययसन्तनिषु *आचतुर्थकृष्टं तु पादान्ते* इह वाचि सर्वमोभवतीत्यत्राविशेषोदाहरणात् ग्रहणात् । आकृष्टचतुर्थं तु यदि पदान्ते भवति ततः सर्वमोभवति । ओभावाधिकारोऽनुवर्तते उदाहरणं वृहतीज्यायासु श्रुधीहवायां च । सर्वासु वारवन्तीये *मन्द्रकृष्टं चामन्द्रकृष्टं च* ओभवति। आमन्द्रकृष्टं च सर्वत्र। यथा दायोदादीनि। मन्द्रकृष्टे वार्त्तोहादीनि अमन्द्रकृष्टे *पृथग्व्यंजनानाः सनित्यपदस्थेभ्यः परोऽभ्यासश्चैदेवे* एदुपधोस्तृतीयायां न्यवाच्छे आकारोऽभ्यासः। एनातृतीयाया नादच्छे अकाराभ्यासः। अग्निरायाम-

भ्यः परोभ्यासश्चैदैव्य औणर्ग्यिवयोरो भवति यकारे सानौशब्दश्च सर्वत्राकारे घोषीयानिधने च घोषे ॥ २ ॥

श्रीक्रौंचप्रमशात्यसंजयभरकंदाभिकार्णश्चवश्यैता-कूप विशोविभीशककुभस्थारपर्णश्वादिश्वायास्य दिनिकाण्यकार्त्तयवश्यावाश्वयश्वेषु वज्ञेया मध्यसम-न्वितानन्निधनंह्वीष्येपुवासामसु ॥ ३ ॥

भ्यशब्दे यकाराभ्यासः तेषामभ्यासानामोभवति । तदेतत्पुनरुक्तं, दैव्यआकाशाकारयकाराभ्यासएना तवोऽथिमितिनिधने च नि-त्यमात्वमितिसिद्धत्वात् *अणर्ग्यिवयोरोभवतियकारे* अर्णवव-योस्त्वोभवति यकारे प्रत्यये । इदमपि च पुनरुक्तमेव *सानौ-शब्दश्च सर्वत्राकारे । *सानौशब्दश्च सर्वत्र ओभवति अकारे प्रत्यये । नौशब्दश्च सर्वत्राकारेओभवतीति सिद्धमेतत् । तस्मा-दिदमपि पुनरुक्तमेव । उदाहरणं हपापवित्रेअभिसानोअव्ये *घोषीयोनिधने च घोषे* घोषीयानिधानेषु च घोषे प्रत्यये च तुंडा शब्दः घोष एव विशेषणं नोपाघव इति चेत् । आह । दर्शनार्थमेतदुच्यते । घोषप्रत्यये ओभवतीति । यथा अभिघोषे-मवयज इति । अथवा विप्रतिपत्तौनियमार्थं । घोष एव प्रत्य-ये ओभवतीति नघोष इति । कथं विप्रतिपत्तिरिति । उच्यते । ऊर्द्धं व्यंजनादिशाटिविश्लिष्टमुपेषुरित्येवमारभ्यते ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य

द्वितीया कण्डिका ।

क्रौंचप्रमशात्यमअयभरक्रंदाभिकार्णश्च श्वेताकूपावि-शोविभीशककुभस्थापर्णश्चादिश्वयायास्य द्विनिधनकाण्वकार्त्तय-यवश्यावाश्वेषु च ज्ञेया मध्यमसमन्वितानानिधनंह्वीष्येषुवासामसु एषुसामसु याहीषी सामध्येसामनिधनंभवति । तत्र किं । उ-

इयैतेतृतीयादिन्याऔहोवायाः परं तृतीयं नीचं नतदिमांत्ययो वृंहतिचद्रासाद्वितीयेकश्सर्वत्रा दर्शभ्यमच प्रथमतृतीयइदयपंयोसुचा कृस्तावत्तृतीयंनीचमाप्यते । तालव्यमाह आयिमात्रस्यनिधनेहीपीस्थामितोनोपिद्धस्य मतिमसवार्थम् ।

इति उपाध्यायजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य तृतीया कण्डिका ।

इयैते तृतीयादिन्याअहोवायाः परं तृतीयं नीचं इयैतेतृतीयादिन्या अहोवायाः परं यत्पर्व तत्र तृतीयमक्षरं नीचं भवति । द्वितीये स्वरे भवतीत्यर्थः । तृतीयादिन्या इति विशेषणं मन्द्रस्वरादौ होवाड्निधनार्द्वावेधत इत्यतोविशिष्यते । तृतीयादिन्या इति । *न तदिमान्त्ययोः* पूर्वलक्षणमात्रस्यापवादः । तदिदाइयैते मध्यमान्त्ययोः स्तोत्रीययोः द्वितीयस्यासरस्य नीचीभावो न तृतीयस्य *वृहति च द्रासाद्वितीये कश्सर्वत्र* वृहति च द्रासात्पर्वणः पुरस्ताद्द्वितीये स्वरे एकाक्षरं सर्वत्र भवति । कनमस्य द्वितीयस्वरापत्तिरिति । द्वितीयस्येति सूत्रः । कुतः । नतदिमान्त्ययोरितिद्वितीयाधिकारात् । *अदर्शभ्यमच* । सोपाः पवन्ताया वृहति उत्तरयोः स्तोत्रीययोरपवादः तृतीयं नीचं भवतीत्यर्थः । सुरासोमदर्श इयमस्मभ्यमच । *मध्यमतृतीयइदयपसीसूच इदयपयीसूचेतिपाठः *द्रासात्परस्यैव पर्वणः अयं विशेष उच्यते । मध्यमस्वरात्तृतीयस्वरे भवति । मध्यमस्वरस्य तृतीयस्वरापत्तिर्भवतीत्यर्थः । एकाक्षराण्युदाहरणानि । इकारः मत्स्यवृहति मध्यमाया । इपतियर्ष्ण इति इकारः । किमितेविष्णाविति मध्यमाया अस्मदुपग्रहणत्वत् । पदेदकारेः । अनेव द्वितीयाया तव्याहयं यमान्दः । अत्रैव तृतीयायां गिरोमे यूयं

थामापाद्यं ध्यमायां तमसेचांधाद्वितीयेनक॰सर्वत्रायो-नौ प्रथमेदे स्तोभेचोत्तरेथकार ओभवत्यत्वे द्दिष्ठीयगव-वसितेषु सचपश्वृस्सर्वत्रांत्यमपोनौ वसुचाद्वितीया दस्रु तिथेचतृतीयेप्रथमंयोनौ जयेचस्तावांत्यमयोनौ ॥ ४ ॥

पंकारः । सहस्रधारायां सोमस्य वीरायीर्याकारः । सूकारः सद्रुद्-धायां बृहद्वेव सुशर्मासु *आकूस्तावच तृतीयंनीचमाधायां* आकूपारआधायां स्तोत्रीयायां तृतीयमक्षरं नीचं भवति *आधंध्य-मायां*मध्यमायां स्तोत्रीयायां आकूपारे प्रस्तावाद्यस्य नीचीभा-वः *तमसेचान्धाद्वितीयेनेकं॰सर्वत्राऽयोनौप्रथमेदे* सहोदेर्धंनम-से धास्वर्वणः परस्मात् आन्धात्परस्तादित्यर्थः । द्वितीयस्वरे अने-कमक्षरं सर्वत्र भवति प्रथमपादे अयोनौ योनिवर्जमित्यर्थः । अने-काक्षराभावात् यस्तेयोधीये श्रुधीहवायां सर्वांस्तुष्टवमादीन्युदाह-रणानि ।*स्तोभेचोत्तरेवकारओभवति अन्ते उत्तरे च *स॰स्तो-भेचकार आभवति । किं सर्वत्र । न, अर्थे । किमुक्तंभवति । यस्य वर्णस्य आदं रूपं तस्मिन्नवमाप्नेवर्णमस्यथभून इत्यर्थः । यथानर्द-धायां वशब्दस्यायं भवति *द्दिष्ठीयगवसितेषु सचपश्वृस्सर्वत्रा-श्रान्त्यमपोनौ *यद्वादिष्ठीये पूर्वं अपगव अनुष्टुभासितेषुयथासं-ख्येनसप्तमचतुर्थपञ्चमेषुपर्वसुचान्त्यमक्षरं वृद्धंभवति । यथादिष्ठी-यसप्तमेपर्वन्यन्तस्याक्षरस्य वृद्धिः एवमेवपरयोः *वसुचाद्वितीयात्* त्रैककुभेद्वितीयास्स्वरात्परः वशब्दो॰ वर्द्धतो । नासुमर्तीऽया । *अस्तु* अत्रवसु शब्दोनवर्द्धते *तिथेच तृतीयेप्रथमपोनौ *दैया तिथे च तृतीये पादे प्रथममक्षरं वर्द्धतेयोनौ *जयेचस्तावान्त्याम-यपोनौ*असञ्जयेच प्रस्तावान्त्यमक्षरं वर्द्धते अथानौ ।

इति उपाध्यायाजातशत्रु कृते पुष्पभाष्येदशमस्य
चतुर्थीकण्डिका ।

क्रौंचेदेचमात्प्रथमोच्चम सूरासो येचतृतीयाद्व्रैष्णात्तृतीयं नमसो श्रवसआयिंद्रात्ताज्ञेनिलोप उतद्विपाया आद्यश्रवाऽय्याश्च सेधेतुमत्नंपीयूषाया याऽसत्राद्यस्यलो

क्रौंचेरदेचमात्प्रथमोच्चम आष्टमिकेक्रौंच पादे पञ्चमादक्षरात्परस्तात्प्रथममुच्चम्भवति । प्रथमतृतीयेषु पादेषु षष्ठमक्षरमुच्चं भवतीत्यर्थः *असूरासः *अकारः प्रतिषेधार्थः । सूरासोनदर्शतासः इत्यत्र सप्तममक्षरमुच्चंभवति *येचतृतीयाद्वैष्णात् तृतीयं *जराबोधीये तृतीयात्पर्वणः परस्माच्चतुर्थे पर्वणि तृतीयमक्षरमुच्चं भवति *नमसो* मसोमयाहीत्यत्र बोधीये चतुर्थे पर्वणि तृतीयस्योच्चीभावप्रतिषेधः अत्र तु द्वितीयमक्षरं भवति *श्रवस आइन्द्रात्ताज्ञानिलोपः *गौरश्रवमेयोनौ तृतीये पादे चत्वारि पर्वाणि आइन्द्राचाजोगेव उताद्विपाश्रवाच आ ३ ग्मा २ कष्टमा २ या २ वान २ पुम २ तत्र ऊहगीतौ आइन्द्रात्तात्पर्वणः परस्ताज्ज्ञानिलोपोभवति ससायोदीयत्रतृतीये पाद परो २ दृमास्या इदा २ ता २ पिस २ ता २ त्रीणिपर्वाणि भवन्तीत्यर्थः। *उतद्विपायाश्चाद्यं* यथात्रा उताद्विपातस्याआद्यमक्षरं लुप्यते अक्षराभवतीत्यर्थः। *श्रवायाश्च* आद्यमक्षरं लुप्यते। ता इम् २ ताः २। यत्र चत्वारिं पर्वाण्यभिधीयन्तेतेषां कथमिति ? ऊहगाने योनिवत्स्वराःस्तोमाभ्यासोविरामा इति योनिवदेव चत्वारि पर्वाणि प्राप्नुवन्तिअल्पाक्षराणि भवन्ति। कनीयास्यादिनोन्तो इति वचनात्। *सेधे तुमत्नंपीयूषायायाऽ सत्राद्यस्यलोपः* उत्सेधे तु अत्नपीयूषायां सत्राहणामित्याद्यसाम्नि यः संघातस्तस्य संघातस्याद्यं यदक्षरं तल्लुप्यते *क्रातीनि तृतीये दे सर्वत्र रम्यते *संक्रातीनि ऊहगीतौ बृहतीषु गीयमानस्य तृतीये पादे विरामोभवति। अनुष्टुब्द्वितीये च*। अनुष्टुभि गीयमानस्य संक्रातीनि

पःकृतिनितृतीयेदेसर्वत्ररम्यतेनुष्टप्द्वितीयेच-पभेच
प्राक्चतुर्णेच्चयोनावोमितिचनीचः श्चेतृतीयेपतृपद्धर-
एकुचैंद्धे दसंज्ञीयेहारायोनिव दविशोत्तमायाऽसोमा-

द्वितीये पादे विरामोभवति ॥पभेच॥ शाक्वरपभे च अनुष्टु-
भि गीयमाने द्वितीये पादे विरामोभवति । यत्रस्व वाजेत्यत्र पा-
दस्यानुष्टुप्सु द्वितीयं पादं द्वैधं व्यूहेदित्येतदुक्तं भवति ॥प्राक्-
चतुर्णेष्वय योनावोमिति चनीचः॥ प्रागुक्तं द्वितीये पादे तृतीये
पादे तृतीये रम्यत इति । स विरामः कथं भवति । आह प्राक्-
चतुर्थवर्णेषु स विरामो भवति द्वादशाक्षरे । अष्टाक्षरे वा ओमि-
ति । एतच्च प्राक्चतुर्थवर्णेषु भवति पादस्यादेतयोः साम्नोः
योऽस्यसम्पादनार्थमिदमारभ्यते । अयोनवे तदेव योनौ स प-
श्च दैस्त्रादोरित्येति । अथवा प्राक्चतुर्णेष्वोमिति एवमन्तंसूत्रं ।
प्राक्चतुर्षु निधनेषु शयोः हरिः भुवः ज्योतिरिति । एतेषुप्रागो-
कारोभवति । विनीचः । एवं पाठः । वाचिमत्स्ययेऽभिरित्येतत्र नीचं
भवति ॥नीचाश्च तृतीयेऽनृपद्धर ॥अयोनावित्यधिकारःवैवस्वाये
निवर्त्तं तृतीये पादे तृतीयमक्षरं नीचं भवति । षष्ठमपरं च पञ्च-
रोते च नीचेभवतः । षष्ठमष्टमम इत्यर्थः । ॥एकुचेद्धे ॥एकुचैं-
वैयश्वेपुनानायां तृतीये पादे नपाणामुद्दिष्टानां तृतीये षष्ठनम-
प्रमानां पूर्वे नीचेभवतः । तृतीये षष्ठे इत्यर्थः । ॥दसंज्ञीयेहारायो-
नियत॥ वैच्छन्दसे यज्ञायज्ञीये आद्ययोः प्रतिहारात्परं यत्परं
तद्योनिवद्भवति । अष्टाक्षरं भवतीत्यर्थः । सिद्धारंभीविशोपाविनस-
या ॥अविशोत्तमायाः सोमाद्ययोश्च॥ विशोत्तमाया यज्ञायज्ञीये
सोमःपवतेजनितामतीये आद्ययोः स्तोत्रीययोः प्रतिहारात्पर-
स्य पर्वैयोनिवद्भावमतिदेशः ॥अग्नेये जास्वरं बृहद् बृहदा-
ग्नेये जास्वरस्य टाद्धिः सिद्धोपन्यासोऽशेषार्थः। ॥नानिउदःषु॥

यथोश्चाग्नेयेजास्वरंवृत्तार्वेछदःसु मह्रूयसागाश्चद्व्यक्षर-
मद्द्वादिस्तनिपार्श्वयोर्यथर्चेऽस्सर्वत्रा ऽस्तावहारयोरव-

वृहद्राग्नेये जास्वरस्य वृद्धिप्रतिषेधः । अग्निनराग्यां । आग्-
नेयजास्वरस्य वृद्धिप्रतिषेधः *मह्रूयसायाश्चद्व्यक्षरमद्व *ग-
ह्निपचेन चछंदसे वृहदाग्नेय माह्रुयसाआयं । द्व्यक्षरं अद्वं भवति
अग्निनरायामेव । आदिस्तनिपार्श्वयोर्यथर्चः सर्वत्र* पादादि-
संवानि गायत्रपार्श्वयोः सर्वत्र सर्वर्क्षु यथर्च भवति* अस्तावहार-
योरवश्येहिस्तोमसुमरामरा जीचारे* अकारः प्रतिषेधार्थः ।
पदादेर्वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु यथर्चाभावः । उदाहरणानि । अव-
श्येहि स्तोमं सुमाराः मामराशजी । एकाक्षराण्युदाहरणानि ।
यथा संक्षेपेन अकारादीन्युदाहरिष्यामः । अकारः अभिसोमार्या
प्रस्तावे संतनिति गायत्रपार्श्वयोः इयोन्द्राग्निहितानां च संतानि नि
अस्मात् प्रतिहारे विकारः । वपट्हाउ इथतोहाउ । हिन्वेहाउस्तोवृहाँ-
घ । मन्स्याहाउमुत्साहाउ । सन्तनिगायत्रपार्श्वे प्रस्तावे प्रास-
रासः । राजादेवः । प्रतिहारे प्रहिन्वानः । प्रतिहारेष्व । मयो-
नामक्षरयेनपादमिति च । एतानि गायत्रपार्श्वे प्रतिहारे जीराः-
संतनिति प्रतिहारे । *मेचकारातक्रांतमयोनौ* द्वावक्षरर्षभे च
अकारांतं प्रासस्पुत्क्रान्तं भवति । योनित्र । उदाहरणानि ।
धारवपत्राएधारे वाएधाएवाएभारे एवाएथाताएमहाएत्वना २ ।
उद्गृहः सर्वत्र *व्यक्षतरसुच्चमुच्चमुइहइसनेन लक्षणेन । येषु
सामसु उदाहःमाप्नोति तेषु उद्गृहः सर्वत्र कार्यं इति सिद्धोप-
न्यासः विशेषविवक्षया *अर्याङे* । पौरुमीढेस्वर्मगादिषु उ-
दूहा न भवति । च माकतुर्णोव्येतस्मिन्सूत्रे द्वितीयेपि वर्ण-
नअनेनाभ्युपायेन स्तोभानुसंहारएवोपदिश्यते । माकतुर्षु निघ-
नेषु अभितिस्तोभः निधने प्रत्ययभूते कर्त्तव्य इत्यर्थः *गते-

श्येहिस्तोमसुमराप्रमराजीचरे भेचाकारांतकांतमयेना वुदूहः सर्वत्रा मीडे गतेश्च कनीयस्यत्वमोकारस्य कृतलेयेत्वं पदगीतिस्त्वासिद्धत्वात् ॥ ५ ॥

श्रुध्येस्तावेतुरीयेष्यतेसर्वत्र संवत्सायांतु तृतीये गोमन्नश्च मरुनामिन्द्राऽस्त्वासूसमायां धसेचतुर्थ्यंग्नो-

श्चकनीयश्च स्यत्वं* इंद्रायेन्द्राया क्रौंच उगतेः अत्वं भवति । किमविशेषेण । न । कनीयसि वर्णे मत्ययभूते । अकारस्य प्रत्ययभूत कथमोकारस्य कनीयस्त्वमिति । उच्यते । संध्याक्षरश्च द्विवर्णाद्विकालोभवतीतिवचनात् *ओकारस्यकृतलेयेत्वं* ओकारस्य हाविष्कृतकालयेययोः अत्वं भवति । एवं सुष्वाणोहाविष्कृते । तुभ्येत्मोविभासोकालेये *पदगीतिस्त्वासिद्धत्वात्* तुशब्दः पक्षव्यावृत्तये । यदुक्तं कृतलेयेअत्वमिति, तत् कस्मात् । असिद्धत्वात् । किमुक्तंभवति । उच्यते । अत्वमध्येऽग्रहणादिसर्थः । तस्मात्पदगीतमेव नात्वमिति ।

इति-अजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य पञ्चमी कण्डिका ॥

श्रुध्येस्तावे तुरीये ष्यते सर्वत्र श्रुध्येप्रस्तावे चतुर्थमक्षरं कृष्यते सर्वत्र सर्वेषु *संवत्सायान्तु तृतीये* संवत्सायान्तु श्रुध्येतृतीये अक्षरे कर्षणं भवति प्रस्ताव एव *गोमन्नश्च* गोमनाया च श्रुध्ये प्रस्तावे तृतीयमक्षरं कृष्यते । उत्सर्गाच्चतुर्थस्य कर्षः प्राप्तः । एतयोः सूत्रयोरपवादः *मरुनामिन्द्रायं स्त्वासूत्तमाया* महतां योनौ स्त्वासूत्तमाया प्रस्तावे इंद्रामाध्यते । इंद्रायसोमसुपुतः परिस्त्रवद्वितीयेइंद्रासाउत्तमायामापद्यते । मध्यमायामप्यविशिष्टेतिचेत् । न । मध्यमाया चतुर्थे स्वरएकमक्षरंतिष्ठत् इत्येष विशेषः *धसेचतुर्थ्यंयोनिवत्* नौधसे चतुर्थ्याचस्य आद्यमक्षरं

निवद्धमायाय॰ स्तावे द्वितीयं घात॰रूणसाम्न्याद्य-
न्त्ययोस्तु विकारो नार्मेधेधात्याद्ययोः पाहुपुपामाप्य-
ते थमोच॰प्सभद्दविम जनेचमु लंवि र्हिमत्सिचचरुप्-

योर्निवद्भवति । ताचोदस्मभृणीपा ३ हां ३ एतच्चतुर्थोच तदेतत्सूत्रं समानमिव सर्वत्राव्यभिचारात् । अथवा धत्तेचतुर्थाद्यंयोनिवद् । चतुर्थोद्यादन्यथर्च भवति । प्रथमोच्चे आद्यमक्षरं सर्वत्र यथर्च भवतीत्यर्थः । वात्सन्नस्वसरा३ एतत् प्रथमोच्च । एवमल्पसारमेव व्यभिचारात् *थमाया स्तावे द्वितीयं घात॰ रूणसाम्नि *ज्यो-तिर्वरुणसाम्नि च प्रथमायां प्रस्तावे द्वितीयमक्षरं निहन्यते । मंद्रे भवतीत्यर्थः । अभिक्रन्दंनित्यर्थ *आद्यान्त्ययोरस्तुविकारः* ज्यो-तिर्वरूणसाम्नि च आद्यान्त्ययोः स्तोत्रीययोः प्रस्तावएव विकारो भवति । एतयोश्चतुर्थस्वरे बहून्यक्षराणि भवन्ति इत्येव विशेषः *नार्मेधेधात्याद्ययोः पाहुपामाद्यते* अथार्हनार्मेधे आद्ययोः स्तो-त्रीययोः पाहो३उगाद्वितीयाया एवाद्याहे । अथाद्याद्ययोः उपामा-पद्यते । उपास्त्वाक्षा उभे अप्येते पर्वणी सूत्रसिद्धे नाभ्याम-न्यत्र सव्यवहारोस्ति *थमोच्चस्थमद्दविम* वैराजर्षभे प्रथमोच्च-मिति प्रथमे स्वरे उच्चत्वस्यापेक्षितत्वात् । अभिस्वारमपेक्ष्य मंद्र उच्चः । मंद्रमपेक्ष्य चतुर्थ उच्चः । चतुर्थमपेक्ष्य तृतीय उच्चः तृतीयमपेक्ष्य द्वितीयउच्चः । इत्यतोविशेषणमुपपन्नं प्रथमे स्वरे उच्चं नान्यस्मिन्निति । एकाक्षराण्युदाहरणानि त्विम म । इंद्रमदन्तुत्वा । त्रिपिपानस्य । मघवन्नुज्योक् च इति *जनेचमु* राजने च प्रथमे स्वरे उच्चं भवति । मुञ्चन्दमुवनेयुज्येष्म् *लं-त्रिरमत्सिचचरपृष्णिशैतमह्नेषु* एकाक्षराण्युदाहरणानि यथासं-ख्येन लवनु साम्नि । रयि पिशङ्गं बहुलं विः पृश्निनि । सोमाय-

ष्णिश्यैतमद्रेषु प्रथमेचौशसूवे श्रीयेचनाकुद्द३हृ यशासि-कृष्टादेकं ध्यमायामकारोद्वितीय३ संमिश्लःसुरूपे प-दगीत३ऋये हकारे च ककारश्चोभवतिमरायेद्विमात्रः-

---

उत्त म३२दविः । इमनूश्यैते । शिक्षाणोरिमन् । सि । पौरुमद्रे । अपोवसानोअर्षसि । अन्यत्रैतेषु सामसु एषां पर्वणां योनिवञ्चा-यादेस्मक्षरं नीचं भवतीति *प्रथमेचौशसूवे* महार्वेष्टमेव ३श सूपे । एकाक्षराण्युदाहरणानि । योनिवञ्चावाश्नीचत्वे मात्र उच्चीभावोपदेशः । कदासुत तृपाण३ । स्वयावपंमवतः शन-स्त्वार्वाजनस्सहस्रप्रस्त समुद्रस्याधिविष्टपे *श्रीयेचनाकुद्द३हृत्* सद्यो वितीये च प्रथमे स्वरे उच्चंभवति अधिकारात् । एकाक्ष-राण्युदाहरणानि । नाकद्दहव । इमे चविश्वाभुवना । पवमध्ये पूर्वने । वैच्छदमस्त्राव । अभिस्तत्पईशानकृव । एवमन्तेमध्यपदं । राजादेवकृतं बृहव *यशासिकृष्टादेकं* इन्द्रस्व यशासि कृष्टादेक-मक्षरं द्वितीयस्वरं उच्चं भवति । आद्यन्तयोस्त्वं सूत्राणि ह३शब्दात् कृष्टाव,ह३शब्दोतीये स्वरेउच्चोभवति । महीतकृतिशब्दात्कृतिश-ब्दः द्वितीय उच्चोभवति । सिद्धोपन्यासोविशेषार्थः *ध्यमायामका-रोद्वितीय * मध्यमाया तु स्तोत्रीयाया कृष्टात्परः द्वितीये स्वर मकारश्च भवति । तजन्मनूनमद्वितीयं द्वे अक्षरे भवत इत्यर्थः *संमिश्लः सुरूपे पदगीत३ध्यो *संमिश्लः सुरूपेपदगीतोभवति । ३पूये मत्ययभूते आद्ये तु सुरूपे अनोद्येमत्ययत्वात् संध्यगीत एव *हकारेच ककारश्चोभवति मराये द्विमात्रः *मरायेचककार ३भवति । हकारे मत्यये द्विमात्रः । ननु हस्वः कोउहादाउहाउ-हाउवेति *गोष्ठेषु* *गोष्ठेषु परीतोपाचिषुअः कार३भवति । किमुक्त भवति यस्यामृचि गोष्ठउत्पन्नस्तस्यामृचि अकार३भवति

छेदवःकारः तराग्रेषुष्यते नौवरुणसाम्नि द्वितीयेलां-
देधमोक्षमऊभवति चतुर्थेतुतृणीजास्वरः सर्वत्र कांपाच-

गोष्ठानीति बहुवचनं छत्रिन्यायेनवाआर्षेयांतरवोद्धारशालावत् तथा च सामनेऽपिभाव्यं गोष्ठेषु भीत मानविधिरिति । तस्मात्-रीतोपिचतासुनयिति ऽस्मिन्प्रारः सर्वसामसु ऽभवति । तोपि इदश्चरूपग्रहणम् । परीतोपिचतापातदुक्तं भवति, ऽभावश्चा-ऽधिकारात् *रारोपेषुष्यते *अभवद्धमिदं । एकाक्षराण्युदाहर-णानि । तशब्दः जातांविर्तोवमातरः । राशब्दः । राजने । येशब्दः उक्थये । एतेषुतरोनरः । राजन उक्थेषु अःकारोलुप्यते कथंतरो-तर इत्यत्र रहतिप्राप्नोति । ऊष्मा चपरसंस्थानमापद्यते । इतिलक्षणात्तस्य अकारस्य लोपोभवति । ततोवचनांतरेणऽत्वं भवति । अदेस । तथाराजनेत्रागीडामूर्वोवहद्वारति अकारएव प्राप्नोति । प्रकृतत्वात् । आत्रात्योभावोवाचानिकः । राजने च स्व-भावऽभवतीति । उक्थये अहोराचण्यरिग्रापीतिप्राप्नोति रेफश्च-तुर्थस्थाने लुप्यते । अग्रापिवाचानिकएवऽभावः उक्थेसमास-त्वादेति । एवमेतेषूदाहरणेषु अकारोलक्षणप्राप्तोलुप्यतइति । अथवा अपरा व्याख्या योगतराणिएवएतेषु भावः प्राप्यतइति वर्णयितव्यं *नौवरुणसाम्नि* योनौ च वारुणसाम्नि आःकार ऽभवति । अधिकारात् । प्रमिश्रायावयआ *द्वितीये लांदेधमोक्षमक्षात्* इत्यादेद्वितीये तु माने मधमे स्वरे दर्घं भवति । एकाक्षराण्युदाहरणानि । ऊति अंकारः । अंग्र-तव । ऊकारः । ऊर्जनपा । तकारः तिर्मदस्य *चतुर्थेतु तृणीजास्वरं सर्वत्र* तस्मिन्नेव इत्यादे चतुर्थे अनुगाने तृणी-जास्वरमापद्यते । पावकवर्णाः शुक्रवर्णाइति । एवमादीन्युदा-

ष्यनेनयतानिचिन्निरेच देदेचाविधाः सर्वत्रा योनौ जास्व-
र९ऽश्रमनसेचाद्विपश्चमनमेचाद्विप ॥ ६ ॥
अप्सुपडनेरक्षाप्कारणिधनवदुपान्त्ये भिरायवा

हरणानि । योनौ इन्द्रनरायाहणोइहजास्वरयापश्यने *कापा-
लुप्यते* तस्मिन्नेव चतुर्थेऽनु गाने योनिवदृष्टा कापा लुप्यते ।
पाँवकवर्चादीन्येवोदाहरणानि *नयतानिनिरेच* नकारः
प्रतिषेधार्थः । वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु कापा नलुप्यते इत्यर्थः ।
एकाक्षराणिचोदाहरणानि । यातानिभिरे । यकारः ईयासी-
भानुना । ताशब्दः आतावोमही । निकारः पादाईश्वादर्शना ।
निकारः । आग्नीपत्नावहारे । शब्दः धाइरेपुरोजनाः *देदेचा-
विधाः सर्वत्र* तस्मिन्नेव छान्दे पदे पचाक्षराविधा
सर्वत्र भवति । अग्नेतवश्रवत्रमादीनि । तथा च बृहद्भानोशवत्रमा-
दीनि *अयोनौ* । योनिवर्जमित्यर्थः । योनौतुपादिका प[redacted]
विधाभवति । अन्यानुगानवर्जव अग्निरईवपात्यभिः इन्द्रनर इति
च एतेष्वनुगानेषु पादिकाविधाः *जास्वरऽश्रमनमेचाद्विप*
वैश्वमनसे च पत्रस्यादेतायायोनिदृष्टोयास्वरः द्विपः स्वरोभवति ।
अतिद्विपः । सुनीथोयासमर्त्यइत्यत्र अतिद्विपः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पभाष्ये दशमस्य षष्ठीकण्डिका ॥

अप्सुपडानेरक्षाप्कारणिधनवत् त्रिष्टुप्सु वषट्कार-
णिधने विधुदद्राया रक्षाअप्कारणिधनवद्भवति वहूनां मनेरहूना
*उपान्त्येभिरायना*प्रतिस्तोत्रीयं उपान्त्ये पादे अभ्यासवि-
षयेभिरायना भवति।इतरेषु पादेषु व्यभिचारदर्शनात्सिद्धोपन्या-
सः । इतरथा योनिवद्भावात्सर्वपादभिरायनाप्राप्नोति *अन्यत्र
सुनायलुप्ता*अन्येषु पादेषु सुना भवति । आयेलुप्तासुना ।

ऽन्यत्रस्तुताद्यलुप्ता पञ्चाक्षरश्चाभ्यासः कार्या राजेऽध्यमायां पाष्टे च दाद्यायांचान्त्यस्यतमसेस्वासूत्तरयोर्हूणीतरुतेचतुरक्षरे नाभ्यासे नरायेहा उवाद्वितीयात्सकृत्कृष्टा दांत्याविधाः सर्वत्रस्वासूत्तमायां प्रथमेदे मूर्द्ध-

---

कदावसोद्वितीये । दीर्घा ३ अहो वास्तुता । एषास्तुता अक्षरा आद्यलुप्ता भवति *पंचाक्षरश्चाभ्यासः* अर्थात्तृतीये । तृतीये पादे पंचाक्षरअभ्यासोभवति *कार्याराजेऽध्यमायां* अकार्या सामराजे मध्यमाया स्तोत्रीयायां पंचमाष्टमे अष्टमे पादे पादे वृद्धे भवतः । योनौसप्तमाष्टमयोर्वृद्धिरित्यतोवचनम् मतेधाराइत्यत्रा । *आद्यायां चान्त्यस्य *आद्यायां स्तोत्रीयायां अन्त्यस्य पादस्य पंचमाष्टमे वृद्धे भवतः* तमसेस्वामुत्तरयोर्हूणीतरुतंचतुरक्षरे*महो दैर्घतमसे पिबासोमाद्या उत्तरयोः स्तोत्रीययोः हूणा च तरुणा हूणीतरुते चतुरक्षरेभवतः । सत्वामिन्द्रा २ प्रभूवसाउ । इमाब्रह्मासम्मसदाई । एवंचतुरक्षरेकर्त्तव्ये । आद्यायामप्येवमिति चेत् । न । योनेच विचार्यत्वात् । योन्यन्तरापेक्षं चैतद्वचनं स्याद । अथवा ऊहकारेण सह विकल्पः *नाभ्यासे *उत्तरयोरेव स्तोत्रीययोः अभ्यासविषये अक्षरैव ऽक्षरैव तरुणाभवति न चतुरक्षरा *नरायेंहाउवाद्वितीयात्सकृत्कृष्टा* नराये हाउवासामान्ते द्वितीयात्स्वरादारभ्य सकृत्कृष्टा भवति उपायत्वाद्स्याः उदूहप्रतिषेधः माशुपायादितिमासे वचनं *दांत्या विधाः सर्वत्रस्वासूत्तमाया प्रथमे दे* पुनरुक्तमिदंसूत्रं *मूर्द्धन्यएव दंत्यः स्वरोपधः*दंत्यः त्रिरामेपि, मूर्द्धन्य एव भवति । किमविशेषेण । न । यदि शान्मे भवति स्वरपूर्व इत्यर्थः । कस्मिन्न्यास इदमारभ्यते । उच्यते । एकपदे रेफाच्चकारोमूर्द्धन्य मापद्यते इति ।

*एवंवदन्त्यः स्वरोपधो णश्चयोतिहारीस्यादविकृतपूर्व-

ऋचानामेकपदे मूर्द्धन्य एवेतिवचनं । तथार्पाभ्यामित्यत्र एकपद एव ऋकारमाकाराभ्यां परस्य मूर्द्धन्यापत्तिरितिवचनानि उदाहरणानि । जरायोधीये उरुकृदुरुणः अय नकारः विरामे मूर्द्धन्य एव भवति तथा मानवे आद्ये शिक्षाणो आद्या । तथा नोपसएवदेवोदाहरणं । साक्षा इक्षाणो अस्मिक्षाणो आ तथापार्थवानिष्टुपोः । इन्द्रायसोमाइ३परिपाइत्यत्र पूर्वयो रुदाहरणयोः सऺहिनकालेवेन णत्वं प्राप्नोति नानापदत्वादिति । उच्यते । सत्यं न प्राप्नोति । किं तर्हि भाष्यकारेण अकारचोद्येन प्रापित । कथं । अत्र किल पादे मूर्द्धन्य इति वक्तव्ये तथार्पाभ्यामितिवक्तव्ये एवमक्षरचोद्येन नानापदेऽपि प्रापितं । तत्र ये उदाहृतानि येमानाः अर्वाङ्गः । उरुकृदुरुणः । स्वर्णपस्तेश्रृङ्गृपोणपात् । एवं क्वचित् मूर्द्धन्यापत्तिः संहितायामप्युक्तेऽपि न दोषः । प्रत्युदाहरणानि । एवं तावद्दीर्घमनोरेनूभिर्येवाणो हर्यतो विचक्षणः क्षण अयंविमर्जनीयोपधानस्वरोपरागः तस्मादमूर्धन्यापत्तिर्न भवति । इन्द्राय सोमंपरिषिच्यमान इयम्तु समासपदत्वात्संहिताकाले मूर्द्धन्यापत्तिरेवेति *णश्चयोऽतिहारीस्यादविकृतपूर्वपदवत्* णकारश्च यः अतिहारी स्यात् अतिहारयोगादतिहारी अविकृतपूर्वपदवद्भवति । समासपदवद्भवति इति यथा उत्तरे मानवे सुनोप्यन्द्रागिर्वण इति णकार एव भवति । अतिहारयोगः कथमिति । उच्यते । गिर्वणस्त्वया भूषन्ति मानव इति *ऊरिष्कृते चागमोऽलोपः* परिष्कृते चानावेकः सकारोऽलुप्यत इति । परिष्कृत इति किमुक्तभवति । उच्यते । परिष्कृत शोभनं भूषितं अलङ्कृतमित्यर्थः । एवमेव च सामर्थ्य रोक्षणछन्दसि ।

पदत्र स्परिष्कृतेचागमोलोप्यः ॥७॥

कार्णश्रवसोत्तरयोर्व्ये स्वदयसदावृधं दस्मांसुरा-
क्रौंचेस्त्रमानहिवा मग्निर्वोवाजीयउपांत्यकृष्टः सर्वासु-

अलङ्कृत भूषितं दर्शनात्। मकुत्यैव नाम सुशोभन तदनुमंहान्स्तो-
भं वर्णवत् तथा च परिष्कृतः । संस्तुत इत्यर्थः । किमुक्तं
भवति । स्तोभः परिष्करण अलंकार इत्यर्थः । तस्मिन्परिष्कर-
णे परिष्कृतस्तोभे आगमः आगमिकः सकार स, लोप्तव्यः ।
यथाहारिश्चदृइत्यत्र चाभ्रेनेममामः । ऋशुवंदृइति अस्य सकारस्य
स्तोभेसतिलोपो भवति। हाराइहाइवाञ्द्रो इति ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृतेपुष्पभाष्ये दशमप्रपाठकस्य
सप्तमी कण्डिका ।

*कार्णश्रवसोत्तरयोर्व्ये *स्वदयासदावृधाम् *कार्णश्रवसे
उत्तरयोः स्तोत्रीययोर्व्येस्वदयायोनिहता सदावृद्धामापद्यते
दस्मधंसुराक्रौंचस्त्रमानेहिवा दस्मंनवोदस्मासुराअभिमव-
स्सुरा एतयोस्तृचयोर्वाहूतिनधने क्रौंचिमपाइन्द्रोमहस्त्रभर्णस इत्ये-
तस्मिन्पादे मर्मामापनयोस्तृतीये पादे नहिवामापद्यते । नहिवान-
हिवश्चरमश्चने द्वितीये माम्नि प्रथमे पादे *अग्निर्वोवाजीयउपान्त्य-
कृष्टं सर्वासु* अग्निर्वोदेवमग्निभिरित्यत्र राथोराजीये प्रतिस्तो-
त्रीयं द्वितीये पादे उपान्त्यमक्षरं कृष्यते योनौ तु स्वादोरित्यायां
द्वितीये पादे उपान्त्यमक्षरं न कृष्यते । अतोवचनगौरीयाइति ।
त्रिकवत्सायाचाग्रयोः त्रिकवत्सायां चाग्रयोः स्तोत्रीययोः
द्वितीये पादे उपान्त्यमक्षरं न कृष्यते। अत्र च द्वितीये पादे यत्पूर्व
अधोपान्त्यमक्षरं कृष्यते । एवं द्रष्टव्यं । इतरथा नात्र पादः परि-
समाप्यत इति संदेहः स्यात् *प्रथमायां चतुर्थमुत्तरयोः पंचमं*
निदयवत्सायामेव योनौ आभाहत्वरात्परस्मात् पञ्चमात्परस्माद्-

त्रिकत्रसायांचाद्ययोः प्रथमायांचतुर्थमुत्तरयोः पञ्चम-
ऽस्वासु वैराजे तृतीये प्रथमांत्येवृद्धेऽप्रसे नार्मेद्वितीया-
याः राधायांतृतीयमयोनौ कौत्सदध्रोत्तराकूपारश्रु-

त्पर्वे तत्र चतुर्थमक्षरं कृष्यते । तत्र त्रिकत्रसायामाद्याया स्तोत्रीयाया आस्वरात्परस्तात् ताराद्यश्च एतस्मात्परस्तात् अन्यत्र आद्याएतयोः परस्तात्पर्वे तत्र पंचममक्षरं कृष्यते *स्वासु वैराजे तृतीये प्रथमान्त्ये वृद्धे* महावैराजे स्वासु सर्वासु स्तोत्रीयासु (तृतीये पादे द्वितीये पर्वणि प्रथमान्त्ये अक्षरे वृद्धे भवतः । द्वितीयेऽपि पादेष्वेवमेवेति चेत् । न । तत्राऽव्यभिचारात् अदोषः *अप्रस *अकारः प्रतिषेधार्थः ।)(१) तृतीयेपादे द्वितीये पर्वणि प्रथमान्त्ये अक्षरे वर्द्धेते इत्यस्यापवादः प्रशब्दसशब्दौ न वर्द्धेते इति । सत्रामिन्द्रमइमाग्रहा *नार्मे द्वितीयाः राधायां तृतीयमयोनौ* नार्म्मेधे द्विवसोराधे ऊर्जापाताचताचतासभाइति च । अत्र द्वितीयाया वसोराधाया ऊहगीतौ तृतीय मक्षरं वर्द्धते द्विनोदाइवा । वाहासूवा । इन्द्र विश्वाया च योनिवर्ज । योनौ तु द्वितीयाया वसोराधायां तृतीयस्याक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः *कौत्सदध्रोत्तराकूपारश्रुध्यपृश्निमानवाग्ररुणवैधृतवामित्रातिथकुत्सानि त्रपु च नौ *असंबद्धमायमिदं सूत्रं छात्रभोजनन्यायेन कस्मिंश्चित्किंचिद्वर्द्धते । ऐडकौत्से याहीन्द्रेत्रिपस्ताबाद्यस्य योनावेव अकारस्य वृद्धिः । परिसंख्यानार्थं वचनं अभीनोवादिषु प्रस्तावादिषु प्रस्तावाद्यस्य वृद्धिप्रतिषेधः । उत्तरे आष्टादंष्ट्रे तृतीये पादे द्वितीयमक्षर योनावेव वर्द्धते ।

(१) ( ) एतद्वन्तर्गतो पाठ पुस्तकद्वये नास्ति, तथापि एकस्मिन् वर्तते इति स्थापितः ।

ध्यपृश्निमानवाचारुणवैधृतवासिष्ठातिथकुम्भानित्रेपुचनौ तीर्थंगशाकरयोराधान्तोऽयोनौ ग्निरस्वीयारे रिनुरपि शोके मनगोभिस्त्रिणिधने सौहविषरंप्रोत्तरयोर्गोभिरिलान्दस्यान्त्याद्युपान्त्यमयोनौ ॥ ८ ॥

तथा उत्तरे दंष्ट्रे एतदुक्तं भवति। आकूपारे यदिन्द्रचित्रायां द्वितीयेपादे द्वितीये पर्वणि इराधसायाः तृतीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते। श्रुध्येष तिहारद्वितीयस्य योनावेव वृद्धिः। वरुणसाम्नि घृतवत्या द्वितीयेपादे अष्टममक्षरं(कृष्यते)वर्द्धते। वैधृते च वामिष्ठ एपमाकोशायां मध्यमयोः पादयोः द्वितीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते। आभीमिगाण्यां प्रतिषेधः सर्वेषामेतषामूहगीनो प्रतिषेधः तिथकुम्भानित्रेषु च एतेषु अन्येष्वमेव परिसंख्यानार्थं वचनं। देवातिथे आद्यायामेव स्तोत्रीयायां तृतीयपादाद्यमक्षरं वर्द्धते वैककुभे च उद्गीथाद्यस्य योनावेव वृद्धिः। पूर्वे च जनित्रे प्रतिहाराद्यस्य योनावेव वृद्धिः *तीर्थंशाकरयोराधान्तः* अतीपन्ने रहस्ये च शाकरवर्णे आधान्तो वर्द्धते यदिन्द्रचित्रअर्णोसोमवृचयोः *अयोनौ* योनावेव तयोराधानयोः वृद्धिप्रतिषेधः। उग्रं अतीपन्नेसानुः शाकरवर्णे। *ग्निरस्वीयारे* क्षुद्रनारवन्तीये द्वितीये पादे द्वितीये पर्वणि द्वितीयस्याक्षरस्य एतयोरेव वृद्धिरन्यत्र प्रतिषेधः परिसंख्यानेन पदं दर्शयात्। अग्निष्टुम्भवान्तस्वीरान। *रिनुरपि शोके* अशोके च रिनुः। अपि च एतेषामक्षराणां वृद्धिः मजूरामश्रुरा इन्द्रश्र जनूराः। आपिरूर्णे *मनगोभिस्त्रिणिधने* भानेस्त्रिणि इने अस्तेगोभान्तोभिरिनिभिशब्दस्य वृद्धिः *सौहविषरंप्रोत्तरयोर्गोभिः* *सौहविषे उत्तरे च उष्णाश्रे गोभिःशब्दस्य वृद्धिः। गोभिः श्रीणान इति। सौहविषे गोभिः जान इत्यादयौरन्ध्रे *इलान्दस्यान्त्या-

यस्मेहरेच श्येनेदानोधरा प्रोवाराह ऊनाकपास्थिरां द्वितीयमकर्षणं यत्तासाविसोच यसुसफेमादाऽयक्षरां देव्येमहूद्वितीयमथतां वैराजयोनावन्त्यपोर्नतं वै-

---

यमुपान्त्यम् *इष्टान्दे तृतीये तु गाने बृहद्भानोशनशा इत्येतस्मिन् गानेन आद्यम् । किमुक्तं भवति । अदर्दहत्समक्षजा इत्यत्र । आद्यं पर्व योनिसंज्ञितं आद्ये साम्नि इत्यर्थः । तस्य तृतीये तु गाने उपान्त्यमक्षरं वर्द्धते *अयोनौ *अयोनीतूपान्त्यमिरित्यतुगाने एवं उपान्त्यस्याक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः प्रथमे पादे ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमप्रपाठकस्याष्टमी कण्डिका ।

यस्मेहरेच यत् मदायो च त्रायोहरे अविशेषोपदेशात्सर्वपर्वणां उपान्त्यस्य वृद्धिः । योनौ तु प्रथमयोः पादयोर्व्यभिचारादिदमुच्यते । योनिवद्भावोमाभूदितित्वमेतद्वोहाइ इत्यत्र *श्येनेदानाध्वरा* योनिच्छयेनेनायोनिरत्राइहाइमे पर्वणि ध्वरामापद्यते सोमध्वा दानायइन्द्रायायाये साम्नि दा ३ ना २ *प्रोवाराहऊनाकपास्थिरा* प्रोवाराह अन्त्ये पादएका कपास्थिरामापद्यते अन्त्ये चैव च पादेषु *द्वितीयमकर्षणं* एवंध्येव वाराहनासिष्टेषु अन्येषु अन्येषु पादेषु द्वितीये स्वरे यकर्षणमासीत । योनौ तु द्वितीयकर्षणं न भवतीत्यर्थः *यत्तासाविसो च* यासिष्ठे द्वितीयस्वरे तुकर्षणं कापा न भवति इत्यर्थः *यसुमफेमादाऽयक्षरा* योनिरत्राऽयक्षरा महूयसा आसीत् सा त्रिकद्रुकायां द्वितीयेनामापद्यते इडाना *देव्येमहूद्वितीयेमथता* । पञ्चनिधने वामदेव्ये कयानायां द्वितीये पादे या महूयमा आसीत् सा त्रिकद्रुकाया द्वितीये पादे अनन्यतामापद्यते । अपन्वतात्वामग्नेपुष्करादधीत्यत्र *वैरा-

श्रवमनसेत्वा स्तोभार्चिकसंधेर्ग्रहणात्सम्मे द्वितीयान्तेप्रो-
त्तमायामाद्ये शौक्केचाद्ययोः शौक्केच सुषाश्रीणपवरुं कृरु-
णसाम्नि इलांदेहीपीप्रभृत्युद्धारोऽन्त्यायामनुद्धार स्तम-
सोऽर्केयोनावाद्ययोर्मागायतो दूघातनिघातौ ॥ ९ ॥

जे योनावन्त्ययोर्नतं* महावैराजे योनौ आद्यायामन्त्ययोः पा-
दयोर्विनतं भवति । अन्यत्र प्रतिषेधो न भवतीत्यर्थः । *वैश्वम-
नसे त्वास्तोभार्चिकसन्धेर्ग्रहणात्* वैश्वमनसे संश्लेषो भवति ।
जसआकलशीमित्यत्र । कस्मात् । अत्वात् । अत्वोपदेशादि-
त्यर्थः । जमावैश्वमनसा इति । यदिपुनस्तत्र चौपसन्धिन्यायेन सं-
श्लेषः क्रियते तथासति अत्वोपदेशोऽनर्थकः स्यात् । किञ्च स्तो-
भार्चिकसन्धेर्ग्रहणादेव संश्लेषो भवति । नान्यथा । कथमयं
स्तोभार्चिकसन्धिरिति । उच्यते । यो सौ आकारः अत्वपादितः
स्तोभः स इत्यभिप्रायः *सम्मे द्वितीयान्तेप्रोत्तमायामाद्ये* वात्स-
प्रे द्वितीयान्त्ये पादे नीचादी भवतः । प्रथमायास्तोत्रीयाया उत्तमा-
यामाद्ये वात्सप्रे अन्त्यायां स्तोत्रीयायां प्रथमद्वितीये पादे नीचादी
भवतः *शौक्के चाद्ययोः* शैशोके चाद्ययोः स्तोत्रीययोर्यथा-
सम्भवं पादादयोनीचा भवन्ति *शौक्के च* शौक्के चाद्ययोः
स्तोत्रीययोः पादादि नीचैः । *सुषाश्रीणपवरुंकृरुणसाम्नि *वरु-
णसाम्नि एते शब्दाः प्रतिहारविषये नीचा भवन्ति *इलान्दे इही-
पीप्रभृत्युद्धारः *इलान्दे तृतीये तु गाने वृषद्वानोश इत्येतस्मिन्
हीपीप्रभृत्युद्धारः भूत्वा एषाहीपी एतस्याः परस्तात्सर्वे स्तोभाउ-
दुध्रियन्त इत्यर्थः । *अन्त्यायामनुद्धारः* एतस्मिन्नेवानुगाने अ-
न्त्यायां विधायां दाशुषे कात्रे इत्येतस्यामनुद्धारः *तमसोऽर्के
योनावाद्ययोर्मागायतोदूघातनिघातौ *महादैर्घ्यमते योनावाद्यामि-

अथोहगीतीनां प्रस्तावोद्देशः स्तोभः पुरस्तादुत

रपर्थः । अन्त्ययोः स्वस्तोभीययोः भागावता उद्घातनिघातौ प्रतिभवतः । वाक्यशेषः । कस्माद्भेदेनोपन्यास योनावन्त्ययोश्चेति । उच्यते । धर्मभेदात् । आद्ययोरुद्घात भागावता उत्तरयो निघात प्रतीसतोभेदेनोपन्यासः उद्घात इत्युच्चप्रतीत्यर्थः । निघात इति नीचप्रतीत्यर्थः । आद्याया सामविन्द्रप्रणाशब्द उच्चप्रत्ययः प्रत्ययामादापूजशः शब्दोनीचेर्वर्तते । सुमेनघान् छन्दोनीचप्रत्ययः पर्णा भेद कृत्वा आत्मनोनुस्मरणार्थं केनापि कृतम् ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पभाष्ये दशमस्य
नवमी कण्डिका ।

*अथोहगीतानां प्रस्तावोद्देश * कोऽस्याभिसम्बन्धः । उच्यते भावाः परिसमाप्ताः । तेषां च भावानां भक्तिसम्बन्धेन लक्षणमुक्तं । स्तावोपान्त्य दैर्घ्ये षेसूक्ते तरेहागादि उपायाद्वितीय कान्ते योनौ निधने हीपीस्यपसर्वत्रेति । अतः तासां भक्तीनां विज्ञानार्थमाह । अथोहगीतीनामिति । यद्येव सर्वभक्तीनामेव लक्षणोद्देशोवक्तव्य. । कुतः । यस्मात्सर्वभक्तिसम्बन्धेन भावानामुपदेशः कृतः । अथ कस्मात्प्रस्तावस्यैव केवलस्य लक्षणमुद्दिश्यत इति । उच्यते । एवमेतत् । किन्तर्हि ? सूत्रकारेण पञ्चविधग्रन्थकारादिभिः प्रतिहारनिधनयोर्लक्षण मुक्त्वा तत अथातः प्रतिहारक्रम महाप्रपञ्चेन प्रतिसामानुक्रमण कृत । प्रस्तावलक्षण नैवोक्त ।

सूत्रे पाञ्चविध्ये च लक्षणमात्र उपदिष्ट । ननु प्रतिहारवद्विस्पष्टमुक्त । अतोविस्पष्टीकरणार्थ आद्यत्वान्मुख्यत्वाच्च प्रस्तावस्य विशेषलक्षणमाह । उद्गीथोपद्रवौ तु परिशेषासिद्धौ

वाँ (क) प्रस्तोतुरन्तर्वा विधाय उद्गातुस्त्वकारार्षभपावमानजनित्राणां हुवादिर्वासिष्ठे प्रस्तोत्रादेशो द्य-

तस्यादाह । अथोहगीतीनां प्रस्तावोद्देश इति । अथ भावानन्तरमूहगीतीनां साम्नां प्रस्तावोद्देशः । उद्देशो लक्षणमुच्यते । प्रस्तावस्य लक्षणं वक्ष्याम इत्यर्थः । तदेतत्प्रतिज्ञासूत्रम् । *स्तोभः पुरस्तादन्तर्वा प्रस्तोतुः* *तस्य प्रस्तावस्य पुरस्ताद्यः स्तोभः स प्रस्तावाङ्गं भवतीत्यर्थः *अन्तर्वा* अन्तरशब्दो मध्यवाची मध्ये च प्रस्तावस्य यः स्तोभः स प्रस्तावाङ्गं भवति यथा पुरस्तात् स्तोभः आश्वसूक्त पूर्वप्रोक्ताश्वेहयास्याभिनिधनकाण्वादारसदिडासंक्षारादिषु । मध्ये च यथा गौषुक्तसौवे माधुच्छन्दसत्रावः सामानीपादी-यहाविष्क्रनादिषु क्वचिदुभयं यथाभवे *अन्ते च *प्रस्तावस्य यः स्तोभः प्रस्तावाङ्गं भवति । यथा पौरुमद्गभौद्धिरद्भुमनश्यैत-द्विधनिधनायास्यादिषु *अविधाय* किं सर्व एव प्रस्तावान्त्यः स्तोभः प्रस्तावाङ्गं भवति । न । अविधाय । अकारः प्रतिषेधार्थः । विधायस्तु उद्गीथाङ्गमेव भवति । किमुक्तं भवति । प्रस्तावस्वराणां विधा तस्या आदौ यः स्तोभोऽपवर्तितः तस्य अङ्गभूतः स न प्रस्तावाङ्गं भवति । किं तर्हि । तद्विधाङ्गमेव भवति उद्गीथाङ्गमित्यर्थः । यथा आथर्वणवापीहरपेडस्वरपन्नानिधनवैरूपपेडसाकमश्वादिषु संक्रतिनि च प्रस्तावपक्षे । उद्गातुस्त्वकार्षभपावमानजनित्राणां* तुशब्दः पूर्वलक्षणप्राप्तनिवर्तकः एतेषु सामसु पूर्वलक्षणेन अविधायत्वात्प्रस्तावाङ्गत्वे प्राप्त उद्गीथाङ्गं भवतीत्यर्थः । *हुवादिर्वासिष्ठे *वासिष्ठे पूर्वलक्षणेन कृत्स्नस्तोभस्य प्रस्तावाद् द्वित्वे प्राप्ते एकदेशस्य उद्गीथाङ्गत्वमुपदिश्यते । हुवादिस्तोभः उद्गातुर्भवति । वयपेनेचाम्पिष्ठहूवेहोईपवमुद्गातुर्भवति *प्रस्तोत्रादेशेऽ* सर्वत्र सर्वसामसु यः प्रस्तावो भवति ।

आदेशे तु यथादेशं, यथा सहस्रगीतिषु सर्वेष्वेव यथा ऐडयामडे-डमाडवश्वासदस्यवम्रगायत्रायोनिधनवैरूपज्योतिषायंपूपाक्रौंचपव-द्धार्गवदैवोदासत्राङ्निधनक्रौंचलौशऐडकाव्य[illegible]मारथिपर्याकूपार-वैधृतवासिष्ठशैखोडनानि पदविभक्तानि । एतेषु पादः प्रस्ता-वो भवति वासिष्ठं मरायामाष्टादंष्ट्रमक्रोशमहावैराजमिश्रचतुर्थवैदन्व-तश्रुतानिद्ववार्कपुष्पसामराजमार्गीयवपार्थवाहय्यौनानश्रेष्टुभनिवेस-पात्रेषुभानुष्टुभवातसमस्वारत्वाष्ट्रीसामद्वयस्वाराज्ञवजयामवैरूपज्यो-तिषप्रथमोत्तमवाजाजित्व कुत्सस्याधिरथीयाविष्णुस्वाशिरामकांपेरकौ-दीर्घतमसोर्कभ्राजोऽन्त्यभ्राजेत्रिकर्णभासाऽमैर्त्रगोत्तरवाकजमप-दानिधनवामदेव्योत्तरमहतांकसंरत्नोभौद्भिद्धलत्व सप्तहसमावृक्का-र्योभयतः सवंलपौसरोर्भयौश्वनेधितद्धयायाज्ञनोभयंपूर्वगवां प्रजा-निधिनीयामानिधनानि स्तोभपदविभाग्यानि । एतेषु आग्य-स्तोभसहितः प्रस्तावो भवति । उत्तरत्वस्तोभविभाग्यत्वाद्धु-द्धीधाङ्गपेवेत्युक्तं । अन्यानि स्तोभविभाग्यानि तेषु वक्ष्य-ति । स्तोभउपायान्तः पद्वनिधनेष्विति । विषमभक्तिष्वाम-ह्रीयवादिषु कथमिति चेत् ? उच्यते । विषमभक्तिष्वपिपञ्च-एवप्रस्तावोभवति, किं सर्वेष्वेव ? न । याग्यस्वा कांडकावा विषमभक्तीनि उच्चारितानि, तद्वर्जमन्येषु सर्वेषु विषमभक्तिषु पञ्चः प्रस्तावोभवति । यथाऽऽमहीयवरौरवर्यांधाजयनामदेव्यनीधसका-लेयसंहितसफरीष्कलश्यावाश्वान्धीगवादीनि । यत्र पुनः पादै-कदेशाभ्यामः तत्र कथमिति ? यथा मरायवात्समेषिशाण्डिन-दीर्घतमसोर्कादिषु । उच्यते । तत्रापि साभ्याम एव पादः प्रस्तावोभवति । कुतः । कृत्स्नपादाभ्यासे वचनारम्भात् पादो ऽप्यन इति । तेन पारिशेष्यादेकदेशाभ्यासे साभ्यासः पादः प्र-स्तावोभवतीति सिद्धं ।

क्षरोवासंकृतिदार्ढच्युतयोश्चतुरक्षरोवासुरूपाजिगैडसाकमश्वानाम्॥सदेवतोवाराजनशाकरर्षभयो द्विपात्संजयनानदगौशृंगरात्रिदैवोदासानां काबश्रौतकक्षार्षभञ्यन्तायास्यैडौक्ष्णोरंध्रैडसौपर्णमोक्षमार्गीयवज-

---

*त्र्यक्षरोवासंकृतिदार्ढच्युतयोः*पञ्चोवाचाशब्दात् । *चतुरक्षरोवा सुरूपाजिगैडसाकमश्वानां *एतेषां सुरूपादीनां चतुरक्षरोवा प्रस्तावोभवति । सुरूपैडसाकमश्वयोः । सस्तोभश्चविभागत्वात् प्रस्तावाङ्गंभवति । अन्तेचाविधायइति वचनात् *सदेवतोवाराजनशाकरर्षभयोः* राजनशाकरर्षभयोः सदेवतः पादः प्रस्तावोभवति । पादः पाद एव गृह्यते । पद्यो नादेगच्छति विशेषेणार्थपरिसंख्यानभयादेवतार्थ आरम्भः । देवतासूत्रात्सोपपन्नाद्वचनारम्भः । अन्ये त्वधीयते—सदैवतोवाराजनशाकरर्षभयोरेतेषां विकल्पः सदेवतोवा देवता विनाच *द्विपात्संजयनानदगौशृङ्गरात्रिदैवोदासानां* एतेषां साम्नां द्वौद्वौ पादौ प्रस्तावोभवति *काबश्रौतकक्षार्षभञ्यन्तायास्यैडौक्ष्णोरंध्रैडसौपर्णमोक्षमार्गीयवजरावोधीयपद्माहिष्ठीयोत्सेधवात्रस्वारमामराजपीहणीडपूर्वरारवन्तीपवार्त्रतुरपरावैरूपद्रस्वांधूरदोपद्मामहादिवाकीर्त्यानां वानः* एतेषां काबादीनां शाशब्दान्तः प्रस्तावोभवति स्तोभश्च यथान्याय भवति । अन्तेचाविधायइत्यनेन न्यायेन । यथा ञ्यन्तायास्यैडौक्ष्णोरन्ध्रैडादीनां सहस्तोभेन वा शब्दान्तः प्रस्तावोभवति । महावैष्टम्भसैनाद्वनिधनायास्यसंभरमनासाहीयश्रुध्यवरुणसामसदोविशीयाभिविर्तवाश्वादीनां वान्तत्वेप्यग्रहणं न्यायसिद्धत्वात् । पद्योऽन्नादेशाइति अनिधायइतिस्तोभस्य प्राप्तिरिति । अन्तग्रहणं काबादीनां द्विपा निधनस्थानिरपाणस्तावो भवति

रायोधीयपद्याहिछीयोत्सेधवाम्रस्वारसामराजपौरुमी-
द्दपूर्वंवारवंतीयत्वार्त्रंतुरयणवचैरूपह्रस्वावृहदोपशामहा-
दिवाकीर्त्यानां- चातः कृष्टाद्रूष्णो द्विर्वावारवंतीय-
आत्मनिचमहादिवाकीर्त्ये यांतोदाशस्यरथभासशांम
दगायश्यासितानां जारांतोवींकत्रासिष्टप्रियपत्राणां
वारांतोघैरवामित्रे हाउकारांतः संतनिजमदग्न्याभीव-
र्तकार्तयशाकारांत स्वाष्ट्रीसाम्नां जारामिंद्रतोपक्रमा-

केषांचिदर्द्धंपदं प्रस्तावः। अतोवैलक्षण्यात्काचादीनां पृथग्ग्रहणमुक्तं
कुष्टाद्रूष्ण: यद्विकृष्टात्परोयोवा शब्दः तदन्तःप्रस्तावो भवति।
यावाब्दादुत्वात कृष्टात्परइति विशेषणार्थमाह। कुष्टाद्रूष्ण इति।
इन्द्राउवापावमन्तः *द्विर्वावारवंतीये*पूर्वे वारवन्तीये द्वौ वाश-
ब्दौ तत्र आद्ये प्राप्ते विकल्पमाह। द्विर्वाशब्दान्तः प्रस्ताव इति
सकृद्वेति *आत्मनि च महादिवाकीर्त्ये* पूर्वसूत्रेणादावेवैको-
वान्तः प्रस्तावःप्राप्तः। अनेन सूत्रेणात्मनि च द्वितीयोविहितः।
आदावात्मनि द्विर्वाशब्दान्तःप्रस्तावोभवति समुच्चयेन नतु विक-
ल्पः *यान्तोदाशस्य स्थभासशांमदगायश्यासितानां *एतेषां
चतुर्णां दाशस्यरथादीनां याशब्दान्तः प्रस्तावोभवति। ऐडकौ-
त्सादीनां यान्तत्वेऽप्यग्रहणादुक्तः परिहारः। काचश्रौतकसार्पभेत्ये-
तस्मिन्सूत्रे *जारान्तोर्वीकवासिष्ठप्रियपत्राणां* एतेषां त्रयाणां
वोड्कादीनां जारान्तः प्रस्तावोभवति *वारान्तोवैश्वामित्रे*मरुपौ
ष्कलाक्षपरादीनांवारान्तत्वेऽप्यग्रहणं अत्रापि स एव परिहारः।
*हाउकारान्तः सन्तनिजमदग्न्यभीवर्त्तकार्तयशाकारान्तत्वाष्ट्रीसा-
म्नां *एतेषां चतुर्णां हाउकारान्तः प्रस्तावोभवति। पूर्विमदा-
वसुनिधनासितव्यावनहानिष्कृतपौरुमद्गगौतमादीनां हाउका-

णातएवाविभाग्यानाम् ॥ १० ॥

यौक्ताश्वैडयास्यत्रैशोककोशश्चौष्टोदवृशपुत्रदैर्घतमसासिमानांनिपेधवैराजानां द्व्यक्षरो ऽभ्यस्तोद्व्यक्षरआ·

रान्तमध्यग्रहणं पूर्ववत् *जाराग्निदूतोपक्रमाणां तेएवाविभाग्यानां* *जाराग्निदूतयाचयान्युपक्रमान्ते तानि जाराग्निदूतोपक्रमाणि । तेषां ते एव पर्वणि प्रस्तावाभवन्ति । जारोपक्रमेषु जाराग्निदूतो· पक्रमेष्वग्निदूता । यथाश्वष्टुभौशनाग्वैदन्वदीर्घगुह्गगाभत्रपार्श्वश्या· कर्षभार्षवणवार्णश्वतीनित्यवत्साचाजीयरथन्तरण्वेनेयद् । श्येनः पञ्जीयस्य चोत्तरयोः एतेषु जाराप्रस्तावोभवति । सुज्ञानस्त्राष्ट्री· सामाघपार्श्वपूर्व्यमाणवाजेनोत्रिणधनेपोष्टपीवाजदायपोश्णोरंग्राघा· रसदीक्षयन्तीस्वाष्ट्रीसामवारसवाश्रेवकाशीतभारद्वाजाच्छिद्रर्षयिष्टबृ· हद्भारद्वाजकाशपूर्ववैष्णवीपगवपूर्वत्रिपुरीवापहिरायस्वरद्वदवस्था· नाथर्वणातीवंगान्तारिक्षवाहाङ्गिराजोवैरूपव्याहृतिसामानि । एते· षु सामसु अग्निदूतप्रस्तावो भवति । किमविशेषेणैव जारा· ग्निदूतयोः प्रस्तावार्थमिति । अविभाग्यानां साम्नामेषधर्मोभवति । जाराग्निदूते प्रस्तावः । विभाग्यानान्तु अग्निदूतासहितजारासहि· हितोजारासहितश्च पयएव प्रस्तावोभवति । यथामरापदीशार्गदी· र्घतमसोकारिष्टभर्गमुद्वावैश्वामित्रादिषु ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य दशमीकण्डिका ।

यौक्ताश्वैडयास्यत्रैशोककोशश्चौष्टोदवृशपुत्रदैर्घतमसासिमा नांनिपेधवैराजानाव्यक्षरः एतेषां यौक्ताश्वादीनां दशाना द्व्यक्षरः प्रस्तावोभवति । अत्र सहोदैर्घग्रहणं जारोपक्रमस्ते ससंदोषेअदेरद्· द्व्यादे । कुव स्यापेक्षेषु प्रस्तावाद्व भवति यथान्याये *अ·

नूपैटतसौहविषचैष्णवोत्तरपर्याः स्वराणामग्निदू-
ताभ्यस्तामध्यमक्रौंचस्य पादोभ्यस्तोचपदंताभ्यस्ता-
कूपारराजनपयसां द्वादशाक्षराणि चरैवतर्षभे त्र्य-
क्षरोबृहत्के सोमसामगायत्रीक्रौंचवैरूपौदलगायत्र्यौ-
शनसैंधुक्षितमैधातिथरोहितकूलीयेहवदैघ्मवाहिंद्रय-
शः कण्वबृहन्नैष्टुभ यथायाश्वशौकवार्पाहरवाज-
भृत्कार्णश्रवसानांचत्वारि द्वेवान्त्ययोः पद्शंकुपांहित-

भ्यस्तोद्व्यक्षरआनूपैटतसौहविषचैष्णवोत्तरपर्योन्वः स्वराणाम् ॥ ।
आनूपादीनां द्व्यक्षरः अभ्यस्तः प्रस्तावोभवति । द्वे द्वे अक्षरे
अभ्यस्त आद्ये प्रस्तावोभवति । ॥अग्निदूताभ्यस्तामध्यमक्रौंच-
स्य॥अग्निदूताभ्यस्तावोभवति ॥पादोभ्यस्तोजपदन्ताभ्यस्ता-
कूपारराजनपयसां ॥एतेषां जपदन्तादीनां चतुर्णां पादः अभ्य-
स्तः प्रस्तावोभवति । राजनस्येह पुनर्ग्रहणं विशेषणार्थं । तत्रो-
क्तं स्वर्दैवतः पादोभवतीति । इह स्वयं विशेषः । साभ्यासः
पादोभवतीति । द्राह्यायणस्तु पदन्तवैच्छन्दसत्वादेकदेशाभ्यासः ।
॥द्वादशाक्षराणि च रैवतर्षभे ॥रैवतर्षभे च पादः अभ्यस्तः । द्वा-
दशैवान्यक्षराणि प्रस्तावोभवति पङ्क्तित्र्यक्षरकृणपस्यरैवतस्येति
॥त्र्यक्षरोबृहत्के॥ त्र्यक्षरःप्रस्तावोभवति ॥सोमसामगायत्रीक्रौंच-
वैरूपौदलगायत्र्यौशनसैंधुक्षितमैधातिथरोहितकूलीयेहवदैघ्मवाहिंद्र-
यशः कण्वबृहन्नैष्टुभयथायाश्वशौकवार्पाहरवाजभृत्कार्णश्रवसानां
चत्वारि॥ एतेषां सोमादीनां सप्तदशानां चतुरक्षरः प्रस्तावोभवति।
स्तोभं यथान्यायमुक्तं ॥द्वेवान्त्ययोः ॥अन्त्ययोर्वाजभृत्कार्णश्रव-
सोर्द्वेवा अक्षरे प्रस्तावोभवति चत्वारि वेविकल्पः ॥पद्शंकुपा-
हितवाजिनःस्वाररोहितकूलीयामित्ययोक्रमेणानाम् ॥एतेषां शंकादी-

वाजजित्स्वाररोहितकूलीयासितयौक्तस्रुवानामष्टा·
वौरुक्षयजागतसोमसाम्नोरेकादशोत्तरेजनित्रेद्वादशह·
रिश्रीधने स्तोभउपायांतः पदनिधनेषु निधनं चतदं गं·
स्या द्विरेकरूपे त्रिर्वापदस्तोभेष्विलांदायांत्रिरुक्तंयथो·

नां पंचानां षडक्षरः प्रस्तावोभवति *अष्टावौरुक्षयजागतसोमसा·
म्नोः* अष्टावौरुक्षयजागतसोमसाम्नोः*एकादशोत्तरेजनित्रे *उ·
त्तरे जनित्रे तंत्रोद्स्सपुरोजित्योः एकादशाक्षरः प्रस्तावोभवति ।
द्वादशहरिश्रीधन्ते हरिश्रीनिधनेद्वादशाक्षरः प्रस्तावोभवति·
*स्तोभउपायान्तः पदनिधनेषु*येषां पदानि धनानि स्तोभ
भक्तीः प्रोच्यन्ते तेषु पदनिधनेषु उपायान्तः प्रस्तावोभवति ।
स्तोभः प्राग्रुच उपायश्चान् स्तोभः पदपदनिधने ध्वंतदुक्तंभवति·
उदाहरणानि । यथा गोष्ठमतोद्सौमित्रधर्म्मभ्राजकीर्त्यंयशः सं·
सर्पभद्रश्रेयोस्त्वष्टुसैकरूपोचरगत्वांत्रेतलांदाद्वितीयानुगानगतपदस्तो·
भादीनि एतेषु उपायान्तः प्रस्तावोभवति । *निधनं च तदंगं
स्यात्* तस्मात्प्रस्तावादूर्ध्वं यत्पदनिधनं तत्प्रस्तावांगं अत्रोच्यते
सर्वप्रयोज्यस्यानिधनस्याङ्गत्वे किं प्रयोजनं । उच्यते । कुशा·
निधाने प्रयोजनं अङ्गत्वे । निधनांतेकुशानिधानं भवति । त·
दङ्गत्वे प्रयोजनं । अन्ये तु ब्रुवते । अस्यमते न निधनमपि स्तो·
भविभागेसुप्रस्तोर्नप्रयोज्यमेवेतिवचनात् निधनं च तदङ्गं स्या·
दिति । तस्मादेव विशेषः *द्विरेकरूपे *पूर्वसूत्रे सकृदुपाया·
न्तः पदप्रत्ययः प्राप्तः अत आह । द्विरेकरूपइति । द्विः
उपायान्तः स्तोभः एकरूपेप्रस्तावोभवति पदप्रत्ययोदन्तता·
प्रत्ययश्च । एकरूपप्रत्ययोताप्यन्तः स्तोभः पादानांनिधनत्वा·
दिति । उपासोपायत्वं । *त्रिर्वापदस्तोभेषु* । इहापि पूर्वं

त्क्रमितरेष्वंत्येवाद्यक्षरो महानाम्नीपुद्विपदासुप्रस्तावः शाक्करप्रथमेष्वध्यासपुरीषेषु च यथोपदिष्टं वैछंदसेषु-

---

यदेव सत्तऽपायाभः आद्यः स्तोभः प्राप्तः अत्रआह त्रिर्वापिदस्तो-भेष्विति । त्रिर्वानुपायान्तः स्तोत्रः प्रस्तावोभवति सतद्वेनिविक-ल्पः त्रयोवाउपायान्ताः स्तोभाः प्रस्तावोभवति । एकोवाउपा-यान्तः । *इळादाद्येत्रिरुक्तं *इळान्दस्याद्येस्तोभिके अनुगाने-त्रिरुक्ते इळादस्याद्ये स्तोभिके अनुगाने त्रिरुक्तं स्तास्रुमन्ना-वारवन्तीयमश्व वसुरुसत्रासाहीयाद्दि चेति पशीयतदिदावरेत अ-धपादिसदोविशीयत्रिष्टुद्रजगतीविपथज्ञायमस्तपी । यौधाजयं आ-जाष्टकिवित्तयो गौहापितमपूपुरुष्यावाश्वाधीगवदेव्योकानिधन-आग्नेतमग्राः पसाकमश्वाविधुदद्राणवपडन्तोधर्मपानोधीगवगो-विच्छेनानि । पतेषुमातपास्ताविकमेवस्यात् । नयद्यः पद्योनादे-शइति अस्पायमपाहः । वैछन्दासेषुगास्ताविकमेवगान प्रास्तावो-भवति । नपद्य इति । अ रइति । अधस्तादप्पक्तमेवांतिपामद्दे आ-षाम्निछन्दसियथान्यायमावायः । इति । तथामस्तायमतिसराण-धनानामक्षपरिगाणथंसर्वत्रयथायोनिविकीर्पोदिति । तस्माद्वैछ-न्दातेमस्ताविकमेवगीतमस्तावोभवति । तपड । तयो । नोदो नो-पादोऽपस्तमस्ताचेन्दद्राणायाङ्क्ष्यादेक दिशाऽभ्यासइति । उ-च्यतेपानौ । अष्टाछरपादाऽभ्यासात् । षोऽशाक्षरः प्रस्ता । वो भवति । देवचतुर्थायोस्रुसस्तोभः पादः प्रस्तायोभवति । यद्यो-नादेशदृति वचनात् । पञ्चमेपिपद्यएवभवति । एवभवति । अ-स्प मतेनपञ्च । यनुगानेविविभाग्यः । अन्तवादुऽयक्षरः । ७अत्ते पञ्चमे नु गाने पद्योवा प्रस्तावोभवति । व्पक्षपेणिपकल्पः । महानाम्नीपुद्विपदासुप्रस्तावः शाकरमथमेष्वभ्यासपरीषेषु च य-

गीतप्रास्ताविकमेवस्या ऋणवादीनामप्रस्ताव्याउत्तराः

थोपदिष्ट *महानाम्नीपुपदिष्टम्भवति । कथ चोपदिष्टमिति न-
च्यते । द्विरादास्तु प्रस्तावः । शाक्वरमथमेष्वपि । पद एव प्रस्ता-
वोभवति । पूर्ववत् । पशिक्षाशचीना पता ३ई । १२ दशिष्ठव-
त्रिभजमा ३ई । १२ सनः स्वरिर्पिदतिहिपाः । पेतत्रयः शाक-
रमथमेषुपानादेश इति । अथाप्येतदेवलक्षणान्त्यमध्यास्यांपुरीषप-
देषुचजारामस्तावोभवति । वचनात् । ताप्यग्निद्रतोपक्रमाणामिति
अ॰पासेषु । आपाष्टकां २ भूरोसाला । पुरीषपदेषु आत इवा
एपै वशब्दः पञ्चस्वपिपकैकस्मिनमस्तावोभवति । एत एवमहा-
नाम्नीषपदिष्टं । वच्छरसपु गीतम्प्रास्ताविकमेचस्पात् *रैछन्द-
सेप सामछ प्रास्ताविर्याद्वाणापादेकदेशाभ्यास इति उच्यतेयो-
नौ । अपाक्षरपादाभ्यासात् । षोदशाक्षरः प्रस्तावोभवति । द-
द्वाणानुपकादशाक्षरपादोपातः । एकदेशाभ्यासः । तेवषोऽक्षा-
क्षरः प्रस्तावोभवति । अतः पञ्चाक्षराभ्यासः । यरावादीनाप-
प्रस्ताव्यादुत्तरायण्यानापञ्चानांन्मयस्यसन्ततिशाकरवर्णानांस्तो-
त्रीया अप्रस्ताव्येपासन्ततिन प्रस्ताव्येपासन्ततिनः । *वाश-
ब्दोविकल्पार्थः । यज्ञादिषु आद्यावहुत्तरयोः प्रस्तावलोमे एव-
सन्तति न्यपिमास । तस्मिन्नविकल्पमाह । वाप्रस्ताव्येउत्तरेसं-
सन्तनिन' । वा अप्रस्ताव्ये इति विकल्पः । उत्तरयोरितिसिद्धं ।

इतिपुष्पसूत्रभाष्यो कादुशपीकण्डिका दशमः प्रपाठकः समाप्तः ।

उपाध्यायाजातशत्रुकृतो । पाठकघनेश्वरस्यपद्धायनायपस्ति
कालिखिता । उपाध्यायनरहसिसुतनुकासोमनमिति । यथोक्तं
मयालक्षणं भवति । कथ चोक्त । द्वितीयेचानुगानेस्तोमपि भा-
रप, न्यायतः प्रस्तावोभवति. ५ तृतीयदेवतनदेवप्रस्तावोभवति ।

प्रस्ताव्येवासंतनिनः   प्रस्ताव्येवासंतनिनः ॥ ११ ॥

इति पुष्पसूत्रे दशमः प्रपाठकः(१) ॥

पुष्पसूत्रं समाप्तम् ।

गीतमितिनभपथावर्णगितव्य । क्वचिद्गीतशब्देनपर्वगृहीतव्य । एवमस्मालेपे । क्वचिद्यतीतिशब्देनगानगृह्यते । किमुक्तम्भवति । प्रस्तावितीयीतिः प्रस्तावितपाङ्गनगृहीतव्यमित्यर्थः । यथावि-रान्नयिदेव्यो । उभयोहाप्युदाहरणानिवक्ष्यामः ।

इति पुष्पसूत्रभाष्यं समाप्तं ।

(१) अत्र प्रथमादर्शपुस्तके लगकेन लिपिकाल एव लिखित· । 'संवत् १६७२ समयशाद्रहव्य १ रवौ अथहथाशयारयावहस्थ आभ्यतरनागज्ञातायात्रपाठाविश्वनाथसुतत्रिपाठीमगःधरसुतभिषा ठी गापानाथ सुतत्रिपाठीपदनाभशोक्षनयेस्वपत्रार्थमन लिखित । त्रिपाठावरमानन्दसुत पिदनाथायवस्य । पिदनाथपुत्रपांशाम्ब पठनार्थ । शुभक्रपाठकया शुभभूयात् ।

न्यायरसिकों को अपूर्व लाभ।

॥ कारिकावली ॥

मुक्तावली और न्यायचन्द्रिका सहित।

भारतवर्षके प्राय सभी पंडित तथा विद्यार्थिगण विश्वनाथन्यायपञ्चानन कृत 'न्यायसिद्धान्तमुक्तावली' से परिचित हैं, तथा पढ़ते पढ़ाते भी हैं। क्यों कि ऐसा न्याय वैशेषिक के मत का नवीन और प्राचीन दोनों लेखशैली से बना हुआ दूसरा ग्रंथ अभीतक प्रचलित नहीं है। परन्तु वह भी प्राय जगह २ पर नयी न्यायशैली अधिक होने से न्यायशास्त्र के सिद्धान्तमात्र का परिचय चाहनेवालों के लिये वैसी उपयोगी नहीं है जैसी षट्दर्शनव्याख्याता प० नारायणतीर्थ कृत 'न्यायचन्द्रिका'। यह सोचकर हमने यह अपूर्व व्याख्या परीक्षार्थियों के उपकारार्थ ढुंढिराजशास्त्री कृत टिप्पणी सहीत मुक्तावली के साथ अपने यहा सुंदर बम्बई टाइप में शुद्ध कराय मुद्रित की है। न्यायचंद्रिकाका महत्त्व ग्रंथ देखनेहीसे मालुम पड़ेगा उसके विषय में अधिक लिखना व्यर्थ है। ग्रंथ का मूल्य भी सब के उपकारार्थ १) रु. मात्र रक्खा गया है।

इसके अलावे हमारे यहां हरतरह के संस्कृतग्रन्थ तथा भाषाभाष्य की पुस्तकेंभी मिलती हैं और भी हमारे यहां हर तरह की छपाई तथा जिल्द के बधाई का कार्य भी होता है। एक बार पत्र व्यवहार कर देखीये, और पुस्तकों का बड़ा सूचीपत्र मुफ्त मगाकर देखीये

पुस्तक मिलने का पता—

जयकृष्णदास–हरिदास गुप्त,

चौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस

विद्याविलास प्रेस, गोपालमन्दिरलेन,

बनारस सिटी।